

ПАЁМИ ПАЖҶҶИШГОҶИ РУШДИ МАОРИФ

(Маҷаллаи илмиву методӣ)

Муассис: Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

(Научно-методический журнал)

Учредитель: Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана Министерства образования и науки Республики Таджикистан

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION

(Scientific and methodical journal)

Founder: Institute for educational development named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал издаётся на таджикском, русском и английском языках.
The journal is published in Tajik, Russian and English.

Сармуҳаррир Главный редактор Chief editor	Иматзода Лутфия Маҳмадулло доктор илмҳои педагогӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ	Иматзода Лутфия Маҳмадулло доктор педагогических наук, профессор, директор Института развития образования имени А. Джами АОТ	Imatzoda Lutfiya Mahmaddullo doctor of pedagogical Sciences, Professor, Director of Institute of education development named by A. Jomi AET
Муовини сармуҳаррир Зам. главного редактора Deputy editor	Туронов Султонмурод Шарофович, номзади илмҳои педагогӣ, муовини директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ	Туронов Султонмурод Шарофович, кандидат педагогических наук, зам. директор Института развития образования имени А. Джами АОТ	Turonov Sultonmurod Sharifovich, candidate of pedagogical Sciences, Deputy Director of the Institute of education development named by A. Jomi AET
Котиби масъул Отвественный секретарь Responsible Secretary	Лутфуллоева Парвина Маҳмадуллоевна, номзади илмҳои педагогӣ, муовини директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ	Лутфуллоева Парвина Маҳмадуллоевна, кандидат педагогических наук, зам. директор Института развития образования имени Абдурахмана Джами АОТ	Lutfulloeva Parvina Mahmaddulloevna, candidate of pedagogical sciences, Deputy Director of the Institute of education development named by Abdurahman Jomi AET

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.03.2019 ворид шудааст.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 28.03.2019.

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 28.03.2019.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия ворид карда шудааст. Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

The journal is included in the database Of the Russian science citation index

ISSN 2617-5320

2 6 1 7 5 3 2 0

Индекси обуна: Индекс подписки: Subscription index: 77772

© ПРМ ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, 2021
© ИРО имени Абдурахмана Джами, 2021
© IDE named Abdurahmon Jomi, 2021

Хайати тахририя:	Члены редколлегии:	Members of the editorial Board:	
Саломӣён М. Қ. 10.02.22	доктори илми филология, профессор	доктор филологических наук, профессор	doctor of philological sciences, Professor
Каримова И. Х. 13.00.01	доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор	doctor of pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, professor
Лутфуллозода М. 13.00.02	доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор	doctor of pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, professor
Нуъмонов М. 13.00.02	доктори илмҳои педагогӣ, узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор	доктор педагогических наук, член-корр. Академии образования Таджикистана, профессор	doctor of pedagogical Sciences, corresponding member of the Academy of education of Tajikistan, professor
Мачидова Б. 13.00.01	доктори илмҳои педагогӣ, профессор	доктор педагогических наук, профессор	doctor of pedagogical Sciences, professor
Неъматов С. 13.00.02	доктори илмҳои педагогӣ, профессор	доктор педагогических наук, профессор	doctor of pedagogical Sciences, professor
Амонов Н. 19.00.01	номзади илмҳои психологӣ, дотсент	кандидат психологических наук, доцент	candidate of psychological Sciences, Dosit

ХАЙАТИ МУШОВАРА:

- ИМОМЗОДА М.С.** - вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
РАҲИМӢ Ф. Қ. - президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
САЛОМИЁН М. Қ. - муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
БОБИЗОДА Ғ. М. - президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон
ХУШВАХТЗОДА Қ. Х. - ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

- ИМОМЗОДА М. С.** - министр образования и науки Республики Таджикистан
РАҲИМИ Ф. Қ. - президент Национальной Академии наук Таджикистана
САЛОМИЁН М. Қ. - первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан
БОБИЗОДА Г. М. - президент Академии образования Таджикистана
ХУШВАХТЗОДА Қ. Х. - ректор Таджикского национального Университета

EDITORIAL COUNCIL:

- ИМОМЗОДА М. С.** - Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan
РАҲИМИ Ф. Қ. - President of the National Academy of Sciences of Tajikistan
САЛОМИЁН М. Қ. - first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan
БОБИЗОДА Г. М. - President of the Academy of Education of Tajikistan
КНУШВАХТЗОДА Қ. Х. - Rector of the Tajik National University

*Маҷалла дар Вазорати
фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон номнавис
шудааст, Шаҳодатномаи
№ 027/МҚ-97, аз 13
ноябри соли 2017.*

*Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры
Республики
Таджикистан,
Свидетельство №
027/МҚ-97, от 13 ноября
2017 года.*

*The journal is registered in
the Ministry of culture of
the Republic of Tajikistan,
certificate No.027/МҚ-97,
dated November 13, 2017.*

Маҷалла мақолаҳои илмиро аз рӯи самтҳои 13.00.00 - илмҳои педагогика ва 19.00.00 - психология ба ҷой қабул менамояд.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: 13.00.00 – педагогические науки и 19.00.00 - психологические науки.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: 13.00.00 – pedagogical sciences and 19.00.00 – psychological sciences

Матни комили маҷалла дар сомонии www.prmatt.tj, <http://payom-prmatt.tj/index.php/2018-02-27-07-45-25/2017-02-15-09-54-42> ҷой дода шудааст.

Полнотекстовая версия журнала размещена на сайте www.prmatt.tj, <http://payom-prmatt.tj/index.php/2018-02-27-07-45-25/2017-02-15-09-54-42> ҷой дода шудааст.

The full-text version of the journal is available on the website www.prmatt.tj, <http://payom-prmatt.tj/index.php/2018-02-27-07-45-25/2017-02-15-09-54-42> ҷой дода шудааст.

Суроғани идора: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Садриддин Айни, 126, тел: 2258405, 2258404

Адрес редакции: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Садриддина Айни, 126; Тел: 2258405, 2258404

Editorial address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sadriddin 126 Aini Avenue; Tel: 2258405, 2258404.

**ТАВСИФИ ПРОФЕССИОГРАФИИ САМТҲОИ АСОСИИ
ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТИ КОРҲОИ ДОХИЛӢ
(ТАҲЛИЛИ ПСИХОЛОГӢ)**

Тавре маълум аст, ба дӯши кормандони Вазорати корҳои дохилии (минбаъд ВКД) Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиботу ислоҳ, пешгирии ҷиноятҳои махсусан вазнин ва фаъолиятҳои аз ин ҳам мураккаб воғузор гардидааст [5, с.225]. Барои бомуваффақият амалӣ намудани ин гуна корҳои мураккаб, шахсони аз ҷиҳати ҷисмонӣ раванӣ солиро ба мақомоти корҳои дохилӣ ба кор ҷалб намудан зарур аст. Аммо, барои роҳандозии ин гуна корҳо дар амалия, бояд пеш аз ҳама самтҳои асосии фаъолияти ин ниҳодно ба гурӯҳҳои таъинотӣ ҷудо намуд. Дар ин самти кор профессиограмма ва психограма нақши назаррас доранд ва зеро мафҳуми профессиограмма (аз калимаи юнонии Professio - касбият, Gramma - қайд, тавсиф намудан) – тавсифдиҳандаҳо ва хусусиятҳои мушаххас фаҳмида мешавад, ки махсусияти фаъолияти касбиро муайян карда, ба мутахассис талаботи заруриро пешниҳод менамояд [1.С.78]. Бо ибораи дигар, профессиограмма - қайди тавсифдиҳандаҳои гуногуни объективӣ, омил ва талаботи фаъолият ба хусусиятҳои фардӣ-психологӣ фард мебошад.

Да ин замина, профессиограмма дар худ қайди шароити меҳнати истеҳсолӣ-техникӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодиро фаро гирифта, талаботи психофизиологиро нисбат ба ин гуна шароит пешниҳод менамояд.

Профессиограмма аз ҷониби мутахассиси ҳамин касб бо роҳбарияти муассиса коркард шуда, дар худ чунин ҷанбаҳои бояд инъикос намояд [4.С.67]:

- талабот ба уҳдадорҳои касбии корманд;
- талабот ба ҷойи кор;
- имкониятҳои дарёфти пешравиҳо дар самти мазкур;
- вариантҳои омӯзиши касбӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисос.

Қисмати асосии равандро психограма, ки номгӯӣ хусусиятҳои аҳамиятноки касбӣ ва сифатҳои шахсӣ шумурда мешавад, ташкил медиҳад. Дар рафти коркарди психограма мувофиқати донишу таҷрибаи психолог ва мутахассисе, ки қори хешро бо пуррагӣ медонад, зарур аст, зеро хусусан дар ана ҳамин маврид мушкилии асосӣ сар мезанад. Психограмаҳо одатан ҳангоми дарҳости ташкилоту муассиса тартиб дода мешаванд.

Барои коркарди психограма чунин манбаи маълумотро мавриди истифода қарор додан ҳатмист: ҳуҷҷатҳо (нишондодҳо, дастурамал, ҷадвалҳои хронометражӣ, тавсифҳо), пурсиши ҳатӣ ва шифоҳии кормандон, аз ҷумла анкетаҳо, мушоҳидаи шахсӣ, озмоишҳои табиӣ лабораторӣ, тадқиқи эргономикӣ дар ҷойи кор (киносиклография, электроокулография, телеметрия (санҷиши бадан) ҷанбаҳои физиологӣ, электроэнцефалография) ва ғ.

Соҳтори тавсифи психологӣ касб (ихтисос, гурӯҳи ҷойҳои корӣ, ҷойи кор) ин гуна аст:

- талабот ба таҷҳизот ва шароити кор, меҳнат;
- ҷанбаҳои иҷтимоӣ - психологӣ коллективи меҳнатӣ;
- маҷмӯи талабот ба психикаи одам (хусусиятҳои нейробиологӣ, психофизиологӣ, шахсӣ, ақлӣ; ба ҳолатҳои эмотсионалӣ - иродавӣ, қобилияти коршоямӣ, тағйири ҳолат ба раванди мутобиқшавӣ, омӯзиш, идрок);
- талабот ба ҷанбаҳои ташкили психологӣ педагогӣ меҳнат.

Агар ба таърихи адабиёти илмӣ назар андозем, мушоҳида мекунем, ки шурӯъ аз солҳои 60-ум кӯшишҳои бисёри табақабандӣ ва ё ба гурӯҳҳо ҷудо намудани касбҳо мавҷуданд. Масалан, олим О. Липман чунин табақабандии касбҳоро пешниҳод намуда буд [7, с.32]:

- кор бо одамон;

- кор бо табиати зинда;
- кор бо олами ғайризинда.

Дар адабиёти амрикоӣ бошад, касбхоро ба чунин гурӯҳҳо чудо мекунад:

- касбхое, ки ибтидои эҷодиро доранд;
- касбхое, ки дар асоси амалҳои шаблонӣ коркард шудаанд;
- кори автоматикунонидашуда.

К.М.Гуревич, бошад, аз рӯи шиддатнокии фаъолият чунин гурӯҳхоро чудо мекунад, ки бештар ба самтҳои фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ рост меояд [9, с.46]:

- шиддатнокии кор ҳамчун ҳолати доимӣ дида мешавад;
- танҳо дар ҳолати муайяни фаъолият сар мезанад;
- тамоми сафарбаркунии қувваро металабад (мобилизатсия), ки ногаҳон сар мезанад.

Дар Федератсияи Русия низ ин гуна ба гурӯҳҳо чудо намудан дар системаи мақоми корҳои дохилӣ дида мешавад, яъне бо вучуди сершоха ва сервоҳид будани мақомоти политсия, ин гуна корҳо роҳандозӣ карда шудаанд. Дар Федератсияи Русия, ки яке аз кишварҳои абаркудрати пешрафтаи ҷаҳон ба шумор мераваду ҷумҳурии мо яке аз шарикони стратегии он мебошад, аз ҷониби як қатор олимони соҳавии зарурӣ тамоми самтҳои асосии фаъолияти политсияро ба чунин гурӯҳҳо чудо намудаанд [9, с.50-53]:

1. Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ (кормандони Раёсати кофтукови ҷиноятӣ, Раёсати мубориза зидди ҷиноятҳои муташаккил, Раёсати мубориза зидди гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва дигар воҳидҳое, ки фаъолияти оперативиро иҷро мекунад).

2. Фаъолияти пешгирикунанда (нозирони минтақавӣ, нозирони кор бо ноболиғон, нозирони зидди сӯхтор ва ғ).

3. Фаъолияти, ки бо таҳқиқ ва тафтишоти ҷиноят алоқамандӣ дорад: фаъолияти тафтишотӣ.

4. Фаъолияти пенитенсиарӣ (фаъолияти, ки бо иҷрои ҷазои ҷиноятӣ алоқамандӣ дорад).

5. Фаъолияти экстрималӣ (фаъолияти, ки бо шароитҳои махсус алоқамандӣ дорад).

6. Фаъолияти муҳофизатӣ.

7. Фаъолияти диспетчерӣ (қисми навбатдорӣи политсия).

8. Фаъолияти маъмурӣ-назоратӣ (фаъолияти, ки бо тартиботи ҳифзи ҷамъиятӣ дар роҳ ва воситаҳои нақлиёт алоқамандӣ дорад).

Ин гуна гурӯҳбандӣҳо, яъне ба гурӯҳҳо чудо намудани фаъолиятҳои асосии мақомоти корҳои дохилӣ дар ҷумҳурии мо низ аз ҷониби коршиносони масъули ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди ба чор гурӯҳи таъинотӣ тақсим шудаанд [12]:

1. Яқум гурӯҳи таъинотӣ – 1 дараҷа.
2. Дуюм гурӯҳи таъинотӣ – 2 дараҷа.
3. Сеюм гурӯҳи таъинотӣ – 3 дараҷа.
4. Чорум гурӯҳи таъинотӣ – 4 дараҷа.

Мавриди қайд аст, ки гурӯҳҳои таъинотӣ мазкур мутаассифона мувофиқи профессиограммаи самтҳои асосии мақомоти корҳои дохилӣ, яъне ба талаботи фаъолиятҳои онҳо ва бо назардошти психограммаи тартибдошуда мувофиқат намекунад. Аслан ин намуди гурӯҳи таъинотӣ ва ҳулосаҳои коршоямӣ аз ҷониби коршиносони тиббӣ ба таври мушаххас роҳандозӣ мекардад, аз қабилӣ: қобил ва ё ноқобил. Аммо, ҷорабиниҳои коршоямӣ касбӣ-психологӣ, ки дар натиҷаи он коршоямӣ номзад муайян мегардад, ҳамчун ҳулосаҳои гуманистӣ ба ҳисоб меравад. Ин намуди ҳулоса аз ҷониби психологи маъруфи шӯравӣ Платонов К.К. эътироф шудааст ва ҳулосаи мазкурро Платонов К.К. ҳамчун ҳулосаи гуманистӣ ва принсипи фаъолият мезуморид ва ҳатто онро барои духтурон низ тавсия намуда буд: «...Мо дар ҳулосаҳои ташҳиси ҳарбӣ-тиббӣ намудҳои «қобил, ноқобил»-ро мебинем, ки ин ҳулосаи пасивӣ ташҳис маҳсуб меравад. Ҳулосаи фаъол бояд дар худ тавсияҳои психологӣ, речагӣ ва тарбиявиро дар бар гирад, ки барои беҳтар намудани шароити корманд, устувор намудани саломатӣ, мутобиқати касбӣ равона гардида бошад. Дар мақомоти корҳои дохилӣ, машқҳои якҷанд маротибаи истифодаи яроқ, азхудкунии техникаҳои махсуси дастгир кардани ҷинояткор ва ё муқобилиятнамоӣ бо ҷинояткоронро метавон ба сифати мисол ёдовар шуд» [10, с.94-95].

Гурӯҳхое, ки кормандони Раёсати тиббии ВҚД (духтурон) истифода мебаранд, мутаассифона ба талаботҳои чорабиниҳои интихоби касбӣ-психологӣ мувофиқат намекуанд. Чуноне ки дар боло ишора намуда будем, дар Федератсияи Руссия мувофиқи низомномаи тиббӣ тамоми самтҳои фаъолияти мақомоти полиция ба чор гурӯҳи таъинотӣ чудо мешуд, аммо бинобар сабаби ба талаботҳои илми психология мувофиқат накардани онҳо мутахассисони илми психология ба 8 гурӯҳ бурда расониданд, яъне боз 4 гурӯҳи дигар аз байни онҳо чудо намуданд.

Аз ҳамин ру, мо тасмим гирифтём, то мувофиқи чорабиниҳои коршоямии касбӣ-психологӣ самтҳои асосии фаъолияти мақомоти корҳои дохилро мувофиқи қори калидии ҳар як самт мувофиқи шароити қорӣ онҳо ва бо назардошти урфу одатҳои миллимон ба гурӯҳҳои таъинотӣ чудо намоем. Ва яке аз навоари илми мо, ки то имрӯз дар ҷумҳуриямон дида намешуданд, маҳз ҳамин масъала маҳсуб меравад.

Барои ҳалли масоили мазкур, тасмим гирифтём, то мувофиқи профессиограммаи ҳар як самти калидии фаъолияти мақомоти корҳои дохилро таҳлили психологӣ намуда, аз рӯи функсияи калидиашон ба гурӯҳҳои ба ҳам монанд чудо намоем.

Намудҳои асосии фаъолиятҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқро шартан ба чор гурӯҳ чудо намудем ва метавонем ҳамагӣ бо тартиб додани 4 намуди психогарма тамоми воҳидҳои ВҚД-ро омӯзем ва аз рӯи ин психогарма меъёрҳои коршоямии касбиро муайян карда, дар интиҳо аз рӯи натиҷаҳои таҳлили психологӣ номзад ҳулосаи ҳешро дар намуди «ба вазифаи мазкур тавсия дода мешавад» ва ё «тавсия дода намешавад» бароварда бошем. Одатан, фаъолиятҳои дар ҳар гурӯҳ таснифотшуда аз рӯи талаботи илми психология тарзи иҷрошашон ба ҳам монанд мебошанд (ниг. ба нақшаи 1).

Нақшаи 1.

КОРИ ЭКСТРИМАЛӢ	КОРИ ОПЕРАТИВӢ	КОРИ ҲУЧРАВӢ	КОРИ ПЕШГИРИКУ- НАНДА
Дасти таъиноти махсуси милитсия (ДТММ)	Раёсати кофтуқови қиноятӣ (РҚЧ)	Дастгоҳи марказӣ	Нозири минтақавӣ
Дасти махсуси зудамал (ДМЗ)	Раёсати мубориза зидди қиноятҳои муташаккил (РМЗҚМ)	Хадамоти шиносномадиҳӣ бақайдгирӣ (ХШБ)	Хадамоти пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои байни ноқилиғону қавонон (ХПҚНҚ)
Ротаи махсуси зудамали милитсия (РМЗМ)	Раёсати мубориза зидди гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир (РМЗГФММ)	Раёсати молиявию иқтисодӣ (РМИ)	нозирони гурӯҳи назорати давлатии зидди сӯхтор,
Оташнишонон	Раёсати амнияти дохилӣ (РАД)	Раёсати тиббӣ (РТ)	нозирони ҳифзи тартиботи қамбиятӣ,
		Омӯзгорони Академия	

Барои мисол гурӯҳи сеюми онро мегирем, «гурӯҳи ҳуҷравӣ». Мувофиқи психогармаи фаъолиятҳои мазкур, ҳам кормандони дастгоҳ, ҳам духтурон, ҳам кормандони Хадамоти шиносномадиҳӣ бештар қори ҳешро дар утоқи қорӣ пеш мебаранд, пас ба ин намуди қор бештар навъи шахсияти интровертӣ, гипостеникӣ (мувофиқи тести қамқонибаи таққиқи шахсият) рост меоянд. Зеро мувофиқи психологияи шахс ин нафарон мувофиқи нишонаҳои психологияшон табиатан гӯё барои ҳамин қор офарида шуда бошанд, яъне қори мазкурро бомуваффақият иҷро мекунанд.

Барои шарҳи муфассали ин масоил мисолеро ишора мекунем. Номзад Б.Б. ба вазифаи нозири Хадамоти шиносномавию бақайдгирии ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегардад. Пас аз гузаштани муоинаи психологӣ мувофиқи методҳои касбии психологӣ типии шахсияти импульсивӣ баромад. Навъи шахсияти импульсивӣ дар адабиёти соҳавии чорабиниҳои коршоямии касбӣ-психологӣ қунин ишора шудааст: “Ин нафарон зуд мутаассиршаванда буда, мувофиқи хоҳишу талаботи ҳеш амал қардан меҳоянд. Фикру ақидаҳои ҳурдо дошта, онро муҳофизат қарда метавонанд ва дар қаробари ин, шавқу ҳавасҳои ҳешро муҳим мешуморанд. Дар андешаҳои ҳурдо устувор мебошанд. Зуд ба дигаргунӣ дода мешаванд ва дар қаробари ин, ба амалҳои импульсивӣ (худсарона) роҳ

медиханд” [8;96]. Дар дигар адабиётҳо бошад, импульсивӣ чунин таъриф дода шудаанд: “Импульсивнокӣ хислати тавсифдиҳандаи инсон, ки майл ба амалҳо ва рафторҳои бефикрона ифода меёбад” [2;59]. Агар ба профили психологии касбияти сеюм гурӯҳи табиноӣ нигарем, чуноне ки дар боло ишора намуда будем, ба онҳо шахсиятҳои оромтабиат, ба мисли гипостенику интроверт бештар мувофиқат мекунад. Аммо, мутаассифона шахсияти импульсивӣ дар як ҷо нишаста наметавонад ва дар ӯ энергияи зиёд дида мешавад ва барои сарфаи ин энергия, ӯ бояд ба ягон кори талабкунандаи энергияи ҷисмонӣ машғул шавад. Хуллас, профили психологии шахсияти импульсивӣ бо профили психологии касби сеюм гурӯҳи табиноӣ (хусусан, ба вазифаи нозири Хадамоти шиносномавию бақайдгирӣ) мувофиқат намекунад. Профили психологии шахсияти импульсивӣ бештар ба профили психологии якум гурӯҳи табиноӣ мувофиқ мебошад, аз ҳамин лиҳоз, тавсия дода мешавад, то ин ки номзади мазкур ба якум гурӯҳи табиноӣ тавсия дода шавад [8, с.46].

Дар интиҳо, ҳамчун хулоса, ҳаминро мебояд ишора кард, ки агар чорабиниҳои коршоямӣ-касбӣ бо талаботи нави дар боло ишорашуда гузаронида шаванд, пас метавон гуфт, ки ҳар як самти масъулиятгалаби мақомоти корҳои дохилӣ саривақт амалӣ гардида, ба ин васила сатҳи ҷинойткорӣ дар ҷумҳуриамон кам ва боварии халқ нисбати кормандони мақомоти корҳои дохилӣ зиёд мегардад, чуноне ки мегӯянд: “милитсия ин халқ ва халқ ин милитсия аст”.

АДАБИЁТ:

1. Гарбер Е.И., Козача В.В. Методика профессиографии. Саратов:Изд-во Саратов. Ун-та, 1992.
2. Қодиров Қ. Б., Давлатов М.Т., Расулов С.Х. Вожаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ. – Душанбе, 2008.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ». - Душанбе. 2014.
4. Латифзода С.З. Меъёрҳои касбӣ-психологии қабули номзадҳо ба мақомоти корҳои дохилӣ ва роҳнамоии психологии онҳо. Душанбе-2015.
5. Латифзода С.З. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / С.З. Латифзода // Моҳият ва зарурати истифодаи донишҳои психологӣ дар ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон:мушқилот ва дурнамои он. -2017-№31.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. М., 1975.
7. Маклаков А.Г. профессиональный психологический отбор персонала. Теория и практика: учебник для ВУЗов. Санкт-Петербург.
8. Мельников В.М., Ямпольский Л.Т. Введение в экспериментальную психологию личности. М.,1985.
9. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел.
10. Платонов К.К. Необходимые уточнения (о методических проблемах профессионального отбора в профессиональной ориентации) //Социалистический труд, № 10, 1970.
11. Раҳимзода Р.Х. Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ. Нашри 4-ум. – Душанбе: «Эр-граф», 2017.
12. Фармон аз 25.04.2006 сол таҳти рақами №268 б/з оиди тасдиқи «Дастурамал дар бораи тартиби гузаронидани ташҳиси ҳарбӣ-ғиббӣ дар мақомоти корҳои дохилӣ ва қушунҳои дохилии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Калидвожаҳо: психограмма, профессиограмма, тавсифи профессиографӣ, Вазорати корҳои дохилӣ, гурӯҳҳои табиноӣ, навъи шахсияти астеникӣ, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, фаъолияти экстремалӣ, фаъолияти психирикунанда.

**Юнусова Нафисахон Муродовна
Латифзода Сомон Зариф**

ПРОФЕССИОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ОСНОВНЫХ ВИДОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МВД РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

В данной статье рассматривается профессиографическое описание основных направлений деятельности органов внутренних дел. Для проведения таких работ, т.е. описать профессиографическое описание основных направлений органов внутренних дел, мы должны использовать в первую очередь двух терминов, таких как профессиограмму и психограмму. Профессиография (от греческого слова Professio - профессия, Gramma - примечание, описательный)

в нем описываются характеристики и особенности, которые определяют специфику профессиональной деятельности, и предоставляют специалисту необходимые требования.

Ключевые слова: профессиограмма, психограмма, психологическое описание, Министерство внутренних дел, групп предназначении, оперативно-розыскная деятельность, экстремальная деятельность, профилактическая деятельность.

**Yunusova Nafisakhon Murodovna
Latifzoda Somon Zarif**

SYCHOGRAPHIC DESCRIPTION OF MAJOR EMISSIONS OF THE MIA ACTIVITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (PSYCHOLOGICAL ANALYSIS)

In this article, a professional description of the main lines of activity of the internal affairs bodies is examined. To carry out such work, i.e. describe the professional description of the main directions of the internal affairs bodies, we must first of all use two terms, such as profессиogram and psychogram. Profession (from the Greek word Professio - profession, Gramma - note, descriptive) it describes the characteristics and characteristics that determine the specifics of professional activity, and provide the specialist with the necessary requirements.

Key words: *profессиogram, psychogram, psychological description, Ministry of Internal Affairs, purpose groups, operational-search activity, extreme activities, preventive activities.*

Сведения об авторах: Юнусова Нафисахон Муродовна – доктор педагогических наук, профессор общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета. 907-97-48-07, nafisa48@mail.ru

Латифзода Сомон Зариф – эксперт-психолог МВД Республики Таджикистан. 88-000-83-84. Latifzoda_01@mail.ru

Information about authors: Yunusova Nafisakhon Murodovna - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the University Department of Pedagogy of the Tajik National University. 907-97-48-07, nafisa48@mail.ru

Latifzoda Somon Zarif - expert psychologist. 88-000-83-84. Latifzoda_01@mail.ru

Л.Иматзода, Ш.Хасанова

СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ С ВЫСОКИМ УРОВНЕМ РАЗВИТИЯ СПОСОБНОСТЕЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Одна из важнейших задач родителей и педагога (воспитателя) является формирование у ребенка уверенности в себе и в своих силах, а также позитивного отношения к себе и к окружающему миру. Как нам известно, ребенок, который плохо приспособлен к жизни, не стремится самостоятельно найти способы решения любых жизненных задач, а хочет получить готовые ответы без собственных усилий. Он ориентирован не на процесс, а на результат. Именно поэтому мудрые педагоги и родители стараются помочь ребенку приобретать свой собственный опыт побед и неудач. Тогда у ребенка (а затем у взрослого человека) формируется осознанный, гармоничный выбор способов жизни. А это дает социально уверенное поведение, социально-компетентное самоощущение в любых жизненных ситуациях.

Социально компетентное поведение характеризуют следующие факторы:

1. Умение проявить волю, принять собственное решение. Прогнозирование всех последствий ситуаций как проявление рефлексии.

2. Выбор рационально обоснованного поведения: понимать и правильно принимать социальный сигнал; распознавать принципы механизмов социального управления (имеется в виду умение самокритично и рефлексивно наблюдать, оценивать собственное поведение); контролировать свое состояние и освобождаться от социального страха в общении с другими.

3. Умение управлять блокирующими чувствами (ненависть, агрессия, гнев), переформировывать их в продуктивную форму поведения, вычленять затрудняющие поведение факторы и устранять их.

4. Проявлять самоутверждающее поведение и реализовать его без агрессивного самоутверждения, и не за счет других. Предоставлять другому возможность сформировать свои представления и аргументы.

5. Адекватно воспринимать и интерпретировать похвалу. В общении с другими не занижать и не завышать самооценку.

6. Узнавать конфликтную или близкую к ней ситуацию. Наряду с прогнозированием и правильной оценкой конфликтной ситуации развивать стратегию ее устранения, искать различные возможности удовлетворения различных притязаний.

Социальная уверенность как качество личности проявляется в сфере взаимодействий ребенка с другими людьми. Эффективность взаимодействия зависит от социальных способностей и социальных навыков, которые дают ребенку возможность выбрать приемлемый для собственной индивидуальности способ самоутверждающего поведения, творческого самовыражения.

Изучение проблем социального развития детей с высоким уровнем развития способностей до сих пор является полем, на котором возникают споры, как о самом определении детской одаренности, так и о наличии специфических черт в общении таких детей со сверстниками и взрослыми. Несмотря на то, что исследования в данной области имеют давнюю историю, актуальными остаются вопросы научного осмысления понятия ранней одаренности, возможностей и необходимости ее диагностики, изучения закономерностей социального развития одаренного ребенка, психологической помощи таким детям и многие другие.

Следует отметить, что умственно одаренными являются те, кто выделяются яркими, очевидными, иногда выдающимися достижениями в том или ином виде деятельности. В модель одаренности, согласно взглядам Л.А. Венгера, С.Л.Рубинштейна, О.М.Дьяченко входят несколько блоков: мотивационный (мотивация к соответствующему виду деятельности, в случае умственной одаренности – познавательная активность), операциональный (высокий уровень развития интеллектуальных и творческих способностей), блок реализации (определяет наличие возможностей воплотить свой потенциал в реальные достижения). К детям с высоким уровнем развития способностей отнесены дети, демонстрирующие высокий уровень интеллектуальных или творческих способностей [2]. В старшем дошкольном возрасте еще трудно отделить умственно одаренных детей от детей с высоким уровнем развития способностей. Блок реализации может быть развит еще недостаточно и высоких достижений такие дети пока не демонстрируют (Е.С. Белова, Д.Б. Богоявленская, А.И. Булычева, И.А. Бурлакова, О.М. Дьяченко, Н.С. Лейтес, Е.К. Ягловская и др.).

Многие авторы подчеркивают, что именно социальное развитие зачастую оказывается проблемной сферой умственно одаренных детей и детей с высоким уровнем развития способностей. В дошкольном возрасте общение таких детей с более взрослыми людьми чаще всего складывается благоприятно. Предполагается, что это происходит из-за того, что им интереснее со старшими, так как те воспринимают их снисходительно, отдавая должное высокому уровню интеллекта (Е.С. Белова, Н.С. Лейтес, В. Штерн, В.С. Юркевич J.Freeman и др.). В то же время со сверстниками у одаренных детей часто возникают проблемы, связанные с их личностными чертами: демонстративностью, напористостью, высокими притязаниями, отсутствием интереса к менее умным сверстникам и их деятельности (Е.С. Белова, Н.С.Денисенкова, Л.Холигнуорд, Е.К.Ягловская, J.Freeman, J.Whitmore и др.). Другие исследователи считают, что в основе поведенческих особенностей, нарушающих отношения одаренных детей со сверстниками, лежит неравномерность психического развития, высокое развитие умственных способностей в сочетании с ординарным эмоционально-личностным развитием, специфическим социальным развитием (S.Kirk, M.Kidano, D. Korby и др.). Предполагается также, что непринятие «особенных» детей взрослыми, игнорирование ими ценности интеллекта и воображения, негативное отношение педагога к вундеркиндам» могут также привести к тому, что ребенок с высоким уровнем способностей становится изгоем (В.С. Юркевич, Е.К. Ягловская и др.). В то же

время общение со сверстниками является важнейшим фактором психического развития, и его нарушение ведет к проблемам в эмоционально-личностной, социальной и познавательной сферах (Я.Л. Коломинский, Н.С. Лейтес, Т.А. Репина, А.Г. Рузская, Е.О. Смирнова и др.).

В связи с этим изучение такой важной составляющей социального развития как межличностные отношения умственно одаренных детей, детей с высоким уровнем развития способностей представляется чрезвычайно актуальной. Исследования Е.С. Белова доказывают, что дошкольники с высоким уровнем развития интеллекта, посещающие обычный детский сад, имеют в среднем более высокий социометрический статус, чем их сверстники со средним или низким уровнем интеллектуального развития. Такие дети получают большее количество социометрических выборов, пользуются симпатией у сверстников. Ею выявлена связь между уровнем развития способностей и социометрическим статусом в группе дошкольников. Обнаружены значимые положительные корреляции между социометрическим статусом и показателями интеллектуальных и творческих тестов [1].

Е.К. Ягловская, изучавшая группу одаренных дошкольников, показывает, что в ней отсутствуют «изгой» и «эмоциональные лидеры». Эмоционально-положительных предпочтений больше и их интенсивность выше, чем в группе обычно развивающихся дошкольников. Большее число ее членов занимает благоприятное положение в интрагрупповой структуре, что говорит о эмоционально благополучном характере общения и отношений таких детей [8].

Мы предположили, что межличностное общение одаренного ребенка и ребенка с высоким уровнем развития способностей со сверстниками складывается благополучно. При чем это происходит вне зависимости от того, находится ли ребенок в группе, где больше нет одаренных сверстников, где есть несколько одаренных детей и детей с высоким уровнем развития способностей и где собраны только одаренные дети. Для проверки данного предположения мы сравнили результаты исследований, проведенных с одаренными детьми и детьми с высоким уровнем развития способностей, в различных дошкольных учреждениях: в обычном детском саду (где встречаются 2-3 ребенка с высоким уровнем развития способностей); в детском саду, который посещают как обычные дети, так и одаренные и дети с высоким уровнем интеллектуального развития (6-8 детей в каждой группе); в саду, который посещают только одаренные дети.

Наше исследование было проведено с целью изучения межличностных отношений умственно одаренных детей и детей с высоким уровнем развития способностей, их социометрического статуса и благополучия в группе сверстников. Выборку составили дошкольники 5-7 лет – 105 детей (63 девочки и 42 мальчиков), посещавшие старшие и подготовительные группы дошкольных учреждений.

Для выявления умственно одаренных детей и детей с высоким уровнем развития интеллектуальных и творческих способностей была использована методика, созданных под руководством Л.А. Венгера («Эталоны», «Перцептивное моделирование», «Схематизация», «Систематизация», «Дорисовывание»); для диагностики познавательной активности – «Вопросы к картинкам» [5]. В результате нами было выделено 19 детей (11 девочек и 8 мальчиков) с умственной одаренностью или с высоким уровнем развития способностей.

Для изучения особенностей социального развития умственно одаренных и высокомотивированных дошкольников использованы социометрическая методика «Два дома» (модификация Р.И. Говоровой и Е.К. Ягловской) и наблюдение в игровой деятельности [4].

Результаты проведенного исследования показывают, что умственно одаренные дети и дети с высоким уровнем развития способностей являются предпочитаемыми или эмоциональными звездами, т.е. имеют более высокий социометрический статус в группе. Они не только чаще выбираются сверстниками, но и их выборы чаще оказываются взаимными. Мы также обнаружили наличие положительной корреляции между уровнем развития интеллектуальных способностей и социометрическим статусом

в группе: дети с высоким уровнем развития способностей занимали более высокие статусные места, их чаще выбирали и хорошо оценивали. Дети с низким уровнем развития интеллектуальных способностей чаще занимали низкие статусные позиции. Среднестатусные дети имели различный уровень развития способностей. Обнаружены значимые положительные корреляции между уровнем развития творческих способностей и социометрическим статусом.

Анализируя данные, полученные Е.С. Беловой, Е.К. Ягловской и наши результаты, можно говорить о том, что картина социального развития одаренного ребенка и ребенка с высоким уровнем развития схожая во всех трех исследованиях. Межличностное общение одаренного ребенка и ребенка с высоким уровнем развития способностей является скорее благополучным, чем негативным. Он занимает более высокие статусные места, чем сверстники с низким уровнем развития способностей, с ним предпочитают общаться, играть, вместе сидеть за столом, хотят что-то подарить, его выборы часто взаимны.

Данный вывод представляется нам важным, так как в некоторой степени опровергает мнение о том, что одаренный ребенок не имеет благополучное межличностное общение со сверстниками и взрослыми. По нашему мнению, это связано с ведущей ролью игровой деятельности в развитии ребенка. Высокоразвитые интеллектуальные и творческие способности помогают дошкольнику организовывать игру, разворачивать интересный сюжет, придумывать роли и распределять их, удерживать сюжетную линию на протяжении нескольких дней и т.д. Этим и обуславливается, на наш взгляд, благополучное межличностное общение со сверстниками одаренного ребенка, ребенка с высоким уровнем развития способностей.

Без сомнения, личностные и поведенческие особенности одаренных детей делают их не простыми партнерами в общении. Они испытывают различные трудности при налаживании контактов со сверстниками, часто вступают в конфликты, пытаются быть во всем первыми и лучшими, бурно выражают свои негативные эмоции особенно в случае неудачи и др. Важную роль играет отношение взрослого к детской одаренности.

Для психологов, педагогов, очевидно, что самооценка ребенка, отношение к себе и восприятие себя во многом определяют его поведение и успеваемость. Чтобы ребенок чувствовал себя счастливым, был способен лучше адаптироваться и преодолевать трудности, ему необходимо иметь положительное представление о себе — положительную Я-концепцию, которая определяется тремя факторами:

- чувством собственной значимости;
- уверенностью в способности к какому-либо виду деятельности, т.е. осознанием собственной компетенции;
- убежденностью в импонировании другим людям.

Положительная «Я-концепция» предполагает доверие к себе, которое рассматривается как чувство уверенности в эффективном и соответствующем ситуации поведении. Социально-уверенный ребенок верит в то, что он будет действовать успешно и правильно, добьется положительного результата при решении трудных задач.

Список литературы:

1. Белова, Е.С. Социально-психологические особенности дошкольников с высокими интеллектуальными способностями // Теоретическая и экспериментальная психология. — 2010. — Т 3. — № 4. — С. 20-30.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Под ред. Д.И.Фельдштейна. М.; Воронеж, 1995.
3. Козлова С.А. Мой мир. М., 2002.
4. Психолог в дошкольном учреждении. Методические рекомендации к практической деятельности / Под ред. Т.В. Лаврентьевой. — М.: Гном и Д, 2004.
5. Рекомендации по выявлению умственно одаренных дошкольников / Под ред.
6. Дьяченко О, А.И. Бульчевой. — М.: МОиПК, 1996.
7. Филиппова Л. В., Лебедев Ю. А. Социальная педагогика как интегральная наука о личности. Пермь, 1992.

8. Ягловская, Е.К. Специфика взаимоотношений в группе умственно одаренных детей // Одаренный ребенок / Под ред. О.М. Дьяченко. М.: МОиПК, 1997. — С.58-76.

Ключевые слова: социальное развитие, детская одаренность, уровень развития способностей, межличностное общение, социометрический статус.

РУШДИ ИЧТИМОИИ КЌДАКONI ДОРОИ ДАРАЧАИ БАЛАНДИ ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТ ДАР МУАССИСАХОИ ТАЪЛИМИИ ТОМАКТАБӢ

Дар мақола як қатор хусусиятҳои рушди иҷтимоии кўдакони дорои сатҳи баланди инкишофи қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодӣ баррасӣ карда шудааст. Муносибати иҷтимоӣ ҳамчун ҳислати шахсият дар соҳаи муоширати кўдак бо одамони дигар зоҳир мешавад. Самаранокии ҳамкорӣ аз қобилиятҳои иҷтимоӣ ва малақаҳои иҷтимоӣ вобаста аст, ки ба кўдак имкони интиҳоби тарзи рафтор ва ифодаи эҷодии барои шахсияти ҳадаш қобили қабулро медиҳад. Вазифаи омӯзгор аз он иборат аст, ки ба кўдакон дар таҷрибаҳои рафтори ба худ эътимодбахш ва инкишоф додани қобилиятҳои иҷтимоии онҳо дар раванди муошират кўмак кунад.

Калидвожаҳо: рушди иҷтимоӣ, истеъдоди кўдакон, сатҳи рушди қобилиятҳо, муоширати байнишахсӣ, дараҷаи социометрӣ.

SOCIAL DEVELOPMENT OF GIFTED PRESCHOOLERS AND CHILDREN HIGH LEVEL OF DEVELOPMENT OF ABILITIES

The article examines a number of features of the social development of children with a high level of development of intellectual and creative abilities. Social relationships are manifested as personality traits in the interaction of the child with other people. The effectiveness of collaboration depends on social aptitude and social skills that enable the child to choose behaviors and creative expressions that are acceptable to his or her personality. The role of the educator is to help children gain self-confidence and develop social skills through communication.

Keywords: social development, gifted preschoolers, level of development of abilities, inter-personal communication, sociometric status.

Сведения об авторах: **Иматзода Лутфия Махмадулло** - доктор педагогических наук, профессор, директор Института развития образования АОТ. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе улица Айнаи, 126. Тел. (992)93-466- 20-02, e-mail:imatoval@mail.ru.

Хасанова Шахноза, соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами АОТ РТ, Таджикистан, г. Душанбе, ул. С.Айнаи, 126, 734025, Тел.: +992-92-720-00-31. E-mail: hasanova@mail.ru.

Information about the authors: **Imatzoda Lutfiya Makhmadullo** - Doctor of pedagogical sciences, professor, Director of the Institute for Education Development AOT. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Street, 126. Phopne: (992)93-466- 20-02, e-mail:imatoval@mail.ru

Khasanov Shakhnoza, competitor of the Institute of Education named after Abdurakhmon Jomi AET RT, Tajikistan, Dushanbe, S.Ayni st., 126, 734025, Tel. : +992-92-720-00-31. E-mail: hasanova@mail.ru.

Ш. Х. ҚОНУНЗОДА

ИДОРА ВА НАЗОРАТИ ДОХИЛИМАКТАБӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ НАМУДИ НАВ

Таҳаввулоти идеологӣ, иқтисодӣ, фарҳангию иҷтимоии бистсолаи аввали қарни 21 дар шароити ислоҳи соҳа дар мундариҷа ва фаъолияти роҳбарӣ (идорӣ)-и сохтори маориф ҳамчун соҳаи рушддиҳандаи ҷомае дигаргуниҳои куллро ба вучуд овард. Гузариш аз идораи давлатӣ ба идораи давлатию ҷамиятӣ ва хусусӣ тағйироти ноғузирро дар характеру тарзи роҳбарӣ ба фаъолияти ҷомеаи омӯзгорон, раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимии намуди нав ба миён овард. Ин дигаргуниҳо шакли усули идории замони муосири сохтори маорифро низ васеъ фаро гирифтаанд. Аз ин лиҳоз, баҳри дуруст ба роҳ мондани тартибу низоми мақсаднок ва самарабахш дар роҳбарии замонавӣ фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, осон гардонидани мушкилоти касбии мутахассисон, роҳбарони шӯъбаҳои маориф, маъмурияти таълимгоҳҳо, омӯзгорон дар шароити ислоҳоти ҷамъонибаи соҳа корҳои зиёдеро ба анҷом бояд расонид.

Роҳҳои самарабахши татбиқ намудани таҳсилоти босифат тавассути идораи фаъолияти муассисаҳои таълимӣ бояд пурмазмун, мақсаднок, замонавӣ, натиҷабахш ва қонеъкунандаи ниёзи шахс ва талаботи ҷомеаи навин бошанд.

Албатта, бо назардошти рушди ҷамъонибаи соҳаи маорифи кишвар ва ворид шудани он ба низоми ҷаҳонии таҳсилот идораи муассисаҳои таълимӣ, бахусус, намуди нав мушкилтар ва пурмаҳсултар гардидааст. Мушкилоти назорат аз набудани сохтор ва талаботи ягона ба асоснокӣ меъёрҳои арзёбии раванди таълими он вобаста мебошад. зарурати назорати идоракунӣ дар шароити соҳиб гардидани муассисаҳои намуди нав ба ваколатҳои махсус талабот ба сифати таҳсилот ва тарбияи камолоти маънавии хонандагон низ дар ин таълимгоҳҳо ба маротиб афзудааст. Бо таҷдиди сохторҳои идории соҳаи маориф вазифаҳои нозирро директори таълимгоҳ ва муовинони ӯ иҷро мекунад.

Самараи тамоми фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ба идоракунӣ зич алоқаманд аст, аллалхусус, зеро натиҷаи ҳар як самти фаъолият таҳлили педагогиро тақозо дорад. Зеро маълумоти назорати дохилимактабӣ мавриди омӯзиш, баррасӣ, таҳлил ва хулосабарориҳои асоснокӣ илмӣ қарор дода мешавад ва дурнамои тақвият бахшидан ба ин ё он самти фаъолияти таълимгоҳ муайян карда шуда, чораҳои бартарафсозии мушкилот андешида мешаванд.

Дар ин робита, бояд зикр намуд, ки назорат маълумоти фарогир ва муназзам дар бораи вазъи объекти санҷидашуда пешниҳод месозад. Албатта, натиҷаи таҳлилҳои педагогӣ маводи воқеае арзёбӣ мегардад, ки дар ҷараёни назорати минбаъда ба эътибор гирифта мешавад. Ҳангоми амалӣ кардани назорат, дараҷаи касбӣ ва салоҳияти нозир далели муҳим доништа мешавад. Як нозир ё директори муосир, ки вазифаҳои санҷишгарро иҷро мекунад, дорои хислатҳои хуби инсонӣ бояд бошад. Вазифаи ӯ “ дастгири кардан” ёрии методӣ расондан, натарсондан, балки ба таври объективӣ арзёбӣ намудани ҳолати кор, расондан ва ҳавасмандманд кардани хонанда мебошад.

Ҳамзамон амалишавии назорати фаъолияти муассисаи таълимӣ дар шароити афзудани талабот ба донишомӯзӣ мушкилоти муайян дорад:

- **аввалан**, набудани сохтори хуби назорат ва тақсимои объектҳои назоратӣ дар байни директор ва муовинони ӯ, ҳангоми назорат аз шумораи муайяни дарсҳо ё дарсҳои мушоҳидашуда;

- **дуюм** дар ташкили назорат ба шаклпарастӣ роҳ дода мешавад, яъне назорати мазкур ҳадафи дақиқ надорад, ё меъёрҳои стандартонидашуда риоя карда нашудаанд ва арзёбӣ ташаккулдиҳанда ҳисоб карда намешавад;

- **сеюм**, яқрангӣ ва яқнавохтии чунин назорати дохилимактабӣ ба мушоҳида мерасад, масалан, танҳо ҷараёни таълим назорат карда мешавад. Ё танҳо дарсҳои забони русӣ, математика ва ғайра.

- **чорум**, иштироки маҳдуди маъмурияти муассисаҳои таълимӣ дар раванди назорат ва омодагии нокифояи онҳо ба натиҷагирии натиҷаи объекти назорат ва баровардани хулосаҳои асоснок.

Барои роҳ надодан ба ин ва дигар норасоӣ ё нофаҳмиҳо дар ташкили назорати дохилимактабӣ дониستاني баъзе талаботи умумии зерин хеле арзишманд хоҳад буд:

назорати системавӣ – яъне назорати мунтазам ва ташкили сохтори назорат дар таълимгоҳ бо мақсади пайдо кардани имкон дар таъмини тамоми раванди таълим;

воқеӣ – ба роҳ мондани санчишҳои фаъолияти омӯзгор ё ҳайати омӯзгорон тибқи талаботи стандартҳои фаннӣ ва барномаҳои таълимӣ дар асоси меъёрҳои таҳияшуда ва мувофиқашуда;

таъсирбахшӣ – ба тағйироти мусбат оварда расонидани натиҷаҳои назорат, бартараф намудани камбудии ошкоршуд;

салоҳияти нозир – яъне доштани дониши хуб дар мавзӯ, дониستاني техникаи назорат, қобилияти дарки афзалият ва мушкилот, пешгӯии рушди натиҷаҳо.

Дар манбаҳои иттилоотӣ Т.И. Шамова [2, 71]. ва ғайра) ба якҷанд намуди шаклҳои назорати дохилимактабӣ эътибор додаанд, аз ҷумла ба мундариҷаи назорати дохилимактабӣ дохил кардаанд:

татбиқи масъалаҳои ташкилӣ ва педагогӣ таҳсилоти умумӣ;
сифат ва татбиқи барномаҳои таълимӣ ва стандартҳои фаннӣ;
сатҳи дониш

дараҷаи ташаккули малака ва маҳорати хонандагон;
вазъи сифати таҳсилот, ки вазифаҳои таълимӣ ва инкишофдиҳиро амалӣ мекунад;
ичрои санадҳои меъёрӣ ва қарорҳои қабулшуда

Дар ёддоштҳои махсус, дастурамал ва тавсияҳое, ки мақомоти нозир ё маъмурияти муассисаи таълимӣ омода кардаанд, ҳар як самти назорат нишон дода мешавад.

Намудҳо, шаклҳо ва усули назорати дохилии мактабӣ. Дар байни омӯзгорон - назоратчиён ва таҷрибаомӯзон таснифи намуд ва шаклҳои назорати дохилимактабии пешниҳодшудаи Т. И. Шамова маълум аст. Ин таснифот аз ҷиҳати сохтор устувор, дар истифодаи амалӣ мантқан муносиб ва муҳимтар аз ҳама намуд ва шаклҳои мазкури назорат ба татбиқи ҷараёни мураккаби педагогӣ комилан мувофиқат мекунад. Он ду намуди назоратро ҷудо мекунад:

Назорати мавзӯи ва фронталӣ. **Назорати мавзӯӣ** ба омӯзиши амиқи масъалаи мушаххас дар сохтори фаъолияти омӯзгорон, гуруҳи омӯзгорон ва ё омӯзгорони алоҳида нигаронида шудааст; Аз ин ру, мундариҷаи назорати мавзӯӣ соҳаҳои гуногуни раванди педагогӣ ва саволҳои мушаххасро дар бар мегирад, ки онҳо амиқ ва ҳадафмандона омӯхта мешаванд. Муҳтавои назорати мавзӯӣ аз навоариҳое, ки дар таълимгоҳ ҷорӣ карда мешаванд, иборат буда, татбиқи таҷрибаи пешқадами педагогиро дар бар мегирад.

Назорати фронталӣ ба омӯзиши ҳамаҷонибаи фаъолияти ҳайати омӯзгорон, иттиҳодияҳои методӣ ё омӯзгори инфиродӣ нигаронида мешавад. Аз сабаби мураккабии он шумораи зиёди нозирон аз назорати фронталӣ дар давоми соли таҳсил на бештар аз ду ё се маротиба истифода мебаранд. Дар раванди назорати пешакии фаъолияти инфиродии омӯзгор ҳангоми санчиш тамоми самти фаъолияти ӯ (таълимӣ, тарбиявӣ, иҷтимоӣ, идорӣ) ва тамоми паҳлӯҳои қори муассисаи таълимӣ омӯхта мешавад.

Назорати умумӣ. Самараи фаъолияти омӯзгорони алоҳида арзёбӣ карда мешавад. Он метавонад мавзӯӣ ва фронталӣ бошад. Қори дастаи омӯзгорон аз қори аъзои алоҳидаи он иборат аст, аз ин рӯ, назорати шахсӣ зарур ва асоснок ба маврид аст. Дар фаъолияти омӯзгорон назорат ҳамчун воситаи худидоракунии омӯзгорон, ҳамчун як омилҳои ҳавасмандкунии рушди касбӣ пазируфта мешавад.

Назорати умумӣ дар омӯзиши маҷмӯи омилҳои, ки ба ташаккули омӯзгорони синф дар ҷараёни таълими беруназсинфӣ таъсир мерасонанд, амалӣ карда мешавад. Мавзӯи таҳсил дар ин ҳолат фаъолияти омӯзгороне, ки дар як синф кор мекунад, системаи қори онҳо оид ба фардиқунонӣ ва тафриқаи таълим, рушди ҳавасмандӣ ва маърифати хонандагон, динамикаи муваффақияти хонанда дар давоми сол, ҳолати интизом, фарҳанги рафтор ва ғайраро махсус меёбад, дар бар мегирад.

Назорати фанҳои умумӣ дар он ҳолатҳое истифода бурда мешавад, ки ҳолат ва сифати таълими фанни мушаххас дар як синф, ё дар синфи мувозии таълимгоҳ амалӣ карда мешавад. Ба гузаронидани назорати мазкур намоёндаи ҳам маъмурият ва ҳам иттиҳодҳои методии таълимгоҳ ҷалб карда мешаванд.

Зимни назорати дохилимактабӣ чунин усулхоро истифода мебаранд:

ташхис ва омӯзиши хуччатҳои мактабӣ, мушоҳидаи дарсҳо, назорати шифоҳӣ ва хатӣ, саволномаҳо;

омӯзиши таҷрибаи пешқадами педагогӣ, ташхис ва ғайра. Чунин, тарзи назорат имкон медиҳад, ки иттилооти зарурии воқеӣ ба даст ояд. Албатта, усул ҳамдигарро такмил медиҳанд ва баҳри комёб гардидан ба натиҷаи дилхоҳ бояд усули гуногуни назорат истифода бурда шаванд.

Дар муассисаҳои намуди нав аз ҷумла дар “Мактаби Президентӣ барои бачаҳои болаёқат” дар ш. Хоруғ мо аз рӯи тарҳи нави сохтори назорати дохилимактабӣ, ки дар китоби “Менеҷмент ва сарварӣ дар соҳаи маориф” аз тарафи Хоников Ш. ва Қурбонов Ғ. [7,56] нишон дода шудааст, васеъ истифода мебарем. Сохторе, ки дар китоби мазкур оварда шудааст, ба роҳбарони муассисаҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки назорати дохилимактабиро дар сатҳи талабот ба роҳ монанд. Намунаи назорати мазкурро барои роҳбарони муассисаҳои таълимӣ пешкаш карда, истифодаи онро вобаста ба ниёзу зарурати муассисаи таълимӣ мушаххас тавсия медиҳем.

Таблитсаи назорати дохилимактабӣ

Р.т	Мавзӯи назорат	Мақсади назорат	Намуд ва шакли назорат	Методи назорат	Иҷрокунанда	Санаи назорат	Ҷой ва вақти муҳокимаи натиҷаи назорат
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Вазъи давомоти хонандагон ба дарсҳо	Муайян намудани давомот ва сабабҳои дермонӣ	Мавзӯӣ	Мушоҳида	Муовини тарбиявӣ	сентябр	Ҷамъомади назди директор
2	Вазъи таълимдихӣи фанҳои суруд нақша ва таълими меҳнат дар синфҳои ибтидоӣ ва 5-9	Муайян намудани ҳолати таълимдихӣ	Мавзӯӣ	Мушоҳида	Муовини таълимӣ	02	шӯрои педагогӣ
3	...						

АДАБИЁТ:

1. Внутрешкольное управление: Вопросы теории и практики / Под ред. Т.И.Шамовой. - М., 1991. 300 с.
2. Буйдаков Б. Х. Психологические основы управления, Д., 2002. 304 с.
3. Лутфуллоев М. Современная дидактика М. Лутфуллоев.-Д., 2001. 245 с.
4. Конаржевский Ю.А. Внутри школьный менеджмент. М.: Новая школа, 1993. 157 с.
5. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы. - М.; 1979. 274 с.
6. Фролов П.Т. Школа молодого директора. - М., 1988. 158 с.
7. Хоников Ш. Курбонов Ғ. Менеҷмент ва сарварӣ дар соҳаи маориф, Д., 2007, 198 с.
8. Управление современной школой: Пособие для директора школы / Под ред. М.М.Поташника. - М., 1992. 392 с.

Калидвожаҳо: назорати дохилимактабӣ, муҳити таълим, идоракунии муассиса, мактабҳои намуди нав, ҳолати тадрис, назорати дониш, малакаҳои хонандагон.

Конунзода Шодигул Худобахш
**УПРАВЛЕНИЕ И ВНУТРИШКОЛЬНЫЙ КОНТРОЛЬ
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ НОВОГО ТИПА**

В статье на основе информации учёных-школоведов представлена информация о том, как организовать структуру внутришкольного контроля в учреждениях нового типа в Республике Таджикистан. Кроме того, автор статьи представил несколько интересных идей об опыте своего учебного заведения в организации и проведение внутришкольного контроля и рекомендовал его в качестве примера для эффективного проведения мониторинга в названных школах.

Ключевые слова: внутренний контроль, учебная среда, управление учреждением, школы новой формы, условия обучения, контроль знаний, навыки учащихся.

Konunzoda Shodigul Khudobakhsh
**MANAGEMENT AND INTERNAL CONTROL
IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF A NEW TYPE**

Based on the information of schoolchildren, the article provides information on how to organize the structure of internal control of schools in new institutions of the Republic of Tajikistan. In addition, based on the experience of his institution, the author gave an example of an acceptable structure used in the institution and expressed his opinion on its acceptability.

Keywords: internal control, learning environment, institution management, schools of a new form, learning conditions, knowledge control, student skills.

Маълумот дар бораи муаллиф: Конунзода Шодигул Худобахш, Директори муассисаи таълимии “Мактаби Президентӣ барои бачаҳои болаёқат дар ш. Хоруғ” – и ВМКБ, унвонҷуи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел. 93 414 73 62 почтаи электронӣ qonunzoda@mail.ru

Сведения об авторе: Конунзода Шодигул Худобахш –директор Президентской школы для одаренных г.Хорога, ГБАО. соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана. Тел. 93 414 73 62 эл. почта qonunzoda@mail.ru

Information about author: Konunzoda Shodigul Khudobakhsh - Director of the Presidential School for Gifted in Khorog, GBAO. Applicant, Institute of Pedagogical Sciences, Educational Academy, tel. 93 414 73 62, e-mail kanalzoda@mail.ru

**С. К. ДЕХҚОНОВА
М. С. САИДЗОДА**

**ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ДАР АҶКОРИ ФАЛСАФӢ-ИҶТИМОИИ
МУТАФАККИРОНИ ТОҶИК**

Мардуми соҳибтамаддуни мо ба таълиму тарбияи фарзанд аҳамияти махсус зоҳир карда, барои дар рӯҳияи ватандӯстиву ҳештаншиносӣ, донишандӯзиву маърифатпарварӣ, ҷавонмардиву ахлоқи ҳамида ва нангу номус ба воя расонидани фарзандони худ пайваста талош меварзанд. Маҳз таҳкими оила, таълиму тарбияи наслҳои солиму соҳибмаърифат яке аз воситаҳои рушду нумӯи ҷомеа, мустаҳкамии кудрати мамлакат ва побарҷойии арзишҳои миллиамон ба шумор меравад.

Таълиму тарбия дар пайвастагии мутақобилаи се ниҳоди иҷтимоӣ: оила, мактаб ва ҷомеа рӯҳу равони воқеӣ пайдо мекунад. Аммо ба ин се ниҳод муҳити атроф ва фазои иттилоотӣ, ки дар натиҷаи раванди ҷаҳонишавӣ вусъати азиме пайдо кардааст, таъсири зиёд мерасонад.

Таълиму тарбия дар ҳама давру замон ба сифати яке аз масъалаҳои асосии башарият ҳисобида мешуд. Низомҳои тарбиявӣ аз қадим то ба имрӯз ҳадафҳои мухталифро пайгирӣ намудаанд, ки ба сифати яке аз заминаҳои ҳаёти мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Тарз ва усули амалӣ намудани таълиму тарбия аз қадим диққати мутаффакирон ва муҳаққиқони мухталифро ба худ ҷалб намудааст. [12, с. 475].

Дар фарҳанги луғат “таълим” яъне “омӯхтан, дониш омӯхтан, ёд додан, омӯзиш ва таълимот” ва тарбият ба маънои “парваридан, парваронидан, одобу ахлоқро ба касб омӯхтан” омадааст. Усулан таълиму тарбият мутародифи омӯзишу парвариш мебошад, ки дар ҳақиқат мурод аз таълиму тарбият ё омӯзишу парвариш “фане аст, ки омӯзонидани саҳеҳ ва муттақо бар услубҳои илмӣ ва муаррифаи нафс бар он устувор аст ва ҳар муаллиме барои эҳрози хирфаи худ ба фаро гирифтани он ниёзманд аст ва ба ҳамин далел яке аз риштаҳои таҳсили бузург донишқадаҳо ва донишгоҳҳои ҷаҳонро ташкил медиҳад [11, с. 36].

Ба масъалаи таълим, тарбия ва ташаккули шахсият мардуми тоҷик аз давраҳои қадим рӯй оварда буданд. Аз ин хотир, муҳаққиқон таърихи пайдоиши низоми таълиму тарбияро ба тамаддуни ориёӣ марбут медонанд. Масъалаи таълиму тарбия ва ташаккули шахс дар асрҳои IX-XIII дар миёни мардуми тоҷик яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мерафт. Дар осори мутафаккирони маъруфи илму адаби тоҷик, ки дар ин давра ҳаёт ба сар бурдаанд, масъалаи таълиму тарбия ба сифати яке аз муаммоҳои асосӣ арзёби гардидааст. [8, с. 85].

Дар Доиратулмаорифи фалсафӣ омадааст: “Таълиму тарбият (педагогика)” аз рӯи ҳақиқат ва он вазифаи бардае аст, ки ирода ва ҳидоятро ба уҳда доштааст. Мубтано бар ин бардошт аз тарбият, ахлоқи ин фард ба истилоҳи мураббиро ҳам метавон механикӣ донист, ҳам коре хунарӣ ва ҳам ношӣ шуда аз фалсафа ва низ илм”. [7, с. 46].

Қайд намудан зарур аст, ки рушди илму фарҳанг ва дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии мардуми тоҷик дар асрҳои IX-XIII маҳз дар заминаи татбиқи афкори пешқадами таълимию тарбиявӣ таъмин карда шудааст. Пешрафти илму адаб дар Мовароуннахру Хуросон бесабаб набуд, зеро он дар заминаи бунёди анъанаҳои бисёрасраи ниёгони тоҷик амалӣ мегардид.

Мо мехоҳем рӯйкардҳо ва зовияи диди фалсафи дар хусусияти таълиму тарбия аз дидгоҳи файласуфон бисанҷем. Ба иборати дигар фалсафаи таълиму тарбият ҳамон рӯй кардан ба пуршироҳии бунёди аст дар бораи инсон, такомул ва сарнавишти ӯ. Ба ин маъно ҳар фалсафае, ки тақдир он бар инсон аст, навъе фалсафаи таълиму тарбият ба шумор меравад. Ба ин маъно Чун Дюи мегӯяд “фалсафаи тарбият на шояд аз фалсафа, балки худ фалсафа аст”.

Дар ҳаёти фарҳангии асрҳои IX-X илм ба қомебиҳои бузург ноил гашт. Шумораи олимони оид ба соҳаҳои гуногуни илм афзуд. Дар соҳаи таърих ва адабиётшиносӣ Абдуллоҳ ибни Муслим, Марвазии Диноварӣ, машҳур ба ибни Қутайба (солҳои 828-889)-муаллифи “Китоб-ул-маориф” (китоб дар бораи шеърӯ шоирон), Абӯбакри Наршаҳӣ (вафоташ 959) - муаллифи “Таърихи Бухоро”, Абуалӣ Мухаммад Балъамӣ, Абулмуайяди Балхӣ, муаллифи китоби “Аҷоиб-ул-Булдон” («Аҷоиботи кишварҳо») ва инчунин китобҳои машҳури ба забони дарӣ таҳия шуда, “Шоҳнома”, “Гаршоспнома” ба ҳамин давра тааллуқ доранд. Инчунин дар ин давра аз ҷониби географӣ номаълум асари бузурги “Худуд-ул-олам” тасниф гардид, ки яке аз шохасарҳои нодири илми география ба шумор мерафт. Ин дар асри X буд, дар замоне, ки ҳануз ҷаҳони Ғарб аз илми география хабар надошт.

Мутафаккирони бузурги Шарқи асрҳои миёна Абӯнаصري Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино ва Абурайҳони Берунӣ, ки дар илм нақши фаромӯшнашаванда гузоштаанд, дар ҳамин давра зиндагӣ ва эҷод кардаанд.

Ибни Сино чун бузургтарин файласуф, табиатшинос, табиб, риёзидон, шоир ва муҳаққиқи нодиру нотакрор доир ба тамоми соҳаҳои илми давраи худаш осори илмӣ пунарзише таълиф кардааст, ки қисмате аз онҳо то замони мо боқӣ мондааст. [9, с. 211]. Ибни Сино баёнгари тамоили пешқадами даврааш буда, кӯшиш мекард, ки майлу рағбати мардумро ба омӯзиши табиат бедор кунад. Ӯ афкори таҳқиқию эҷодиро тақвият бахшида, қомебиҳои илми пешинаро аз назари танқидӣ баррасӣ карда, онҳоро танзим намуд ва инкишоф дод. Дар баробари тарбия, таълими фалсафаву тиб ва назму насри замони худ, Ибни Сино дар рушди пешрафти фанҳои табиатшиносии замонаш низ саҳми бузург дорад. [3, с. 611].

Абурайҳони Берунӣ - мутафаккири бузурги дигари ин давра, доир ба риёзиёт, нучум, илми табиӣ, илми наботот, география, заминшиносӣ, таъриху мардумшиносӣ асарҳои зиёде таълиф кардааст. Дар феҳристи осори Берунӣ асари “Осор-ул-боқия”, ки доир ба таърихи халқҳои Шарқи Наздику Миёна, аз ҷумла сӯғдиёну хоразмиён ва дигар халқҳо бахшида шудааст, аҳамияти бузурги илмӣ дорад.

Рӯдакӣ шоири мутафаккир буд, чунки дар аксар шеърҳои вай нақши андешаҳои фалсафӣ ҳувайдост. Рӯдакӣ анвои асосии шеъри асримиёнагии тоҷик маснавӣ, қасида, ғазал ва рубоиро ба камолот расонд. Рӯдакӣ ба муқобили нобаробарҳои иҷтимоӣ эътироз баён кард.

Ақидаҳои таълимиву тарбиявӣ Рӯдакӣ, ки аҳамияти бузурги илмӣ доранд, мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд ва ғояҳои ахлоқии он дар амал татбиқ мешаванд. Омӯхтан ва татбиқи таълимоти педагогии Рӯдакӣ аз он ҷиҳат аҳамиятнок аст, ки он чун тараннумгари ахлоқи ҳақиқӣ, роҳнамо ба қорҳои нек, ватандӯстиву миллатдӯстӣ эътироф гаштааст. Ашъори Рӯдакӣ хусусияти воқеии таълимӣ ва тарбиявӣ дошта, шахсро барои ноил гардидан ба мақсадҳои пешқадам ҳидоят мекунад. [2, с. 365.]

Рӯдакӣ дар низоми таълимӣ ва тарбиявӣ омӯзиши илм ва донишро зарурӣ мешуморад ва пешрафти ҷомеаи инсониро дар омӯзиш ва дониш мебинад. Рӯдакӣ таъкид намудааст, ки донишу хирад дар ҳар даври замон боиси ривочи ҷомеаҳо буд. Ӯ дар низоми таълиму тарбияи худ ба шахсияти инсон, ба хусусиятҳои ахлоқию равонӣ ва тарбияи дурусти онҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекунад. Ба андешаи ӯ, шароити ҳаётии одамон ва тарбия омилҳои асосии ташаккули шахсияти инсон доништа шудаанд. Ба қавли Рӯдакӣ, ҳамаи одамон табиатан нотавону заифанд ва бо туфайли «таҷрибаи рӯзгор» обутоб меёбанд, оқилу доно мешаванд ва ҳақро аз ботил фарқ мекунанд. Пас, омили ташаккули шахсияти инсон таҷрибаи ҳаётӣ ва фаъолиятест, ки инсонро тарбият менамояд. Тарбият бошад чунин равандест, ки чунин ҳислатҳоро аз қабилӣ хирадмандӣ, ростқавлӣ, хоксорӣ, эҳтироми инсон, кордонӣ, нақӯкорӣ, мардонагӣ ва ғайраҳоро дар шахсияти инсон ба вучуд меорад. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ таъкид мекунад, ки инсон ҳамеша бояд ба камбудихо муносибати танкиди дошта бошад ва табиати покиза ва беолоиши ибтидоии худро нигоҳ дорад. Агар инсон ба худтарбиякунӣ мунтазам машғул шавад, шахсияти худро ташаккул дода, ба камолӣ маънавӣ даст меёбад.

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

Аз назари Рӯдакӣ зиндагӣ саросар пандомӯз аст ва ҳеч омӯзгоре дар тарбияи инсон ҷойи таҷрибаи рӯзгорро гирифта наметавонад. Ҳаёт омӯзгори асосии инсон аст. Маҳз дар зиндагии рӯзмарра инсон ташаккул ёфта, бар асари бархӯрд бо ҳодисаҳои гуногуни рӯзгор аз неку бад огоҳӣ меёбад.

Дар афкори таълимию тарбиявии Фирдавсӣ масъалаи омӯхтани касбу ҳунар мавқеи калон дорад. Ба ақидаи ӯ, азхуд намудани касбу ҳунар сарчашмаи хушбахтии одамон аст.

Ҳунар ҷуно бо марди доно нишин,
Чу мо хоҳӣ ки ёбӣ зи бахт офарин. [15, с. 649].

Фирдавсӣ дар афкори маорифпарваронаи худ тарбияи хусусиятҳои ахлоқиро дар кӯдакону ҷавонон кори савоб ҳисоб намуда, дар баробари ин сифатҳои пасти ахлоқӣ, мисли бадӣ, ситамкорӣ, чизпарастӣ, пурхӯрӣ, айбҷуӣ, пургӯӣ, бешармӣ, таъназанӣ, бахилӣ, суҳанчинӣ ва ғайраҳо ба зерӣ тозиёнаи танкид гирифта, мазаммат кардааст.

Фирдавсӣ дар осори худ, ки асосан дар бораи тарбияи фарзанд суҳан рондааст, танҳо писаронро дар назар надорад. Ӯ дар «Шоҳнома» образи занону духтаронро ба вучуд овардааст, ки онҳо дар ҷолоқӣ, далерӣ, қаҳрамонӣ, ҳунар, дониш, нақӯкорӣ, покдоманӣ ва ғайра аз мардон камӣ надоранд. [5, с. 310]. Ин ба он хотир буд, ки замони зиндагии Фирдавсӣ замони авҷу рушди феодализми асримиёнагӣ буда, ҳуқуқи занону модарон поймол карда мешуд. Аз ин ҷиҳат ғояҳои фалсафии маорифи Фирдавсӣ дар таълиму тарбия хусусиятҳои ҷинсиро бартариқ надода, баръакс, дар ин раванд мавқеи зану мардро яқсон маънидод мекунад. [4, с. 461].

Баъди омӯзиш ва таҳқиқи ғояҳои фалсафии маорифи Фирдавсӣ ба ин ҳулоса омадем, ки ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсият, аз қабилӣ хираду хирадмандӣ, некӣ, омӯзиши илму дониш, сулҳу дустӣ, ватандустӣ, инсондустӣ, меҳнатдустӣ, эҳтироми падару модар, калонсолон, ёрӣ ба ятимону бечорагон ва ғайра аз нуқтаҳои асосии ғояҳои фалсафии маорифи ӯ ба ҳисоб меравад. [6, С.213]. Инчунин метавон гуфт, ки таълимоти маорифпарваронаи Фирдавсӣ оид ба тарбия ва ташаккули шахсият, ки дорои системаи муайян аст, таъсири зиёде ба афкори фалсафии маорифи минбаъда расонида ва ба инкишофи афкори таълимию тарбиявии мутафаккирони минбаъдаи тоҷик нақши босазое гузоштааст. [1, с. 85].

Фирдавсӣ асоси таълиму тарбияро дар ташаккули инкишофи хиради шахсият муаррифӣ карда, хирадро меъёри ҳама ҳақиқатҳои зиндагӣ ва василаи расидан ба саодату хушбахтӣ медонад. Аз ин хотир, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ китоби хирад ва ҳуди ӯро ҳақими хирадманд медонад. [14, с. 544].

Ҳамин тавр, пас аз омӯзиши андешаҳои таълимию тарбиявии Фирдавсӣ дар асари «Шоҳнома»-и безаволаш маълум мегардад, ки ғояҳои фалсафии маорифи ӯ чунин хусусиятҳоро дар бар мегирад.

Афкори маорифпарваронаи Фирдавсӣ асосан барои ташаккули худшиносӣ дар замири ҳар фард равона гардида, он меҳвари ҳама гуна фазилатҳои ботинӣ ва воситаи асосии ташаккули шахсият маънидод шудааст;

- гоёҳои фалсафаи маорифи Фирдавсӣ, асосан баҳри таълиму тарбияи ашхоси ватандӯсту ватанпарвар ва далеру сипаҳсолор равона гардидааст.

- асоси гоёҳои фалсафаи маорифи Фирдавсиро тараннуми хислатҳои ҳамидаи инсонӣ, аз чабили, некию накӯкорӣ, ватандустӣ, адл, ростӣ, дустӣ, кӯшишу кор ва ғайра ташкил дода, амалӣ намудани ин хислатҳои ҳамидаи инсониро омили муҳимми камолоти маънавии шахс медонад;

- дар гоёҳои фалсафаи маорифи Фирдавсӣ хислатҳои бад ва нописанд аз қабили дуругу дуруғгуйӣ, бахилию хасисӣ, ҷабру зулм, хирсу гурур, тундӣ ва ғайра мазаммат шуда, ин хислатҳоро монеаи асосӣ дар ташаккули шахсият медонад.

Саъдии Шерозиро ҳамчун мутафаккири ҳассос тавсиф додан мумкин аст, зеро ҳодисаҳои дар ҷамъият рӯйдодаро ҳамчун раваншиноси борикбин дарк намуда, руҳия ва ҳолату вазъияти инсонро дар вақти ҷудой ва ғарибӣ бисёр ҳам муассир ва риххатовар тасвир кардааст. [13, с. 369]. Бинобар ин, зидди ҷудой, дарду ҳичрон ва ғаму кулфат мубориза мебарад. Ба ин васила Саъдии Шерозӣ дар ғазалиёти ахлоқиаш мафҳумҳои ба ҳиссиёти ахлоқӣ алоқамандбударо истифода мебарад, ки онҳо ҳиссиёти ишқ дӯстӣ, вафо, аҳду паймон ва ғайраҳо мебошанд.

Саъдӣ дар андешаҳои таълимию тарбиявиаш гуманизм, инсондустӣ ё ба таъбири худ Саъдӣ «одамият»-ро бештар баррасӣ намудааст. Вай дар ғазале «одамият» ва моҳияти ин мафҳумро хеле муфассал ва ҳадафрас тавзеҳ дода, таъкид менамояд, ки камоли инсонӣ на дар сурату либоси зебо, на дар доштани даҳону чашму бинӣ, на дар хӯрду хобу шаҳват, на дар ибрази ғазаб аст, балки дар одамият мебошад. Одами ҳақиқӣ бояд аз зиштию бадӣ ва худписандию даррандахуӣ барҳазар бошад. Ҳамин навъ инсон метавонад, дар ҳама кор пешрав ва дар зиндагӣ комёб бошад:

Ҳамин тарик, метавон натиҷагирӣ намуд, ки дар осори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ ва дигар маорифпарварони тоҷик дар асрҳои IX-XIII ақидаҳои ҷолиби диққати таълимиву тарбиявӣ пешниҳод карда шудаанд, ки дар шароити имрӯза низ аҳамияти худро аз даст наодоанд. Чунин мешуморем, ки дар амалияи имрӯза истифода намудани гоёҳои фалсафаи маорифи мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII барои самаранок гардидани раванди таълиму тарбия мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Абдуллоев Ш. Маорифпарварӣ ва озодфикрӣ. [Матн] / Ш. Абдуллоев. – Душанбе, 1994. – 151 с.
2. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор. [Матн] / Р. Абӯабдуллоҳ. – Душанбе: «Адиб», 2007. – 416 с.
3. Абуали ибни Сино. Осор. [Матн] / А. Сино. - Душанбе, 2009. - 657 с.
4. Абулқосим Фирдавсӣ. Иборат аз 9-ҷилд. Ҷилди 2. Ба ҷоп тайёркунанда. С.Айнӣ., З.Аҳрорӣ, Б. Сирус. [Матн] / Ф. Абулқосим. – Душанбе: “Ирфон”, 1964. – 528 с.
5. Абулқосим Фирдавсӣ. Иборат аз 9-ҷилд. Ҷилди 3. Ба ҷоп тайёркунанда. С.Айнӣ., З. Аҳрорӣ., Б. Сирус. [Матн] / Ф. Абулқосим. – Душанбе: “Ирфон”, 1964. - 320 с.
6. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. [Матн] / Ф. Абулқосим. – Душанбе: Ирфон, 1964. - 526 с.
7. Афзалов Х.С. Аз таърихи фалсафаи маорифи тоҷик. [Матн] / Х.С. Афзалов. – Душанбе: “Ирфон”, 2008 – 112 с.
8. Афзалов Х. С. Школа и педагогическая мысль в Иране в конце XIX-начале XX вв.: [Текст] / Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. – М. 1992.
9. Авиценна. Избранные произведения. Т. 1. [Текст] / – Душанбе: «Ирфон», 1980. – 479 с.
10. Диноршоев М. Ибн Сина и его философские воззрения. [Текст] / М. Диноршоев. – Душанбе, 1985. Т. 1.
11. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. [Матн] / М. Лутфуллоев Душанбе: “Дониш”, 1997. – 150 с.
12. Муҳаммад м. Фарҳанги форсии Муин. Техрон: Муассисаи Интишороти амири Кабир. Ҷ. 1. 1381 с.
13. Фараби Абунасор. Социально-политические трактаты. [Текст] / А. Фараби. – Алма-Ата, 1973. – 430 с.
14. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома. [Матн] / Бо кӯшиши Сайидмуҳаммад Дабири Сиёкӣ. Ҷилди 3. А. Фирдавсӣ. – Техрон: Интишороти илмӣ, 1388. – 588 с.
15. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома. [Матн] / Бо кӯшиши Фаромарз Нидой. Абулқосим Фирдавсӣ–Техрон, 1385. – 1016 с.

Калидвожаҳо: афкор, таҳким, побарҷой, арзии, ниҳоди иҷтимоӣ, саҳеҳ, дидгоҳ, васила, эҳрози хирфа, ситамкорӣ, гуманизм.

Дехконова Саида Келдибоевна
Саидзода Мушараф Саид
**ОБРАЗОВАНИЕ В ФИЛОСОФСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ
МЫСЛИ ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ**

Проблема образования является одной из важнейших и актуальных проблем современности и охватывает различные аспекты общественно-политической жизни. По этому поводу ведутся различные дискуссии в источниках политических и педагогических наук. Большая часть дискуссий в политической философии посвящена человеческой деятельности и политическому поведению, в которых статус образования занимает особое место.

В педагогике образование - центральная категория. Однако в процессе развития и роста общества возникают вопросы, которые во многом зависят от национальной политики любой страны, а будущее нации и государства требует особой государственной политики. В частности, национальная политика, национальное образование и другие ценности играют важную роль в развитии национального самосознания и самосознания.

Ключевые слова: мнение, подкрепление, стабильность, ценность, социальный институт, правильность, видение, средства, профессионализм, угнетение, гуманизм.

Dekhkonova S.K
Saidzoda M.S.
**EDUCATION IN PHILOSOPHICAL AND SOCIAL
THOUGHTS OF TAJIK THINKERS**

The problem of education is one of the most important and urgent problems of our time and covers various aspects of social and political life. On this occasion, various discussions are underway in the sources of political and pedagogical sciences. Much of the debate in political philosophy is about human action and political behavior, in which the status of education has a special place.

In pedagogy, education is the central category. However, in the process of development and growth of society, questions arise that largely depend on the national policy of any country, and the future of the nation and state requires a special state policy. In particular, national politics, national education and other values play an important role in the development of national identity and identity.

Key words: opinion, reinforcement, stability, value, social institution, correctness, vision, means, professionalism, oppression, humanism.

Маълумот дар бораи муаллифон: Дехконова С.К. - муаллимаи кафедраи умумидонишгоҳии фалсафаи муассисаи давлатии таълимии ДДХ ба номи академик Б. Гафуров. E-mail: saida.dehkonova@mail.ru

Саидзода М.С. сармуаллимаи кафедраи ботаника ва физиологияи растаниҳои муассисаи давлатии таълимии ДДХ ба номи академик Б. Гафуров. E-mail: dadojonova.m@mail.ru

Сведения об авторах: Дехконова С.К.- преподаватель кафедры философии Государственного образовательного учреждения имени академика Б. Гафуров. Электронная почта: saida.dehkonova@mail.ru

Саидзода М.С. - преподаватель кафедры ботаники и физиологии растений Государственного образовательного учреждения имени академика Б. Гафуров. Электронная почта: dadojonova.m@mail.ru

Information About the author: Dekhkonova S.K. - teacher at the Department of Philosophy at the State Educational Institution named after Academician B. Gafurov. Email: saida.dehkonova@mail.ru

Saidzoda M.S. - teacher at the Department of Botany and Plant Physiology of the State Educational Institution named after Academician B. Gafurov. Email: dadojonova.m@mail.ru

ТАЪЛИМИ ТАФРИҚА – ПОЯГУЗОРИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР

Вазъи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангию маънавии ҷомеа назари нав, муносибати нав, андешаю раванд ҷалб намудани кормандони шубҳаҳои маорифи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, маъмурияти муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорону хонандагон, волидон ва аҳли ҷомеаро ба татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ва дар раванди он истифодаи технологияи нави таълиму тарбияи босифат тақозо менамояд. Таълими тафриқа ҳамчун яке аз шохаҳои таълими босифат дар раванди таълим ба инкишофи қобилиятҳои зеҳнӣ, тафаккури мантиқӣ, интиқодӣ, техникӣ ва ташаккули комили шахсияти шогирдон дар шароити ворид гардидани таҳсилоти кишвар ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ бештар саҳм хоҳад гузошт. Бешубҳа, тағйироти иҷтимоӣю иқтисодии се даҳсолаи қарни ХХI ҷомеаро ба навгониҳои нав водор сохт ва аз он соҳаи маориф низ дар қанор монда натавонист.

Ҳамзамон бояд эътироф кард, ки таҳқиқи таълими тафриқа яке аз рӯйдодҳои назария ва амалияи педагогикаи муосир арзёбӣ гардида, он аз ҷанд ҷиҳат ба тақмили назарияи таълимгоҳ, мазмуни таҳсилот, донишҳои илмӣю омӯзгорон ва мутахассисони соҳа ба таври мусбӣ мусоидат карда тавонист.

Натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқоти сершумори проблемаҳои таълими тафриқа аз он шаҳодат медиҳанд, ки моҳият ва муҳтавои таълими тафриқа бо робитаи мутақобилаи принципҳои дадактикӣ (мувофиқати табиӣ, умумият, мақсаднокӣ ва ғайра), бо принципҳои тафриқа (таъмини зинаҳои таълим, самаранокии ҳамроҳангсозии раванди таълим ва инкишофи шахсият) зич алоқаманд мебошад.

Робитаи мутақобилаи принципҳои умумидидактикӣ ба талаботи бо ташкили раванди таълим пешниҳодшуда, ки ба қадри кофӣ омӯхтани маводи базавии таълим, мувофиқати малакаҳои касбии хонандагон бо имкониятҳои воқеии онҳо, ислоҳи шаклҳои таълим, баланд бардоштани дараҷаи касбии кадрҳои педагогиро дар бар мегирад, низ таъкид мегардад.

Таҷқиқот муқаррар намуд, ки таълими тафриқа ташҳиси доимии шахсияти хонанда, фаъолияти муассисаи таълимӣ, гузариш аз маълумоти умумӣ ба маълумоти амиқу инфиродии хонандагон, инкишофи мазмуни он ва шаклҳои ташкилии коркарди нусхаҳои нақшаҳои таълим, барномаю китобҳои дарсии гуногундараҷаро тақозо менамояд.

Аввал, дар ташкил ва сохтори муассисаҳои таълимӣю муосир тағйироти сифатӣ ворид сохта, онро ба дархостҳои ҷомеа, талаботи рӯҳӣ ва маънавии шогирдон мувофиқ хоҳад кард. Ҷомеа барои қонеъ кардани талаботи истеҳсолот, илм ва фарҳангу маънавиёт шароити мусоид фароҳам оварда, насли наврасро дар таълимгоҳҳои муқаррарӣ ва намуди нав мувофиқи қобилият ва истеъдод ба таҳсил фаро мегирад. Хонандагон метавонанд аз шароити наву мусоиди таҳсил ба таври дилхоҳ ва мувофиқи талаботи шахсии худ ба таври озод ва васеъ истифода баранд. Дар ҷунин шароит талаботи ҷомеа ва хонанда ба ҳам меоянд ва ногузир сабабгори сатҳи баланди таълим ва донишҳои талабагон мегарданд. Ҷунин баҳамой ба рушди истеҳсолот, илму фарҳанг ва маънавиёти ҷомеа асос хоҳад гузошт, ки ба он ҷомеа ва ҳам шахсият манфиатдоранд.

Дуюм, таълими тафриқа ба қобилият ва истеъдоди шахсият таъя карда, шароити мусоид фароҳам меорад, то ки онҳо аз имкониятҳои табиӣ ва шахсии худ истифода бурда тавонанд. Ин шакли омӯзиш, қабл аз ҳама, ба рушди ҳаматарафаи қобилияти истеъдодҳо замина мегузорад. Таълими тафриқа барои интиқоби касб ва тарбияи мутахассисони варзида низ тамоми шароит фароҳам меорад.

Сеюм, он дар шароити имрӯзаи рушди муассисаи таълимӣю миллӣю имконият медиҳад, ки аз дастовардҳои илми ниёгон ва умумибашарӣ мувофиқи мақсад ва манфиатҳои ҷомеаи Тоҷикистон васеътар истифода ва мазмуни таҳсилот ба талаботи стандартҳои байналмилалӣю таҳсилот мутобик карда шавад.

Ҳалли ин проблема яке аз ҳадафҳои асосии ислоҳоти кунунии муассисаи таълимӣ арзёбӣ гардида, он дар бисёр кишварҳои ҷаҳон татбиқи худро ёфтааст. Дар рафти ҷустуҷӯии роҳҳои тақмили низомии таҳсилот дар ҷумҳурии мо педагогон- муҳаққиқон, омӯзгорони таълимгоҳҳо бо масъалаҳои таълими тафриқа, ҳамчун омили муҳимми рушди ҳар як хонанда бештар рӯ меоранд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки идеяи асосии навсозии зинаи сеюми таҳсилоти миёнаи умумӣ аз он иборат аст, ки таҳсилот дар ин зина бояд бештар фардӣ ва самарабахш гардонида шавад. Таҷрибаи тӯлонӣ нишон медиҳад, ки ақалияти хонандагон аз синни дери наврасӣ, тахминан аз синни 15-солагӣ дар системаи таҳсилоти тафриқавӣ шароит барои ифода намудани хоҳиш, қобилият ва нақшаҳои ояндаи (баъдитаълимгоҳӣ-и хеш дарёфт менамоянд.

Таҳқиқоти сотсиологӣ инчунин собит менамоянд, ки аксарияти хонандагони зинаи сеюми таҳсилот (бештар аз 70%) тарафдори азхудкунии фанҳои бунёдианд, вале меҳонад фанҳоеро дақиқ ва чуқуртар омӯзанд, ки аз рӯйи интиҳоб ба ихтисоси ояндаи онҳо марбутанд. Таълими тафриқа (равиявӣ) дар синфҳои 10-11 ба сохтори таҳсилот ва интиҳоби инфиродии ҳаётан муҳими бештари хонандагон имконияти мусоид фароҳам месозад. Дар ин раванд мавқеи муқаррарии ҳар чи бештар ва дақиқ донишдони тамоми фанҳои таълимӣ дар нақшаи таълим омада (химия, физика, математика, адабиёт, таърих ва ғайра)-ро тахминан то 25% хонандагон дастгирӣ менамоянд.

Ҳамзамон, қайд намудан зарур аст, ки дар синни 15-16 солагӣ дар аксарияти хонандагони муассисаҳои таълимӣ кишвар майли интиҳоби фаъолияти касбии оянда то андозае пайдо мегардад. Ҳамин тариқ хоҳиши интиҳоби касб ва таҳсили минбаъдаи хонандагон қиман (теъдоди маҳдуди хонандагон) дар синфи 8 пайдо гардида, дар синфи 9 он идома меёбад, вале майли давом додани таҳсил дар муассисаҳои олии вобаста ба интиҳоби инфиродии хонандагон дар охири соли таҳсил, дар арафаи хатм намудани синфи 9 устувор мегардад (натичаи посухномаҳо). Албатта, дар шароити феълии кишвар хонандагон дар интиҳоби таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мушаххас мавқеи муайян надоранд. Онҳо касби ояндаи хешро бештар аз рӯйи ҳавою ҳавас ё хоҳиши волидон ё дигар сабабҳои моддию иқтисодӣ интиҳоб менамоянд. Тахминан 20 - 25% хонандагон дар охири таҳсил дар синфи 9 дар интиҳоби касби оянда мавқеи муайян доранду халос (наитҷаи пурсишномаҳо).

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар низ назари устувор оид ба тайёрии иловагии махсус барои гузаштан аз озмоиш ва таҳсили минбаъда дар донишгоҳҳо мавҷуд бошад ҳам, таълими муқаррарии ғайриравиявӣ хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба вайрон гардидани ин алоқа оварда расонда истодааст. Кандашавии алоқаи тарафайни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ ба пайдо гардидани курсҳои тайёрии бешумор, репетитор, таъсиси литсейу гимназияҳо дар назди донишгоҳҳо ва донишкадаҳои олии, литсейу гимназияҳои зиёди давлатию хусусӣ, курсҳо, марказҳои зиёди таълимӣ ва машғулиятҳои зиёди иловагии пулакӣ дар ин намуди таълимгоҳҳо замина гузоштааст, ки натичаи онҳо танҳо бунёди сарбории беҳаду ҳудуд, зарар ба саломатии ҷисмонӣ равонии хонандагон ва зарари иқтисодию иҷтимоӣ ба волидайнӣ онҳо мебошад халос.

Қайд кардан зарур аст, ки дар зинаи сеюми таҳсилот (синфҳои 10-11) дар хонандагон талошҳои ширкат ва мавқеъҷӯӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ, муайян намудани қобилиятҳои илмӣ касбӣ ва пешбинӣ кардани самти минбаъдаи фаъолияти касбӣ сурат мегирад. Ин зинаи таҳсилот шароити мусоиди омодагии ҷавонон ба иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ (меҳнатӣ, маърифатӣ, ҷамъиятӣ, хонаводагӣ ва ғайра) таъмин месозад.

Масъалаи муҳимтарини ташкили таълим бояд аз як тараф майлу хоҳиш, қобилият, тамоили пурраи инфиродии хонандагони синфҳои болоӣ (имконияти ташкили равияҳои гуногун), аз тарафи дигар якҷанд далелҳо, ки раванди таълими равиявиро боздошт месозанд, ба инбат гирад, ки то имрӯз амалӣ нагардидаанд:

- таҳияи Стандарт ва барномаҳои таълимӣ барои таълими тафриқа;
- батанзимдорӣ ва ҷопи китобҳои дарсӣ ;

- оmodасозӣ ва чопи маводи ёрирасон, раҳнамоҳо барои омӯзгорон;
- таъминот бо кадрҳои ихтисосманд ва ғайра.

Маълум аст, ки ҳама гуна тафриқакунонии таълим ба камшавии ҷузъи ғайриравиявӣ таълим оварда мсерасонад. Амалисозии таълими равиявӣ фақат дар сурати кам намудани соатҳои таълими фанҳои ғайриравиявӣ имконпазир аст.

Моделҳои муассисаи таҳсилот бо таълими равиявӣ дар синфҳои болоӣ имконияти интихоби фанҳои гуногуни таълимиро пешбинӣ менамояд, ки системаи самарабахши таълими равиявиро таъмин месозад.

Муайян кардани самтҳои афзалиятноки таҳсилот ва таълими равиявӣ (иҷтимоӣ, гуманитарӣ, илмӣ, табиӣ, технологӣ) бо назардошти имкониятҳои ҳайати педагогӣ муассисаи таҳсилот, сохтори минтақавӣ системаи таҳсилот, вежагиҳои муҳити иҷтимоӣ фарҳангӣ, анъанаҳои он ва пешбини талабот ба мутахассисони дорой ин ё он сатҳ анҷом дода мешавад.

Хосияти равиявӣ доштани зинаи сеюми таҳсилот ҷавҳари асосии мазмуну мундариҷаи он шумурда мешавад. Вобаста ба шароити имконот мактабҳо метавонанд бо истифода аз шаклҳои хоси ташкили ҷараёни таҳсилот гурӯҳҳои равиявӣ ташкил намоянд. Чунин гурӯҳҳо дар деҳот бо назардошти хусусиятҳои маҳал ва шаклҳои муҳими фаъолият созмон додан мумкин аст.

Таҳсилоти миёнаи зинаи сеюм вазифадор аст, ки саводнокии комил ва мутобиқати иҷтимоӣ талабагонро таъмин намуда, ба худмуайянии иҷтимоӣ шаҳрвандӣ мусоидат намояд. Ин вазифаҳо самти мақсадҳо барои ташаккули шахсияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ босавод ва қобил, шахсияте, ки ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандии худро дарк менамояд ва дорой имконият, тавоноӣ, захираҳо ва роҳҳои амалисозии пиндору рафтори ҳаётӣ, пешбинӣ мекунад. Ноилшавӣ ба мақсадҳои мазкур танҳо дар сурати ҷорӣ намудани таълими воқеан равиявӣ муяссар мегардад.

Таълими равиявӣ ва инфиродисозии таълим аз ҳисоби тағйироти сохтор, мазмун ва ташкили ҷараёни таҳсилот имкон медиҳад, ки манфиатҳо, тамоилҳо ва қобилиятҳои зехнии хонандагон хубтар шинохта шаванд ва тибқи хоҳиш ҷиҳати идомаи таҳсил дар макотиби олио миёнаи маҳсус шароити мусоид фароҳам шавад.

Гузариш ба таълими равиявӣ имкон медиҳад:

- шароит барои тафриқаи мазмуни таҳсилот ва таҳияи барномаҳои таълими инфиродӣ муҳайё гардад;
- омӯзиши амиқи фанҳои алоҳидаи таълимӣ таъмин карда шавад;
- дастрасии баробари талабагон ба таҳсилоти комил ва таъмини муносибатҳои иҷтимоӣ амалӣ гардад;
- пайдарпайии таҳсилоти умумӣ ва касбӣ таъмин карда шавад.

Ҳамзамон дар назар дошта мешавад, ки зинаи сеюми таҳсилот хатмкунандагонро на танҳо барои дохил шудан ба мактаби олий, балки ба омӯзиш дар системаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ, инчунин ба оғози фаъолияти меҳнатӣ омода мекунад.

Принсипи асосии мазмуни таҳсилоти муассисаҳои таълимӣ инҳоанд:

- ба тамоили инфиродии хонандагон нигаронидани мазмуни таҳсилот, ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, инфиродикунӣ раванди таҳсилот;
- инсонгароӣ ва гуманикунонӣ, фарҳангароӣ - инъикос намудан дар мазмуни таҳсилоти ҳар як зинаи таълим тамоми ҷанбаҳои фарҳанги башарӣ; ташаккули қобилиятҳои ҷисмонӣ зехнӣ, ахлоқӣ маънавӣ, эстетикӣ технологияи хонандагон;
- пойдорӣ, устувории ҷузъиёти методологии мазмуни таҳсилот ҳамчун таъминкунандаи донишҳои андӯхташаванда, омӯзиши назарияи асосӣ, қонун, принцип, мафҳум, проблемаи асосӣ ва комёбиҳои фарҳангӣ таърихӣ эътирофшудаи инсоният, имконияти татбиқи донишҳои андӯхта дар ҳаёт, аз ҷумла дар вазъияти нав;
- афзалияти ҳифзи саломатии хонандагон, аз ҷумла, ба танзим даровардани мазмуни таҳсилот бо назардошти хусусиятҳои синнусолии хонандагон;
- таъмини тамоили амалии таҳсилоти миёнаи умумӣ бо назардошти таносуби сарфакоронаи вақти хонандагон;

- таъмини фаҳмиши хонандагон оид ба дарки яклухтии олам дар асоси ҳамгирии мазмуни таҳсилот;

- равиякунонӣ ва тафриқакунонии мазмуни таҳсилот ҳамчун шартҳои асосии интихоби сатҳ ва самти омӯзиши барномаҳои таҳсилот аз ҷониби хонандагон.

Ҳамзамон таҷрибаи ҷаҳонии таълими равиявӣ нишон медиҳад, ки дар ИМА асосан таълими тафриқа (равиявӣ) дар ду ё се соли охири таҳсил (синфҳои 10-12) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пешбинӣ менамоянд. Хонандагон метавонанд се варианти таълими равиявӣ: академӣ, умумӣ ва касбӣ, ки дар онҳо тайёрии пешазкасбӣ сурат мегирад, интихоб намоянд. Вариантнокии таҳсилот дар онҳо аз ҳисоби курсҳои таълимии гуногун тибқи интихоби хонанда амалӣ мегардад. Дар ин раванд, пеш аз ҳама, дархост ва хоҳиши волидон ва хонандагон, ки омӯзишро дар равияҳо интихоб кардаанд, ба назар гирифта мешавад.

Омӯзиш ва таҳлили таҷрибаи мамлакатҳои пешқадами кишварҳои хориҷа инчунин нишон медиҳад, ки хусусиятҳои хосси умумии таълими равиявӣ дар зинаи сеюми таҳсилоти миёнаи умумии онҳо инҳо ба шумор мераванд:

- ҳатман қорӣ будани таълими равиявӣ дар зинаи сеюми таҳсилот;

- фарогирии хонандагони зинаи сеюми таҳсилот ба таълими равиявӣ дар тӯли аксаран се ва камтарин ду соли охири таҳсил;

- рӯз аз рӯз афзудани теъдоди хонандагони ба таълими равиявӣ фарогирифташуда (теъдоди онҳо на камтар аз 70%) – ро ташкил медиҳад.

Миқдори самтҳои таълими равиявӣ дар ин кишварҳо ин тавр аст: Масалан: дар мамлакатҳои англисзабон ду самт (академӣ ва ғайриакадемикӣ), дар Фаронса се самт: (табӣ-илмӣ, филологӣ, иҷтимоӣ - иқтисодӣ) ва Олмон низ се самт (забон-адабиёт-санъат, илмҳои иҷтимоӣ, математика- илмҳои дақиқ- технология).

Ташкили таълими тафриқаро аз рӯйи шакли таҳия ва ташаккули нақшаи таълими инфиродии хонанда фарқ кардан мумкин аст: аз шакли устувори интихобкардаи номгӯйи курсҳои таълимии ҳатмӣ (Фаронса, Олмон) то имконияти интихоби курсҳои зиёд дар давоми тамоми муҳлати таҳсил (Англия, Шотландия, ИМА ва ғайра).

Миқдори фанҳо (курсҳо)-и ҳатмии таълимӣ дар зинаи болоӣ нисбат ба муассисаҳои таҳсилоти умумии асосии камшумор арзёбӣ мегардад. Ба шумори онҳо ҳатман фанҳои табиатшиносӣ, забонҳои хориҷӣ, математика, забони модарӣ, тарбияи ҷисмонӣ ворид мешаванд.

Одатан, таҳсилоти зинаи сеюми равиявӣ ҳамчун муассисаи таълимии шакли мустакил: литсей дар Фаронса, гимназия дар Олмон, мактаби «Олӣ» дар ИМА фаъолият менамоянд.

Шаҳодатнома (атестат)-и ҳатми мактаби зинаи сеюм ҳуқуқи дохилшавӣ ба муассисаи таҳсилоти олӣ ба таври суҳбат дода метавонад, ғайр аз баъзе ҳолатҳо. Масалан: танҳо дар Фаронса қабул ба донишгоҳҳои ҳарбӣ дар асоси имтиҳони дохилшавӣ сурат мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои назария ва амалияи таълими тафриқаро шодравон омӯзгор ва кимёшиноси маъруфи тоҷик, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, академики АТТ устод Зубайдов У. таҳқиқ намудааст. Масъалаҳои мазкур бо қалами ин муҳаққиқ дар чор рисола: "Асосҳои назарияи амалии таълими тафриқа дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон", "Таълими тафриқа: проблема, мулоҳиза, воқеият", "Тафриқа - нерӯи пешбари раванди таълим", "Таълими тафриқа ва мактаби муосир" ва дар чанд мақола ҳаматарафа асоснок карда шудаанд. Илова бар он устод инчунин китобҳои дарсӣ аз фанни химия барои синфҳои 8 ва 9-ро низ таҳия намудааст.

Имрӯз мо бо ифтихор аз таълими тафриқа, ҳамгиро, тарбияи шаҳрвандӣ, худшиносӣ, сулҳдӯстӣ, ваҳдат ва ифтихори миллӣ, башардӯстӣ ва гуманизатсияи раванди таълиму тарбия, демократиконии идораи маориф, педагогикаи ҳамкорӣ, таҳияи стандартҳои давлатии таҳсилот, стандартҳои фаннӣ сухан меронем, ки таҳияи асосҳои назарияи амалии онҳо дар шароити муассисаҳои таҳсилоти умумии Тоҷикистон мутааллиқ ба олимони-педагогони машҳури кишварамон М. Лутфуллоев, У.Зубайдов ва

Ф. Шарифзода аст. Саҳми ин шахсиятҳои бузург дар педагогикаи замони муосири кишвар беҳамтогост.

АДАБИЁТ:

1. Екубов, С., Профильное обучение. - Душанбе, 1993.- 68 с. (на тадж. яз.).
2. Зубайдов, У.З. Дифференцированное обучение и современная школа. - Душанбе, 2013. – 304
3. Зубайдов, У.З. Концепция химии. Маърифат. - 1992, - № 4.- С. 40-42.- (на тадж. яз.).
4. Зубайдов, У.З. Дифференцированное обучение: проблемы, мнения, реальности. - Душанбе: Хайям, 2000.- 192 с.- (на тадж. яз.).
5. Зубайдов, У.З. Профильное обучение - потребность времени - Душанбе: Рио - статус, 2007. – 142 с.(на тадж. языке).
6. Зубайдов, У.З. Дифференциация - важный фактор процесса обучения. Душанбе: Сарпараст, 2003.- 192 с.- (на тадж. яз.).
7. Зубайдов, У.З. Дифференцированное обучение и современная школа. Душанбе, 2013. - 304 с. (на тадж. яз.).
8. Калягин, Ю.М. Профильная дифференциация обучения биологии. Биология в школе. - 1999. - № 4.- С.- 21-23.
9. Лутфуллоев, М. Современная дидактика, образование, обучение, развитие, воспитание.- Душанбе: Матбуот, 2001. - 336 с. - (на тадж. яз.).

Калидвожаҳо: тафриқа, тафаккур, таҳсилот, ҷаҳонӣ навгонӣ, робита, қобилият, алоқа, ташаккул, инфиродӣ.

ИМОМНАЗАРОВ Д. ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ - ОСНОВА СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Автор в статье, анализируя особенности дифференцированного обучения, правильно определяет трудности и преимущество реализации данного обучения. Автор статьи, освещая некоторые теоретические и практические аспекты особенности дифференцированного обучения, демонстрирует эффективной реализации, выполнение которого считается полезным для учебных учреждений.

Ключевые слова: дифференциация, мышление, образование, инновация, взаимосвязь, способность, индивидуализация.

Imomnazarov D. DIFFERENT EDUCATION IS THE BASIS OF MODERN EDUCATION

The author in the article, analyzing the features of differentiated learning, correctly identifies the difficulties and benefits of implementing this training. The author of the article, highlighting some theoretical and practical aspects of the features of differentiated learning, demonstrates the effective implementation of it, which is considered useful for educational institutions.

Key words: differentiation, thinking, education, innovation, interrelation, ability, individualization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомназаров Д. - мудири шуъбаи омӯзиши стандарт, нақша, барномаи таълим, китобҳои дарсии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Чоми АТТ. Суроғаи электронӣ: idavlat@mail.ru

Сведения об авторе: Имомназаров Д. - Заведующий отделом стандартов, учебных программ, учебников Института развития образования имени Абдурахмони Джоми АТТ. Электронная почта: idavlat@mail.ru

Information about author: Imomnazarov D. - Head of the Department of Standards, Curricula, Textbooks of the Institute for the Development of Education named after Abdurahmoni Jomi АТТ. E-mail: idavlat@mail.ru.

Ф.Ф. НОРОВ
Д. МАХКАМОВ

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНИВАНИЯ ЗНАНИЙ В ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА «ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО» ПРИ КОМПЕТЕНТНОСТНОМ ПОДХОДЕ

Изобразительное искусство, как особая деятельность человека, всегда служила источником созидания и давала толчок к преобразованиям в обществе, так как практически любой прогресс отраслей человеческой деятельности невозможно представить без отсутствия чертежей и рисунков. Изобразительное искусство является наивысшим средством для развития культурно-технических и эстетическо-нравственных отношений в обществе.

Изобразительное искусство, как предмет эстетического цикла, должно способствовать художественно-творческому мышлению, познанию тонкости созидательно-творческой деятельности и проявлению привязанности к другим видам искусства. На уроках изобразительного искусства учащиеся, также должны определить свои художественно-ремесленные умения и развивать их. Помимо школьных занятий для достижения эффективных результатов (в зависимости от условий и возможностей школы) учащиеся должны участвовать в художественных кружках, выставках и на совместных декоративно-оформительских работах.

В учебном стандарте предмета «Изобразительного искусства» изложено следующее: "Предмет изобразительное искусство для учащихся 5-7-х классов в учебной программе является обязательным предметом и объём загруженности учащихся в течении учебного года в каждом классе (за исключением выходных и праздничных дней) составляет 1 час в неделю и 34 часа в год» [3].

Преподавание изобразительного искусства в начальных и 5-6-7-х классах носит практический характер, что даёт возможность учащимся освоить примитивные навыки рисования, то есть по средством практических умений совершенствовать их знания и навыки.

Основными целями методики преподавания предмета изобразительное искусство являются:

Определение и назначение набора компетенций (норм знаний, умений и навыков) учащихся в области изобразительного искусства; систематизация содержания, цели и планирования учебного процесса, оценки предмета изобразительного искусства; определение круга тем охватываемых предметом, содержание и количество компетенций в соответствии с нагрузкой предмета, которая определяется учебным планом должна представляться; постоянное развитие художественных, декоративных и творческих навыков во время повседневного обучения; эстетическое воспитание и обучение школьников; знакомство с основными видами графического искусства и формирование навыков графического изображения; пробуждение чувства уважения к своему труду и к окружающим, проявление мотивации к практической деятельности; подготовка учащихся к исполнению различных видов графических работ по изобразительному искусству в соответствии с современными требованиями; развитие практических, мыслительных и творческих умений.

Основная задача в обучении изобразительному искусству и эстетического воспитания является правильная подготовка учащихся к выполнению практических заданий, что является одним из первых шагов в эффективном обучении. В результате целенаправленного и осознанного изучения изобразительного искусства учащиеся постепенно готовятся к практическим занятиям. Кроме того, эти меры играют важную роль в укреплении интеллекта, идей и мыслей учащихся для их подготовки к практической деятельности.

Заключительной и важной задаче предмета "Изобразительное искусство", является научить учащихся основным навыкам рисования, понимания цвета, необходимость изучения творческих умений, выполнения художественных работ и т.д.

Основными задачами преподавания изобразительного искусства являются:

Индивидуальные умения школьников; развитие необходимости познания основ изобразительного искусства в жизни; формирование творческих и вообразительно-

художественных умений; обучение действиям с элементами декоративно-графической деятельности; ознокомление учащихся с различными направлениями изобразительного искусства; пробуждение у школьников чувства привязанности к изобразительному искусству; воспитывать школьников в духе взаимного уважения и трудолюбия; воспитывать у школьников такие интересы, как сбережение и сохранение природных ресурсов и т.п [3].

В стандарте предмета “Изобразительное искусство” для 5-6-7-х классов, который разработан в соответствии с требованиями стандарта общеобразовательных учреждений и “Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года” приводятся следующие предметные компетенции: Компетенции для выполнения действий, творчество и оценивание.

1. Компетенции для выполнения действий: С лёгкостью может использовать несколько видов средств изобразительного искусства.

2. Творческая компетентность: В рамках ограниченных тем в лёгкой форме может создавать композицию.

3. Компетенции оценивания: В лёгкой форме может оценивать определённые художественные примеры и объяснять их значение.

Умение свободно рисовать, разновидности линий и простые геометрические формы (прямые, волнистые линии, треугольник, прямоугольник, овал и т.д.);

- может использовать линейку, цветные и обычные карандаши, фломастер и акварельные краски в лёгком виде;

- может перечислить основные и дополнительные цвета;

- отлично может справиться с раскрашиванием раскрасок;

- на основании примера может создать простые рисунки натюрморта (стол, яблоко)

и т.п.;

- умеет определить форму предмета с помощью фломастера;

- цветными карандашами с лёгкостью может раскрашивать свой рисунок;

- постоянно совершенствует свои навыки работы кистью;

- может использовать клей для творческих целей;

- соблюдает все необходимые правила безопасности и гигиены при работе с инструментами для выполнения декоративно-графических работ;

- имеет представления об основных понятиях предмета (карандаш, смешивание красок, кисть) и во время практических заданий может использовать эти средства [3].

Показатели компетенций:

- умение наблюдать красоту окружающей среды и запечатлеть её на бумаге (природу, пейзаж, животных, горы, леса, степи, пустыни и т.п);

- с помощью средств изобразительного искусства легко выражает свои идеи;

- в рамках обычных тем может создавать простые композиции и объяснять их значение.

Компетенции: в лёгкой форме может анализировать и интерпритировать определённые примеры изобразительного искусства;

- понимает суть художественных, декоративных, архитектурных произведений и от их просмотра получает наслаждение;

- из всего, что он наблюдал легко может провести беседу;

- ценит свой труд и работу других и в лёгком виде представляет свои идеи;

- старается уточнить форму, размер, дизайн и смысл изображаемого предмета в рисунке, так как это очень важно в процессе творческой работы [3].

Для внедрения новых стандартов и учебных программ в предмет “Изобразительное искусство”, учителя 5-6-7-х классов должны обладать следующими знаниями, навыками и способностями:

- знать теорию и принцип системы компетентного образования и объяснить практические аспекты её внедрения в образовательный процесс;

- уметь планировать и оценивать компетенции учащихся и использовать их в учебном процессе;

- знать методы обучения, способствующие развитию компетенции учащегося, и выбрать подходящий метод;

- использовать формирующие методы и инструменты, с целью определения уровня освоения компетенций;
- использовать результаты формирующих оценок для принятия соответствующего решения;
- знать наиболее эффективные способы и средства, чтобы помочь учащимся стать более компетентными и использовать их в процессе обучения.

Для некоторых преподавание и обучение – это одно, но следует иметь в виду, что если учитель преподаёт неправильно, обучение не может быть эффективным даже в случае много проведённых уроков [3].

Компетентный подход и оценка компетенций ориентированы на реальные знания, навыки и умения учащихся. Компетенции представляют собой действия, которые учащиеся изучают в результате обучения [6].

Чтобы определить, освоил ли учащийся эти компетенции, для каждого из двух типов компетенций даётся оценка. Показатели (индикатор) – это набор знаний, навыков и умений, которые демонстрируют компетенции. Они дают вам возможность наблюдать, оценивать и показать до какой степени ученик освоил компетенции. Можно составить полный список показателей для некоторых компетенций, возможно их количество достигнет сотен показателей, а их объём может варьироваться в зависимости от начальной точки развития компетенций и уровня их оценки [5].

В прошлом, различные аспекты процесса обучения (разработка и реализация календарного плана) более тщательно контролировались и наблюдались. Теперь же, основное внимание направлено на эффективность результатов обучения учащихся и в целом самого процесса обучения. Устранение других видов вступает в силу только в том случае, если:

- учебное заведение и преподаватели эффективно переходят на систему обучения компетентности учащихся;
- установить процедуру сбора достоверных данных, отражающих степень компетентности обучения [1].

Это даёт учителям больше свободы, и в то же время, повышает их ответственность за повышение успеваемости учащихся. Это означает то, что оценка компетенций является ключевой частью изменений.

Теперь учителю недостаточно знать содержание предмета. Учителя должны организовать учебный процесс на основе опыта, методик обучения, теорий обучения и информации о каждом ученике, с целью развития их компетенций и обеспечить эффективность процесса обучения [3].

По сравнению с традиционным образованием, где большое внимание уделялось развитию памяти, в компетентном обучении всё внимание фокусируется на развитии навыков. А методология, инструменты подходов и оценки становятся более сложными в отличие от традиционного обучения, что требует от учителя обладать достойными навыками и умением планирования конкретных действий. В компетентном подходе оценивание результатов обучения проводится с целью выявления знаний, умений и навыков учащегося, а также для определения процесса освоения новых знаний и навыков в определении конечного уровня результатов обучения [7].

Далее, мы подробнее рассмотрим значения понятия «оценка» опираясь на источниках научного лексикона:

В таджикском толковом словаре понятие «оценивание» объясняется следующим образом: «1. Рассмотрение положительных и отрицательных аспектов чего-либо; 2. Определение ценности чего либо, его оценивание; оценивать, дать оценку; выражать, что-то ценное или важное на счёт чего-то» [9, с. 76].

Система оценивания знаний, с освоением учебной программы учащихся, является важным элементом процесса обучения» [10]. «Проблема оценки успеваемости учащихся может быть решена путём разработки нормативных оценок результатов обучения учащихся в программах базового образования» [11]. Как утверждают российские учёные «В последние годы многие страны мира были обеспокоены качеством образования и разработкой системы оценки качества образования, как одного из приоритетов национальной образовательной политики. В этом контексте изменились приоритеты в

образовании: сосредоточение внимания на компетенции, непрерывном обучении, освоении новых информационных технологий, командной работе и способности сотрудничества и т. д. На счёт задачи обновления содержания и структуры образования в соответствии с современными методами и инструментами, в котором отражена оценка образовательных достижений учащихся. Современные научные и методологические основы образовательного процесса, основанные на методах оценки познавательных способностей учащихся, представляют учителю прекрасную возможность локализовать различные черты учащихся, которые развиваются в образовании. Необходимость оценки подчёркивается всеми участниками учебного процесса, а именно учащимися, учителями, родителями и самим образовательным учреждением» [12].

«Оценивание – это процесс наблюдения за образовательной и познавательной деятельностью учащихся, а также это описание сбора, записи и комментирования информации учащихся с целью повышения качества образования. Оценка является результатом процесса оценивания. Деятельность или оценочные действия – это качественная информация, влияющая на дальнейший рост и стабилизацию личности. Оценка – это процесс сбора данных для расценивания» [13]. Существует различные типы и инструменты для организации процесса оценивания, что позволяют определить степень успеваемости учащегося. Информация, полученная в ходе процесса оценивания, может быть использована отдельными лицами и определённым учреждением, данная информация, также может использоваться правительственными органами, родителями, педагогами и самими учащимися». «Оценка – это систематический процесс обучения, предназначенный для выявления, анализа и сбора данных, а также для достижения целей обучения, изложенных в учебной программе» [14].

По мнению учёного Г.М. Ахмедовой, форма оценки может быть различной. Выбор формы оценки определяется этапом обучения, общими конкретными целями обучения, текущие учебные задачи и цели получения информации. Добавление к этому интегральная оценка, включающая портфолио, презентации, дифференциальная оценка отдельных аспектов обучения, самооценка и самоанализ учащихся [2, с. 8]. Учителям общеобразовательных школ рекомендуется использовать следующие методы оценивания: наблюдение, графики успеваемости, оценка в процессе отбора, выбор ответа или короткий ответ, открытый ответ, портфолио, самоанализ.

Система оценивания основана на следующих общих принципах для всех программ общеобразовательного образования: 1. Оценивание – это непрерывный процесс, который естественным образом включается в образовательную практику. В зависимости от стадии обучения будут использоваться следующие оценки: диагностическая (начальная текущая); пересекающая (тематическое, промежуточное, фазовое, обобщающее). Диагностические оценки ранее редко использовались и в основном, в не системы. Теперь при создании тематического планирования важно подумать о том, какие вопросы задавать учащимся до и после законченной темы; 2. Оценивание может быть только нормативным, основными критериями оценивания являются ожидаемые результаты, которые соответствуют целям обучения; 3. С помощью оценки, оценивается только успеваемость учащегося, а не его личность; 4. Оценивается только то, чему учат учащихся; 5. Критерии оценки и алгоритмы оценивания заранее известны учителям, ученикам и родителям. Данные критерии они могут разработать совместно; 6. Система оценивания реализуется таким образом, что учащиеся становятся вовлечёнными в контрольно-оценочную деятельность и приобретают навыки самооценки; 7. В учебных заведениях могут быть выбраны разные графики оценивания [7].

Далее, подробнее рассмотрим основные виды оценивания:

1. Диагностическое оценивание – идентифицирует, исследует и поддерживает учащихся, которые испытывают некие трудности в процессе обучения (имеет промежуточное отношение к обучению).

2. Формирующее оценивание – это систематический, целенаправленный процесс мониторинга успеваемости учащихся, и эта оценка является неформальной, то есть без оценки, основанной на установленных критериях и взаимосвязи. Основной целью этой оценки является исправление деятельности преподавателя и учащихся, что позволяет преподавателю определить уровень освоенного учебного материала на ранней стадии и

обеспечить последовательность учебного процесса. Этот вид оценивания, также позволяет чувствовать ответственность за своё обучение.

3. Итоговое оценивание – определяет уровень формирования знаний, навыков и умений учащихся после изучения темы, главы или раздела. Этот вид оценивания проводится для определения эффективности различных испытаний [8].

Фактический, процесс оценивания в компетентном образовании удачно способствует улучшению качества образования и повышению уровня освоения навыков у учащихся. Оценивание позволяет учащимся отслеживать свои достижения. В данной системе учитель имеет возможность индивидуально работать с учащимся, на основе их оценок, оказывая содействие и таким образом оптимизировать учебный процесс. В этом случае школьник становится более осведомленным об ответственности за обучение. Оценивание играет важную роль в процессе обучения на основе компетенций, что является неотъемлемой частью процесса обучения, а также определяет пути и методы дальнейшего совершенствования.

Метод оценивания выбирается учителем после определения окончательного результата или осваивания темы. На этом этапе оценивания позволяет проверить уровень обучения учащихся и в случае расхождения в результатах оценки достичь поставленных целей. Учитель может выбрать различные способы и средства обучения для достижения эффективного результата. С этой целью ниже будут приведены основные правила оформления и предложения тестов.

При разработке тестовых вопросов, надо обратить внимание на тип и характеристику вопросов, и их задачи:

1. Учитель должен, убедиться, что вопрос и задачи теста соответствуют целям обучения, которые были усвоены во время урока;

2. Для разработки тестового задания необходимо учитывать показатели, представленные в предметном стандарте;

3. Надо воздерживаться от использования тех видов тестовых заданий, которые ранее учащиеся не использовали, учащиеся должны ознакомиться со всеми шаблонами тестов, которые использует преподаватель;

4. После того, как уже даны рекомендации по выполнению тестов, необходимо ещё раз рассмотреть тесты вместе с учащимися. Необходимо совместно обсудить требования к тестам и не использовать сложных слов и неопределённых символов [8].

Далее, подробно рассмотрим создание тестовых вопросов по предмету «Изобразительное искусство»:

1. Все вопросы и задания тестов должны быть чёткими и определёнными. Сложные слова и фразы не должны использоваться при построении теста. Преподаватель должен убедиться, что тестовые вопросы являются комплексными и требуют один правильный ответ. Все тестовые образцы должны быть полными и независимыми от других тестов;

2. Преподаватель должен убедиться, что в совокупности его тестовые задания охватывают все типы тестовых вопросов (например, свободный выбор, соответствие, правильное и неправильное и т. д.). Это способствует тому, что подобные тесты стали полноценными;

3. Для выполнения тестов учащимся необходимо разглашать конкретно – точную инструкцию;

4. Вопросы и инструкции теста должны быть направлены на то, чтобы передать учащемуся определённую мысль или выполнение какой-либо работы;

5. Контрольные вопросы и задания тестов должны быть составлены таким образом, чтобы определить, сколько знаний имеет определённый ученик и как он справляется с данными вопросами. В случае, если преподаватель готовит тестовые задания, необходимые для выбора правильного ответа, учащиеся должны убедиться, что неправильный ответ каким-то образом похож на правильный ответ, что позволяет учащимся конкретно мыслить. Не следует использовать неправильные ответы, не относящиеся к теме;

6. Надо предоставить количество тестовых заданий и вопросов, которые соответствуют установленному времени для выполнения теста. Обычно для выполнения одного вопроса или тестового задания рекомендуется 2-3 минуты.

Далее рассмотрим некоторые правила анализа тестов по предмету «Изобразительное искусство»:

1. Важно проанализировать общую эффективность тестов то есть, какие направления или содержания были простыми для учащихся, а какие более сложными;

2. Каждое тестовое задание должно анализироваться в отдельности: то есть, сколько учащихся смогли выполнить этот тест, рассчитать у учащихся количество полученных ими баллов. Это позволяет уточнить правильность и надёжность тестовых заданий;

3. После каждого этапа тестирования тестовые задания должны быть рассмотрены и уточнены;

4. Преподаватель должен помнить, что правильно разработанные тестовые вопросы и задания обеспечивают эффективность в принимаемых им решений. Ниже будут приведены примеры тестовых заданий:

Выбор одного правильного ответа. Этот тип тестового задания используется чаще всего. С помощью подобного тестирования можно определить уровень знаний учащихся.

Порядок следования:

- Образовательные цели, которые вы собираетесь проверить, в первую очередь должны быть ясными;

- Исключительно должны разрабатываться основные вопросы и идеи;

- Из четырёх ответов, которое только один ответ является правильным, неправильные ответы тоже должны быть близкими к правильному ответу.

Например:

1.	Перечислите количество занятий по видам изобразительного искусства?
A)	Один вид
B)	Пять видов*
C)	Два вида
D)	Шесть видов

Правильно или не правильно. Этот вид теста используется для определения познания смысла услышанной информации или от чтения текста. В данном виде теста учащимся даётся правильное или неправильное представление, которое они должны определить.

Порядок следования:

- Определение тех результатов и целей обучения, которую вы собираетесь проверять;
- Определите каким компетенциям и показателям предметных стандартов соответствует цел обучения;

- Определение познавательного уровня тестовых вопросов и предложенных заданий;

- С целью размышления, дайте учащимся несколько правильных и неправильных идей, которые они должны распознать;

- Напишите вопрос, рядом с ним нарисуйте два квадратика рядом с которыми, пишем слова правильно и неправильно;

- После прочтения текста учащиеся узнают, верны ли их утверждения.

Например:

Определите правильность и неправильность мнений.

A)	Преподаётся ли предмет изобразительное искусство 5-6-7 классам?	☐ правильно*	☐ неправильно
----	---	-------------------------------------	--------------------------------------

Заполнение пустого пространства. Основные требования для этого вида теста заключается в том, чтобы учащиеся записали правильное слово в предложении.

Порядок следования:

- Во первых, цели обучения и конечные результаты, которые необходимо проверить и определить, каким показателям компетентности они соответствуют;

- Необходимо определить уровень когнитивных значений предложенных тестов;

- На счёт выбранной темы должна разрабатываться идея. Только одно главное или ключевое слово из вопроса должно удалиться.

- В предложении где проведена линия, учащиеся должны найти правильное слово на место проведённой линии.

Например:

1.	Изображение сначала рисуется простым, _____ а затем раскрашивается;
2.	В изобразительном искусстве, для проведения прямой линии нельзя использовать _____;

Надлежащие слова, фразы и предложения. На основе заданного теста учащиеся должны определить соответствующие ответы (слова, фразы или предложения), которые совпадают с логикой и содержанием вопроса.

Порядок следования:

- Часть одного слова, фразы, понятий или выражения запишите в столбце А, и остальную соответствующую часть размещаем в столбце В;
- Последовательность столбца А не должна совпадать со столбцом В;
- Все строки в столбце А обозначайте цифрами и рядом с ними короткую линию, а строки в столбце В обозначаем буквами;
- От учащихся требуется, чтобы они на основе слов в столбце А выбрали необходимые ответы из столбца В. Учащиеся должны только написать порядковую букву ответов от столбца В рядом с соответствующим понятием в столбце А.

Например:

Соответственно понятиям столбца А определяем надлежащие понятия из столбца В.

Столбец А	Столбец В
____ 1. Натюрморт;	А) Средства для покраски
____ 2. Кисточка;	Б) Инструмент для черчения
____ 3. Линейка;	В) Жанр изобразительного искусства
____ 4. Акварель;	Г) Рисование по теме
	Д) Один из видов водяных красок

В процессе обучения учащимся выставляются текущие и итоговые оценки. Оценка должна передать учащимся духовное вдохновенье, усиливая их желания и стремления по отношению к изобразительному искусству. Неудовлетворительная оценка может выставляться только за исключением отсутствия интересов и активности. В процессе выставления оценок преподаватель должен, прежде всего анализировать знания, умения и навыки учащихся, а также их интерес, умение самостоятельно работать, что очень важно в ходе освоения изобразительного искусства. Во время оценивания практических работ основное внимание должно быть направлено на качество выполненных работ, содержание и художественная впечатляемость, а также умение учащегося использовать различные техники рисования.

Примерные критерии оценивания знаний и навыков учащихся по изобразительному искусству.

Оценка «5»
- проявление особого интереса по отношению к творчеству и выражение умений;
- умение полностью справиться с учебными заданиями;
- самостоятельное использование технических средств и проявление творческих навыков;
- умелое использование художественных средств и выразительное создание художественного образа.
Оценка «4»
- в основном учебное задание урока вполне выполнено;
- не очень выразительное выполнение задания или художественного образа;
- в достаточной мере использование приёмов работы с художественными материалами.
Оценка «3»
- отсутствие интереса к творческой работе;
- выполнения основного учебного задания только с помощью преподавателя;
- невыразительное создание художественного образа или выполнения задания;
- нехватка навыков в подготовке и выполнении художественных заданий;
- удовлетворительное выполнение задания с поддержкой самого преподавателя;
- не впечатляющая творческая работа и отсутствие технических навыков.

Для эффективных достижений в конце каждого учебного полугодия необходимо организовать творческие выставки и отчёты учащихся, которые должны проводиться в окружении преподавателей учебного заведения и родителей. Здесь преподавателям необходимо подчеркнуть все достижения и успехи учащихся, тем самым оценивая их прогресс в деятельности.

Одно из важнейших средств повышения уровня обучения это наблюдение над процессом выполнения практических работ со стороны учащихся. Контроль, проверка знаний, умений и навыков учащихся в процессе обучения изобразительному искусству имеет свои особенности. Отметим, что чаще всего проводится текущий, временной и итоговый контроль.

С одной стороны, это как бы оценивание труда учащихся, с другой стороны систематически способствует формированию личности школьников. Надо отметить, что на основе развития результатов всего класса, необходимо оценивать и эффективность деятельности самого педагога. Задача наблюдения над процессом обучения это не сравнение уровня знаний или умений учащихся, а наоборот, оно имеет много своих принципов:

- определение готовности учащихся в ходе освоения теоретических знаний и изобразительных умений;
- анализ произведений искусства и его воздействие на творческие умения учащихся;
- выявление ошибок в процессе работы у учащихся и методы их исправления;
- анализ эффективности методов, которые используются в процессе обучения;
- оценивание развития учащихся, это не односторонняя цель, а средство, которое заметно повышает качество обучения [8].

Исключительно, для всех учебных предметов разрабатываются критерии оценки. Критерии гарантируют то, что обучение сосредоточено на понятиях, а также, на базовом стандарте, которые учащиеся должны непременно освоить. После того, как критерии были разработаны, уже можно внести какие-то коррективы, чтобы приспособить их к разным возрастным группам и уровням знаний. В течение учебного года не происходит никаких изменений в критериях оценки, но только учащиеся имеют возможность вносить изменения в свои навыки, способности, а также пути, приёмы и средства совершенствования преподавателя. Разработка критериев на первом этапе, требует определённого времени. Только тогда это будет происходить, как обычная практика, когда преподаватель тратит мало времени на подготовку качественного материала. Мы полагаем, что ниже переведённый пример поможет преподавателю в начале его работы: преподаватель должен решить, что он хочет преподавать? Какова основная задача обучения? Критерии оценки должны быть определены. Надо перечислить ожидаемые конечные результаты. Определённо, необходимо составить таблицу. В составленную таблицу необходимо внести основные понятия и критерии. Совместно с учащимися все критерии должны по отдельности обсуждаться.

Чтобы определить уровень обучения учащихся, индивидуальный ответ учащегося должен сравниться с критериями оценки. Например, если преподаватель хочет оценить прогресс работы в малых группах, важно обратить внимание на следующие вопросы: с целью решения существующих проблем: Как можно представить свои мысли и идеи? Как проходит процесс принятия решений и обсуждений? Каким образом учащиеся помогают друг другу? Как относятся учащиеся к той оценке, которую они получили в командной работе? Как определяется самооценка учащихся, а также их взаимное оценивание в командной работе? В такой ситуации было бы целесообразно разработать совместно с учащимися подобные критерии. Во первых, подобный вид действий понятен каждому, что придаёт прозрачность в процессе оценивания; Во вторых, совместная разработка критериев позволит позитивно относиться к оцениванию; В третьих, способность оценивать по критериям остаётся в человеке неизменной. После обсуждения критериев оценки, результаты должны быть публично видны. По сути, элективные курсы охватывают широкий спектр командной работы, но этот тип сотрудничества усложняет оценку. Ниже будут переведены примеры критериев в командной работе:

1. Охватывание работой членов всей группы. В группе планируется работа, где потом она будет распределяться каждому члену группы. Только благодаря такому принципу

можно избежать таких случаев, где несколько человек работают, а остальные только наблюдают. Группа будет высоко оценена, если все члены группы примут участие в обсуждении и будут работать вместе.

2. При предоставлении конечного результата групповой деятельности все члены группы должны высказать своё мнение. В некоторых случаях наблюдается, что один член группы выступает вместо другого, но так не должно быть. Желательно, чтобы ребята выступали по отдельности, так как это поведение может оказать большое воздействие на оценивание группы.

3. Умение помогать друг другу. Во время выступления члены группы должны поддерживать друг друга и дополнять ответы. Все члены группы должны чувствовать то, что их будут поддержать остальные члены группы и им необходимо действовать в команде.

4. Отведённое время. В тех случаях, если члены группы могут выполнить свою работу в течение определённого периода времени, это может оказать положительное влияние на повышение оценивания [8].

Оценивание портфолио. По утверждению российских учёных Г.Б. Голубя и О.В. Чуракова портфолио – это новая форма контроля и оценки достижения учащихся, его характеристика доказательства прогресса обучения по результатам, приложенным усилиям, по материализованным продуктам учебно-познавательной деятельности, включая самооценку.

Значение слова «портфолио» от французского *porter* – излагать, формировать, нести – и *folio*, что означает «лист, страница». А в переводе с итальянского слова «портфолио» означает «папка с документами», «папка специалиста». Под словом «портфолио», также понимают альбом фотографий или собрание образцов работ (рисунков, чертежей, и т. п.), дающих представление о творческих возможностях специалиста, дизайнера, художника и т. д. [4].

Компетентный подход является требованием, для создания благоприятных условий самооценки и самоконтроля учащихся. Для развития подобных навыков даются специальные задания, которые позволяют учащимся, освоить технологию создания портфолио. Критерии оценки успеваемости учащихся могут определяться, как правило, совместно с учащимися. Рекомендуются, чтобы в качестве критерия не игнорировались следующие пункты: наличие обязательных разделов и выводов; использования методов исследования; проективные особенности данного метода; личные мнения и впечатления о смысле, содержания, качества и оформления; личный анализ полезности портфолио со стороны учащихся.

Основные варианты оценивания портфолио: по примерам рассматривается только процесс и характер работы; по таким критериям оценивается отдельная часть например, обязательный раздел; другие разделы, также оцениваются, уровень общего оценивания знаний учащихся берётся из среднего арифметического расчёта; другие конечные варианты портфолио будут оценены в зависимости от ранее излагаемых критериев; оценивается не только портфолио, но и качество его презентации; а также в заключительных и контрольных занятиях некоторые части портфолио разделяются с целью презентации.

Следует отметить, что формирующие оценки в процессе обучения неразделимы. Применение формирующих оценок является сущностью эффективного обучения, оно может стать мощным инструментом для улучшения обучения. Если в процессе занятия преподаватель сталкивается с проблемой, формирующая оценка поможет устранить проблему и способствовать дальнейшему обучению. Поскольку оценка является формирующей, результаты должны использоваться для корректировки процессов обучения и усвоения; следовательно, те методы, которые использует преподаватель с целью реформирования, является основой для всех программ оценивания. Преподаватели со специализированной категорией могут использовать в классе основные компоненты формирующего оценивания. Для повышения качество обучения необходимо контролировать процесс обучения и регулярно использовать формирующую стратегию оценивание.

Препятствия формирующих оценок: знание того, что у учащегося имеются некие ограничения в обучении; отсутствие учебных программ и различий между целями обучения

и ожидаемыми результатами; незнание современных принципов и методов оценивания при принятии решений о том, что как их правильно оценивать; незнание самооценки ученика и оценки преподавателя; Ожидание того, что со стороны учащегося выявится самооценка; убедительно верить в то, что система контроля направлена только на итоговое оценивание.

Из вышесказанного можно определить, что оценивание – это процесс наблюдения за учебной деятельностью учащихся, аудиторной и учительской деятельности, образовательных учреждений, сбора и записи информации и анализа информации с целью повышения качества образования. Если учёба является подготовкой к жизни, то оценка является показателем того, насколько человек правильно идёт или готовится к жизни.

Литература:

1. Азизов А.А. Барнома ва модули намунавии таълимии курси омӯзишӣ барои омӯзгорони фанни технология (таълими меҳнат) оид ба муносибати салоҳиятноки ба таълим [Текст]: /А.А.Азизов, М.Д.Рӯзиева, Ш.Ю. Азизов, М.Насимӣ, А.Риоев// -Душанбе: Маориф, 2017.-140 с.
2. Ахмедова Г. М. Эффективность использования ролевых и деловых игр на уроках иностранных языков [Текст]: /Г.М. Ахмедова// Молодой ученый, №10.2, 2016.-С. 6-8.
3. Бойназаров. Б., Боронов. Б. Роҳнамои фанни санъати тасвирӣ, синфи 7 Барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. /Б. Бойназаров, Б. Боронов. Душанбе, «Маориф», 2019, - 88 саҳ.
4. Голуб Г.Б. Метод проектов технология компетентно ориентированного образования [Текст]: Методическое пособие для педагогов руководителей проектов учащихся основной школы /Г.Б. Голуб, Е.А. Перельгина, О.В. Чуракова// -Самара: Федоров, 2006.-176 с.
5. Даутова, О.Б. Изменение учебно-познавательной деятельности школьника в современном образовании: дисс. ... докт. пед. наук / О.Б. Даутова.— СПб., 2011. — 408 с.
6. Пахтусова Н.А. Формирование профессиональной творческой компетнции будущих педагогов профессионального обучения в условиях вуза: автореф.дис...канд. пед. наук. Челябинск, 2011. 185 с.
7. Иргашева М.У. Роҳнамои фанни санъат ва меҳнат барои синфи 4-ум [Текст]: Нишондоди методӣ барои омӯзгорони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ /М.У.Иргашева, А.А.Азизов, М.Насимӣ// -Душанбе: Маориф, 2016.-112 с.
8. Исломов О.А., Азизов Ш.Ю., Бобоева Ш.Х. Методикаи таълими санъати тасвирӣ (дар низоми муносибати салоҳиятноки) / Китоби дарсӣ. /О.А.Исломов, Ш.Ю.Азизов, Ш.Х.Бобоева //– Хучанд: Нури маърифат, 2018. - 400 саҳ.
9. Луғати русӣ-тоҷикӣ [Текст]: /С.Д. Арзуманов, Х.А.Ахрорӣ, М.Бегбудӣ в.ғ.// Зери таҳрири М.С.Осимӣ.-М.: Рус.яз., 1985.-1280 с.
10. Осипова С.И., Продуктивные практики компетентного подхода в образовании / отв. ред. С.И. Осипова - Красноярск: СФУ, 2017. - URL : <http://www.studentlibrary.ru/book> (ЭБС "Консультант студента")
11. Пашкевич А.В. Создание системы оценивания ключевых компетенций учащихся массовой школы: монография / А.В. Пашкевич [Текст]. – М.: РИОР: ИНФРА-М., 2013. – 166 с.
12. Шабанов А.Г. Компетентно-ориентированная модель профессионального образования//Иновации в образовании.–2012.–№4.–С.74-79.
13. Пашкевич А.В. Создание системы оценивания ключевых компетенций учащихся массовой школы: монография / А.В. Пашкевич [Текст]. – М.: РИОР: ИНФРА-М., 2013. – 166 с.
14. Хуторской А.В. Компетентный подход в обучении // Научно-методическое пособие. – М.: 2013. - 65 с.

Норов Фирдавс Фарходович

Махкамов Дастам

ХУСУСИЯТҲОИ БАҲОДИҲИ ДОНИШ ДАР ОМӮЗИШИ ФАННИ "САНЪАТИ ТАСВИРӢ" БО РАВИШИ ҚОБИЛИЯТ

Дар мақолаи мазкур баъзе хусусиятҳои арзёбии донишҳо дар омӯзиши фанни «Санъати тасвирӣ» бо назардошти муносибатҳои салоҳиятнок маълумот оварда шудааст. Инчунин, оид ба салоҳиятҳои асосии фанни «Санъати тасвирӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маълумоти мушаххас гирд оварда шудааст. Муаллифон хело бамаврид қайд менамоянд, ки барои самаранок аз худ намудани асосҳои санъати тасвирӣ дар анҷоми ҳар як нимсола аз тарафи хонандагон, бояд намоиши корҳои эҷодӣ ташкил гардида, ҳисоботҳои онҳо шунида шавад. Чунин чорабиниҳо, бояд дар ҳузури омӯзгорони муассисаи таълимӣ ва аҳли волидайн баргузор гардад. Зеро, чорабиниҳои мазкур барои самаранок аз худ шудани барномаи таълимӣ ва сайқал додани

маҷмӯи дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон аз фанни «Санъати тасвирӣ» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ басо манфиатбахш арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: Санъати тасвирӣ, эстетикӣ, арзёбӣ, метод, омӯзгор, нишондиҳанда, суолнома, портфолио, муносибатҳои салоҳиятнок, салоҳиятнокӣ, таълимот.

**Norov Firdavs Farkhodovich
Makhkamov Dastam**

FEATURES OF KNOWLEDGE ASSESSMENT IN LEARNING THE SUBJECT "FINE ARTS" WITH A COMPETENCE APPROACH

This article discusses some of the features of the assessment of knowledge in teaching the subject "Fine Arts" and the development of test questions on this subject with a competence-based approach. Also, information is given on the main subject competencies in teaching the subject "Fine Arts" in school education. The author very appropriately points out that in order to effectively master the foundations of the fine arts at the end of each academic semester, it is necessary to organize creative exhibitions and student reports, which should be carried out in the environment of the teachers of the educational institution and parents. Since such events contribute to the effective development of the curriculum and the acquisition of basic knowledge, skills and abilities by students in the process of teaching the subject "Fine Arts" in school education.

Key words: Fine arts, aesthetic, assessment, method, teacher, indicator, test, portfolio, competent approach, competence, education.

Сведение об авторах: **Норов Фирдавс Фарходович** - аспирант 4-го курса НИИРО им. А. Джами АОТ. Тел (+992)927582503 E-mail: firdavs-norov@inbox.ru

Махкамов Дастам - кандидат педагогических наук, доцент зав. отделом среднего и средне-специального образования НИИРО им. А. Джами АОТ. Тел (+992)935021564

Маълумот оид ба муаллифони: **Норов Фирдавс Фарходович** - аспиранти бахши 4-уми ПРМ ба номи А. Ҷомии АТТ. Тел (+992)927582503 E-mail: firdavs-norov@inbox.ru

Махкамов Дастам – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент мудирӣ шуъбаи таҳсилоти миёна ва миёнаи касбии ПРМ ба номи А. Ҷомии АТТ. Тел (+992)935021564

Information about the authors: **Norov Firdavs Farkhodovich** - postgraduate student of the 4th year of NIRO named after V.I. A. Jami AOT. Tel (+992) 927582503 E-mail: firdavs-norov@inbox.ru

Makhkamov Dastam - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Head. Department of Secondary and Secondary Specialized Education A. Jami AOT. Tel (+992) 935021564

М.Қ. САФАРОВ

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ КАСБИИ ДОНИШҚҶЁНИ ИХТИСОСИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ГУРҶҲОИ ИНКЛЮЗИВӢ (ФАРОГИР)

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи таҳсилоти фарогир ва салоҳияти касбии омӯзгорон аз рӯзҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир мегардад. Ёдовар мешавем, ки соли 2011 Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015 қабул шуда буд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», ки дар таҳрири нав соли 2013 ба тасвиб расид, аввалин бор истилоҳи «таҳсилоти фарогир» ворид карда шуд. Бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ дар ҳамкорӣ бо Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаҳои зиёде доир ба ҷанбаҳои мухталифи таҳсилоти фарогир таҳия ва татбиқ гардиданд. Вобаста ба ин, семинару конференсияҳои байналмилалӣ гузаронида шуда, дастурҳои методӣ, таълимӣ ва як зумра мақолаҳои илмӣ, методӣ ва ғайра таҳия гардида, ба таъбиқ расидаанд. Дар доираи татбиқи сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷрои нақшаи чорабиниҳо оид ба татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф дар самти татбиқи таҳсилоти фарогир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корҳоро ба анҷом расонид. Солҳои 2017-2019 бо ташаббуси бевоситаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон силсилаи конференсияҳои байналмилалӣ таҳти унвони «Таҳсилоти фарогир: мушкилот ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли он» бо иштироки доираи васеи мутахассисон, масъулони мақомоти идораи маорифи Тоҷикистон, муҳаққиқону олимони тоҷик ва намояндагони сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятии Федератсияи Россия, Украина, Қазоқистон, Арманистон, Қирғизистон ва

Ўзбекистон баргузор гардиданд. Дар ин конференсияҳо масъалаҳои мубрами марбут ба ҷанбаҳои гуногуни татбиқи таҳсилоти фарогир, мушкилоти ҷойдошта ва роҳҳои ҳалли он, таҳлили таҷрибаҳои пешқадам ва имкониятҳои истифодаи он дар шароити Тоҷикистон баррасӣ гардиданд. Дар интиҳои ҳар як конфронс Қатъномаи иштирокчиёни конференсия қабул гардида, ба мақомоти дахлдор дастрас карда шуд. Инчунин, дар доираи татбиқи лоиҳаи «Ҳамкориҳои глобалӣ дар соҳаи маориф» дастури таълимии «Таҳсилоти фарогир» бознашр ва ба муассисаҳои таълимӣ дастрас гардонида шуд. Имрӯз маорифи кишвар ҷараёни тағйироти куллиро аз сар гузаронида истодааст. Дар шароити мусоид ташаббусҳои гуногуни педагогӣ зоҳир мегарданд ва равандҳои навоарона ба амал меоянд. Тоҷикистон ба фазои ҷаҳонии таҳсил ҳамгиро шуда, намудҳои нави муассисаҳои таълимӣ (донишгоҳҳои тадқиқотии милли) таъсис дода шудааст. Системаи таҳсилоти дузинагӣ (зинаҳои бакалавр, магистр), барномаҳои насли нави таълимӣ дар асоси Стандартҳои давлатии таҳсилот ҷорӣ карда шудаанд. Ислоҳоти муосир дар соҳаи таҳсилот ба таҳкими ташаббус ва эҷодкориҳои донишҷӯён, ташаккули қобилияти онҳо дар гурӯҳҳо, муҳоҷисаҳо, муошират бо ҳам ва истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ равона карда шудааст. Рушди фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи таҳсилот, аз ҷумла технологияҳои нави таълимӣ, усули нави таълим ва тарбияи шаклҳои нави ташкилии фаъолияти таълимива дигар нағзҳои таъсири ҳамҷонибаи худро ба ташаккули салоҳияти касбии донишҷӯёни ихтисоси тарбияи ҷисмонӣ, махсусан гурӯҳҳои инклюзивӣ мерасонад. Дар робита ба ин ислоҳот, бо назардошти талаботи Созишномаи Болония, таъмини вуруди Тоҷикистон ба фазои муосири таҳсилот, талабот ба сифати таълим ва системаи арзёбии он тағйирот ба амал омад. Ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ лозим аст, ки системаҳо ва технологияҳои муосирро барои баҳодихии сифати тайёркунии мутахассисон, алаҳусус ихтисосмондани соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ҷустуҷӯ карда, барои ташаккули салоҳияти касбии онҳо равона созанд. Дар шароити муосир фаъолияти касбии мутахассисони оянда ва ҳалли мушкилоти ташаккули салоҳияти касбии онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олий, аз ҷумла дар факултетҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бидуни донишҷӯи хусусиятҳои психологӣ ва педагогӣ ғайриимкон аст. Мафҳуми "салоҳият" дониш, маҳорат, малака, инчунин усул ва татбиқи онҳо дар фаъолият, муошират ва рушди худинкишофидихии шахсро дар бар мегирад [1].

Ба андешаи мо, ба хатмкунандагони ихтисоси тарбияи ҷисмонӣ зарур аст, ки дар давоми таҳсил дар сатҳи зарурӣ аз худ кардани технологияҳои гуногуни таълим, донишҳои амиқ, такмил додани қобилияти эҷодкорӣ, ташаккули муоширатро ба ҳонандагон омӯзанд. Татбиқи дониш, малака, маҳорат ва сифатҳои шахсӣ барои фаъолияти бомуваффақияти омӯзгорӣ ва дар риояи меъёрҳо, қоидаҳои муқарраркардаи илм барои зуҳури нишондиҳандаҳои зарурии қобилиятҳои эҷодӣ дар ҳар як дарс салоҳияти комили муаллимро ифода менамояд.

Муассисаҳои таълимии олии соҳаи педагогӣ ки тӯли даҳсолаҳо омӯзгоронро омода месозанд, бояд барои дар сатҳи зарурӣ бо назардошти салоҳияти касбӣ мувофиқ ба талаботи замони нав тайёр намудани мутахассисони навҷӯю навоар вазифадор шаванд. Аз ин рӯ, ба хусусиятҳои омодаسازی онҳо, ки бо санадҳои меъёрии муайян тайёр карда мешаванд, пешбинӣ кардани мушкилоти имконпазири онҳоро барои ҳалли фаъолияти созанда ба ҳисоб гирифтани зарур аст. Умуман тавре фаъолияти таълимиро бояд ба роҳ монд, ки омӯзгорони оянда дар шароити воқеияти нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва технологияи муосир аз уҳдаи қор ба таври касбӣ баромада тавонанд. Таҳсилоти олий бояд ба тайёр кардани мутахассисони сатҳи баланди салоҳияти касбидошта диққат диҳад. Аҳамият додан ба раванди таълим ва ташаккул додани дониш, маҳорат малака ва қобилиятҳои фаъолияти касбии мутахассисони оянда ва салоҳиятҳои эҳтимолии онҳо ҳадафи асосии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад. Аммо мутаассифона, барои омӯзиши хусусиятҳо ва нозуқиҳои қор бо қўдакони маъҷуб дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хеле кам диққат дода мешавад. Қолиби диққат аст, ки аксарияти (60%) бо ифодаи салоҳиятҳо бо калимаи "қобилият", боқимонда бо калимаи "омодагӣ" ифода меёбанд. Маълум аст, ки қобилиятҳо ҳамчун хусусиятҳои фардии психологӣ шахс муайян карда мешаванд, ки шартҳои иҷроии бомуваффақияти фаъолият мебошанд. Онҳо дар раванди азхудкунии ин фаъолият пайдо мешаванд. Ташаккули қобилиятҳо дар заминаи майлҳо ба

амал меоянд. Мусаллам аст, ки кашф ва рушди қобилиятҳои касбию салоҳияти хатмкунанда танҳо дар ҳуди фаъолият дар касби интихобкарда имконпазир аст. Муассисаҳои олии касбӣ метавонанд барои рушди қобилиятҳои касбии мутахассисони соҳаи педагогиро ба асос гузоранд. Қобилиятҳои воқеии мутахассисонро ташаккул дода, ба онҳо азҳудкунии бомуваффақияти истифодаи мустақилонаи дониш, ташаккули маҳорат ва малакаҳоро дар соҳаи касбӣ таъмин намоянд. Дар ин маврид хатмкунандагон навоариҳоро зуд аз худ карда, ба шароити тағирёбандаи касби худ дар муассисаи таълимӣ дарҳол мутобиқ гарданд. Ин ҳама дар оянда ба худтанзимкунӣ, рафтор, муносибат ба меҳнат ва ба фаъолияти касбӣ муваффақиятнок мусоидат менамояд.

Омӯзиши як қатор корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва проблемаҳои дар ин самт ҷой дошта собит менамояд, ки ба тайёрии касбии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар самтҳои ташаккули салоҳияти касбии соҳа дар давраи таҳсил ёрӣ мерасонад. Дар он ҷое, ки донишҷӯ дониш ва малакаҳои заруриро меомӯзад, аз таҷрибаомӯзӣ мегузарад ва бо ҳамкасбони пуртаҷриба шинос мешавад, тасаввуроти ибтидоии худро дар бораи фаъолияти ояндааш хуб дарк менамояд. Аз ин рӯ, мо чунин мешуморем, ки вазифаи воқеан муҳими таълимӣ ба ҷуз ҳосил намудани дониш ва малакаҳо, ташаккули шахсияти мутахассис ва омодашавӣ ба касби интихобкардааш низ зарур мебошад. Мураккабии раванди фаъолияти касбӣ хусусиятҳои объективӣ ва мушкилӣ дар азҳудкунии он дар хусусиятҳои субъективие мебошанд, ки ба қобилияти донишҷӯ вобастагӣ дорад. Майлҳои табиӣ ва қобилиятҳои умумӣ (зеҳнӣ), таҷриба, ҳавасмандгардонӣ ва ё дар шакли умумӣ - захираҳои донишҳои шахсӣ, дар навбати худ, татбиқи каму беш муваффақонаи захираҳои инсонии инфиродӣ ба муҳити маърифатӣ вобастагӣ дорад [2].

Ба андешаи мо муваффақиятҳои касбомӯзӣ дар марҳилаи тайёр кардани мутахассисон аз ташкили муҳиту шароити таълимӣ оғоз меёбад.

Фаъолияти касбии инсон дар меҳнат зоҳир мегардад. Натиҷаи он эҷоди маҳсулоти барои ҷомеа муфид, арзишҳои моддӣ ва маънавӣ мебошанд. Кори мутахассиси оянда таваҷҷӯҳ, дониш, қобилият, таҳайюлоту ташаккулёфта ва аз ҳама муҳим суботкорию истодагарӣ, яъне самтгирии касбиरो талаб мекунад.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки ташкили дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ дар гурӯҳҳои фарогир мушкилоти муайянеро дар бар мегирад. Вобаста ба ин таҳияи санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқӣ, барномаҳои таълимӣ, талаботҳои амалӣ - ҷисмонӣ, тағйирот дар раванди таълиму тарбияи ҷисмонӣ ва ташкили муҳити таълимӣ аз ҷумлаи масъалаҳои калидӣ мебошанд. Яъне, ҳангоми ташкили машқҳои ҷисмонӣ вучуд надоштани монеаҳо боз ҳам муҳимтар мебошад, ки дар хусусиятҳои алоҳидаи таъминот бо таҷҳизотҳои махсус ва ҷойҳои таълимӣ ифода меёбанд. Тағйир додани мундариҷаи раванди таълим на танҳо мувофиқати интихоби маводи таълимиро талаб менамояд, инчунин манфиат ва имкониятҳои ҳамаи кӯдаконе, ки дар як синф таҳсил мекунанд, бо муайян кардани системаи баҳодихӣ ҷиҳати муваффақиятҳои кӯдакони маъҷуб ва солиро таққозо мекунад. [3].

Таҳлилу мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки душвориҳои қор аз сабаби фарқи қулли қобилияти кӯдакони солим нисбат ба кӯдакони маъҷуб барои ташкили дарс ва баҳогузори фаъолияти хонандагон стресси рӯҳии омӯзгор меафзояд. Зеро, ки иҷрои талабот оид ба таъмини омӯзиш ва қорибиниҳои беҳатарӣ, назорати ҷараёни дарс ҳангоми иҷрои машқҳои амалӣ - ҷисмонӣ барои ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим барои муаллим хеле мушкил мешавад. Аз ин муаллим бояд дар якҷоягӣ ба саломатии кӯдакони маъҷуб ва кӯдакони солим тваҷҷӯҳи ҷиддӣ зоҳир намояд.

Дар шароити гузариш ба низоми таълимии ду зинагӣ "бакалавр -магистр" мо чунин пешниҳодҳо дорем, ки сифати омодакунии хатмкунандагони барномаи бакалавр барои давраи қорсолаи таҳсил бояд ба сифати тайёр кардани мутахассиси барои панҷсолаи таҳсил мувофиқат кунад. Раванди тайёр кардани чунин хатмкунандагони бакалавр бояд ҳам дар навсозии мундариҷаи таҳсилоти касбӣ ва ҳам дар интихоби самтҳои, ки сифати раванди таълимо таъмин мекунанд, омода карда шаванд.

Мо самти касбиरो дар робита бо шахсияти донишҷӯён ҳамчун таълими мураккаби шахси муайян ва онро дар ягонагии динамикии тағирёбанда, зиддияти фикру ҳиссиёт, хоҳишҳо, амалҳои, ки тавсиф мешаванд ва дар рафтори муносиб амалӣ мегарданд, дар

навбати худ имкон медиҳад, ки асоси тамоюли касбӣ, хоҳиш ба қобилияти зеҳнӣ ва эҳсосу рафтори муҳим мебошанд, тасдиқ намоем. Натиҷаи умумии татбиқи ин равандҳо баланд бардоштани сифати тайёрии касбии бакалаврҳо мебошад. Барои баланд бардоштани сифати таълими бакалавр мо чунин мешуморем:

- муносибати салоҳиятнокиро ҳамчун яке аз воситаҳои калидии омодагии хатмкунандагон чорӣ намуда, ҳал намудани проблемаҳои тайёрии касбӣ ва ғояҳои ташаккулдиҳӣ;

- чорӣ намудани технологияи педагогӣ ва курсҳои омӯзишӣ ҳамчун принсипи системаи ташаккулдиҳии салоҳияти касбии донишҷӯён;

- такмили мундариҷа ва технологияи мушаххаси ташаккули салоҳияти касбии бакалаврҳо дар муассисаҳои таълимии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;

- татбиқи арзишҳои меъёрӣ – ҳуқуқии ташаккули салоҳияти касбӣ доир ба қор бо кӯдакони маъюб.

Дар муассисаи олии касбӣ барои идоракунии раванди таълими мутахассисон, аз рӯйи натиҷаҳои маълумотҳои зарурӣ дар марҳилаҳои гуногуни ин чараён феврал ба даст оварда шавад [4].

Тавре ки як қатор педагогҳои ватанӣ ва хориҷӣ тадқиқот гузаронидаанд, нишон доданд, ки зиддияти пешбарандаи раванди таълим дар самти тарбияи ҷисмонӣ дар ин марҳила, пеш аз ҳама, бархӯрди манфиатҳо ва ғаъолияти таълимӣ - машқӣ мебошад. Ҳалли пешрафтаи зиддиятҳои дар боло зикршуда тавассути татбиқи кӯшишҳои ахлоқӣ ва иродавии донишҷӯ барои татбиқи ғаъолияти ӯ ба номи «ҷолиб нест» кӯшиш барои иҷрои ғаъолияти зарурӣ сурат мегирад. Барои рафъи ин зиддият, олимони унсурҳои таълими фосилавино ба раванди таълим ворид карданд, ки ин боиси аз раванди таълим хориҷ шудани ақидаи «ҷолиб нест» гардид.

Дар асоси таҳлил ва ҷамъбасти сарчашмаҳо оид ба масъалаи мавриди назар, мо технологияҳои инноватсионии педагогиро шартӣ ташаккули салоҳияти касбии мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун ҷузъи раванди таълими ҷамъониба мешуморем.

Дар чараёни технологияи ташаккули донишҳои назариявӣ, малакаҳои амалӣ, ташаккули тафаккур ва таҳайюли эҷодӣ нақши калидӣ дорад. Хусусиятҳои хоси омӯзиш дар асоси ташкили лоиҳаи ғаъолият ва самти рушди касбии шахсӣ вобаста мебошанд.

Ҳамин тариқ, технологияи педагогии ташаккули салоҳияти касбии мутахассисони ояндаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш инҳоро дар бар мегирад:

- дар доираи барномаи таълимии фармоишӣ дар шакли фанҳои таълимии ҳатмӣ ворид кардани мавзӯҳои қор бо кӯдакони маъюб (фарогирӣ);

- дар заминаи фан сохтани мундариҷаи мантиқӣ (модулҳо);

- зина ба зина ташаккул додани салоҳияти касбии донишҷӯ дар доираи ҳар як мавзӯ тавассути ғаъолияти равонашудаи шаклҳои ғаъоли эҷодӣ.

Технологияи мукаммали пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки системаи таълимие, ки дар кафедраи таҳасусӣ сохта шудааст, барои омӯзиш чорӣ карда шавад. Субъектҳои раванди педагогӣ ба чараёни банақшагириӣ ва амалӣ намудани татбиқҳои, ки ба ташаккул ва рушди салоҳияти шахсӣ, функционалӣ ба сатҳи оптималии донишҷӯён равона карда шудаанд, метавонад барои пайгирии динамикаи рушди салоҳияти хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии кӯмаки зарурӣ расонанд.

Сатҳи худомӯзӣ оид ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонии фарогир наметавонад донишҳои ҷамъониба ва самараноки азхудкунии маҳорати салоҳиятнокии донишҷӯёнро пурра таъмин наояд. Аз ин хотир, таҷрибаомӯзии мақсадноки донишҷӯёнро дар гурӯҳҳои омехта (гурӯҳи кӯдакони солим бо якҷоягии кӯдакони маъюб) амалӣ кардан зарурияти асосӣ дорад.

Дар масъалаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши фарогир бо кӯдакони маъюб ҳанӯз муаммоҳои ҳалталаб хеле зиёданд. Қайд кардан зарур аст, ки дар тағйир додани муносибати ҷомеа бо кӯдакони дорои имконияташон маҳдуди гуногун, дар маҷмӯъ оғох намудани ҷомеаро тақозо менамояд. Муҳимияти он дар тағйир додани муносибатҳои ҷомеа бо кӯдакони маъюб бо як қатор омилҳо, таҷрибаи пайгириҳои ҳамгирии намоёндагони ҷомеаи солим бо кӯдакони ва оилаҳои ҳамин гуна кӯдакони дар навбати аввал

бояд бошанд. Бо мақсади маълумотнокии чома, пеш аз ҳама ҳамкориҳои муназзами бевоситаи намояндагони "муқаррари"-и чома бо гурӯҳи "фарогир"-и кӯдакон ва оилаҳое, ки дар он кӯдаки маъҷуб доранд, зарур аст. Ин амал талаботу равишҳои махсус дорад.

Вобаста ба ин дар раванди таълими фарогир, аз ҷумла бо кӯдакони имконияташон маҳдуд ва волидайнӣ онҳо ҳангоми гирифтани таҳсилот ба мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Ошкорсозии сабабҳои ба вучуд омадани монеаҳои гуногун дар роҳи рушди таълими фарогир, инчунин ба масъалаи тайёр намудани мутахассисон дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш барои қор дар шароити нав, ба шахсият ва сифати касбии омӯзгорон, ки вобаста ба шароити таълими фарогир зарур аст, масъалаи ҷиддӣ мебошад.

Қайд кардан лозим аст, ки маъҷубӣ ҳамчун фаҳмиши психологӣ шахс бо рӯҳафтадагии онҳо ифода ёфтааст. Барои фаъолияти пурсамари иҷтимоии комили маъҷубон дар заминаи паст шудани сатҳи иззати нафси онҳо ҳалал мерасонад. Робитаҳои бисамари маъҷубон бо дигарон оқибати фаҳмиши нокифоя мебошад, ки аз падидаи "маъҷуб" аз ҷониби одамони солим, аз ҳад зиёд ҷудой ва дур кардани маъҷубон аз иштироки пурраи онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ҳис карда мешавад. Аз ҷониби аксарият баробарҳуқуқии онҳо бо дигар шахрвандони кишвар сарфи назар карда мешавад, ки ин иллати равшани иҷтимоӣ - равонӣ ва сиёсӣ мебошад.

Дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ, Д. В. Зайтсев таваҷҷуҳ ба он додааст, ки кӯдакон аз синни хурдсолӣ нисбат ба ҳамсоли маъҷубашон бо нармдилӣ, ҳамоҳангӣ ва муоширати дӯстона мекунад. Ин гуна рафикон дар даврони кӯдакӣ, наврасӣ, ҷавонӣ ва калонсолӣ муомила ва муоширати солим менамоянд. Аз ҷунин муносибат ҳамсоли маъҷубаш аз ҷиҳати рӯҳӣ ҳеҷ гоҳ нороҳат намешавад [5].

Яке аз мушкилоти ҷанбаҳои таълими кӯдакони маъҷуб дар он аст, ки пойдор намудани муносибатҳои дӯстона бо ҳамсолонаш мебошад. Тарафдорони таълими фарогир (инклюзивӣ) дар он андешаанд, ки агар хонандагони маъҷуб ва хонандагони солим як ҷо таҳсил намоянд, робита ва муносибатҳои онҳо мутаносибан ривҷ ёфта, имконияти муошират ва дӯстии онҳо пойдор мегардад.

Натиҷаи мушоҳидаҳо мо гувоҳӣ медиҳанд, ки кӯдакони солим нисбат ба кӯдакони нуқсондор ҳамчун шарикони кӯмакрасон муносибати дӯстона менамоянд. Дар синф будани кӯдакони маъҷубро мактаббачагон умуман хуб қабул менамоянд. Онҳо тайёранд, ки ин гуна кӯдакони баробари худ қабул намуда, хусусан нисбат ба кӯдакони нуқсондори сенсорикӣ (иллати босира), иллати тақия ва ҳаракат дошта, дилсӯзона муносибат мекунанд. Ҷунин рафтори ин гуна шарикон ҳамчун муносибати инсонпарварӣ мебошад. Барои ҳар як хонанда, хусусан кӯдаки маъҷуб, яке аз муҳимтарин натиҷаҳои ҷараёни таълим ин пайдо кардани дӯст мебошад.

Мушоҳида ва таҳлилҳои муқоисавӣ мо нишон доданд, ки таъсири махсуси таҳсилот ва таълими фарогир ба муносибатҳои дӯстии байни хонандагони солим ва маъҷуб низоми махсуси таълимро тақозо менамояд. Таҳлил ва мушоҳидаҳо собит менамоянд, ки миёни хонандагоне, ки бо барномаҳои махсус (анъанавӣ) таҳсил менамоянд, нисбат ба хонандагоне, ки дар асоси барномаҳои фарогир якҷоя таҳсил мекунанд, дӯстонашон камтар мебошанд.

Р. Ярская-Смирнова, И. И. Лошакова таваҷҷуҳ ба он доданд, ки ҷорӣ намудани таълими фарогир аз рӯи на танҳо мушкилоти ташкилии он, аз ҷумла "муҳити бе монеа барои маъҷубон" (пандусҳо, синфхонаҳои таҷҳизонидашуда дар ошёнаи якум, ҷорӣ кардани воҳиди қории сурдотарҷумонҳо, азнавсозии ҷойҳои истифодаи умум ва ғайра), балки бо ҳосиятҳои монеаҳои иҷтимоӣ дошта, ба назар нагирифтани ва таасуб, аз ҷумла, дар омодагӣ будан ё рад кардани муаллимон, хонандагон ва падару модарон, қабули шакли махсуси таълимро талаб менамояд [6].

Натиҷаҳои тадқиқоти Д. В. Зайтсев ҷолиб буда, таҳлилҳои гузаронидаи ӯ собит менамояд, ки вобастагии тағйиребии андешаҳои манфии муносибатҳои омӯзгорон, ки дар гурӯҳҳои омехта таълими (якҷоягии кӯдакони солим ва кӯдакони маъҷуб дар як синф) қор кунанд аз собиқаи қории омӯзгорон вобастагӣ дорад. Натиҷаи муносибати омӯзгорони ҷавон, ки дар соҳаи маориф на бештар аз 10 сол фаъолият кардаанд, манфӣ мебошад. Масалан, агар дар байни мутахассисони ҷавон (собиқаи қории то 8 сол дошта) 55%-и онҳо тарс доранд, ки дар гурӯҳҳои омехта аз ӯҳдаи дарс баромада наметавонанд. Дар байни

омӯзгороне, ки собиқаи кориашон зиёда аз 8 ва 15 сол аст, чунин натиҷа мутаносибан 35-39%.-ро ташкил кардааст. Муаллимоне, ки беш аз 35 сол собиқаи кори доранд, ин нишондиҳанда ҳамагӣ 1,8% -ро ташкил медиҳад [7].

Натиҷаҳои ба даст овардаи мо дар рафти таҳқиқот дурустии ҳулосаҳои муҳаққиқ Д.В. Зайтсеваро собит месозанд. Бо зиёд шудани собиқаи кори омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ натиҷаҳои мусбӣ баланд мешавад. Омӯзиши сарчашмаҳои вобаста ба мавзӯи нишон медиҳад, ки ғояи асосӣ имконпазир дар таҳсилоти фарогир, шомил кардани маъҷубон ба қатори одамони солим дар ҷомеа на аз нигоҳи дунёи одамони солим, балки аз нигоҳи одамони маъҷуб ва татбиқи қоидаҳои мутобикшавӣ қорӣ карда шавад. Бинобар ин фарогириро бояд ҳамчун принсипи асосии ташкили дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ барои кӯдакони имконияташон маҳдуд мутобик ташкилу баргузор кардан зарур аст. Мо андеша менамоем, ки вобаста ба хусусиятҳои бемориҳои кӯдакони маъҷуб ва кӯдакони солим салоҳиятноки омӯзгорни ояндаи фанни тарбияи ҷисмониро барои таълим дар гурӯҳҳои фарогир мутобик омода кардан яке, аз талаботҳои Стратегияи рушди соҳаи маорифи кишвар мебошад.

Ҳама гуфтаҳои дар боло, моро водор менамояд, ки дар гурӯҳҳои фарогир аз ҳама дида, машғулияти тарбияи ҷисмонӣ дар доираи намудҳои фароғатии ҳаракатҳои ҷисмонӣ дастрас мебошад.

Мо дар натиҷаи гузаронидани таҷрибаҳои амалӣ мушоҳида кардем, ки дар ҷорабиниҳои муштараки тарбияи ҷисмонӣ ва фароғатӣ шомил кардани кӯдакони маъҷуб бо кӯдакони солим, ҳамчун «рекреатсия» - истироҳати амалӣ - ҷисмонӣ барои хонандагон самараро рӯйи ҷисмонии хуб медиҳад. Душвориҳои муайян дар ташкили машғулияти созгори миёни хонандагони маъҷуб, ҳам бо муаллим ва ҳам бо ҳамсолони солим, мушкилоти истифодабарии технологияҳои башардӯстонаро ба вучуд меорад. Дар баробари ин аз ҷониби мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ қараёни машғулиятҳо, ки дурнамои мусбатро нишон медиҳад, ҳамкориҳои иштирокчиёни машғулиятҳоро алоқамандона пайваस्त менамояд.

Имконпазирии истифодаи технологияҳои башардӯстӣ дар таълими фарогир аз он сабаб ба амал омадааст, ки хангоми баргузори машғулиятҳо ҳамеша маводҳои таълимии муайяни аз тарафи муаллим эҷодкорона ба нақша гирифта шуда, ҷолибу самаранок баргузор карда мешавад. Чунин ташкили қор, ҳалли беназири омодагии мутахассис буда, мушкилоти қараёни қори омӯзгорро осон менамояд. Мо доир ба масъалаи мазкур дар байни донишҷӯёни ихтисосҳои “Тарбияи ҷисмонӣ ва “Тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбӣ” назарпурсии хатмкунандагонро гузаронидем.

Натиҷаи назарпурсӣ чунин нишон дод:

Хатмкунандагони курси 4 ихтисоси “Тарбияи ҷисмонӣ” (бакалавр) ДДК ҳамагӣ иштирок карданд -10 нафар

Ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, ки якҷоя бо кӯдакони солим ва маъҷуб гузаронида мешавад, муносибати мусбат нишон доданд -1 нафар 11,11%. Яъне аз уҳдаи дарс баромада метавонанд.

Ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, ки якҷоя бо кӯдакони солим ва маъҷуб гузаронида мешавад, ҳоло омода нестанд -6 нафар 66,67%.

Ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, ки якҷоя бо кӯдакони солим ва маъҷуб гузаронида мешавад, ҷавоби дақиқ гуфта натавонистанд 2 нафар 22,22%.

Донишҷӯёни курси 5 ихтисоси “Тарбияи ҷисмонӣ”-и мутахассис ДДК Ҳамагӣ иштирок карданд -19 нафар.

Ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, ки якҷоя бо кӯдакони солим ва маъҷуб гузаронида мешавад, муносибати мусбат нишон доданд -2 нафар 10,52%. Яъне аз уҳдаи дарс баромада метавонанд.

Ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, ки якҷоя бо кӯдакони солим ва маъҷуб гузаронида мешавад, ҳоло омода нестанд -15 нафар 78,89%.

Ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, ки якҷоя бо кӯдакони солим ва маъҷуб гузаронида мешавад, ҷавоби дақиқ гуфта натавонистанд 2 нафар 22,22%.

Таҳқиқот ба хатмкунандагони бакалаврияти тарбияи ҷисмонӣ ва мутахассиси тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбӣ нишон дод, ки дар ҳар ду ихтисоси “Тарбияи ҷисмонӣ”

ва “Омодагии дифои ҳарби” - ро хатм мекунад (19 нафар) чалб карда шуданд. Дар натиҷаи пурсиш натиҷаҳои зерин ба даст оварда шуданд.

Дар айни замон, беш аз 72,78% - и донишҷӯён ба дарсҳои фароғии тарбияи ҷисмонӣ муносибати манфӣ доранд. Онҳо боварӣ доранд, ки кӯдакони имконияташон маҳдуд аз дидани ҳаракатҳои ҳамсолони солим, ки онҳо озодона машқ мекунад ва кӯдакони имконияташон маҳдуд наметавонанд, норухат шаванд. Ғайр аз он, ин гурӯҳи пурсидашудагон мутмаинанд, ки чунин дарсҳо ҳам аз ҷиҳати ташкил ва ҳам ҷиҳати методӣ хеле мушкиланд.

Дар посух ба саволи: "Қадам машқҳои ҷисмониро дар асоси принсипи фароғии ташкил кардан мувофиқи мақсад аст?". Аксарияти донишҷӯён изҳори ақида карданд, ки идҳои тарбияи ҷисмонӣ метавонад ба ин мақсад бештар хизмат кунад. Аз ҷумла иштироки муштараки кӯдакони солим ва кӯдакони имконияташон маҳдуд дар машқҳои пагоҳирӯзӣ ва тарбияи ҷисмонии дар давоми рӯз низ имконпазир мебошанд. Донишҷӯёни пурсида шуда, изҳор карданд, ки аз ҳама мушкил ин татбиқи таълими фароғии тарбияи ҷисмонӣ мебошад.

Ба саволҳои дар бораи афзалият дар кор бо кӯдакони гурӯҳи нозологии муайян, ҷавобҳои донишҷӯён хеле гуногун буданд. Аммо, аксарияти онҳо мехоҳанд бо кӯдакони дорои нуқсонҳои нутқ ва шунавоӣ кор кунанд. То андозае онҳо худро барои кор бо кӯдакони дорои нуқсонҳои таълим ва ҳаракат, кӯдакони нобиноӣ, кӯдакони дорои нуқси зехнӣ дошта худро омода намеҳисобанд. Ба ақидаи донишҷӯён, ҳатари эҳтимолии бештари пайдоиши ҳолатҳои муҳталифи эмотсионалӣ ва ҳатто муноқишавӣ ҳангоми ташкили дарсҳои кӯдакони маъҷуб дар рушди ҷисмонӣ ва зехнӣ дар якҷоягӣ бо ҳамсолони солим алоқаманд аст.

Таҷқиқоти мо омилро ошкор кард, ки метавонад қори мутахассиси соҳаи тарбияи ҷисмониро ҳангоми ташкили дарсҳои муштарақ бо кӯдакони солим ва кӯдакони имконияташон маҳдуд таҳлил намояд.

Бештар аз 7.44% донишҷӯён аз набудани малақаҳои махсуси муошират бо кӯдакони имконияташон маҳдуд (масалан, аз худ кардани малақаҳои сурдотарҷумонӣ), инчунин 6.67% набудани таҷҳизот ва дастгоҳҳои махсус барои чунин дарсҳо нигаронанд.

Аз рӯйи посухи донишҷӯён то андозае дониши нокифоя доир ба методикаи таълими кӯдакони маъҷуб 5,11% ва ташкили ҳамкориҳои байни кӯдакони солим ва кӯдакони маъҷуб 4,89%, аз мушкилот ҳарос доранд 4,22%. Дар натиҷаи мусбат мо метавонем нишондиҳандаҳои пасти омилҳои «монсаи психологӣ дар муошират бо кӯдакони маъҷуб» -ро қайд намоем. Таҷрибаи робитаи наздик бо маъҷубон (дар оила, дар давраи таҳсил, дар ҷои кор) низ муҳим аст. Ин далелро 38% пурсидашудагон нишон доданд. Қариб, ки ҳама посухгӯяндагон мувофиқи мақсад будани омода кардани бакалавр ва мутахассисони тарбияи ҷисмониро барои кор бо хонандагони маъҷуб ва истифодаи технологияҳои башардӯстиро дар заминаи омӯзиши таҳсилоти фароғии ҷонибдорӣ карданд. Ба андешаи мо, ин ба ташаккулёбии мутахассисони фанни «Тарбияи ҷисмонӣ» зарурати ҷиддӣ дорад. Дар маҷмӯъ омӯзиши фароғии тарбияи муштарақ на танҳо ба мутахассисони маъҷубон ба зиндагӣ, балки ба одамони солим низ имкон медиҳад, ки таҳаммулпазирӣ ва масъулиятнокиро ташаккул диҳанд. Таҷқиқотҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки мутахассисони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ душвориҳои имконпазирӣ салоҳитнокиро ҳангоми кор дар таълими фароғии тарбияи ҷисмонӣ барои рафъи он баҳои манфӣ медиҳанд. Натиҷаҳои корҳои илмӣ – таҷқиқоти мо нишон медиҳанд, ки самаранокии пасти дарсҳо ва ҷорабиниҳои беруназсинфии тарбияи ҷисмонии мактаббачагон ба сатҳи зарурии ташаккули саломатии онҳо пурра ҷавобгӯ нашуда истодааст. Муҳим он аст, ки донишҷӯён (бакалаврҳо) хусусиятҳои машғулиятҳои тарбияи ҷисмонии фароғииро ҳаматарафа дарк кунанд ва хоҳиш пайдо кунанд, инчунин машғулиятҳоро дар шаклҳои ташкил кунанд, ки барои ҳалли вазифаҳои гузашташуда салоҳияти касбӣ дошта бошанд. Дар шароити таҳсилоти фароғии тарбияи муштарақ салоҳиятҳои мутахассисони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ҷиҳати истифодабарии технологияҳои башардӯстӣ метавонад ба фаъолияти бомуваффақияти касбии онҳо ҳамчун таҳкимбахши саломатии кӯдакон дар машғулиятҳои муштарақ, мусоидат намояд.

АДАБИЁТ:

1. Алехина С.В., Алексеева М.Н., Агафонова Е.Л. Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании // Психологическая наука и образование. – 2011 – №1. – С.83-92.
2. Алёхина С. В. Инклюзивное образование: история и современность. — М.: Педагогический университет "Первое сентября", 2013. — 33 с
3. Банч Г., Валео Э. Влияние специального и инклюзивного образования на установки сверстников // Журнал исследований социальной политики. -2008. – Т. 6. - №1. –С.23-52
4. Васильева О.С., Правдина Л.Р., Литвиненко С.Н. Книга о новой физкультуре (оздоровительные возможности физической культуры). Ростов н/Д, 2001.
5. Головин В.А., Масляное В.А., Коробков А.В. Физическое воспитание. М., 1983.
6. Голубева Л.В. Инклюзивное образование: идеи, перспективы, опыт. — Волгоград: "Учитель", 2014. — 95 с.
7. Дебра Лич. Прикладной анализ поведения. Методики инклюзии учащихся с РАС. — М.: "Оперант", 2015. — 176 с.
8. Дэвид Митчелл. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования. — М.: РООИ «Перспектива», 2011. — 137 с.
9. Евсеев Ю.И. Профилированное физическое воспитание студентов полевых специальностей. Ростов н/Д, 1994.
10. Евсеев Ю.И. Профессионально-прикладная физическая подготовка (ППФП) студентов // Физическая культура: курс лекций. Ростов н/Д, 1996.

Сафаров Музафар Курбоналиевич «ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПО РАБОТЕ С ДЕТЬМИ ОГРАНИЧЕННЫМИ ФИЗИЧЕСКИМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ».

В статье рассматриваются проблемы организации занятий физическими занятиями детей, имеющих отклонения в состоянии здоровья, совместно со здоровыми сверстниками и готовности специалистов по физической культуре к работе в условиях инклюзивного образования. В том числе обсуждается целесообразность применения в условиях инклюзивного образования гуманитарных технологий как средства конструктивного общения ученика и педагога.

В рамках данной статьи мы не претендуем на глубокий и всесторонний анализ сложившейся ситуации, но выделим несколько аспектов, которые, на наш взгляд, могут заслуживать внимания. Известно, что дискуссия — это форма спора сторон, который возникает потому, что у участников нет оснований в виде опоры, приводящих их к согласию.

Ключевые слова: инклюзивное образование, подготовка, специалист, бакалавр, физического воспитания, проблемы, совместная деятельность, гуманитарная технология, компетентность, дети, ограниченными возможностями, учитель, дискуссия, семья, школа, общество.

Safarov Muzafar Kurbonalievich "FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS TO WORK WITH CHILDREN WITH DISABILITIES."

The article discusses the problems of organizing physical exercises for children with deviations in health, together with healthy peers and the readiness of physical education specialists to work in inclusive education. In particular, the expediency of using humanitarian technologies in inclusive education as a means of constructive communication between a student and a teacher is discussed. Within the framework of this article, we do not pretend to be a deep and comprehensive analysis of the current situation, but we will highlight several aspects that, in our opinion, may deserve attention. It is known that a discussion is a form of dispute between the parties, which arises because the participants do not have a basis in the form of a support that leads them to an agreement. Therefore, the discussion process is not transformed into a joint activity, which is fraught in a situation when the introduction of inclusive education in real practice begins to gain momentum.

Key words: inclusive education, training, specialist, bachelor, physical education, problems, joint activities, humanitarian technology, competence, children, disabilities, teacher, discussion, family, school, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Музафар Курбоналиевич – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, мудири кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудоғишаи шаҳрвандӣ, Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Нахимов №64/14 Тел.: (+992) 985-30 – 06 - 47, e-mail: Fiscult77@gmail.ru, tgfeu@tgfeu.tj,

Сведения об авторе: Сафаров Музафар Курбоналиевич – Таджикский государственный финансово-экономический университет, заведующей кафедры физического воспитания и гражданской обороны. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов №64/14 Тел.: (+992) 985-30 – 06 - 47, e-mail: Fiscult77@gmail.ru, tgfeu@tgfeu.tj.

About the author: Safarov Muzafar Kurbonaliyevich - Tajik State Financial and Economic University, head of the Department of Physical Culture and Civil Defense. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov №64/14 Tel. : (+992) 985-30 – 06 - 47, e-mail: Fiscult77@gmail.ru, tgfeu@tgfeu.tj

Ш.С. АБДУЛЛОЕВА

ТАШАККУЛИ ШАВҚУ РАҒБАТ БА МЕҲНАТДҶҶСТӢ ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ТАРБИЯИ МАЪНАВИИ НАСЛИ НАВРАС

Педагог К.Д.Ушинский меҳнатдӯстиро хеле барҷаста тавсиф кардааст: “Меҳнат, инсонро аз нигоҳи маънави ғани месозад, рӯҳ, ҳиссиёти вайро тоза мекунад, барояш дақиқаҳои бешуморӣ шодкомиву фараҳ эҳдо месозад”. Ба ақидаи вай қонуни психологие амал мекунад, ки моҳияташ дар ин аст: ҳаловат бояд баробар ба меҳнат бошад. Вазифаи тарбия дар оила аз он иборат аст, ки одамро ба қор омода созанд. Барои ин бояд волидайн ба фарзандонашон ҳанӯз аз овони кӯдакӣ ба меҳнат ҷалб карданро биемӯзанд. Талабот ба меҳнатро К.Д.Ушинский ба муҳити иҷтимоӣ алоқаманд медонист, зеро таъсиротест, ки солҳо барои ташаққули шахсияти инсон гузошта мешавад. (12;34)

Дар асари қаҳрамони халқи тоҷик академик Бобоҷон Ғафуров “Таърихи муҳтасари халқи тоҷик” бо хубӣ дарҷ ёфтааст: - Инсонро меҳнат ба вучуд овард. Фақат дар натиҷаи таъсири меҳнат буд, ки бобо ва аҷдоди қадимаи инсон дар беша ва ҷангалҳои тропикӣ ва субтропикӣ аз вазъияти маймуни одаммонанд ба ҳолати инсонӣ гузашта тавонистанд. Инсон барои худ аслиҳа ва олоту истеҳсоли сохт, то ин ки дар мубориза ба муқобили табиати саҳти бераҳм ба ӯ кӯмак расонад. Ӯ ин аслиҳа ва олоту худро ба оҳиштаги такмил намуда ва тафакқури худро тараққӣ дода истода, дараҷаҳои паст, миёна ва оливи ваҳшигӣ ва дараҷаҳои давраи бадавият (варварства)-ро тай намуда ба тамаддун (цивилизация) соҳиб шудааст. Аслиҳа ва олоту истеҳсоли аз санг сохташуда ва процесҳои меҳнат дар тараққи инсонии қадим аҳамияти ҳалқунандае доштаанд. Инчунин инсон ҳамчун олоту истеҳсоли ҷӯб ва устухонро низ қор мефармуд. Ин олот ва аслиҳаи истеҳсоли ба инсон имконият дод, ки вай аз неъматҳои табиат бехтар таъмин гардида, барои мавҷудияти худ шароити мувофиқаре ба вучуд орад.

Омӯхтани аслиҳа ва олоту гуногуни истеҳсоли қорфармудаи инсонии қадим, чунин нишон медиҳад, ки дар давраи ниҳоят қадим, олоту қорфармудаи инсон хеле ибтидоӣ ва дағал будаанд. Даврае, ки ин гуна олот ва аслиҳа ба вучуд омада қор фармуда шудаанд, давраи палиолит ё худ асри сангии қадим меноманд. Аслиҳа ва олоту давраи неолит ё худ асри сангии нав бошад, то андозае як шакли такмилёфтаре ба худ акс кардаанд. Дар давраи палиолит инсон барои ин ки олоту сангини худро ба як шакле дароварад, ба ӯ лозим буд, ки бо санги дигар зада вайро тайёр кунад. Ин аст, ки аслиҳа ва олоту сангини онҳо хеле ибтидоӣ ва дағал буданд. Дар давраи неолит бошад, инсон тарошидани сангро омӯхт, аз ин ҷост, ки аслиҳа ва олоту инсон дар ин давра чи дар шакл ва чи дар функцияи (вазифа) худ хеле такмилёфта ва гуногун буданд.

Дар ҷараёни минбаъдаи тараққиёти худ инсон аз металл (фулузот) аслиҳа ва олот сохтанро меомӯзад. Аслиҳа ва олоту сангин ба оҳиштаги аввал ба олоту мисӣ ва пас ба олоту биринҷӣ иваз мешаванд. Металли навӣ биринҷӣ иборат аст аз ҳамроҳ карда шудани мис бо қурғошим ё худ бо қалъагӣ. Ин қор барои ин аст, ки металлро бештар саҳт ва маҳкам мекунад. Инсон техникаи қор карда баромадани металлро бештар аз худ намуда, ба қори аз оҳан тайёр кардани аслиҳа ва олоту истеҳсоли сар мекунад.

Бо ин тариқа таърихи ҷамъияти ибтидоиро олимон, дар асоси аслиҳа ва олоту истеҳсолиашон, ба се давра тақсим кардаанд: 1. Асри сангӣ (палеолит ва неолит). 2. Асри биринҷӣ яъне замоне, ки барои саҳт ва маҳкам шудани мис вайро бо дигар металл маҳлут менамуданд. 3. Асри оҳан. Ҳар кадоми аз ин давраҳои тараққиёти инсонии қадим дорои муносибатҳои ҳоси истеҳсоли мебошад. (1;4)

Дар натиҷаи меҳнат мувафаксияти бузурги инсонӣ давраи неолит ихтироъ карда шудани санъати кулолӣ буд, ки дар натиҷаи беш аз беш ба ҳаёти муқимӣ гузашта истодани инсонӣ давраи ибтидоӣ ба вучуд омад.

Чорводорӣ, зироат ва металлургия, ки дар дохили сохтмони ҷамъияти ибтидоӣ пайдо шуда, тараққи менамуд, ба пешрафти санъатҳои ҳунармандӣ ва мубодилаи молӣ замина ҳозир менамуд. Ба охираги мубодилаҳои молӣ ба савдо – хариду фурӯш табдил ёфта дар муносибатҳои истеҳсолии ҷамъияти ибтидоӣ дигаргунии бузурге ба вучуд меорад. Аслиҳа ва олоти истеҳсолии аз металл сохташуда такмил меёбад, микдори онҳо зиёд мешавад ва бо ин муносибат маҳсули истеҳсолкунӣ шахсӣ қорӣ шуда, ҳӯроквории истеҳсолшуда ба манфиати шахсӣ мегузарад. Бо ин тариқа эҳтиёҷоти коллективӣ ба охирагӣ табдил меёбад. (2;4)

Роҳандозии таҳқиқоти бунёди дар ин самт нишон дод, ки ба рушди инсон, ба ташаккули фаъолияти меҳнатии инсон нави нави прогресси илмӣ-техникӣ таъсири бузург мерасонад. Онро бояд ба ҳисоб гирифт, ки пешрафтҳои илмӣ-техникӣ дар шароитҳои кунунии бозорӣ сифатан асосҳои техникӣ фаъолиятҳои меҳнатӣ, муҳтавои онро дигаргун месозад ва бо ин васила ба тағйири ҳислату моҳияти меҳнат таъсири муҳтаким мерасонад. Ин дар густариши соҳаи фаъолиятҳои касбии меҳнатии одамон, зам шудани имкониятҳои табдили меҳнат ва касб, густариши оғозҳои эҷодӣ, қобилиятҳои шахсият инъикос меёбад. Дар муҳтавои меҳнат таносуби вазифаҳо ба қониби афзоиши эҷод, ҷустуҷӯ, зеҳн ва қониши фаъолиятҳои механикӣ, якрангӣ иваз мешавад. Аз ин рӯ, аз захираҳои даврони нави иқтисодӣ бозоргонӣ на танҳо захираи ҷисмонӣ, балки тафаккур, дониш ва малақаҳои дигарро низ тақозо дорад.

Мавриди зикр аст, ки дар ҷомеаи муосир одамон, ки ба қони умумӣ ҳисса мегузоранд, муносибати онҳо ба меҳнат нишондиҳандаи асосӣ ва ё ченаки фаъолнокии иҷтимоӣ ва балоғати шахсияти шахрванд ба ҳисоб меравад ва ин мақоми ўро дар ҷомеа муайян месозад. Аз ин рӯ, насли наврас ҳам аз нигоҳи амалӣ ва ҳам аз нигоҳи психологӣ бояд ба фаъолияти меҳнатии умумиҷамъиятӣ ва истеҳсолоти хусусӣ ҷалб шавад.

Дар асарҳои худ олимони соҳаҳои зиёди илм бо зикри нақши ҳалқунандаи меҳнат дар тарбияи шахсият, ғояи пайвастанӣ омӯзиш бо истеҳсолотро пешниҳод кардаанд. Дар шароитҳои кунунии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла дар шароити бозори иқтисодӣ низ ин ғоя муҳим арзёбӣ мешавад. Бояд ин нуқтаро зикр намуд, ки меҳнати истеҳсолӣ, ки хонанда ба он мепайвандад, вазифаи муҳими психологӣ-педагогиро иҷро мекунад: чун яке аз омилҳои ҳалқунандаи тарбияи ҳамаҷонибаи рушди шахсият ва чун шароити ҳатмиву зарурии ташаккули омодагӣ ба меҳнат, тайёр намудани мутахассисон на танҳо барои воҳидҳои илмӣ, истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзии давлатӣ, балки муассисаҳои ғайридавлатӣ низ мебошад.

Дар таърихӣ тулони педагогика мутафаккирони зиёд, маорифпарварон ва педагогҳои замони гузашта ва имрӯза ба меҳнат чун воситаи худшиносии инсон диққат медиҳанд. Ин ба он вобаста аст, ки рушди ҷамъият бештар ба омодагии меҳнатии насли ҷавон вобастагӣ дорад.

Дар эҷодиёти андешамандону мутафаккирони бузург Абӯабдулло Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Абӯали ибни Сино, Носири Хусрав, Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш масъалаи тарбияи меҳнатии инсон мавқеи хосро ишғол намудааст.

Дар ҳамин иртибот бояд моҳият ва таҷрибаи омӯзиш, тарбияи педагогҳо, навоарон ва афроди соҳибтаҷрибаро омӯхт ва таҳлил намуд. Ба масъалаи тарбияи меҳнатӣ ва фаъолиятҳои касбӣ асарҳои олимони ватанӣ А. Миралиев, О.В. Муродов, олимони бурунмарзӣ К. Д. Ушинский, Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский, А., А.Н. Леонтьевҳо, В.А.Саюшев, Г.А.Иванов, В.С.Леднев ва дигарон баҳшида шудааст. Лозим ба зикр аст, ки мақолоти илмӣ ҷудоғона аз муҳаққиқон ва мутахассисони илмҳои муҳталиф ва самтҳои он ба ҳамбастагии ғояҳои асосӣ оид ба тарбияи меҳнатии хонандагону наврасон баҳшида шудааст.

Омӯзиши асарҳои дар боло номбаршуда ва таҳлили таълифоти минбаъда дар мавзӯи таълиму тарбияи меҳнатӣ нишон медиҳад, ки оид ба масъалаи бунёди мактаби ягонаи техникаи меҳнат ва тақсими он ба ду зина андешаҳо ҳамсон нестанд. Чунончӣ, агар баъзе

муҳаққиқон зарурати таксими муассисаи таълимиро ба зинаҳо (зинаи якум – таҳсилоти умумӣ, зинаи дуюм – таҳсилоти касбӣ) ба ҳар тарз асоснок намуда бошанд, муҳаққиқони дигар ба чунин таксим зид буданд. Масалан, Н.К. Крупская ба касбомӯзии барвақтии кӯдакон дар синни хурдӣ андешаи зид баён намуда, онро зараровар гуфтааст: “Кӯдакро аз хурдсолӣ ба омӯзиши ин ё он касб одат кунондан ба ошкор намудани қобилиятҳои эҷодии ӯ ва инкишоф додани ин қобилиятҳо ҳалал расонда, имкониятҳои маънавии ӯро ба нестӣ мебарад”. (3;22,23)

А.Г.Пашков қайд мекунад: "Технологияи политехникии кори истеҳсолӣ иртиботи онро бо омӯзиш таъмин месозад, хонандагонро ба фаъолнокии маърифатӣ ҳавасаманд мекунад, шароитҳоро барои зуҳур ва инкишофи қобилиятҳои хонандагон фароҳам меорад. Ҳадди имконпазирии натиҷаи тарбиявӣ ба он бастагӣ дорад, ки кадом ҷониби политехникӣ ва зехнии технологияи истифодамешуда натиҷаҳои модии меҳнати истеҳсолии хонандагонро боло мебарад" (9;20)

Меҳнат – фаъолиятест, ки дар зоти худ тағйир мекунад. Чалби кӯдак ба кор ва рушди шахсияти ӯро В.А.Сухомлинский дар ин амалҳо меид: коре, ки худ ба худ хидмат мерасонад, худкифой (барои худ) – меҳнат барои наздикон (волидон, дӯстон), ҳамчунин кор ба ғоидаи коллективи синф, муассисаи таълимӣ, оила ва кулли ҷомеа. (10;525)

Педагоги машҳур А.С.Макаренко бо ибрази назар дар бораи ин ки чаро аҳамияти тарбияи меҳнатӣ дар худхизматрасонӣ, кор дар устохонаҳои ҳунармандӣ ночиз аст, диққати асосиро ба он ҷалб намуд, ки худи аҳамияти асосии ин гуна корҳо паст аст. Кор дар соҳаи худхизматрасонӣ ҳастакунанда, якранг аст ва унсурҳои он ҳамеша ба як сурату ҳолат такрор мешаванд ва ҳавасмандии камтар дорад. Кори ҳунармандӣ масъулиятнок аст, вале тибқи мушоҳидаҳои А.Макаренко касбӣ хонандагонро тамоил ба навъи шахсият кард, ки ин ба вазифаҳои тарбия ҷавобгӯ набуд. Вай ба ин назар буд, ки объекти тарбия метавонад танҳо кулли коллектив бошад, зеро танҳо дар коллектив ангезаҳои нав ба вучуд меоянд ва месабзанд, танҳо дар коллектив омилҳои пайравӣ пайдо мешаванд (5;499,502)

Таҳлили асарҳо оид ба масъалаҳои таълиму тарбияи меҳнатӣ нишон медиҳад, ки дар онҳо муаллифон ба мазмун ва усулҳои ташкили тарбияи меҳнатӣ, инъикоси масъалаҳои назария ва амалии тарбияи меҳнатӣ, самтҳои асосии фаъолияти меҳнатӣ, ҷамъбасти таҷрибаи андӯхта оид ба ҷалби хонандагон ба меҳнати ғоидаовари ҷамъиятӣ, масъалаҳои ташаккули муносибати мусбати хонандагон ба меҳнат ва ғ. диққат медиҳанд. Дар маҷмӯъ ин асарҳо ҳолати умумии фаъолияти муассисаи таълимиро дар даврони Шуравӣ вобаста ба таълиму тарбияи меҳнатии хонандагон дар рӯҳияи талаботи замони ошкор менамоянд.

Асри ХХI марҳилаи нави инкишофи тамаддун аст. Он асри ҷамъияти иттилоотӣ, коммуникатсия, техника ва технология, асри муносибати эҳтиёткорона ба муҳити зист ва саломатии инсон аст. Давраи нави рушд, пеш аз ҳама, хусни тафохумеро тақозо менамояд, ки навгониро дар таҳсилот ба манфиати шахс, ҷамъият, табиат ва давлат бошанд.

Замони муосир дар назди соҳаи маориф вазифаҳои бузургро ба миён гузошта, аз он талаб менамояд, ки барои болоравии камолоти маърифати инсон ва аз бар намудани дастовардҳои илм дар раванди ҷаҳонишавӣ ва тамоилҳои мухталифи он замина фароҳам оварад ва муносибатро ба мазмуни таҳсилот ҷиддитар намояд.

Маориф дар ҷаҳони имрӯза ба захираи муҳимтарини рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳо, баланд бардоштани неқӯаҳволӣ ва рушду такомули инфиродии шахрвандон мубаддал мегардад. Маориф дар тарбияи қувваи кории соҳибхтисос ва ташаккули иқтидори ҷамъияти босубот нақши ҳалқунанда мебозад. Таъминоти илм, истеҳсолот, мақомоти идора бо кадрҳои баландхтисос яке аз вазифаҳои муҳимтарини маориф мебошад, зеро иқтидори зехнӣ ба омилҳои муайянқунандаи рушди ҷамъият мубаддал мегардад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳаи маориф ва татбиқи барномаҳои ислоҳоти соҳаи маориф таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, фармудаанд, ки «...дар ин раванд як нуқтаро дар назар бояд дошт: дар ҷаҳони муосир кишваре ба дастовардҳои бузург ноил мегардад, ки ба баланд шудани сатҳи маърифат дар ҷомеа таваҷҷуҳи

хоса зоҳир карда, техникаву технологияи навро ба таври васеъ дар амал ҷорӣ менамояд...»

Мақсади асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф тарбияи шахси муосир, донишманд, навҷӯ ва эҷодкор мебошад, ки мувофиқи талаби замон дар пешрафти ҷомеаи миллий ва умумибашарӣ сахм мегузорад.

Рушди иқтисоди ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, ба ҷорӣ намудани технологияи муосири истехсолӣ ва ба омода намудани кадрҳои соҳибхтисоси коргарӣ вобаста аст. Нарасидани кадрҳои коргарӣ барои корхонаҳои саноатӣ ба рушди истехсолот монев мешавад. Ҳалли масъалаҳои оmodасозии кадрҳои соҳибхтисоси коргарӣ ва мутахассисон бо вазъи заминаи моддию техникии низоми таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, таъминот бо технологияҳои муосири истехсолӣ, кадрҳои омӯзгорӣ ва устоҳои таълими истехсолӣ ва алоқаи зич бо корфармоёни соҳаҳои пешбарандаи иқтисодии ҷумҳурӣ робитаи ногустастанӣ дорад.

Яке аз мушкилиҳои асосии соҳа он аст, ки бозори меҳнат дар давраи ҳозира аз номутаносибии талаботу пешниҳод гирифтори мушкилот аст. Сабаби асосии пур нашудани ҷойҳои холии кор дар он аст, ки тахассуси коргарон ба тахассуси дар диплом ва сертификати таҳсилоти онҳо навишташуда мувофиқ нест. Эътимод надоштани корфармоён ба сифати таҳсилоти мутахассисони ҷавон натиҷаи он аст, ки корфармоён ба ҷараёни муайян намудани стандартҳои касбӣ ҷалб нагардидаанд, инчунин онҳо дар ташкили таълими амалии мутахассисони ҷавон ширкат намеварзанд. Ба ибораи дигар, низоми таҳсилоти касбӣ ба талаботи корфармоён мутобиқ нашудааст.

Низоми таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣю техникии ҷумҳурӣ аз ҳодисаҳои ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ бисёр зарар дид. Новобаста ба тадбирҳои то ба имрӯз андешидашуда вазъи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии ҷумҳурӣ ҳанӯз ҳам ба талаботи замон ҷавобгӯ нест. Аз ин ҷиҳат зарурати куллан дигаргун намудани сохтору мазмуни таҳсилот ва мутобиқ гардондани он ба талаботи соҳаҳои асосии ҷамъият, саноат, хизматрасониҳои маишию фарҳангӣ ва ғайра ба миён омадааст. Омили асосии азнавсозии таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ рушди иқтисод, техникаю технология ва бозори меҳнат мебошад.

Дар шароити нав, вақте иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар принципҳои нави бозорӣ бунёд мегардад, тарбияи ҳаматарафаи кормандони фаъолу кордон аҳамияти хоса касб мекунад. Ин кормандон зуд ва самаранок тахассуси навро аз худ намуда, ба вазъиятҳои гуногуни истехсолӣ мутобиқ шуда метавонанд. Дар тайёр намудани чунин кормандон мактаби ягонаи техникаи меҳнат бояд бештар сахмгузор бошад. Ин муассисаи таълимӣ бояд ҳамаи соҳаҳои ҷумҳуриро бо мутахассисони соҳибмаълумот ва соҳибкасб таъмин карда тавонад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат шуморида, барои таълиму тарбияи насли бомаърифату соҳибхуна ва ворисони сазовори эҳтироми халқу давлат пайваста кӯшишу талош менамояд. Тоҷикистон дар давоми солҳои охир ба марҳилаи нави рушди устувори иқтисодӣ ворид шуда, дар самти бехтар намудани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, бахусус дар соҳаи маориф, ки ҳамчун омили муҳимтарини инкишофи миллат ва таҳкими асосҳои давлатдорӣ муайян шудааст, ба дастовардҳои назаррас ноил гардид.

Дар марҳилаи кунунии раванди ислоҳоти соҳаи маориф ба мукамалгардонии он қабули як силсила санадҳои муҳими давлатӣ бо мақсади танзими раванди идоракунии ва навгонии муттасил мусоидат хоҳад кард, ки ин низоми таълими моро ба меъёрҳои ҷаҳонии таълим ва аз худ намудани илмҳои муосир наздик месозад.

Рушди иқтисодии кишварро бе ноилшавии пешравиҳо дар илму маориф таъмин кардан ғайриимкон аст. Ҷавҳари сиёсати давлатиро дар соҳаи маориф масъалаҳои дар низоми таҳсил ҷорӣ кардани меъёрҳои ҷаҳонӣ, тайёр намудани мутахассисони соҳибкасби ҷавобгӯи талаботи бозори меҳнат ташкил медиҳад. Сатҳи тараққиёти ин ё он давлат, пеш аз ҳама аз фаъолияти босамари кадрҳои баландхтисоси соҳаҳои гуногун вобаста буда, заминагузори он соҳаи маориф ҳисоб меёбад.

Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриктидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд наврасонро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд.

Махсусан, вусъат додани раванди ихтироъкорӣ, азхудкунии технологияҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ кардани онҳо дар истеҳсолот вазифаи аввалиндараҷаи олимони кишвар маҳсуб меёбад.

Иҷрои ин вазифаҳо на танҳо бевосита ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ба фаъолияти дигар вазорату идораҳо, аз ҷумла Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, Вазорати фарҳанг, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, мақомоти қудратӣ ва ҳифзи ҳуқуқ, Кумитаи кор бо ҷавонон ва дигар вазорату кумитаҳои дахлдор низ вобаста аст. Нақшу аҳамияти мақомоти номбаршуда дар таълиму тарбияи меҳнатии насли наврас дар илми педагогикаи Тоҷикистон ҳоло ба таври кофӣ омӯхта нашудааст.

Малакаҳои корӣ дар инсон ҳанӯз аз оила ва кӯдакостон оғоз ёфта, меҳнат моҳияти ҷамъиятии инсон ва шаҳрвандро ташкил мекунад ва аз содда ба мураккаб ва аз каммаҳсул ба самаранок табдил меёбад. Тарбияи меҳнатӣ ва интиҳоби касб имконият фароҳам меоварад, ки хонандагон касбу кори худро вобаста ба интиҳобаш дӯст дорад. Мақсади асосии тарбияи меҳнатӣ зимни омӯзиши касбу ҳунар, баланд бардоштани вазъи иқтисодидиёти оилаи хеш ва ватани хеш мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Фафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. Ҷилди 1. Сталинобод 1947. С.384. с.4.)
2. Фафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. Ҷилди 1. Сталинобод 1947. С.384. с.11.)
3. Крупская Н. К. К закону о политехнизации М.: Просвещение, 1969. с. 22-23
4. Макаренко А.С. Выбор профессии. Соч. в 7-и т. Т. 5. М., 1958, с. 392394.
5. Макаренко А.С. Воспитание в семье и школе. Соч. в 7-и т. Т. 4. М., 1957. с. 499-502
6. Макаренко А.С. Из переписки с А.М.Горьким. Соч. в 7-и т. Т. 7. М., 1958. с. 361-363.
7. Некрасов Н.А. Собр. стихотворений: В 2 т. - М., 1949. -Т. I. - С. 14.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2015.
9. Пашков А. Т. Педагогика производительного труда. - М.Д987.-С.20.
10. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. - М., 1979. - Т. I. С.525. 11.Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. Т. 1. М., 1953.
12. Ушинский К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении //Собр. соч. - М., 1948. - Т. 2. - С. 34.

Калидвожаҳо: меҳнати истеҳсолӣ, ислоҳот, рушди иқтисодӣ, сифати таҳсилот, сармояи инсонӣ, технологияи инноватсионӣ, истеҳсолот, интиҳоби касб.

Абдуллаева Шахноза Сатторовна

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕРЕСА К ТРУДОЛЮБИЮ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

В сфере образования воспитание современного, знающего, инновационного и творческого человека является основной целью государственной политики Республики Таджикистан. Развитие общества во многом зависит от готовности молодого поколения к продуктивной работе. Важную психолого-педагогическую задачу выполняет производительный труд, который является одним из решающих факторов всестороннего воспитания личности.

Ключевые слова: производительный труд, реформа, экономическое развитие, качество образования, человеческий капитал, инновационные технологии, производство, выбор карьеры.

Abdullaeva Shahnoza Sattorovna

THE FORMATION OF INTEREST TO WORK A FACTOR OF INCREASING THE MORAL UPBRINGING OF THE YOUNGER GENERATION

In the field of education, the education of a modern, knowledgeable, innovative and creative person is the main goal of the state policy of the Republic of Tajikistan. The development of society largely depends on the readiness of the young generation for productive work. An important psychological and pedagogical task is performed by productive labor, which is one of the decisive factors in the comprehensive education of the individual.

Key words: *productive labor, reform, economic development, quality of education, human capital, innovative technologies, production, career choice.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Шахноза Сатторовна - унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ индекс- 735360 ш. Кулоб, кучаи С.Сафаров 16, Телефон +(992) 988666040.

Сведения об авторе: Абдуллаева Шахноза Сатторовна - соискатель Кулябского государственного университета им. Абуабдулох Рудаки индекс- 735360 г. Куляб, улица С.Сафаров, Телефон 227-05-13 +(992) 988666040.

Information about the author: Abdullayeva Shahnoza Sattorovna - Applicant of the Kulyab State University. Abuabdulo Rudaki Index 735360 Kulyab, S.Safarov Street, Phone 227-05-13 + (992) 988666040.

С.Амонов

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ВА СИФАТИ ТАЪЛИМ

Технологияҳои муосири таълимӣ ва инноватсияҳои педагогӣ ҳамчун воситаи идоракунии сифати таълим, беҳтар намудани сифати таҳсилот яке аз вазифаҳои асосии ислоҳоту навсозии таҳсилоти кишвар мебошад. Меъёри муҳимтарини бартарии педагогӣ дар педагогикаи муосир самаранокии кори омӯзгор ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷаи давомоти пурраи мактаббачагон ва ҳамзамон тавачҷуҳи онҳо ба мавзӯи таълим зоҳир мешавад. Яъне, муаллим устодест, ки бидуни истисно ба ҳама кӯдакон таълим доданро медонад. Кордонии омӯзгор бештар дар фаъолияти донишҷӯёне маълум мешавад, ки имконият ва қобилияти камтари омӯхтан доранд. Асоси идоракунии сифати таълим гузариш аз шеваҳои таълим ба ҷорӣ намудани технологияҳои таълимӣ ба раванди таълим мебошад. Мафҳумҳои "методика" ва "технологияи таълим" - ро чӣ гуна фарқ кардан мумкин аст? Методология як илми педагогӣ мебошад, ки қонунҳои таълими фанни муайяни таълимиро меомӯзад. Усули таълим шеваҳои кори муаллим ва донишҷӯён мебошанд, ки бо ёрии онҳо азхудкунии дониш, малака ва маҳорат ба даст оварда мешавад, ҷаҳонбинии донишҷӯён ташаккул ва қобилиятҳо инкишоф меёбанд. Мафҳуми "методология" механизми истифодаи маҷмӯи усул, воситаҳо ва шароити таълиму тарбияро ифода мекунад. Агар усул фаъолияти омӯзгорро дар дарс мукаммал кунанд (пайдарпаии пешниҳоди мавод, ҳалли мақсаду вазифа, интихоби маводи омӯзишии пурмухтаво, ба ҳама дастрас намудани мавод...), пас дар технологияҳои таълимӣ, ҳамчун қоида, фаъолияти ҳуди донишҷӯён тавсиф карда мешавад. Агар усул хусусиятҳои шавқовару тавсиявӣ дошта бошанд (муаллим ҳуқуқ дорад ба андозаи зиёд ё камтар аз маслиҳатҳои воситаҳои таълимӣ барои омӯзгор пайравӣ кунанд), пас технологияҳо пайдарпаии муайяни фаъолияти таълимгирандагон ва фаъолияти идоракунии омӯзгорро, ки дурравӣ аз он тамоми раванди таълимиро вайрон мекунад, таъкид менамояд. Таърифиҳои зиёди технологияи омӯзиш вучуд доранд, ки дар онҳо, тавре ки Г.К. Селевко ибраз мебарояд, меъёрҳои зерин дар ин ё он дараҷа таъкид карда мешаванд. Ин меъёрҳо мафҳум, мутобиқат, назорат, самаранокии ва такроршавиро дар бар мегиранд.

Идоракунии қобилияти самаранок идора кардани фаъолияти таълимӣ ва маърифатии донишҷӯён тавассути гузоштани ҳадафҳои мушаххас мебошад; тарҳрезии раванди таълим; назорати "дарунсохт", ки ба шумо имкон медиҳад, то натиҷаҳо ва ҳуди раванди интихоби асбобу усули таълимиро танзим кунед. Самаранокӣ ба даст овардани натиҷаи пешбинишударо бо сармоягузориҳои оптималии маблағ ва вақт барои омӯзиш пешбинӣ мекунад. Такроршай имконияти такрор, интиқол ва қарзгирии технологияро аз ҷониби муаллимони дигар дар назар дорад, ки таҷассуми амалии нақшаи дарсҳои муаллим мебошад. Технология инчунин муайян кардани ҳадафҳои ташхисӣ: банақшагирии натиҷаҳои таълимиро тавассути амалҳои донишҷӯён, ки онҳо дар давоми як қисми муайяни раванди таълим азхуд мекунанд, дар бар мегирад.

Мавҷудияти занҷири муайяни технологии фаъолияти педагогӣ ва таълимӣ, ки ба натиҷаи нақшавӣ оварда мерасонад:

- дар маркази ҳар як технология мавҷуд будани як ё якчанд назарияи педагогӣ ё психологӣ;

- имкони таҷдиди технология аз ҷониби ҳар як муаллим, зеро технология дар пояи асосҳои объективии илмӣ сохта шудааст, ки ба шахсияти муаллим вобастагӣ надоранд;

- мавҷудияти расмиёти ташхисӣ, ки дорои нишондиҳандаҳо, воситаҳо барои чен кардани натиҷаҳо мебошанд; ин расмиёт назорати вурудӣ, ҷорӣ, ниҳоиро, ки барои ислоҳи дониш, малакаи донишҷӯён ва ҳуди раванди таълим зарур аст, ифода мекунад.

Технологияҳои муосири таълимӣ, ки сифати таълимро таъмин мекунад, бояд тартиби муайяне дошта бошанд. Барои бехтар фаҳмидани моҳияти технологияҳо, онҳоро ба тартиб даровардан муҳим аст. Аз ҷумла, танзими мақсаднок, мундариҷаи тренинг, хусусияти ҳамкориҳои муаллим ва донишҷӯён, усули идоракунии фаъолияти маърифатии хонандагон ва ҳаҷми татбиқро муаллифони гуногун пешниҳод мекунад. Технологияҳои асосии муосир, ки ба таълими босифат нигаронида шудаанд, бо гузариш тавсиф карда мешаванд: - аз омӯзиши ҳифзкунӣ ба омӯзиш ҳамчун раванди рушди ақл, имкони истифодаи чизҳои омӯхташуда; - аз модели сирф ассотсиативӣ ва статикӣ дониш ба системаҳои динамикии сохташудаи амалҳои раванӣ; - аз самтгирӣ ба донишҷӯӣ дар барномаҳои таълими тафриқа ва инфиродӣ; - аз анғезаи беруна барои омӯзиш то танзими дохилии ахлоқӣ ва ирода ва ғайра.

Самаранокии технологияи мушаххас аз он вобаста аст, ки кӣ ин ё он равишро дар таҷрибаи педагогӣ махсус корбурд ва муаррифӣ мекунад. Омӯзгори муосир, ҳамчун як технологи раванди таълим, бояд озодона дар самти васеи технологияҳои инноватсионӣ ҳаракат кунад, вақтро барои кашф кардани чизҳои маълум сарф накунад. Имрӯз кас бидуни омӯхтани тамоми иқтидори бузурги технологияҳои таълимӣ, мутахассиси салоҳиятдор буда наметавонад. Технологияҳои маъмултарин ва васеъ истифодашаванда инҳоянд: технологияи таълим ва тарбияи ба донишҷӯён нигаронидашуда, технологияҳои таълими пешакӣ ва таълими касбӣ, фаъолияти лоиҳавӣ, системаи мутобикгаштаи омӯзиш, омӯзиши рушд, ҳамгирӣ, шаклҳои мувоҳисавии омӯзиш, технологияҳои бозӣ, технологияи маъмулии таълими ройгон, технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ, технологияи фаъолияти гурӯҳӣ, технологияҳои бозӣ, омӯзиши мушқилот, технологияи таҳқиқоти таълимӣ, технологияҳои намудҳои гуногуни кори мустақилона.

Инкишофи фаъолияти маърифатӣ ба баланд бардоштани ҳавасмандии таълимии мактаббачагон ва таъмини сифати таълим инчунин шаклҳои ғайристандартӣ ташкили дарси таълимӣ (дарс-бозӣ, дарс-озмун, дарс-экскурсия, дарс-сафар, дарс-мултимедия, дарс-конференсия, бозии корӣ, дарс-викторина, дарс-маъруза, мусобиқаи шахсаворӣ, телеконференсия, дарс-намоиш, дарс-бахс, дарс-зарофатгӯӣ, мувоҳиса) мусоидат мекунад.

Яке аз технологияҳои муосир, ки ба баланд бардоштани сифати таълим равона карда шудааст, омӯзиши интерактивӣ мебошад. Афзалиятҳои шаклҳои интерактивии таълим аёнанд, зеро: - донишомӯзон маводи навро на ҳамчун шунавандагони ғайрифавол, балки ҳамчун иштирокчиёни фаъоли раванди таълим аз худ мекунад; - ҳиссаи сарбории синфҳо коҳиш ёфта, ҳаҷми корҳои мустақилона меафзояд; - донишҷӯён малакаи азхудкунии воситаҳои техникӣ муосир ва технологияҳои ҷустуҷӯ, истихроҷ ва коркарди иттилоотро ба даст меоранд; - қобилияти мустақилона ёфтани иттилоот ва муайян кардани сатҳи эътимоднокии он ташаккул меёбад.

Технологияҳои интерактивӣ имкон медиҳанд, ки алоқаи доимӣ байни муаллим ва донишҷӯён вучуд дошта бошад. Онҳо таҳсилотро бештар шахсӣ мекунад. Дар баробари ин, бояд дарк кард, ки истифодаи манбаъҳои шабакавӣ набояд робитаи мустақими байни муаллим ва донишҷӯёнро истисно кунад. Истифодаи шаклҳои интерактивӣ дар ҷое самаранок аст, ки ба шумо воқеан ниёз доранд. Ҳар як технология

вобаста ба синну соли донишчӯён ва мундариҷаи маводи омӯхташуда бояд хусусиятҳои муайян дошта бошад. Дар синфҳои ибтидоӣ талабот ба технология чунин буда метавонад:

- истифодаи технологияҳои гуногун барои таълими бидуни нишона - системаи арзёбии бидуни тамға дар тамоми мактаби ибтидоӣ, таълим додани худбаҳодиҳии кӯдакон ба худ ва арзёбии тарафайн, озодии интихоби арзёбӣ;

- тавсеаи шаклҳои ба фаъолият асосёфта, ки рушди афзалиятноки фаъолияти эҷодӣ ва ҷустуҷӯйиро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти мактаб, аз ҷумла омӯзиш пешбинӣ мекунад;

- бунёди раванди таълим бо истифодаи технологияҳои ташкили ҳамкорихои таълимӣ - тавсеаи назарраси намудҳои кори якҷояи донишчӯён, таҷрибаи коммуникатсионии онҳо дар фаъолияти якҷоя, гузариши тадриҷӣ аз шаклҳои шифохӣ ба хаттии алоқа, аз ҷумла истифодаи имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ ;

- истифодаи технологияҳои бозӣ, ки ба ҳалли вазифаҳои асосии таълимӣ дар дарс мусоидат мекунад. Дар мактаби асосӣ талабот бояд тағйир ёбад. Асоси манфиатҳо ва ниёзҳои наврасон ин тамоил ба санҷиши қобилиятҳои онҳо дар соҳаҳои гуногун: зеҳнӣ, иҷтимоӣ, байнишахсӣ ва шахсӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат, ҷанбаи технологияи мактаби асосӣ бояд зиёд кардани намудҳо ва шаклҳои ташкили фаъолияти хонандагон бошад. Аз ин рӯ, талаботи асосии шароити ташкили раванди таълим дар ин марҳилаи таълими мактабӣ метавонанд инҳо бошанд:

- афзоиши фаъолияти тарроҳӣ, инфиродӣ ва гурӯҳии мактаббачагон; - истифодаи шаклҳои гуногуни таълими модуль ё мутамарказ;

- тақвияти нақши кори мустақили донишчӯён бо манбаъҳои гуногуни иттилоот ва пойгоҳи додаҳо;

- ҷорӣ намудани амалияи иҷтимоӣ ва тарроҳии иҷтимоӣ;

- фарқи муҳити таълимӣ: коргоҳ, лаборатория, китобхона, толори лексия; - гузариш ба системаи маҷмӯи арзёбӣ, масалан, истифодаи технологияи "портфолио".

Дар мактаби миёна ғояи асосӣ бояд бо тавсеаи назарраси интихоби ҳар як донишчӯ аз рӯйи барномаҳои таълимӣ ба ӯ пешниҳодшуда ё бо эҷоди барномаи инфиродии таълимӣ худ алоқаманд бошад. Ҳангоми интихоби технологияҳои таълимӣ барои мактаби миёна тавсия дода мешавад, ки ду ҳолат ба назар гирифта шаванд:

- афзалият бояд ба он технологияҳое дода шавад, ки раванди таълимро дар як синф бидуни истифодаи васоити интихоб роҳандозӣ ва фарқ кунанд;

- технологияҳои рушди фаъолияти мустақили маърифатӣ дар ин марҳилаи таҳсил нақши муҳим пайдо мекунад.

Ҳангоми таҳияи талабот барои интихоби технологияҳои таълимӣ барои ҳар се сатҳро бояд ба назар гирифт, ки ҳамаи технологияҳое, ки дар таълими мактабӣ истифода мешаванд, бояд муттасилии муайян дошта бошанд ва ягон технологияе вучуд надорад, ки танҳо дар як сатҳи таҳсилот самаранок кор кунад. Системаи технологияҳои таълимӣ бояд бо назардошти ҳадафҳои асосии ҳар як марҳилаи таълим сохта шаванд.

Технологияи инноватсионӣ дар таълим раванди такмил додани технологияҳои педагогӣ, маҷмӯи усул ва васоити таълимӣ, яке аз ҷузъҳои муҳими фаъолияти таълимӣ ҳар як муассисаи таълимӣ мебошад. Инноватсияҳои педагогӣ ин навоариҳо дар соҳаи педагогика, тағирёбии мақсадноки прогрессивие мебошанд, ки унсурҳои (навоариҳои) устуворро ба муҳити таълимӣ ворид карда, хусусиятҳои ҷузъҳои алоҳидаи он ва ҳам ҳуди системаи таълимро дар маҷмӯъ беҳтар мекунад. Инноватсияҳои педагогиро ҳам аз ҳисоби захираҳои ҳуди системаи таълимӣ (роҳи самараноки рушд) ва ҳам тавассути ҷалби неруҳои иловагӣ (сармоягузорӣ)-маблағҳои нав, таҷҳизот, технологияҳо, сармоягузориҳои асосӣ ва ғайра (роҳи васеъи рушд) амалӣ кардан мумкин аст.

Инноватсияҳое, ки ба таъмини сифати таълим равона карда шудаанд, бояд бо тайғирот алоқаманд бошанд:

- дар ҳадафҳо, мундариҷа, усул ва технологияҳо, шаклҳои ташкил ва системаи идоракунии;

- дар услубҳои фаъолияти педагогӣ ва ташкили раванди таълимию маърифатӣ;

- ба системаи мониторинг ва арзёбии сатҳи таҳсилот;

- ба низоми маблағгузорӣ;

- дар таъминоти таълимию методӣ;

- ба низоми кори таълимӣ;

- дар барномаи таълимӣ ва барномаи таълимӣ;

- ба фаъолияти муаллим ва донишҷӯ.

Дар ин робита, ҳама навгонихоро дар соҳаи маориф чунин тасниф кардан мумкин аст:

1. Инноватсияҳои дохили мавзӯ: навоариҳое, ки дар доираи як фан татбиқ карда мешаванд ва ба хусусиятҳои таълими он вобаста аст.

2. Инноватсияҳои умумии методологӣ: дар амалияи педагогӣ ҷорӣ намудани технологияҳои педагогии ғайрианъанавии педагогӣ, ки табиати умумиинсонӣ доранд, зеро истифодаи онҳо дар ҳама соҳаҳои фанӣ имконпазир аст.

3. Инноватсияҳои маъмури: қарорҳое, ки аз ҷониби роҳбарони сатҳҳои гуногун қабул карда мешаванд, ки ба фаъолияти самарабахши ҳамаи субъектҳои фаъолияти таълимӣ мусоидат мекунанд.

4. Инноватсияҳои идеологӣ: принсипи асосии ҳама навоариҳои дигар, ки дар натиҷаи таҷдиди шуур, тамоилҳои замон ба вучуд омадаанд. Инноватсияҳои педагогӣ метавонанд ғояҳо, равандҳо, воситаҳо, усул, шаклҳо, технологияҳо, барномаҳои мундариҷа ва ғайра бошанд. Инноватсияҳои педагогиро ба тариқи зайл тасниф кардан мумкин аст:

1. Аз рӯйи намудҳои фаъолият: педагогӣ, таъминкунандаи раванди педагогӣ, идоракунии, идоракунии инноватсионии муассисаҳои таълимӣ;

2. Аз ҷиҳати эътибор: кӯтоҳмуддат, дарозмуддат;

3. Аз рӯйи хусусияти тағйирот: радикалӣ, дар асоси ғояҳо ва равишҳои принсипан нав; яққоя, дар асоси омезиши нави унсурҳои маълум, дар асоси такмил ва илова кардани намунаҳо ва шаклҳои мавҷуда;

4. Аз ҷиҳати миқёси тағйирот: тағйироти маҳаллӣ, яъне мустақил аз якдигар, тағйирот дар соҳаҳо ё ҷузъҳои алоҳида, гурӯҳҳои модуль, ба ҳам алоқаманд аз якҷанд навоариҳои маҳаллӣ, системавӣ, таҷдиди пурраи система дар маҷмӯъ.

Инноватсияҳои педагогӣ аз рӯйи алгоритми муайян амалӣ карда мешаванд. Марҳилаҳои зерини таҳия ва татбиқи навоариҳои педагогиро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Муайян кардани зарурати навоариҳо: таҳияи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои вазъи системаи педагогии ислоҳшаванда.

2. Муайян кардани зарурати ислоҳот: санҷиши ҳамаҷониба ва баҳодиҳии сифати системаи педагогӣ, омода кардани воситаҳои маҳсус.

3. Ҷустуҷӯи намунаҳои қарорҳои педагогии дорои хусусияти дурандешона, ки метавонанд барои моделсозии навоариҳо истифода шаванд.

4. Таҳлили дастовардҳои илмӣ дорои ҳалли эҷодии мушкилоти мубрами педагогӣ.

5. Тарҳрезии модели инноватсионии системаи педагогӣ дар маҷмӯъ ё қисмҳои алоҳидаи он.

6. Муқаррар кардани вазифаҳо, таъмини шахсони масъул, ҷустуҷӯи ҳалли масъалаҳо, ташкили шаклҳои назорат.

7. Ҳисоб кардани аҳамияти амалӣ ва самаранокӣ.

8. Сохтани алгоритм татбиқи навоариҳо дар амал: ҷустуҷӯи сайтҳо барои навсозӣ ё иваз, моделсозии навоариҳо, таҳияи барномаи озмоишҳо, мониторинги натиҷаҳои он, ворид намудани тасҳеҳоти зарурӣ ва назорати ниҳой.

9. Бознигарӣ ва навсозии луғати касбӣ, яъне ворид кардани мафҳумҳои нав ба луғати касбӣ.

10. Муҳофизати навоварии педагогӣ аз нусхабардории усули эҷодии муаллим-навоар бидуни коркарди эҷодии он.

Таъсиси технологияҳои пурсамари инноватсионии таълим, аз як тараф, ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки самараи азхудкунии маводи таълимиро баланд бардоранд ва аз тарафи дигар, омӯзгорон ба масъалаҳои афзоиши инфиродӣ ва шахсии хонандагон диққати бештар диҳанд, сифати таҳсилот ва рушди эҷодии онҳоро таъмин намоянд.

Вазифаи асосии ҳар як омӯзгор дар кӯдакон ташаккул додани қобилияти мустақилона кор кардан, худшиносӣ, худтақвиятбахшӣ; қобилияти интиқоли дониши бадастомада ба ҳолатҳои ҳаётӣ, яъне дар онҳо ташаккул додани салоҳиятҳо ва шавқу рағбати шахсӣ ба омӯзиш, чашмрас намудани фаъолияти мустақили маърифатӣ ва таълим додан: омӯхтан; доништан; шинохтан; кор ва зиндагӣ кардан инсон будан аст.

Ҳамчунин ташаккул додани қобилияти меҳнати мустақилона, фаросати эҷодӣ, маҳорати корбурди салоҳиятҳои ҳатмӣ ва зарурӣ ва ангезаҳои маърифатӣ аз вазифаҳои муҳимми омӯзгор ба шамор мераванд.

- таҳсил кардан;
- доништан;
- омӯхтан;
- кор кардан;
- рӯзгор ба сар бурдан;
- инсон будан.

Сифати таълим

Сифати таълим яке аз мушкилоти асосии мактаби муосир мебошад.

Сифати хуби таҳсил вобаста аст:

Барои донишҷӯён:

• ба дониши хуб аз ҳама фанҳо, вақте ки донишҷӯ пас аз хатми мактаб метавонад ба осонӣ ба донишгоҳ дохил шавад;

Барои волидон:

• ба гирифтани дониш, малака ва малакаҳое, ки ба хатмкунандаи мактаб имкон медиҳанд, то дар ҳаёт мавқеи худро пайдо кунанд, эҳтироми одамони атрофро ба даст орад;

Барои муаллимон:

• ба қобилияти омода кардани донишҷӯён ба донишгоҳ, ошкор намудани амиқи масъалаҳои ҷолибтарини илм, омода кардани донишҷӯ на танҳо аз ҷиҳати равонӣ, балки аз ҷиҳати ахлоқӣ (ахлоқӣ);

• ба қобилияти мустақилона фикр кардан, таҳлил ва мустақилона кор кардан;

• ба мактабе, ки хусусиятҳои фардии хонанда, қобилият ва ниёзҳои кӯдаконро ба назар мегирад; муаллимон ба принсипи гуманистии тарбия риоя мекунанд, дар он ҷое, ки муаллимони эҷодкор ва роҳбарии оқилона мавҷуданд;

• ба муносибати касбӣ ва ҳудогоҳии муаллим, вақте ки ӯ ҳадафҳои худро ба таври возеҳ ифода мекунанд, ҷи гуна ба онҳо расиданро мебинад ва тасаллову нақвозишии рӯҳиро ҳис мекунанду мебинад.

СИФАТИ ТАҲСИЛОТРО ЧӢ ТАВР БАЛАНД БАРДОРЕМ?

Бе технологияҳои хуб андешидашуда ва мавриди санҷиш қароргирифта, ташкили бомуваффақияти усул ва шаклҳои таълим душвор аст. Аз ин рӯ, ҳар як мактаб ва ҳар як муаллим он усул ва воситаҳои таълимиро такмил медиҳад, ки ба ҷалби таваччуҳи донишҷӯён ба ҷустуҷӯи маърифатӣ, ба кори таълим, эҷодкорӣ кумак мерасонанд: онҳо ба пурсамар таълим додани хонандагон майл ба кӯшиши бештар, дарёфти

мустақилонаи дониш, талош ба сӯйи рушди шахсӣ ва вусъати назар ба мавзӯи мавриди назар мусоидат менамоянд.

Дар айни замон, мафҳуми технологияи инноватсионии педагогӣ ба лексикаи омӯзгорӣ ба таври устувор ворид шудааст. Технология маҷмӯи усуле мебошад, ки дар ҳама гуна муомила мисли тичорат, сиёсат, фарҳанг ба ҳайси маҳорат, санъат истифода мешаванд. Мафҳуми "технологияи педагогӣ" таърифҳои зиёд дорад. Бехтараш ин аст, ки мегӯяд: ин чунин сохтори фаъолияти омӯзгор аст, ки дар он ҳамаи амалҳои ба он дохилшуда бо пайдарҳамӣ ва якпорчагии муайян пешниҳод карда мешаванд ва татбиқи онҳо ба даст овардани натиҷаи заруриро пешбинӣ мекунад ва хусусияти пешгӯйишаванда дорад. Имрӯз, зиёда аз сад технологияи инноватсионии таълимӣ вучуд дорад.

Равандҳои амиқи дар системаи таълим ба амалномада боиси ташаккули мафкура ва методологияи нави таълим ҳамчун идеология ва методологияи таълими инноватсионӣ мегарданд. Технологияҳои инноватсионии таълим бояд ҳамчун василае баррасӣ карда шаванд, ки бо он парадигмаи нави таълимӣ татбиқ карда мешавад.

Ҳадафи асосии технологияҳои инноватсионии таълим ин омода кардани инсон барои зиндагӣ дар ҷаҳони доимо тағирёбанда мебошад.

Моҳияти чунин омӯзиш ин муайян намудани самти раванди таълим барои ташҳиси нури шахс ва татбиқи он мебошад.

Маориф бояд механизмҳои навовариро таҳия кунад, роҳҳои эҷодии ҳалли мушкилоти ҳаётан муҳимро пайдо намояд ва дар табдили эҷодиёт ба меъёри зиндагӣ ва шакли ҳастии инсон мусоидат намояд. ӯ

Адабиёт:

1. Горб В.Г. Педагогический мониторинг образовательного процесса как фактор повышения его уровня и результатов. Стандарты и мониторинг, 2000, № 5
2. Кайнова Э.Б. Критерии качества образования: основные характеристики и способы измерения. - М., 2005
3. Леонов К.П. Современные образовательные технологии как фактор повышения качества образования. М 2007 г.
4. Короченцев В.В. и др. Мониторинг качества обучения как важнейший инструмент управления образованием. Инновации в образовании, 2005, № 5
5. Майоров А.Н. Мониторинг в образовании. - СПб., 1998
6. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
7. Субетто А.И. Качество образования в России: состояние, тенденции, перспективы. - М., 2001

Калидвожаҳо: таҳсилот, инноватсия, интиқоли дониш, пайдарҳамӣ, пешгӯйишаванда, технология, мустақилият, эҷодкорӣ, ҷустуҷӯӣ, технологияи инноватсионии педагогӣ.

Амонов Салоҳудин

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

В статье автор обсуждает роль инновационных технологий, подчеркивая, что без продуманных и апробированных технологий сложно успешно организовать методы и формы обучения. Поэтому каждая школа и каждый учитель совершенствуют методы и учебные пособия, которые помогают привлечь учеников к поиску знаний, к работе, к творчеству: они склонны более эффективно учить учеников, самостоятельно приобретать знания, стремятся к личному развитию и расширению. предмета.

Ключевые слова: образование, инновации, передача знаний, последовательность, предсказуемость, технология, независимость, творчество, исследование, инновационные педагогические технологии.

Amonov Salokhudin

INNOVATIVE ACTIVITIES AND QUALITY OF EDUCATION

In the article, the author discusses the role of innovative technologies, emphasizing that it is difficult to successfully organize methods and forms of education without well-thought-out and tested technologies. Therefore, every school and every teacher is improving methods and teaching aids that help to attract students to the search for knowledge, to work, to creativity: they tend to teach students more effectively, acquire knowledge on their own, strive for personal development and expansion. subject.

Key words: education, innovation, knowledge transfer, consistency, predictability, technology, independence, creativity, research, innovative pedagogical technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амонов Салохудин. Мудирӣ шуъбаи технологияи инноватсионӣ таълим ва гузариш ба таҳсилоти 12-солаи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел: 907909062, почтаи электронӣ: h.amoni@mail.ru

Информация об авторе: Амонов Салохудин. Заведующий отделом инновационных технологий обучения и перехода к 12-летнему образованию Института развития образования им. Абдурахмони Джомии Академии образования Таджикистана. Тел: 907909062, эл.почта: h.amoni@mail.ru

Information about the author: Amonov Salokhudin. Head of the Department of Innovative Teaching Technologies and the Transition to 12-Year Education of the Institute for the Development of Education. Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. Tel: 907909062, e-mail: h.amoni@mail.ru

Ш.ФОЗИЛОВ

РОБИТАҶОИ БАЙНИФАНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ФАЪОЛГАРДОНӢИ ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӢӢ

Раванди муосири таълим бо шиддатёбии минбаъдаи ихтилофот байни ҳаҷми босуръат афзояндаи маводи таълимӣ ва вақти нисбатан доимӣ, ки барои аз худ кардани он чудо карда мешавад, тавсиф меёбад. Якбора шиддат ёфтани ин зиддият, ки наздикӣ ба мушоҳида расид, такони ҷустуҷӯи роҳҳои нави ҳалли он гардид ва гарчанде ки тадқиқот дар ин самт комилан ба итмом нарасидааст, ҳоло бо итминон метавон гуфт, ки ҳалли ин мушкилот бештар ба шиддатёбии минбаъдаи чараёни таълим вобаста аст.

Мавқеи муҳим дар он аз тақвияти фаъолсозии фаъолияти маърифатӣ вобаста аст. Ҳамчун намуна, пайвандҳои байнисоҳавиеро, ки дар раванди омӯзиши физиологияи синну сол, психологияи умумӣ, фанҳои педагогӣ ва забоншиносии факултаҳои забонҳои хориҷии донишгоҳҳои педагогӣ таъсис дода шудаанд ба инобат мегирем.

Ба фаъолсозии тамоми чараёни таълим ва ҷузъҳои ҷудоғонаи он диққати зиёд дода мешавад. Аммо то ба ҳол, ҳуди мафҳуми "фаъолсозӣ" пурра ба таври кофӣ дақиқ муайян нашудааст. Муҳаққиқ Ҷураев Д қайд менамояд, ки «Бояд эътироф кард, ки тафсириҳои гуногуни шиддатнокии фаъолсозӣ на танҳо натиҷаи муносибатҳои гуногун ба мушкилот, балки ба андозае натиҷаи тафсири ихтиёрии ҳуди маърифат ва сифати асосии он - мебошанд. Ин худсарӣ дар тафсири моҳияти фаъолияти маърифатӣ метавонад бартарард карда шавад, агар мо ба он аз нуқтаи назари таҳлили равандҳо, ба тафаккури абстраксия ва аз амалия муайян кардани он назар кунем» [7, 45]

Дар зери ин мафҳум, дар адабиёти педагогӣ дар амал татбиқ намудани принсипи дидактикии фаъолият дарк карда мешавад. Ҳамзамон, фаъолиятнокии донишчӯён бояд дар ташаббускорӣ, худфаъолияткунӣ, кӯшиши азхудкунии амиқи дониш ва малакаҳо зоҳир карда шавад. Фаъолнокӣ дар чараёни таълим азтаваҷҷӯҳи устувори доимӣ ба мавзӯи таҳқиқшаванда вобаста аст, ки аз ҷониби тафаккури он донишҳои гирифташуда, ки арзиши олии ӯ арзиши аслии худро доранд, дастгирӣ карда мешавад.

Барои ҳалли бомуваффақияти як қатор масъалаҳои амалӣ дар раванди таълими донишгоҳҳо тавсеа додани мафҳуми фаъолсозӣ, аз ҷумла тавсифи иштироки он

механизмҳои физиологӣ ва психологие, ки идрокро ҳамчун фаъолият ташаккул медиҳанд, тавсия дода мешавад. Ин механизмҳо мураккаб ва гуногун мебошанд. Онҳо равандҳои маърифатӣ, ҳолати эҳсосӣ-ихтиёрӣ, хусусиятҳои функционалии системаи марказии асаб ва як қатор омилҳои дигарро дар бар мегиранд. Дар байни ин механизмҳо каналҳои дохилкунии иттилоот ва махсусан фарогирии он, суръати амалиёти рӯҳӣ, ҳамҷми хотираи оперативӣ, суръати интиқоли иттилоот ба хотираи дарозмуддат, устувории диққат мавқеи махсус доранд. Воқеан, маҳз сифатан ва миқдоран такмил додани хусусиятҳои кори ин механизмҳо, барои тақвияти минбаъдаи фаъолияти маърифати донишҷӯён замина мегузоранд.

То ба имрӯз масъалаи баланд бардоштани дараҷаи фаъолнокии чараёни таълим дар якҷанд самт баррасӣ шудааст. Ҳамин тавр, баъзе коршиносон қисман ҳалли ин масъаларо дар эҷоди робитаҳои қавитар ва муассир бо маводи қаблан омӯхташуда, дигарон онро тавассути эҷоди як системаи муайяни масъалаҳо ҳал карданд ва сеюмин тавассути ташкили муносибатҳои дуруст байни кори гурӯҳӣ ва инфиродӣ диданд.

Ин ва бисёр дигар самтҳои ҳалли ин мушкил сазовори тавачҷӯҳи махсус ва истифодаи васеи амалӣ мебошанд. Аммо, масъалаи коммуникатсияи байнисоҳавӣ ҳамчун омиле, ки ба баланд шудани сатҳи фаъолнокии маърифатӣ мусоидат мекунад, қушода аст.

Худи мафҳуми муоширати байнисоҳавӣ дар адабиёти педагогӣ то ҳол ба қадри кофӣ муқаррар нашудааст. Ба ақидаи мо, муайян кардани робитаҳои байнисоҳавӣ, ин мувофиқати «эквивалентҳои дидактикии муносибатҳо, ки дар чараёни ҳамкориҳои илмӣ дар омӯзиши табиат ва ҷомеа ба вуҷуд меоянд» дар назар дошта шудааст.

Нақши робитаҳои байнисоҳавӣ дар баланд бардоштани фаъолияти маърифатии донишҷӯён аз он иборат аст, ки ҳангоми омӯзиши донишҷӯ, масалан дар факултети забонҳои хориҷӣ, омӯхтани фанҳои давраи равонӣ ва педагогӣ, физиологияи синну солӣ, психологияи умумии таълимӣ, педагогика, методикаи таълими забонҳои хориҷӣ, инчунин як қатор фанҳои махсус ва иҷтимоӣ заруранд.

Одатан, донишҷӯёне, ки дар факултаи забонҳои хориҷӣ таҳсил мекунанд, ба омӯзиши фанҳои махсус тавачҷӯҳи амиқ доранд. Ҳамзамон, дар байни онҳо чунин ақидае вуҷуд дорад, ки тибқи он фанҳои давраи равонӣ ва педагогӣ он қадар аҳамият надоранд, ки ин ақида боиси паст рафтани тавачҷӯҳ ба омӯзиши ин фанҳо ва дар натиҷа якбора паст шудани фаъолияти маърифатии донишҷӯён мегардад.

Дар ҷои дигар муҳаққиқ қайд менамоя, ки «Таҳсил дар донишгоҳҳои Тоҷикистон дар рӯҳияи демократӣ таълим мегирад, ки ба рушди ҳамаҷонибаи шахсият нигаронида шудааст. Вазифаҳои тарбиявии мактаби мо дар ҳар як марҳилаи мушаххас, барои шахсе, ки дорои сифатҳои мебошад, ки ҳаёт, истеҳсолот ва муносибатҳои иҷтимоӣ талаб мекунад, фармоиши иҷтимоӣ ташкил карда мешавад» [7, 38]

Масалан, дар чараёни омӯзиши курси физиологияи синну солӣ ба физиологияи системаи асаб, фаъолияти олии системаи асаб, физиологияи таҳлилкунандаҳо, системаи эндокринӣ ва системаи мушакҳо диққати махсус дода мешавад.

Аҳамияти омӯзиши ин бахшҳо аз он бармеояд, ки фаъолияти системаҳои асаб ва эндокринӣ, ин механизми физиологие мебошад, ки чараёни тамоми равандҳои рӯҳиро таъмин мекунад.

Ҳангоми таълими курси физиологияи синну солӣ чунин фактҳо мушоҳида кардан мумкин аст: шавқ ба омӯзиши чунин бахшҳои муҳим хеле ноустувор аст ва аз ин рӯ машғулияти маърифатӣ хеле паст аст.

Албатта, ин бо норасогиҳои методологӣ, набудани воситаҳои аёнии зарурӣ, мураккабии хондани мавод алоқаманд аст, ки дарки он барои шунавандаи бетачриба душвор аст. Аммо сабаби асосии ин ҳолат, ба андешаи мо, ба ҳар ҳол нодуруст фаҳмидани арзиш ва аҳамияти курси физиологияи синнусолӣ мебошад.

Маълум аст, ки арзиши маълумоти гирифташуда мустақиман ба эҳтимолӣ ноил шудан ба ҳадафи фаъолият пас аз гирифтани маълумот мутаносиб аст. Ба ибораи дигар, самаранокии азхудкунии маводи мушаххас аз арзиши амалии он вобаста аст. Ин мавқеъ ба принципҳои асосии психологияи комилан мувофиқ аст, ки мувофиқи он манбаи ҳама гуна фаъолияти шахсият (аз ҷумла фаъолияти маърифатӣ) талаботи шахс мебошад. Аммо, эҳтиётот танҳо ба воситаи системаи мураккаби ангеҷаҳо амалӣ ва дарк карда мешаванд, ки

тавассути онҳо карда мешаванд ва қонеъ гардонидани онҳо ба шароити воқеии ҷаҳон вобастаанд.

Бо назардошти фасли «Таҳлилгари шунавоӣ», барои муаллим нишон додан хеле муҳим аст, ки дарки нутқи шифоҳӣ як намуди мураккаби фаъолияти қабулкунанда аст. Ҳар як фаъолияти дарккунӣ як ҷараёни фаъол аст. Ҳангоми гӯш кардани нутқ, ба назар чунин менамояд, ки дар ин ҳолат ягон амалияи мушаххас нест. Аммо, ин аз мақсад хеле дур аст. Ҳангоми қабул кардани ангебандаҳои садоӣ, дастгоҳи ҳаракатдиҳандаи нутқи мо як қатор ҷунбишҳои шадид коҳишёфта (заифшуда ва баъзан дигаргуншуда) -ро иҷро мекунад. Ин ҳаракатҳо он қадар ночизанд, ки мо онҳоро пай намебарем. Аз рӯи табиати худ, ин ҳаракатҳо садоҳои шунидашударо тасвир мекунанд. Бе донишҳои хусусиятҳои фаъолияти идрок, сохтани усули дурусти корҳои тарбиявӣ дар рафти таълими забони хоричӣ ғайриимкон аст.

Ҳатто бо ин чанд намуна, итминон ҳосил кардан мумкин аст, ки роҳандозии иртиботи байнифани байни курси физиологияи синну солӣ ва курсҳои фанҳои забоншиносӣ на танҳо имконпазир аст, балки зарур аст. Ба роҳ мондани ин гуна робитаҳо имкон медиҳад, ки тавачҷӯҳи донишҷӯён ба азхудкунии фанҳои забоншиносӣ, ҳавасмандӣ ба омӯзиши курси физиологияи синну солӣ ба эътидол оварда шуда, ҳамин тариқ сатҳи маърифати онҳо баланд бардошта шавад.

Нақши муҳими робитаҳои байнифани дар фаъолсозии маърифати донишҷӯён дар омӯзиши ҳамаи фанҳо нақши муҳим дорад. Воқеан, агар дониш дар соҳаи физиологияи синну солӣ имкон диҳад, ки ба моҳияти зухуроти рӯҳӣ амиқтар ворид шавад, пас донишҳои қонунҳои психологӣ дарки табиати бисёр равандҳои забон ва нутқро дуруст фаҳмида метавонад.

Таъсиси робитаҳои байнисоҳавӣ фаъолияти маърифатиро ҳам дар омӯзиши курси умумии психологӣ ва ҳам педагогӣ, инчунин омӯзиши чунин фанҳои таълимиро, аз қабилӣ муқаддима ба забоншиносӣ, лексикология, грамматикаи назариявӣ, фонетикаи назариявӣ ва методологияи таълими забонҳои хоричӣ ташвиқ мекунад. Шарти асосии муваффақияти қор эътироф намудани он аст, ки он қонунҳои педагогӣ, ки ҳоло мавриди омӯзиш қарор мегиранд, баъдтар ҳангоми омӯзиши дигар фанҳои таълимӣ истифода хоҳанд шуд.

Масалан, ҳангоми омӯختани хусусиятҳои фаъолияти нутқ, диққати асосӣ, бояд ба далели бо усулҳои муосири камтарин ва баҳсноктарини масъалачӣ гуна қорӣ кардани сохти грамматикӣравона карда шавад ва дониши муаллимизабони хоричӣ, ё дигар фан оид ба тавлиди нутқи гуфторӣ имкон медиҳад, ки дар интиҳоби усули таълими грамматикаи забони хоричӣ аз душворҳои зиёде қанорагирӣ карда шавад. Муаллифи дигар Саидов Ҳ. Дар асри худ қайд менамояд, ки «Барои баланд бардоштани фаъолияти маънавии донишҷӯён дар ҷараёни таълим бояд аз ҳамаи метод ва усулҳои муосир истифода намуд то, ки ба хонанда таъсири ҳамаҷониба расонад» [11, 51]

Ҳангоми омӯзиши чунин як раванди педагогӣ ба монанди хотира ба таври возеҳ тасаввур кардан лозим аст, ки донишҳои қонунҳои ин падидаи педагогӣ ба мо имкон медиҳад, ки раванди ворид кардани воҳидҳои нави лексикӣ, муттаҳидсозӣ ва фаъолсозии онҳоро боз ҳам самараноктар созем.

Тавре ки шумо мебинед, проблемаи баланд бардоштани сатҳи маърифати донишҷӯён тавассути ба роҳ мондани робитаҳои байнифани таҳия карда намешавад ва ин як қатор мушкилотро ба миён меорад. Дар ниҳоят, мутахассисе, ки курси физиологияи синнусолиро таълим медиҳад, ба донишҳои педагогика ва фанҳои забонӣ ниёз дорад; муаллими педагогика дар соҳаи таълими забони хоричӣ, фанҳои забоншиносӣ ба дониши амиқ ниёз дорад; муаллимони забони хоричӣ бояд донишҳои ин соҳаро бо дониши бахшҳои дахлдори педагогика ва физиология муттаҳид кунанд. Мушкилоти зикршуда набояд монса дар рушди ин мушкилот бошанд ва ба ҷустуҷӯи минбаъдаи василаҳои фаъолгардонии маърифати донишҷӯён мусоидат кунанд.

АДАБИЁТ:

1. Ниёзов Ф., Олимова Ф. Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ба бозёфт. – Душанбе, 2012. - 78 с.
2. Давлатов Маҳмадулло. Оила ва рушди шахсияти фарзандон. - Душанбе: «Ирфон», 2014. - 224 с

3. Крупсакая Н.К. Мунтахаби осори педагогӣ. (Муҳаррир С.Шодиев). – Сталинобод: Таълими педагогии адабиёти таълимӣ- педагогии Вазорати Маориф, 1959. - 396 с.
4. Национальная концепция образования Республики Таджикистан. - Душанбе, 2003. -24 с.
5. Национальная концепция воспитания Республики Таджикистан. - Душанбе, 2007. -44 с.
6. Азаров Ю.П. Искусство воспитания. М.: Педагогика, 1986.- 447 с.
7. Джурраев Ш. Пути и средство активизации познавательной деятельности студентов в высшей школе. 2013.- 158 с.
8. Тучкова Т.У. Дарс ҳамчун нишони босаводӣ ва бомаҳорати омӯзгор. – М.: Интор 1995.
9. Нуров Ф., Зиёев М., Алиев А. Методика дар низоми таълими салоҳиятноки. Дастур барои омӯзгор. Душанбе-2016.
10. Рачабов Ч. Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ. - Душанбе, 2015.
11. Мирбобоев Р. Рушди маориф ва илм дар даврони Истиклолияти давлатӣ. Душанбе: Маориф. 2016.192 с.

Калидвожаҳо: тадқиқот, робита, фаъолгардонӣ, принцип, муносибат, зухурот, раванд, муассисаи таълимӣ, тарбия, фаъолият, татбиқ, аёният, чараёни таълим.

Фозилов Ш.О МЕЖДИСЦИПЛИНАРНАЯ СВЯЗЬ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В этой статье автор высказал свое мнение о междисциплинарных отношениях студентов и средствах повышения их образовательной деятельности в вузах страны. Он отметил, что образование является одной из доминирующих сфер жизни общества, поэтому проблема повышения уровня образовательной деятельности студентов в вузах страны больше всего зависит от знаний и навыков преподавателя. В результате для достижения этой цели специалист с отличными педагогическими знаниями должен уметь предоставить студенту важную необходимую информацию. Автор по этим вопросам привел свои привлекательные мнения с примерами.

Ключевые слова: исследование, связь, активизация, принцип, отношение, явление, процесс, образовательное учреждение, воспитание, деятельность, внедрение, наглядность, процесс обучения.

Fozilov Sh.O. INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION AS A MEANS INCREASING THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF STUDENTS

In this article, the author expressed his opinion on the interdisciplinary relations of students and the means of increasing their educational activity in the country's universities. He noted that education is one of the dominant spheres of society, therefore, the problem of increasing the level of educational activities of students in universities in the country most of all depends on the knowledge and skills of the teacher. As a result, to achieve this goal, a specialist with excellent pedagogical knowledge must be able to provide the student with important necessary information. The author gave his attractive opinions on these issues with examples.

Key words: research, communication, activation, principle, attitude, phenomenon, process, educational institution, upbringing, activity, implementation, visibility, learning process.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фозилов Ш.О. –унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Айни, 45. Тел: 93-553-50-25

Сведения об авторе: Фозилов Ш.О. – соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джомии Академии образования Таджикистана; адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Айни, 45. Тел: : 93-553-50-25

Information about the author: Fozilov Sh.O. – post graduate student of the institute for Educational Development named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 45 S Ayni St. Tel: : 93-553-50-25

ЗУҲУРОТИ ИДРОКИ БИНОӢ ДАР КӢДАКОНИ СИННИ ХУРДИ МАКТАБӢ

Идроки биноӢ дар хонандагони синни хурди мактабӢ - ин инкишофи идрок ва қолаббандии тасаввуротҳо доир ба олами ихотакардае мебошад, ки туфайли он хонандагони синни хурди мактабӢ фаъолиятшонро ба роҳ мемонанд. Идроки биноӢ дар синни хурди мактабӢ аҳамияти хело калон дорад. Зеро маҳз ҳамин синну сол аз ҳама давраи мусоид барои ташаккулёбии фаъолияти узвҳои ҳиссӣ, ҷамъшавии тасаввуротҳо доир ба олами ихотакардашуда ба шумор меравад. Олимони маъруфи хоричӣ дар соҳаи педагогика Ф. Фребел, М. Монтессори инчунин намояндагони машҳури психологияи рус, ба монанди Е.И. Тихеева, А. В. Запорожетс, А.П. Усова ва дигарон чунин меҳисобиданд, ки яке аз тарафҳои асосии тарбияи томактабӣ идроки биноӢ аст, ки барои муҳаё намудани инкишофи сенсории кӯдак пурра равона карда шудааст [2, с.31].

Идроки биноӢ аз як тараф таҳкурсии рушди ақлиро дар хонандагони синни хурди мактабӢ ташкил медиҳад, аз тарафи дигар аҳамияти мустақил дорад, зеро идроки пурра ҳам барои таҳсили муваффақ барои хонандагони синни хурди мактабӢ ва ҳам барои намудҳои гуногуни меҳнат дар мактаб зарур аст.

Маърифат намудани олами воқеӣ аз идроки предметҳо ва ҳодисаҳои олами ихотакардашуда оғоз меёбад. Ҳамаи шаклҳои дигари маърифат намудани шахс - бахотирғирӣ, тафаккур, тасаввурот - дар асоси образҳои идроки биноӢ сохта мешаванд ва натиҷаи қорқарди онҳо ба ҳисоб мераванд. Барои ҳамин инкишофи мӯътадили зеҳнӣ бе пояи пурраи идроки биноӢ дар хонандагони синни хурди мактабӢ ғайриимкон аст.

Дар мактаб хонандагони синни хурди мактабӢ дар дарсҳои табиатшиносӣ бо ҳодисаҳои табиат ошно мешаванд ва ба азхудкунии асосҳои математика ва хату савод шурӯъ мекунанд. Ба даст овардани донишҳо ва маҳоратҳо дар ҳамаи ин соҳаҳо диққати ҳамешагиро равона намудан ба ҳосиятҳои берунии предметҳо ва ба назар гирифтани истифода намудани онҳоро аз хонандагон, талаб мекунад.

Ҳангоми вазифаҳои хонагӣ ва инфиродӣ хонандагони синни хурди мактабӢ аз кашадаҳо, сохтаҳо аз пластилин, сохтаҳои гуногун, апликацияҳо ва ғ. истифода мебаранд. Ҳамин тариқ, барои он ки дар расм монанди бо предмети кашадашаванда ба даст ояд, хонандагони синни хурди мактабиро зарур аст, ки ба таври қофӣ хусусиятҳои шакл ва ранги онро донанд. Тарҳсозӣ аз шахс тадқиқи шакли предмет ва сохтори онро талаб мекунад. [7,с.125].

Хонандагони синни хурди мактабӢ мувофиқати қисматҳоро дар фазо муайян мекунанд ва хусусиятҳои онро бо хусусиятҳои ҳақиқати моддӣ дар мутаносиб мегузоранд. Тасаввуротҳои аниқ дар бораи ҳодисаҳои зинда ва ғайризиндаи табиат бе худмуайянкунии доимӣ ва хусусиятҳои берунии предметҳо, ба даст овардан ғайриимкон аст, инчунин дар бораи тағйирёбии зудии фаслии онҳо низ. Шаклғирии тасаввуротҳои элементарии математикӣ, шиносшавӣ бо шаклҳои геометрӣ ва гуногунии онҳо ва муқоисаи объектҳоро аз рӯи бузурғишон тахмин карда мешаванд. Идроки биноӢ ҳангоми аз худ қардани хат ва кашадани ҳарфҳо нақши бузурғро мебозад.

Тадқиқотҳои гузаронидаи равоншиносон нишон доданд, ки қисмати душворҳои қалоне, ки дар назди кӯдакон ҳангоми таҳсилоти ибтидоӣ, хусусан дар синфҳои 1-ум меистад, ин аз қофӣ набудани аниқӣ ва қандирии идрок вобастагӣ дорад. Дар натиҷаи он таҳрир дар навишти ҳарфҳо, дар кашадани расм ва ноаниқӣ дар тайёр қардани маснуот дар дарси меҳнат ба вучуд меояд. Ҳодисаҳои мешаванд, ки хонандагони синни хурди мактабӢ дар дарсҳои тарбияи қисмонӣ намунаҳои ҳаракатҳоро айнан иҷро карда наметавонанд[8,с.75].

Аммо дар ин ҷо суҳан натаҳҳо дар бораи он намеравад, ки дарачаи пасти идроки биноӢ яку якбора имқонияти бомуваффақиятии таҳсили хонандагони синни хурди мактабиро паст мекунад. Инчунин аҳамияти дарачаи фаъолияти қаланди он ба таври умум дар фаъолияти эҷодӣ хеле назаррас аст. Дар қатори таъминқунандагони бомуваффақияти расом, архитектор, нависанда, қонструктор мавқеи муҳимро маҳоратҳои биноӢ дар бар меғирад, ки бо дарқи маҳсули амиқи ва додани имқониятҳои зарури дар шакл, ранг, овоз

ва дигар хусусиятҳои берунии предмети ходисаҳо алоқаманд аст. Сарчашмаҳои асоси маҳорати сенсорӣ бошад дар дараҷаи умумии идроки биноӣ меистад, ки дар синни барвакти кӯдакӣ ин маҳорат ба даст оварда мешавад[8,с.75].

Идроки биноӣ барои ҳаёти минбаъдаи хонандагони синни хурди мактабӣ аҳамияти калон дошта, нақши муҳимро мебозад. Зеро дар назди назария ва амалия тарбияи мактабӣ вазифаи коркарда баромадан ва истифода бурдани восита ва методҳои аз ҳама зиёдтар ғоидаовари идроки биноӣ бо предметҳои гуногун, аз он ҷумла ба воситаи ашёҳои муҳити атроф ба роҳ монда мешавад. Мақсади асосии идроки биноӣ бояд мусаллаҳшавии хонандагони синни хурди мактабӣ бо маданияти биноӣ ё ки сенсорӣ мебошад.

Мафҳуми «маданияти сенсорӣ» дар педагогикаи мактабӣ бо шарофати меҳнатҳои М.Монтессори ба илм ворид карда шудааст. Аммо вай чунин меҳисобид, ки барои ба даст овардани «маданияти сенсорӣ», ба таври систематикӣ машқ додани узвҳои ҳисси хонандагони синни хурди мактабӣ зарур аст, чунки барои онҳо фарқ кунонидани шакл, ранг, бузургӣ ва дигар хусусиятҳои предметҳо кифоя аст. Ба ақидаи мо ин нуқтаи назар хато аст, чунки олим инкишофи хонандаи синни хурди мактабиро аз инкишофи олами ҳайвонот, ки ба таври кулӣ фарқ мекунад ба назар намегирифтааст. Хонандаи синни хурди мактабӣ таввасути "меросирии иҷтимоӣ" инкишоф меёбад, ки дар фарқият аз меросирии биологӣ, на инки машқи маҳоратҳои модарзодиро пешбинӣ мекунад, балки бадаст овардани маҳоратҳои навро дар рафти омӯхтани таҷрибаи иҷтимоӣ бадаст меоварад. Идроки биноии хонандаи синни хурди мактабӣ ин натиҷаи аз тарафи вай аз худ кардани маданияти сенсорие мебошад, ки инсоният офаридааст(тасаввуротҳои оммавӣ дар бораи ранг, шакл ва дигар хусусиятҳои ашёҳо) мебошад[1,с.28].

Хонандагони синни хурди мактабӣ дар ҳаёт бо гуногунрангии шаклҳо, рангҳо ва дигар хусусиятҳои предметҳо, дар хусус бозичаҳо ва дигар предметҳои асбобҳои рӯзгор рӯ ба рӯ мешаванд. Онҳо бо асарҳои бадеӣ - мусиқӣ, рассомӣ, ҳайкалтарошӣ шинос мешаванд. Албатта ки хонандагони синни хурди мактабӣ бе тарбияи мақсаднок, хоҳ ноҳамаи инро дарк карда метавонанд. Аммо агар азхудкунӣ ба таври стихиявӣ, бе роҳбарии оқилонаи педагогии калонсолон ба амал ояд, маълум мешавад, ки бисёр вақт рӯякӣ ва ноপুরра ба даст оварда шудааст. Маҳз дар ҳамин ҷо идроки биноӣ бавучуд меояд ва пайдарпайии нақшавии шиносоии хонандагони синни хурди мактабӣ бо маданияти сенсории инсоният нишон медиҳад[8,с.33].

Ҳаминро бояд қайд кард, ки барои ташаккули идорки биноӣ дар хонандагони синни хурди мактабӣ шаклгирии тасаввуротҳо доир ба эталонҳои сенсорӣ - намунаҳои оммавии хусусиятҳои берунии предметҳо ҳама муҳим аст. Ба сифати эталонҳои сенсорӣ намудҳои гуногуни ранг бо тобишҳои худ, ба сифати эталони шакл бошад - фигураҳои геометрӣ, бузургӣ - системаи ченкунии ченакҳо баромад мекунад.

Азхудкунии намунаҳои сенсорӣ - раванди давомдор ва душворе мебошад, ки дар қорҷӯбаи синни хурди мактабӣ ба инобат гирифта намешавад ва таърихи пешинаи худро дорад. Аз худ кардани эталони сенсорӣ- ин маънои онро надорад, ки кӯдак дуруст номгузори кардани ин ё он хусусиятҳо омӯзад. Бояд гуфт, ки тасаввуротҳои аниқ дар бораи гуногунии ҳар як хусусиятҳо пеш аз ҳама дар истифода бурда тавонистани чунин тасаввуротҳо, дар таҳлил ва муаянкунии хусусиятҳои предметҳои гуногун ва дар зухуроти ходисаҳои гуногун ба мебошад. Агар ба таври дигар шарҳ диҳем аз худкунии эталонҳои сенсорӣ - ин истифода намудани онҳо ба сифати "меъри ченкунӣ" дар баҳогузори хусусиятҳои моддаҳо мебошад[6, с.3].

Дар тарбияи маданияти сенсории хонандагони синни хурди мактабӣ соҳаи идроки шакл, бузургӣ ва ранг таркиботи асосии идроки биноиро ташкил медиҳад. Ва ин табиист, зеро маҳз шакл, бузургӣ ва ранг аҳамияти муаянкунанда дар шаклгирии тасаввуротҳои биноӣ оид ба предметҳо ва ходисаҳои воқеиро дорад. Идроки дурусти шакл, бузургӣ ва ранг дар азхудкунии бомуваффақияти предметҳои зиёди таълимӣ дар мактаб зарур буда, бо шаклгирии маҳоратҳои эҷодӣ дар намудҳои гуногуни он вобастагӣ дорад [4,с.36].

Идроки биноӣ ҳама намуд ва шаклҳои муоширати хонандагони синни хурди мактабиро бо олами беруна дарбар мегирад. Барои ҳамин идроки биноӣ қисми ҷудонашавандаи дилҳоҳ фаъолияти хонандагони синни хурди мактабиро ташкил медиҳад, инчунин вай ба дилҳоҳ шаклҳои қори таълимӣ - тарбиявӣ бо хонандагони синни хурди

мактабӣ дохил мешавад. Албатта дар ҳар тарафҳои тарбияи умумӣ тарбияи биноӣ бояд дуруст ташкил карда шавад, бояд хусусиятҳо ва вазифаҳои аниқ ба инобат гирем. Масалан, дар соҳаи тарбияи эстетикӣ шаклгирии идроки биноиро аҳамияти хеле калонро дорад, зеро фаъолияти ихтироӣ хонандагони синни хурди мактабӣ, бо азхудкунии хусусиятҳо ва шаклҳо дар сохтан ва тасвири расмҳо аст [4, с.39].

Аз замони пешин то ба имрӯз дар педагогика идроки биноӣ ҳамчун раванди махсус ва вазифаи алоҳидаи дидактика чудо карда шудааст. Дар баробари ин дар фаъолияти сермаҳсул ба монанди бозӣ, сурудхонӣ, расмкашӣ, нутқ, конструксиясозӣ ва ғ, равандҳои биноӣ на он қадар ташаккул меёбад, чунки аз ҷониби омӯзгорон шакли вазифагӯзорӣ хато пешниҳод мегардад.

Ин маъноӣ онро надорад, ки идроки биноӣ аз системаи умумии тарбия чудо мебошад, балки вай дар сурати ба ҳалли масъалаҳои сенсорӣ тарбиявӣ равона шуданаш, метавонад ҳамчун раванди махсус ташкилшуда амал кунад. Ташкил кардани идроки биноӣ дар дохили фаъолияти мазмунӣ дар хонандагони синни хурди мактабӣ фаъолияти ҷамъбастиро дорад.

Тадқиқотҳо, имкониятҳои бузурги дуруст ба роҳ мондани таҷрибаи ҳиссиро дар хонандагони синни хурди мактабӣ дар раванди мазмуни фаъолияти таълимӣ ошкор намудаанд. Ин ҳолат на танҳо фаъолиятро мустақкам мегардонад, инчунин таҷрибаи сенсориро низ дар хонандагони синни хурди мактабӣ мақсаднок менамояд. Хангоми баҳогузорӣ намудан ба инкишофи психикии хонандагон нақши идроки биноӣ, дониш, маҳорат ва малакаи онҳо аз ҷониби омӯзгорон ниҳоят муҳим аст ва зарур аст, ки хусусиятҳои инфиродии ҳамин гуна хонандагон дар рафти фаъолияти таълимӣ баинобат гирифта шавад. Бисёре аз ин маҳорату малакаҳо имконият медиҳанд, ки омӯзгорон дар рафти таълим истеъдоди хонандагонро аниқу равшанро намоянд. Масалан, ҳиссиёти мушакии борик ва назардиди аниқ асоси бисёр маҳоратҳои "таҷрибавӣ"-ро ташкил медиҳад; идроки инкишофёфтаи биноӣ шакл ва рангҳо унсурҳои муҳими маҳоратҳои эҷодӣ ба ҳисоб меравад, ва ғ. Барои ҳамин инкишофи идроки биноӣ аҳамияти хеле калонро дар тамоми инкишофи баъдинаи хонандагони синни хурди мактабӣ дар бар мегирад.

Муҳимияти идроки биноӣ бо он муаян карда мешавад, ки дарки олами ҳақиқат дар асоси эҳсос ва идрок ба амал меояд. Мо дар бораи предметҳои ихотакардашуда ва ходисаҳо бо ёрии биниш, ламс кардан, шунидан ва монанди инҳо мефаҳмем, ва танҳо дар асоси ин дар оянда метавонад равандҳои бештар мустақилтар ба монанди хотира, ҳаёл, тафаккурро ба вучуд оварем. Ҳамин тавр дар хонандагони синни хурди мактабӣ инкишофи нокифояи идроки биноӣ метавонад ба вайроншавии амиқи функцияҳои коммуникативӣ оварда расонад [12].

Ҳамин тавр идроки биноӣ дар ҳамаи намудҳои фаъолият, меҳнатӣ, ҷисмонӣ ва ҳам фикрӣ зарур аст. Идроки биноӣ хангоми ба инобат гирифтани иқтидорӣ ҷисмонӣ ва қонуниятҳои имкониятҳои хонандагони синни хурди мактабӣ дар марҳилаҳои синну солӣ муҳим аст. Дар баробари ин зарур аст ки хусусиятҳои синну соли ва имкониятҳои ҳар давраи ҳаёти хонандаи синни хурди мактабиро ба инобат гирем. Дар ҳар синну сол тарбияи биноӣ вазифаҳои худро дорад ва як ҳалқаи муаяни маданияти сенсориро ташаккул медиҳад. Ташаккул додани хусусиятҳои инфиродӣ синнусолӣ, психологи-педагогӣ ва физиологии идроки биноӣ, дар хонандагони синни хурди мактабӣ ниҳоят муҳим аст.

Амали идроки биноӣ бо ақсуламал барои ошкор намудани ахбороти биноӣ, ҷудонамӯӣ, фарқкунӣ ва таҳлили аломатҳои объектҳои идрокшуда, то лаҳзаи дарк ва аз худ кардани ҳамин иттилоот, дар намуди образи идрок инъикос меёбад. Минбаъд дар натиҷаи фаъолияти таҳлилий- таркибӣ ахбороти биноӣ ба образи тафаккур, хотир, ки дар он ҷо маҳфуз мешавад ва дар вақти зарурат истифода бурда мешавад, мегузарад [9, с.37].

Хонандаи синни хурди мактабӣ оҳиста-оҳиста аз амалҳои соддаи таҳлилий- синтезӣ ва перцептивӣ бо предметҳо сар карда ба амалҳои мураккаб, тафриқанамоии онҳо ва омехташавии аломату хусусиятҳои предметҳо шуруъ мекунанд, ки минбаъд барои сохтани образи яқлухти предметҳо, ки асоси амалиётҳои фикрӣ ба ҳисоб мераванд, замина мегузоранд. Ба таври умум се вазифаи асосии идроки биноиро чудо мекунанд:

1. Ҳавасмандгардонӣ-фарқкунандагӣ

2. Таҳлили-таркибӣ

3. Коммуникативӣ -тарбиявӣ

Вазифаи хавасмандгардонӣ-фарққунандагии идроки биной ҳамчун бедоршавӣ, фаъолшавии ҳамаи механизмҳои психофизиологӣ ва дохилшавӣ ба робита бо олами ихотакардашуда зоҳир мешавад. Дар натиҷаи амалҳои персептивӣ, тавсифи сифатии предметҳо ҷудо мешаванд ва баъдан ахбороти персептивӣ ба марказҳои биной меравад ва майнаи сарро ба фаъолияти таҳлилӣ-таркибӣ фаъол мекунад [9,с.32].

Тарафи таҳлилӣ-таркибии идроки биной, вақте ки таҳлил дар асоси амали сенсорӣ ба роҳ монда мешавад ва аз шинохтани предметҳо ва ҳодисаҳои муҳити ихотакардашуда иборат аст. Раванди таҳлил ва таркиби аломат ва хусусиятҳои ҳақиқати ихоташуда яке аз вазифаҳои пешбаранда ва асосии идроки биной ба ҳисоб меравад. Дар ҳолати вучуд надоштани имконияти таҳлил бо ёрии биной, тамоюл ба муттаҳидшавии таҷрибаи ҳисси пайдо мешавад. Нақши даркшавандагии ахбороти биной ва идроки биной дар системаи батанзимдарории ахбороти таҳлилшаванда, ки мувофиқан ба образҳои тафаккур ва хотираи биноиро дорад зоҳир мешавад [9,с.34].

Раванди даркшавандагии ахборот, идроки биноиро ҳамчун раванди муқоисамоии объекти пешниҳодшуда бо образи дар хотир сабтшуда, бо намунаи ин объект ӯ предмет муаян кардан мумкин. Нақши даркшавандагии ахбороти биной ҳамчун восита барои шаклгирии донишҳо, малакаҳо ва истифода бурда тавонистани ахбороти биной дар амали мавқеъгирии олами ихотакардашуда ва намудҳои гуногуни фаъолият зоҳир мегардад.

Ҳангоми нокифоя будани роҳҳои таҳлили образҳои тафаккур ва хотираи биной таркишҳо байни таҷрибаи ҳисси ва тафаккури образӣ ба амал меояд, ки вайроншавии биноиро дар шакли тафаккури шифохӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Вазифаи коммуникативӣ-тарбиявӣ бошад бо шаклгирии рафторҳои эмотсионалӣ, зухуроти иҷтимоии хонандагони синни хурди мактабӣ алоқаманд аст, ки дар ин зинаи синну соли аҳамияти ниҳоят калон дорад. Инчунин ин вазифа дар он зоҳир мешавад, ки дар хонандаи синни хурди мактабӣ системаи муаяни донишҳо шакл гирифта, ба онҳо имконият медиҳад, ки амалҳои худро маромнок асоснок намоянд ва вобаста ба он рафторҳои мувофиқро ба роҳ монанд.

Ҷудонамоии ин вазифаҳои идроки биной бо нокифоя зоҳир шудани онҳо дар хонандагони синни хурди мактабӣ вобаста аст.

Тасаввуроти аниқи хусусияти функционалии идроки биной ва муқарарнамоии инкишофи ҳоси вай дар хонандагони синни хурди мактабӣ имкон медиҳад, ки иттилооти саҳеҳ ва исботшуда бадаст оварда шавад ва муносибати мақсаднокро дар амалиқунии инкишофи идроки биной таъмин созад.

Барои бомуваффақият аз худ намудани донишҳо дар бораи олами ихотакарда, бояд узвҳои ҳиссии хонандаи синни хурди мактабӣ мӯътадил фаъолият намоянд. Ҳангоми набудан ӯ қисман осеб дидани узвҳои ҳиссӣ, хонандагони синни хурди мактабӣ, ахборотро ӯ дуруст қабул карда наметавонанд, ӯ ин ки ба таври нопурраро қабул мекунад, ки метавонад олами тасаввуротҳояшонро коста гардонад.

Ҳангоми қисман осеб бидани биной, чамъшавии тасаввуротҳои биной мушоҳида мешавад. Камбудии дар мавқеъгирии бевоситаи чамъшавии биной, таҷрибаи ҳиссиро душвор мегардонад ва тасаввуротҳои хонандагони синни хурди мактабиро дар бораи муҳити атроф омехта намуда бисёр вақт тамоми раванди инкишофи психофизиологӣ хонандагон синни хурди мактабиро муаян мекунад [5,с.83].

Дар натиҷаи қафомонӣ дар инкишофи хонандаи синни хурди мактабӣ, нуқсони биноии ба вучуд меояд ва зарур аст, ки қонуниятҳои, ки дар ҳолати мӯътадил ба амал меояд, ба эътибор гирифта шавад. Афтидани ин ӯ он ҳалқаи функционалӣ дар ягонагии органикии психикӣ ба вайроншавии алоқа ва муносибат бо олами ихотакардашуда оварда мерасонад, ки оқибати ин ба инъикоси нодурусти ҳақиқат меоварад. Агар вайроншавии идроки биной ошкор карда шавад, он гоҳ волидайнӣ хонандагони синни хурди мактабиро лозим аст, ки ба акулист, невролог ва психиатр муроҷиат намоянд.

Вайроншавии функцияҳои дохили системавӣ дар ҳолати дарки натиҷаҳо ва ба инобат гирифтани ҳолати дурусти идроки биной дар бисёр маврид метавонад пайдошавии қафомониро дар инкишофи психофизиологӣ пеш оварад.

Дар ҳафтсоли аввали ҳаёти кӯдак, дар онҳо инкишофи шиддатноки тамоми узвҳо ва системаҳо тавсиф дода мешавад. Кӯдак бо хусусиятҳои ирсию биологии муаян таваллуд мешавад, аз ҷумла хусусиятҳои типологии равандҳои асосии асабӣ (қувва, мувозинат, ҳаракатнокӣ). Ин хусусиятҳо танҳо пояи асосии инкишофи ояндаи ҷисмонӣ ва психикии кӯдакро ташкил медиҳад, аммо омилҳои муаянкунанда аз моҳҳои аввали ҳаёти кӯдак, муҳити атроф ва тарбия оғоз меёбад. Аз ин давраҳо, синни хурди томактабӣ, давраи мусоид барои инкишофи идроки биноӣ ба ҳисоб меравад [3, с.115].

Дар раванди тарбия ҳоло ҳам тамоюли кӯҳнашудаи шиноснамоеи кӯдакон бо ду ё се намуди рангҳои шаклҳо вучуд дорад ва бахотиргириро бошад дар дуруст номбар кардани номҳояшон ба роҳ мемонанд. Тадқиқотҳои муосир чунин мешуморанд, ки чунин раванди таълим, доираи тасаввуротҳои қабулшавандаро дар бораи хусусиятҳои предмет маҳдуд карда ба инкишофи биноӣ кам мусоидат мекунад. Дар натиҷа ҳамоғии маҳсули идрок ба вучуд меояд: мисол агар кӯдак ранги зардро донаду ранги норинҷиро надонад, он вақт вай ғалат карда ранги норинҷиро ҳамчун ранги зард қабул мекунад. [3, с.119].

Мақсад аз шинос намудани хонандагони синни хурди мактабӣ бо хусусиятҳои предметҳои гуногун ин аз ёд кардан ва истифода бурдани номи онҳо нест. Муҳим он аст, ки хонандагони синни хурди мактабӣ хусусиятҳои предметҳоро ҳангоми кор ба назар гирифта тавонанд. Шахсони калонсол дар вақти кор бо кӯдакон ном, шакл ва рангҳоро такрор мекунад, аммо аз хурдсолон набояд баёни аниқии онро талаб кунанд. Зеро барои хонандагони синни хурди мактабӣ дуруст омӯختан ва фаҳмидани ин калимаҳо кифоя аст: "шакл", "ранг", "андоза" ва ғайра. Дар ҳолати истисноӣ танҳо шиносӣ бо бузургии предметҳо кофӣ аст, чунки бузургӣ маъноӣ "мутлақ" –ро надорад ва танҳо дар муқоиса бо дигар бузургӣ идрок карда мешавад. Баҳогузори бо предметҳои калон, дар муқоиса бо предмети хурд нисбатан осонтар аст ва ин муносибат метавонад танҳо дар шакли нутқӣ ифода ёбад [10, с.85].

Идроки биноӣ бо азхудкунии намунаҳои сенсории кӯдакон таъмин карда мешавад ва ин маъноӣ онро дорад, ки дар онҳо тасаввуротҳо дар бораи гуногунии ҳар як предметҳо шакл мегирад. Идроки биноӣ дар кӯдакон маҳорату малакаҳои сенсориро ташаккул медиҳад ва барои эҳсос, идрок, тасаввур, ва хотир замина мегузорад. Бо ёрии онҳо хонандагони синни хурди мактабӣ предметҳоро ба таври ламс дарк карда метавонанд, ки ин ба инкишофи маторикаи хурди дастон мусоидат мекунад. Хонандагони синни хурди мактабӣ дар назди худ предметро дида, ҳама хусусиятҳои характери вайро номбар карда метавонанд. Инчунин ба он равона шудааст, ки хонандагони синни хурди мактабӣ идроки аниқу яқлухт ва ҷудоғонаи предметҳо, инчунин хусусият ва муносибатҳои гуногуни онҳоро (ранг, шакл, бузургӣ, ҷойгиравӣ дар муҳит, баландии овоз ва ғ.) омӯзанд [1, с.45].

Дар доираи идроки ранг ба сифати намуна спекторҳои ранг баромад мекунад:

1. Хроматикӣ ("ранга") - сурх, норинҷӣ, зард, сабз, осмонӣ, кабуд, бунафш
2. Рангҳои ахроматикӣ - сафед, хокистаранг ва сиёҳ.

Барои рушди идроки биноӣ фигураҳои геометрӣ ҳамчун намунаи шакл хизмат мекунад. Азхудкунии намунаҳои шакл шиносӣ бо квадрат, росткунҷа, доира ва секунҷа минбаъд дертар, метавонанд, ки дар шакли трапетсия сурат гирад. Аммо дар ҳама ҳолатҳо маҳорати шинохтани шакли мувофиқ, номгузори кардан ва мувофиқ ба ҳамон амал кардан дар назар дошта шудааст [11 с.39].

Ҳамин тавр метавон гуфт, ки сарчашмаи дониш дар бораи муҳит эҳсос ва идрок ба ҳисоб меравад, ки аз муносибати узвҳои ҳис бо аломатҳои гуногун ва хусусиятҳои предметҳо ба вучуд меояд [9, с.36]. Барои хонандаи синни хурди мактабӣ идроки ҳисси хело муҳим аст, зеро дар фарқият аз раванди дарки шахси калонсол вай ягона воситаи дарки олам ба ҳисоб меравад. Дар байни ҳамаи маҳоратҳо пеш аз ҳама ҳиссиёт шакл гирифта ташаккул меёбад. Хонандаи синни хурди мактабӣ асосҳои донишро ҳамчун китоби аввалини ҳаёти худ аз худ мекунад

АДАБИЁТ:

1. Акимова М.К. Психофизиологические особенности индивидуальности школьников: Учет и коррекция: Учеб. пособие для студ. высш.учеб. заведений [Текст]М.К. Акимова, В.П. Козлова–М.: Академия,2002 – 256с.
2. Богуславский, Г.Б. Корнетов. Сборник фрагментов из переведенных книг М. Монтессори и статей российских авторов о педагогике [Текст]М. Монтессори. М.: «Карапуз». – М.: 2002 – 467 с.
3. Выготский, Л. С. Проблемы общей психологии [Текст] Л. С. Выготский // Собр. соч.: В 6 т. – М., 2003. – Т. 2. – 364 с.
4. Григорьева, Л.П. Пластичность зрительной системы и обучение [Текст] Л.П. Григорьева, Н.Н. Зислина, В.А. Толстова // Физиология человека. – 2002. – Т. 22. – № 1. – С. 33 – 38.
5. Жукова, Е. А. Острота зрения, зрительное восприятие и факторы, влияющие на них у младших школьников [Текст] Е.А. Жукова. Диссертация – М.: Киров. 2006 – 189 с.
6. Метиева, Л. А., Удалова Э. Я. Развитие сенсорной сферы младших школьников[Электронный ресурс] URL:<http://www.prosv.ru/ebooks/>
7. Монтессори, М. «Помоги мне это сделать самому»// Составители М. В.
8. Немов, Р.С. Психология. Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. [Текст] Р.С.Немов / В 3 кн. Кн.1. Общие основы психологии. – 2-е изд. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 2002. – с.181-190
9. Основы педагогики / Под ред. А. В. Запорожца, Т. А. Марковой. – М.: Педагогика, 2001. – 372 с.
10. Пиаже, Ж. Речь и мышление младшего школьника [Текст]Ж. Пиаже. – М.: Владос, 2004. – 197 с.
11. Программа специальных (коррекционных) образовательных учреждений 4 вида/ под ред. Л. Плаксиной. –М.: «Экзамен», 2005 – 185 с.
12. Пономарев, Я.А. Знания, мышления и умственное развитие.[Текст]Я.А. Пономарев – М.: Педагогика – Пресс. 2005 – 96 с.

Калидвожаҳо: идроки биноӣ, зуҳуроти идрок, хонандагони синни хурд, нақиши даркишавандагӣ, иллюзия, ахбороти эмотсионалӣ, вазифаҳои асосии идрок, таҳлилу таркиб, тафаккур, тасаввурот, ашё, предмет, хусусияти идрок.

Джураева Азиза Давроновна ПРОЯВЛЕНИЕ ЗРИТЕЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В данной статье рассматривается проблема зрительного восприятия и его влияние на процесс учебы младших школьников. На основе исследований современных ученых автор попытался проанализировать понятие зрительного восприятия и его влияние на возрастные характеристики младших школьников и объяснить различные характеристики влияния восприятия на процесс обучения у школьников младшего возраста. Также он попытался в какой-то мере объяснить понятие «сенсорная культура» в образовательном процессе учителей. На основе своего теоретического исследования он попытался изучить и представить учителям три основные задачи визуального восприятия: мотивационно-дифференцирующую, аналитическую структурную, чтобы их можно было учесть на уроках с учениками начальной школы. Он также считает, что для выявления процесса познания у школьников необходимо учитывать их возраст. По его мнению, наблюдение также является одним из важнейших инструментов определения зрительного восприятия. Поскольку зрительное восприятие у младших школьников, особенно в первом и втором классе, чаще создают иллюзию восприятия. В своей статье он описывает выражение зрительного восприятия за счет других психических процессов, таких как память, воображение и мышление, и показывает процессы его целостного изображения на основе этих процессов. Таким образом, по мнению автора, учителям было бы хорошо учитывать процесс восприятия школьников и их зрительного восприятия в учебном процессе, особенно по математике и родному языку.

Ключевые слова: зрительное восприятие, восприятие, младшие школьники, роль восприятия, иллюзия, эмоциональная информация, основные функции восприятия, анализ, композиция, объекты, природа восприятия.

Jurayeva Aziza Davronovna MANIFESTATIONS OF VISUAL PERCEPTION IN CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

This article considers the problem of visual perception and its impact on the process of studying junior schoolchildren. Based on the research of modern scientists, the author tried to analyze the concept of

visual perception and its influence on the age characteristics of younger schoolchildren and explain various characteristics of the influence of perception on the learning process in younger schoolchildren. He also tried to explain to some extent the concept of "sensory culture" in the educational process of teachers. Based on his theoretical research, he tried to study and present to teachers three main tasks of visual perception: motivational-differentiating, analytical structural, so that they can be taken into account in lessons with elementary school students. He also believes that in order to identify the process of knowledge in schoolchildren, it is necessary to take into account their age. Since visual perception in younger schoolchildren, especially in the first and second grades, more often create the illusion of perception. In his article, he describes the expression visual perception behind the stack of other mental processes, such as memory, imagination and thinking, and shows the processes of his holistic image based on these processes. Since visual perception in younger schoolchildren, especially in the first and second grades, more often create the illusion of perception. In his article, he describes the expression visual perception behind the stack of other mental processes, such as memory, imagination and thinking, and shows the processes of his holistic image based on these processes.

Keywords: *visual perception, perception, junior students, role of perception, illusion, emotional information, basic functions of perception, analysis, composition, objects, nature of perception.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷураева Азиза Давроновна докторант PhD ДМТ факултети фалсафа кафедрои психология Душанбе, проспект Рудаки, 17).. Juraevaaziza95@gmail.com, тел: (+992) 917678508

Сведение об авторе: Джураева Азиза Давроновна - докторант PhD кафедры психологии факультета философии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17).. Juraevaaziza95@gmail.com, тел: (+992) 917678508

Information about author: Jurayeva Aziza Davronovna - the doctoral candidate of PhD of department of psychology of faculty of philosophy of the Tajik national university(734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17). Juraevaaziza95@gmail.com, тел: (+992) 917678508.

Б. САТТОРОВ

ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ПЕШГИРИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ ХОНАНДАГОН ВА МУҲИМИЯТИ ОНҲО

Принципҳои асосии пешгирии ҳуқуқвайронкунии хонандагон дар мактабҳо ва муассисаҳои таълимӣ тавассути ташкили муҳити мусоиди таълимӣ ва тарбия кардани хонандагон бо арзишҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқии муҳим амалӣ мешаванд. Ин принципҳо кӯмак мекунад, ки кӯдакон ва ҷавонон қобилиятҳои маърифатии ҳуқуқӣ ва ахлоқиро рушд диҳанд ва дар ҷомеа дарк кунанд, ки чӣ гуна бояд қонунро риоя кунанд ва ба ҳуқуқи яқдигар эҳтиром гузоранд. Ба ҳамин манзур, принципҳои асосии пешгирии ҳуқуқвайронкунии хонандагон инҳоянд:

1. Принципи таълими ҳуқуқӣ. Принципи мазкур ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии хонандагон ва омодагии онҳо барои риояи қонунҳо дар зиндагиашон кӯмак мекунад. Аз давраи аввал, хонандагон бояд бо мавзӯҳои асосии ҳуқуқи инсон, қонунҳо ва ҳуқуқи худ шинос шаванд. Маълумоти ҳуқуқӣ дар мактабҳо барои хонандагон муҳим аст, зеро онҳо мефаҳманд, ки ҳар амали онҳо чӣ таъсири ҳуқуқӣ дорад.

Аслан принципҳои таълими ҳуқуқӣ асосҳои раванди таълим мебошанд, ки барои таъмини муассир ва самараноки омӯзиши ҳуқуқ кумак мекунад. Аз ҷумлаи зерпринципҳои муҳими таълими ҳуқуқӣ метавон инҳоро номбар кард:

-**эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои кӯдак:** Таъмини ҳифзи ҳуқуқи озодӣ ва манфиатҳои қонунии кӯдак, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак зикр шудааст [].

-**қонуният ва адолат.** Риояи қонунҳо ва таъмини адолат дар раванди таълим, ки барои тарбияи шахрванди босалоҳият ва эҳтиром намудани қонунҳо муҳим аст.

-**инсондӯстӣ ва муносибати инфиродӣ.** Муносибати инсондӯстона ва муносибати инфиродӣ ба ҳар як хонанда, ки эҳтиёҷоти махсуси онҳоро дар назар мегирад.

- **пешгирии зӯрварӣ.** Пешгирии ҳама гуна зӯрварӣ ва муносибатҳои номатлуб дар муҳити таълимӣ, ки муҳити солим ва бехатарро таъмин мекунад.

-**иштироки аҳли ҷомеа:** Ҷалби аҳли ҷомеа ва оилаҳо дар раванди таълим, ки барои тарбияи ҳамачонибаи хонандагон муҳим аст.

- **робитаи таълим бо ҳаёт:** Таъмини робитаи таълим бо ҳаёти воқеӣ, ки ба хонандагон имкон медиҳад, ки донишҳои худро дар амал истифода баранд.

- тафаккури интиқодӣ ва ҷаъолияти ҷаъол: Таъмини рушди тафаккури интиқодӣ ва иштироки ҷаъолнаи хонандагон дар раванди таълим, ки ба рушди шахсият ва малакаҳои ҳаётии онҳо мусоидат мекунад.

Истифодаи принципҳои мазкур дар раванди таълим кӯмак мекунад, ки хонандагон на танҳо донишҳои ҳуқуқиро азхуд кунанд, балки ҳамчун шахрвандони масъул ва огоҳ дар ҷомеа ҷаъолият намоянд.

2. Принципи тарбияи ахлоқӣ ва иҷтимоӣ. Бояд барои хонандагон муҳити тарбиявӣ ва иҷтимоӣ мусоид эҷод шавад, ки дар он ба онҳо меъёрҳои ахлоқӣ, эҳтиром ба ҳуқуқи якдигар ва масъулиятшиносӣ таълим дода мешавад. Ҳадафи ин принцип дарк кардани аҳамияти муносибатҳои байни одамон, эътибори қонуни ҷомеа ва дарк кардани хатарҳои ҳуқуқвайронкунӣ мебошад.

3. Принципи ташкили муҳити бехатар ва баробар. Тибқи талаботи принципи мазкур муҳити таълимӣ бояд ором, бехатар ва барои ҳамаи хонандагон дастрас бошад. Ташкили муҳити бехатар ва баробар дар муассисаҳои таълимӣ принципи муҳимест, ки барои рушди ҳамаҷонибаи хонандагон ва таъмини раванди таълимии самаранок зарур аст. Муҳити бехатар ва баробар ба маънои муҳитест, ки дар он ҳама хонандагон новобаста аз наҷод, ҷинс, дин ё дигар хусусиятҳои шахсӣ, эҳтиром ва баробарӣ мебинанд. Агар хонандагон дар муҳити мактаб эҳсоси бехатарӣ ва эътибори баробарро дошта бошанд, имкони ҳуқуқвайронкунӣ кам мешавад.

Муҳимияти муҳити бехатар ва баробар дар таълим, пеш аз ҳама, рушди шахсият ва эътимод ба худро дар хонанда таъмин мекунад, яъне муҳити бехатар ба хонандагон имкон медиҳад, ки фикрҳои худро озодона изҳор карда, ба худ боварӣ ҳосил намоянд.

Аҳамияти дигари ин принцип дар пешгирии зӯрварӣ ва дискриминатсия зоҳир меёбад. Ин принцип ба коҳиш додани ҳолатҳои зӯрварӣ, таъкиб ва дискриминатсия кӯмак мекунад, ки ин барои саломатии равонии хонандагон муҳим аст.

Муҳити бехатар худ таъмини муваффақияти таълимӣ мебошад. Ҳангоми вучуд доштани муҳити бехатар ва баробар хонандагон бештар ба раванди таълим ҷалб мешаванд, ки ин ба бехтар шудани натиҷаҳои таълимӣ оварда мерасонад.

Ҷанбаи аз ҳама муҳими бехтарии муҳимти таълим тарбия дар рӯҳияи ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтиром ба шумор меравад. Муҳити баробар ба тарбияи хонандагон дар рӯҳияи ҳамдигарфаҳмӣ, эҳтиром ва ҳамкорӣ кӯмак мекунад, ки барои ҷомеаи солим муҳим аст.

Барои таъмини муҳити бехатар ва баробар муассисаҳои таълимӣ бояд сиёсати қатъӣ дар бораи пешгирии зӯрварӣ, таъкиб ва дискриминатсия дошта бошанд, омӯзгорон бояд дар раванди таълим ба принципҳои баробарӣ ва эҳтиром ба ҳама хонандагон риоя кунанд, ва муҳити муассиса бояд барои ҳама хонандагон дастрас ва дӯстона бошад. Инчунин, муҳити мактаб бояд муҳити демократӣ бошад, ки ҳама хонандагон имконияти баён кардани афкори худ ва иштироки дар раванди таълимро дошта бошанд.

4. Принципи роҳнамоии педагогӣ ва психологӣ. Дар раванди таълими ҳуқуқӣ татбиқи принципи мазкур хеле бамаврид ва қобили қабул аст, зеро ҳар як хонанда дар вақти омодагии маърифатӣ ва таълими ҳуқуқӣ бояд бо роҳнамоӣ аз тарафи педагогҳо ва психологҳо дастгирӣ ёбад. Ин дарк кардани эҳтиёҷоти махсуси ҳар як хонанда ва дастгирии онҳо барои рушд кардани ҳислатҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқии онҳо мебошад.

Барои пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ омӯзгорон ва психологҳо дар ҳамҷоягӣ бо волидон бояд роҳнамоӣҳои дуруст барои фаҳмидан ва идора кардани эҳсосоти наврасонро дошта бошанд.

5. Принципи ҳавасмандгардонӣ ва эҳтироми ҳуқуқи дигарон. Принципи ҳавасмандгардонӣ ва эҳтироми ҳуқуқи дигарон дар ҷомеа ва махсусан дар муҳити таълимӣ аҳамияти хоса дорад. Ин принципҳо ба ташаккули муносибатҳои мусбӣ, муҳити солим ва рушди шахсият кӯмак мерасонанд. Бо истифода аз механизмҳои ҳавасмандгардонӣ, барои хонандагон бояд ҳавасҳои мусбат ва масъулиятшиканӣ дар ҳарорати қонунӣ ва ахлоқӣ эҷод шавад. Масалан, эҳтироми ҳуқуқи дигарон ва муҳокимаи мусбӣ дар барномаҳои таълимӣ ба хонандагон ёрӣ мерасонад, ки онҳо пас аз омӯختани арзишҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ, ҳангоми воқуниш ба дигарон, ҳуқуқвайронкунӣ накунад.

Бояд мутазаққир шуд, ки ҳавасмандгардонӣ дар таълим моҳиятан кӯмак ва дастгирии хонандагонро дар бар мегирад, ки онҳоро ба омӯзиш ва рушди шахсӣ ташвиқ мекунад. Ин раванди мусбӣ метавонад тавассути шодбошӣ, муқофотҳо ва эътирофи дастовардҳои хонандагон амалӣ шавад. Ҳавасмандгардонӣ ба баланд бардоштани эътимод ба худ, ташаккули мақсадҳои баланди зиндагӣ ва рафтори босалоҳияти хонандагон мусоидат мекунад.

Эҳтироми ҳуқуқи дигарон дар муҳити таълимӣ ин, пеш аз ҳама, маънои риояи ҳуқуқи озодиҳои ҳар як хонандаро ифода мекунад. Ин принцип, чуноне, ки дар боло ёдрас кардем, ба пешгирии зӯрварӣ, таъкиб ва дискриминатсия равона гардида, мақсади он таъмини муҳити солим ва

бехатар мебошад. Ҳангоми эҳтироми ҳуқуқи дигарон хонандагон дарк мекунад, ки дар ҷомеа бо ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтиром рафтор кунанд, ки ин ба рушди иҷтимоии онҳо мусоидат мекунад.

Татбиқи принципи ҳавасмандгардонӣ ва эҳтироми ҳуқуқи дигарон дар муҳити таълимӣ ба эҷоди муҳити мусоид барои рушди ҷамаҷонибаи хонандагон ва ташаккули ҷомеаи солим мусоидат менамояд.

6. Принципи пешгирии рафторҳои хатарнок ва ҷазоҳо. Тибқи татбиқи принципи мазкур сар задани рафторҳои хатарнок дар таълим, ба мисли муҳокимаи таҳқиромез ё ҳар гуна рафторҳои хавфнок дар муҳити мактаб бо ёрии салоҳият ва роҳнамоиҳои дуруст пешгирӣ мешавад. Ҳадафи асосии истифодаи ин принцип ҷилавгирӣ аз чунин рафторҳо бо кӯмак ва хидоятҳои мебошанд, ки ба хонандагон ёрӣ расонида, минбаъд дар байни онҳо боқӣ намонад.

7. Принципи ҳамкории мактаб, волидон ва ҷомеа. Пешгирии ҳуқуқвайронкунии хонандагон на танҳо дар мактаб, балки дар муҳити оила ва ҷомеа низ муҳим аст. Ҳамкории омӯзгорон, волидон ва ҷомеа барои пешгирии рафторҳои ғайриқонунӣ ва таҳкими тарбияи маърифати ҳуқуқии кӯдакон зарур мебошад. Ташкили ҷаласаҳои таълимӣ ва ворид кардани волидон ба равандҳои тарбиявӣ ва омодагӣ барои рушди маърифати ҳуқуқии кӯдакон хеле таъсиргузор аст. Бояд мутазаққир шуд, ки мақомоти қорҳои дохилӣ дар ҳамкорӣ бо дигар сохторҳои давлатӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ барномаҳои таълимӣ ва тарғиботиро ба роҳ мемонанд, ки мақсади асосии онҳо баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ноҳолигон ва оилаҳои онҳо мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол, демократӣ ва ҳуқуқбунёд дигаргуниҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар ҳаёт татбиқ менамояд. Дар ин раҳгузар барои давлат ҳеҷ чизе муҳимтар аз ҳимояи оила, ҳамчун ниҳоди иҷтимоии таъсиргузор ба рушди худӣ давлат нест. Бинобар ин, давлат ҳар қорӣ аз вай вобастабударо барои пуштибонии оила ва модару фарзанд анҷом медиҳад. Инҳо ҳама дар моддаи 33 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарҳат зикр гардидаанд [].

Бо дарназардошти он, ки оила дар радифи дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ омили асосии ташаккули шахсияти насли наврас аст, қобили зикр мебошад, ки тайи чанд соли охир бо мақсади амалисозии муқаррароти қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз тарафи мақомоти ВКД ҷораҳои зиёди маъмурий нисбат ба волидоне, ки вазифаҳои худро иҷро накардаанд, тартиб дода шуда, барои қабули қарорҳо ба мақомоти судҳои шахру ноҳияҳо фиристода шуданд ва ин ҳама натиҷаи судбахш доданд.

8. Принципи мусоидат ба эҷоди ҳислатҳои мусбат. Ба ҷои тарғиб кардани танҳо ҷазоҳо ва таҳдидҳо мактабҳо бояд ба хонандагон ҳислатҳои мусбат, мисли масъулият, эътибор, ва адолатро тарбия кунанд. Зеро пешгирии ҳуқуқвайронкунии хонандагон ба ташаккул додани шахсияти мустақил, озод ва ҷавобгари иҷтимоӣ равона карда мешавад.

9. Принципи ҳалли низоъҳо ва муносибатҳо. Принципи мазкур яке аз принципҳои асосии раванди таълими ҳуқуқӣ ба шумор меравад ва он дар пояи принципҳои психологӣ амалӣ карда мешавад. Татбиқи ин принцип имкон медиҳад хонандагон омӯзанд, ки чӣ гуна низоъҳои, ки дар муҳити мактаб ба вуҷуд меоянд, бе ҳуқуқвайронкунӣ ва бо истифода аз роҳҳои мусолиҳаомез ҳал карда шаванд. Рафторҳои мусбат ва ё роҳҳои фарҳангии ҳаллу фасли низоъҳо метавонанд ба ҳалли масъалаҳо дар муҳити мактаб мусоидат кунанд.

Татбиқи ҳамаи ин принципҳои асосии таълими ҳуқуқӣ ба таъмини муҳити осоишта, бехатар ва ҳуқуқӣ барои хонандагон кӯмак мерасонанд. Бо ёрии ҷорӣ намудани принципҳои номбурда дар он муҳити таълимӣ дар мувофиқат бо қонунҳо ва ахлоқ таҳкурсии тарбияи дурустро дар ҷомеа амалӣ кардан муяссар мегардад. Пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни хонандагон танҳо дар ҳоли баррасии ҳаматарафаи омилҳои тарбиявӣ, иҷтимоӣ ва маърифати ҳуқуқӣ метавонад сурт гирифта метавонад.

А д а б и ё т:

1. Азимов Н. Б. «Ҷиноятқорӣ ноҳолигон ва роҳҳои пешгирӣ намудани он». Душанбе, 2011.
- 2.. Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2022.
3. Кодекси Ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1998.-138с.
4. Кошопов В.П., Морозилова И.Л. «Уголовная ответственность несовершеннолетних ». Москва , 1999. Захираҳои интернетӣ, санаи муроҷиат 1.11.2024.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон” Душанбе, 2011.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак”, Душанбе, 2024.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Душанбе, 26 декабри соли 2019.-47 с.

9. Петров А.П. Преступление и иные правонарушения:/А.П.Петров//Наука-образованию, производству, экономике; материалы ЧЧШМ (71)Регион.науч.-практ.сотрудников и аспирантов, Витебск, 14 февраля 2019 г.; в 2 т.-Витебск:ВГУ имени П.М.Машерова, 2019.-Т.1.-С.201-202.Санаи мурочиат 18.3.2021.

10. Профилактика преступности несовершеннолетних: понятие, характеристика, причины, этапы. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 11.11.2022.

ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ПЕШГИРИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ ХОНАНДАГОН ВА МУҲИМИЯТИ ОНҲО

Муаллиф дар мақола принципҳои асосии таълими ҳуқуқиро мавриди таҳлил қарор дода, татбиқи онҳоро дар раванди таълим омили асосии пешгирии ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунии хонандагон мешуморад. Иброз дошта мешавад, ки татбиқи принципҳои мазкур барои таъмини муҳити осоишта, беҳатар ва ҳуқуқӣ барои хонандагон дар раванди таълим мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: *принципиҳои асосии пешгирии ҳуқуқвайронкунии хонандагон, таълими ҳуқуқӣ, раванди таълиму тарбия, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мактаб, ҷомеа, муҳити таълим.*

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НАРУШЕНИЯ ПРАВ УЧАЩИХСЯ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

В статье автор рассматривает основные принципы правового воспитания и считает их реализацию в образовательном процессе главным фактором профилактики правонарушений среди учащихся. Утверждается, что реализация этих принципов способствует обеспечению мирной, безопасной и правовой среды для обучающихся в образовательном процессе.

Ключевые слова: *основные принципы профилактики правонарушений среди учащихся, правовое воспитание, образовательный процесс, правоохранительные органы, школа, общество, образовательная среда*

BASIC PRINCIPLES OF PREVENTING VIOLATION OF STUDENTS' RIGHTS AND THEIR IMPORTANCE

In the article, the author examines the basic principles of legal education and considers their implementation in the educational process to be the main factor in preventing offenses among students. It is argued that the implementation of these principles helps to ensure a peaceful, safe and legal environment for students in the educational process.

Keywords: *basic principles of preventing offenses among students, legal education, educational process, law enforcement agencies, school, society, educational environmen.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сатторов Бобочон Абдуҷабборович-н.и.п., дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992)985-08-96-86*

Сведение об авторе: *Сатторов Бободжон Абдуҷабборович-к.п.н., доцент кафедри эконоимического, финансового и антикоррупционного права Таджикистана Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992)985-08-96-86*

About the author: *Sattorov Bobojon Abdujabborovich - PhD, Associate Professor of the Department of Economic, Financial and Anti-Corruption Law of Tajikistan, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 985-08-96-86*

М.ШАРИПОВ

ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Одним из важнейших направлений повышения образовательного уровня учащихся таджикских учебных заведений всех уровней является активизация в стране инновационных процессов, что предполагает, в первую очередь, необходимость осознания того факта, что уровень конкурентоспособности людского ресурса является важнейшим условием научно-технического прогресса, значимых фактором развития учреждений системы общего образования в республике. Необходимо отметить, что уровень конкурентоспособности педагогических и управленческих

кадров современного образовательного учреждения является единственным неизменным фактором ее эффективности.

Человеческая природа такова, что рассматривать психические функции или процессы по отдельности не представляется возможным. Как бы нам ни хотелось, эмоциональную и интеллектуальную составляющие человеческой личности нельзя рассматривать разрозненно ввиду их тесной взаимосвязи и взаимозависимости. Следовательно, при разработке учебных программ следует учитывать необходимость создания таких условий, которые бы одинаково содействовали развитию как эмоциональной, так и интеллектуальной сферы.

На основе вышесказанного можно констатировать, что разработка программы обучения по личностно-ориентированной модели предполагает создание условий, необходимых для развития чувственной и интеллектуальной сфер личности. Это, в свою очередь, требует учета психологических особенностей индивида, а не только возрастных факторов [7, С. 27].

Более того, в процессе обучения следует также принимать во внимание и индивидуальные особенности преподавателей - от их психологического возраста до характера и темперамента, всего того, что составляет понятие индивидуальности. Поэтому такой подход к образовательному процессу в педагогике называют индивидуальным.

Процесс формирования у преподавателей общеобразовательных школ Республики Таджикистан конкурентоспособности подвергается влиянию ряда внешних факторов, которые отличаются своими характеристиками и динамикой, наиболее значимыми из которых являются следующие:

- уровень конкуренции на рынке труда;
- уровень конкуренции на рынке услуг в образовательной сфере;
- демографическое положение в стране;
- государственная кадровая политика в образовательной сфере;
- государственные проекты и программы в образовательной сфере;
- спрос на преподавателей со стороны учебных учреждений системы общего образования;
- уровень финансового обеспечения образовательной сферы.

Большое значение в формировании индивидуальной конкурентоспособности имеет позиция самого учащегося, таким образом, рассматриваемая нами система должна решать важнейшую задачу обучения самоуправлению профессиональной деятельности и жизнедеятельностью в целом [6, С. 11].

Процесс формирования у преподавателя учебного учреждения системы общего образования Республики Таджикистан индивидуальной конкурентоспособности в рамках обучения в высшем учебном заведении включает в себя:

- поведенческую тактику в процессе обучения;
- поведенческую стратегию в процессе обучения;
- процесс саморазвития и самоопределения;
- внесение корректив в поведенческую тактику и стратегию преподавателей учебных учреждений системы общего образования Республики Таджикистан;
- контроль за факторами, оказывающими влияние на индивидуальную конкурентоспособность.

Одним из лучших способов повысить уровень личной конкурентоспособности через способность к осуществлению правильного выбора является умение анализировать свою деятельность на всех ее этапах. Будущие специалисты уже в ходе обучения в высшем учебном заведении должны ответственно определиться с направлением своего жизненного и профессионального развития, учитывая, кроме прочего, требования рынка труда.

Успешность процесса формирования у будущего специалиста личной конкурентоспособности во многом обусловлена влиянием внутренних и внешних факторов. В число внутренних факторов входит ряд личностных качеств, стремление стать настоящим профессионалом, осознанное решение связать свою судьбу с образовательной сферой. Не вызывает сомнений, что грамотный, систематический подход к процессам формирования индивидуальной конкурентоспособности обязательно приведет к росту профессиональных знаний, умений и навыков [3, С. 43].

Одним из важнейших условий обеспечения личной конкурентоспособности является достижение успеха в учебной деятельности. Только так можно сформировать личность, готовую максимально реализовать свой потенциал в различных областях деятельности.

В современных условиях задача формирования у преподавателей учебных заведений Республики Таджикистан конкурентоспособности является одной из значимых задач системы образования. Для решения этой задачи должна быть разработана и обоснована соответствующая технология, направленная на формирования у учащихся индивидуальной конкурентоспособности в ходе образовательного процесса.

Оценивая конкурентоспособность преподавателей учебных заведений системы общего образования Республики Таджикистан, следует учитывать эффективность взаимодействия между студентом и преподавателем, а также определить критерии оценки качественного уровня профессиональной подготовки будущего специалиста. Качественный уровень подготовки специалиста оценивается по двум направлениям:

- оцениваются личностные качества будущего специалиста;
- оценивается уровень профессиональной компетентности будущего специалиста, его соответствие стандартным требованиям.

Мы считаем, что структура обучения должна включать в себя следующие составляющие, оказывающие влияние на формирование личной конкурентоспособности [5]:

- мотивационная составляющая - мотивация к личностным и профессиональным успехам, волевые и эмоциональные качества преподавателей учебных учреждений системы общего образования Республики Таджикистан;
- содержательная составляющая - обучение преподавателей умению максимально раскрывать свой творческий и интеллектуальный потенциал, нахождению методов и путей решения стоящих перед ними задач;
- операционная составляющая - навыки создания интеллектуальных и творческих проектов, поиска необходимой информации и самостоятельного планирования собственной деятельности.

Рассматривая структуру конкурентоспособности специалиста в современных условиях, считаем необходимым учитывать следующие важные, на наш взгляд, качественные характеристики:

- уверенность в своих силах;
- владение необходимыми навыками и знаниями;
- способность к конструктивному диалогу;
- эмоциональная устойчивость;
- умение отстаивать свою позицию;
- способность к объективной оценке своих действий;
- способность к обоснованному риску и готовность нести ответственность за свои действия.

Кроме вышесказанного, мы считаем важными следующие показатели конкурентоспособности современного специалиста:

- качественный уровень образования, обеспечивающий специалисту конкурентные возможности на рынке труда;
- уровень профессиональной компетентности;
- высокий уровень профессионального мастерства;
- разносторонняя подготовка, познания, выходящие за пределы узкопрофессиональной сферы;
- умение прогнозировать возможные последствия своих действий;
- готовность нести ответственность за результаты самостоятельно принятых решений;
- умение быстро ориентироваться в ситуации и оперативно принимать решения;
- следование принципам здорового образа жизни.

Поскольку целью высших учебных заведений является подготовка профессионалов в тех или иных областях деятельности, они, по нашему мнению, должны иметь в своем педагогическом арсенале модель формирования конкурентоспособности будущих специалистов. Мы считаем, что эта модель должна включать в себя требования,

предъявляемые к личностным характеристикам преподавателей, а также требования, касающиеся их профессиональных умений и навыков [2, С. 24].

Формирование конкурентоспособного профессионала предполагает выполнение еще одного важного условия, а именно - доступа преподавателя к оценке собственных навыков и знаний. Как правило, в учебных заведениях оценку уровня знаний учащихся осуществляет преподаватель. Между тем, в настоящее время наблюдается тенденция, которая нашла свое отражение в ряде пособий, согласно которой преподаватели учебных учреждений системы общего образования Республики Таджикистан должны обладать умениями самостоятельной оценки своих знаний. Что, безусловно, требует нового подхода к обучению.

Для успешно реализации программы обучения, построенной по личностно-ориентированной модели, должен быть изменен сам подход к образовательному процессу. Традиционно учащиеся вузов на начальных курсах изучают общие предметы и теоретические основы своей профессии, профессиональные же практические навыки осваивают на старших курсах. Безусловно, в таком подходе есть своя логика, согласно которой лишь после изучения теоретической части следует приступать к освоению практических занятий. Однако такая модель приводит к некоторому отчуждению теории от практики [4, С. 28].

В современных условиях личностно-ориентированный подход к обучению становится одним из приоритетных в педагогике.

Автор данного исследования считает, что его преимущество заключается в том, что факторы как субъективного, так и объективного характера замыкаются на личности преподавателя учебного учреждения системы общего образования Республики Таджикистан.

Как свидетельствует проведенный анализ, изучение теории профессиональной компетентности преподавателя учебного учреждения системы общего образования Республики Таджикистан входит в число наиболее актуальных проблем современной педагогики, имеющих как теоретическое, так и методологическое значение.

Мы считаем, что необходимость обратиться к личностно-ориентированному подходу в педагогике вызвана рядом существенных проблем в образовательной системе Республики Таджикистан. Одна из них состоит в том, что у отечественных преподавателей наблюдаются существенные пробелы в знаниях и навыках обучения согласно субъектно-субъектной модели.

На сегодняшний день негативное влияние на качественный уровень образовательного процесса в учебных заведениях системы общего образования Республики Таджикистан оказывает отсутствие навыков диагностирования преподавателей, а также недостаточное внимание к проблемам деятельности учреждений повышения их квалификации.

Для современной образовательной системы очень важно организовать целостную работу учреждений повышения квалификации преподавателей, организовать их работу на принципах личностно-ориентированного обучения. Для этого очень важным считаем обратиться к теоретическим и методологическим разработкам таких исследователей, как Е.В. Бондаревская, Э.Н. Гусинский, О.С. Газман, В.П. Зинченко, В.Е. Зеньковский, В.В. Сериков, В.В. Розанов, И.С. Якиманская, Ю.И. Турчанинова и других авторов, исследовавших вопросы, связанные с личностно-ориентированным обучением.

Необходимо расширить рамки использования теоретических разработок в данной сфере, применив их к работе системы повышения квалификации преподавателей на всех уровнях.

Отечественные ученые-педагоги рассматривают личностно-ориентированный подход, главным образом, как методологическую конструкцию, которая опираясь на комплекс взаимосвязанных понятий, содействует процессу формирования профессиональных компетенций, оказывающих позитивное влияние на развитие педагогической теории и практики [1, С. 19].

В первую очередь, следует понимать, что личностно-ориентированный подход позволяет удовлетворить интересы и потребности как педагога, так и учащегося.

Детализируя структуру личностно-ориентированного подхода в контексте разработки теоретической основы формирования профессиональной компетентности у

преподавателя учебных учреждений системы общего образования Республики Таджикистан, автор акцентирует внимание на том, что педагогические действия основаны на отношениях субъект-субъектного характера.

Применительно к системе повышения квалификации преподавателей это означает целенаправленную активизацию деятельности педагогического состава этих учреждений. Общеизвестно, что субъектность не появляется по умолчанию от природы, она формируется в рамках общества, в контексте нашей тематики - в рамках социума, сложившегося в учреждениях системы повышения квалификации преподавателей. Личностно-ориентированный подход мы рассматриваем как уникальную связь субъекта с содержательной оставляющей его целевых ориентиров.

В состав технологической составляющей личностно-ориентированного подхода входят наиболее оптимальные для этой методологии формы образовательной деятельности. По мнению Е.В. Бондаревской, в состав педагогического арсенала личностно-ориентированного подхода входят различные приемы, формы, способы и методы, которые ориентированы на индивидуальное развитие личности и предоставляют возможность выбора поведенческих моделей и содержательной составляющей обучения.

Многие ученые-педагоги считают, что в этот арсенал также уместно включить способы педагогической поддержки индивида, приемы и методы рефлексивного характера, диалог.

Т.В. Машарова считает, что личностно-ориентированный подход к моделированию процесса формирования профессиональной компетентности преподавателей учебных учреждений системы общего образования Республики Таджикистан в рамках программы повышения квалификации преподавателей включает в себя совокупность оставляющих, которые определяют его направленность.

В таблице мы приведем основные характеристики учебного процесса, основанного на личностно-ориентированном подходе.

Характеристика учебно-воспитательного процесса, основанного на личностно-ориентированном подходе

Цель	Освоение базовых знаний
Обучение	Нацелено на достижение желаемых результатов, проводится в соответствии с разработанным алгоритмом
Уровень	Определен минимально допустимый уровень компетентности, которому должен соответствовать учащийся по итогам прошедшего этапа обучения перед тем, как перейти к следующему этапу.
Методика и содержательная составляющая	Направлены на достижение конкретных педагогических целей
Обратная связь	Учащиеся обеспечены оперативной обратной связью относительно своей учебной деятельности и поведения.
Оценивание	Осуществляется по установленным критериям уровня освоения учебного материала и, как правило, представляет собой демонстрацию уровня сформированности у учащегося профессиональной компетентности
Результаты	Формулируются согласно определенным критериям в различных формах, наиболее соответствующих конкретному виду оцениваемых знаний или навыков.

В таблице содержание элементов профессиональных компетенций преподавателя использован личностно-ориентированный подход к разработке алгоритма авторской модели повышения квалификации преподавательского состава учебных учреждений системы общего образования Республики Таджикистан с опорой на положения личностно-ориентированного подхода и профессиональной компетентности.

Таким образом, работа учреждений в рамках системы повышения квалификации преподавателей, основанная на личностно-ориентированном подходе, отличается своим

алгоритмом для каждого из направлений. Важно понимать, что любой вид технологий проходит через все этапы согласно теоретическим принципам педагогики.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ажыкулов С.М., Общая модель, содержание и показатели профессиональной компетентности будущих учителей по решению педагогических ситуаций // Вестник науки и образования. 2020. №1-1 (79). – С. 19.
2. Брякова И.Е., Креативная компетентность педагога - новый вектор развития образования // Педагогический ИМИДЖ. 2019. №3 (44). – С. 24.
3. Кизрина Н.Г. Формирование проектной компетентности будущих учителей иностранных языков (на примере Мордовского государственного педагогического института им. М. Е. Евсевьева) // Педагогика. Вопросы теории и практики. 2019. №3. – С. 43.
4. Копышева Т.Н., Григорьев Ю.В., ИКТ-компетентность будущего учителя информатики в процессе профессиональной подготовки в вузе // Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева. 2019. №1 (101). – С. 28.
5. Назарова, И. В. Самостоятельная работа как средство профессионально-творческого саморазвития студентов: автореф. дис... канд. пед. наук / И.В. Назарова. - Саратов, 2011. - 22 с.
6. Русинова Н.П., Федотова Е.Л., Условия подготовки будущих педагогов к реализации проектной технологии // Вестник БГУ. 2016. №4. – С. 11.
7. Фидарова М.Г. Подготовка будущих учителей информатики в условиях вуза к использованию проектных технологий в образовательном процессе // АНИ: педагогика и психология. 2019. №3 (28). – С. 27.

Ключевые слова: *личностно-ориентированная модель, интеллектуальная сфера личности, психологические особенности индивида, индивидуальные особенности учителя, характер, темперамент, психологический возраст, конкурентоспособность, внешние факторы.*

Шарипов Муҳаммадҷон

РАВИШИ БА ШАХСИЯТ НИГАРОНИДАШУДА ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТНОКИИ ОМУЌЗОРОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМИ

Дар мақола масоили коркарди барномаҳои таълимӣ аз рӯи амсилаҳои ба шахсият нигаронидашуда ва фароҳамсозии шароитҳои барои рушди самтҳои зехнии шахс зарурӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор дода шуда, қайд карда мешавад, ки ин, на танҳо омилҳои синнусолӣ, балки, пеш аз ҳама, бахисобгирии вижагиҳои психологӣ фардро тақозо мекунад ва, гузашта аз ин, дар раванди таълим ҳамчунин бояд хусусиятҳои психологӣ омузгорон – аз синнусоли психологӣ то ҳислату темперамент, ҳуллаас, ҳар он чи ки мафҳуми фардиат дар худ таҷассум мекунад, бояд дар мадди назар гирифта шавад. Зеро раванди ташаккули рақобатпазирӣ дар омузгорони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таъсири як қатор омилҳои беруна қарор дорад, ки бо хусусият ва нишонаҳои ҳоси худ фарқ мекунанд.

Калидвожаҳо: *амсилаи ба шахсият нигаронидашуда, соҳаи инфиродии шахс, хусусиятҳои психологӣ фард, хусусиятҳои инфиродии омузгор, ҳислат, темперамент, синнусоли психологӣ, рақобатпазирӣ, омилҳои беруна.*

Sharipov Mukhammadjon

A PERSONALITY-ORIENTED APPROACH TO THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS OF GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS

The article considers the issues of developing a training program based on a personality-oriented model and creating the conditions necessary for the development of the sensory and intellectual spheres of the individual and notes that this, in turn, requires taking into account the psychological characteristics of the individual, and not only age factors, moreover, in the learning process, individual characteristics of teachers should also be taken into account - from their psychological age to character and temperament, all that constitutes the concept of individuality. Since the process of forming competitiveness among teachers of secondary schools of the Republic of Tajikistan is influenced by a number of external factors that differ in their characteristics and dynamics.

Keywords: *personality-oriented model, intellectual sphere of personality, psychological characteristics of an individual, individual characteristics of a teacher, character, temperament, psychological age, competitiveness, external factors.*

Сведения об авторе: Шарипов Мухаммаджон - директор Филиала РИПКПРСО в Бокhtarском регионе Хатлонской области, тел. 93 447 59 00, sharipov-mukhammadzhon@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Мухаммаджон - директори Филиали ДҚТИБКСМ дар минтакаи Боктари вилояти Хатлон, тел. 93 447 59 00, sharipov-mukhammadzhon@mail.ru.

Information about the author: Sharipov Mukhammadjon-Director of the RIPKPRSO Branch in the Bokhtar region of the Khatlon region, tel. 93 447 59 00, sharipov-mukhammadzhon@mail.ru.

**Н.М.РАҶАБОВ
Ҷ.М.ҶУРАБОЕВ**

НАҚШИ ОИЛА ҲАМЧУН НИҲОДИ ИҶТИМОӢ ДАР ПЕШГИРИИ КАҶРАҶТОРИИ НАВРАСОН

Тарбияи насли наврас кори бисе муҳим ва тақдирсози имрӯзу ояндаи миллати мо ба ҳисоб меравад. Ҳамаи институтҳои иҷтимоӣ - оила, мактаб, ҷомеа дар кори тарбия бояд ҷаълона ширкат намоянд, зеро солимии ҷомеаи ояндаи мамлакат аз сатҳи таълим ва тарбияи насли наврас саҳт вобастагӣ дорад. Имрӯзҳо дар ин самт иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» нақши муҳимро иҷро карда метавонад. Ин иқдоми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз талаботи ҷомеа сарчашма гирифтааст, саривақтӣ буда, метавонад тавассути ислоҳи вазифаҳои иҷтимоии оила ба масъалаи пешгирии каҷраҷторӣ дар наврасон таъсири мусбӣ расонад. Дар оила кӯдак аввалин малакаҳои муошират ва рафторро аз худ мекунад ва одатҳои аввалин дар ӯ ташаккул меёбанд. Ташаккулёбии талаботи маънавии кӯдак (идеалҳо, маънавиёт, афкор ва шавку ҳавасҳои маърифатӣ) ва арзишҳои фарҳангӣ аз он вобастагӣ доранд, ки тарбияи оилавӣ дар кадом шароит сурат мегирад, зеро «тарбияи муҳити оилавӣ дар кӯдак авалин тарҳи олами атрофро муайян намуда, тарзи ҳаёти мувофиқро ташаккул медиҳад» [5, с. 242].

Оила дар муайянсозии рафтору кирдори кӯдакону наврасон нақши ҳалқунандаро мебозад. Паст гардидани ахлоқи қисме аз наврасону ҷавонон, ҷалб гардидани онҳо ба ҳар гуна ҳаракату равияҳои бегона ва ба ҷинояткорӣ даст задани иддае аз онҳо пеш аз ҳама дар беаҳамиятӣ ва бемасъулияти падару модарон мушоҳида мегардад. Таҷрибаи инсоният собит менамояд, ки дар ҳама давру замон ниҳодҳои буданд, ки тавассути онҳо рафтору кирдори инсон дар ҷомеа зери ҷаҳорҷӯбаи муайян нигоҳ дошта мешуд. Ниҳодҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа вазифаҳои гуногунро иҷро менамоянд. Аз ҷумла, такомул ва тақрористехсолқунии муносибатҳои ҷамъиятӣ, танзим ва ғайраҳо вазифаҳои умдаи ниҳодҳои иҷтимоӣ мебошанд.

Дар баробари ин, таҷрибаи солҳои охир исбот намуд, ки дар шароити тағйирёбии қули иҷтимоӣ фарҳангӣ ва гуногунрангии мафкуравӣ вазифаи тарбиявии ниҳодҳои иҷтимоӣ ба маротиб меафзояд. Манзури мо аз таъкиди ин нукта аз он иборат аст, ки қоҳиши баъзе унсурҳои рафтору кирдор дар ин давр бевосита ба вазъи ҷаълолияти ниҳодҳои иҷтимоӣ вобаста мебошанд. Мавриди зикр аст, ки ниҳодҳои иҷтимоӣ, ки дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ амал менамуданд, пас аз пошхӯрии он қоста гаштанд. Ҳолати аномия (ҳолати идоранашавандагии ҷомеа) ба миён омада, алоқамандҳои иҷтимоӣ иқтисодии пештара вайрон шуданд ва ҳаракати иҷтимоӣ одамон вусъат ёфта, дифференсиатсия ва шикасти қолаби иҷтимоиро тезонид. Муаллифон таҷрибаҳои, ки муҳаққикон ва мутахассисони Тоҷикистонӣ дар самти пешгирӣ ва рафъи каҷраҷтории ноқолигон андӯхтаанд, таҳлил намуда, дар ин замина ба ҷунин ҳулоса омадаанд, ки дар кори тарбияи насли наврас, пешгирӣ кардани густариши каҷраҷторӣ ва ҷинояткорӣ дар байни онҳо, бояд ҳамаи ниҳодҳои иҷтимоӣ, ба таври муттафиқона ширкат ва ҳамкорӣ кунанд. Дар ин самт алалҳусус давлат, ҳизбҳо, ташкилотҳо ва ҳаракатҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, маориф ва фарҳанг нақши муфидро иҷро мекунанд. Аммо таъсири бевоситаро ба рафтори одамон, асосан ба ташаккули шахсияти ӯ оила мерасонад. Оила ин роҳи асосии алоқаи фарҳангӣ-маърифатии байни наврасон мебошад, ки рафтори маънавии шаклгирии шахсияти наврасро муайян мекунад ва омили муҳими инкишофи насли наврас мебошад. Асоси ҷаълолияти оила ин системаи муносибат ва уҳдадорӣҳои мебошад, ки ба уҳдаи аъзои он воғузур шудаанд. Он ақсар вақт ҳусусияти таърихӣ

ташакулгардида дорад, ба таври парешон дар заминаи анъанаҳои оилавии асрҳо устуворшуда сурат мегирад, меёру низоми шартӣ дорад ва бо он нақшҳои иҷтимоӣ-психологӣ муайян карда мешавад, ки аъзои оила аз худ кардаанд.

Инкишофи иҷтимоии наврас маҳз дар оила сурат мегирад, зеро дар ин ниҳод доираи маънавий-амалии ҳаёту фаъолияти ӯ ташакул меёбад. Носолимии муносибатҳои оилавӣ дар рафтор ва инкишофи кӯдак, дар тарзи ҳаёти ӯ мушкилоти зиёдро ба бор меоварад ва ба вайроншавии арзишӣ оварда ба муваффақияти иҷтимоишавии оилавӣ таъсир мерасонад.

Агар талаботи наврас ба ҳимояи психологӣ ва ҳуқуқӣ, талабот ба фаҳмидашуда будан қонеъ карда нашавад, низоъ бо волидайн ва дигар аъзои оила метавонанд раванди иҷтимоишавии иҷтимоӣ-ҳуқуқиро вайрон кунанд ва ӯро барои муттаҳид шудан бо наврасони қачрафтор пайваст мекунад, ки дар натиҷа ӯ на ҳама вақт рафтори дар доираи қонун бударо содир мекунад.

Бояд тазаққур дод, ки дар солҳои охир, Ҳукумати Тоҷикистон чихати то ҳадди имкон қоҳиш додани сатҳи рафъи ҷиноятқорӣ ва қачрафтории ноболиғон қораҳои мушаххас андешида истодааст. Яке аз санадҳои муҳими меёриву ҳуқуқӣ, ки барои ҳалли ин масъала мусоидат мекунад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» мебошад. Қонуни мазкур аз волидон талаб мекунад, ки ба вазифаҳои оилавӣ ва тарбиявии худ бо масъулият муносибат кунанд. Дигар ниҳодҳои анъанавии иҷтимоӣ низ барои таълиму тарбияи насли наврас масъул мебошанд.

Дар таҳлили масъалаи мазкур маълум мегардад, ки оила яке аз институтҳои иҷтимоӣ буда дар пешгирии қачрафтории наврасон нақши қалидириро иҷро мекунад. Оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ аз муносибатҳо ва робитаҳои мураккаб иборат мебошад. Мураккабии муносибатҳои оилавӣ дар он зухур меёбад, ки дар оила муносибатҳои раванӣ, иқтисодӣ, маънавию фарҳангӣ ба ҳам омехта гашта, низоми умумии иҷтимоиро ташкил менамояд. Одатан қомеақоро ба анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ қудо менамоянд. Қомеаи муосири Тоҷикистон анъанавӣ буда, дар ҳолати гузариш аз як муносибати иҷтимоӣ ба дигараш қарор дорад.

Дар қомеаи Тоҷикистон нақши оила дар тарбияи рафтору қирдори насли наврас мақоми ҳалқунанда мебозад. Аммо дар натиҷаи қанги шаҳрвандӣ нақш, мавқеъ ва обрӯву эътибори оила қоста қарид, ки он боиси вайрон қаридани рафтору қирдори насли наврас шуд. Аз ин рӯ, муҳаққикон қунин мешуморанд, ки бӯқрони солҳои аввали соҳибистиклолӣ пеш аз ҳама бӯқрони вайрон қаридани одобу ахлоқ ва муоширати насли наврас меҳисобанд. Мутафакқирони тоҷику форс оид ба тарбияи наврасон ва омилҳое, ки ба қоҳишқбии тарбияи онҳо боис мегарданд, дар асарҳояшон андешаҳои зиёде овардаанд, аз қабилӣ Абунаср Форобӣ дар асараш “Фусул-ал-мадани”, Абуали ибни Сино дар қитобаш “Сиёсат”, (қоби сеюм ва қорум), Муҳаммад Ғазолӣ дар қитоби “Қимёи саодат” ва “Айюҳа-л-валад” (Писари ман), Фаҳриддин Розӣ дар “Қомеъ ул-улуи” (Қобусномаи илмҳо) ба масъалаҳои оила, оиладорӣ, тарзу усули тарбия вобаста ба синну сол, масъулият ва ҳуқуқҳои волидайн оид ба тарбияи фарзанд андешаҳои ҳудро баён намудаанд. Дар баробари ин аз қониби онҳо таъқид мегардад, ки оила ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ ба ғайр аз ташқили ҳоқагидорӣ, боз муносибатҳои байни зану мард, волидайну фарзанд, пешгирии вайроншавии тарбияи наврасон ва ғайраро низ дар бар мегирад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳоло дар ҳолати “гузариш” қарор дорад, дорои муаммоҳои ҳосаи ин давр мебошад. Вобаста ба ин дар назди оила низ вазифаҳои сифатан нав ба миён оидааст.

Оила дорои қунин вазифаҳо мебошад:

1. **Репродуктивӣ (тақрористехсолқунӣ):** тавлид ва тарбияи фарзанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи асосии оила ҳисоб мешавад;

2. **Сотсиализатсия (иҷтимоишавӣ):** оила мақони асосии тарбияи фарзанд мебошад, ки онро бо шаклҳои гуногун аз қумла машварат додан, бовариқунонӣ, ҳавасмандқунӣ, қазо, тақлид амалӣ мегардонад. Сотсиализатсияи аввалини қудақ маҳз дар оила сар мешавад. Реаксияи аввалини қудақ ба рафтори дуруст ва ё нодурусти аъзои оила муносибати байниҳамии волидайн бо фарзандон муҳити оилави – инҳо омилҳое мебошанд, ки метавонанд наврасро бо роҳи дуруст ё нодуруст тарбия намоянд, инқунин ба муносибати онҳо ба атрофиён таъсир расонанд;

3. **Ташаккул додани ҳувияти миллӣ:** яке аз вазифаҳои муҳими оила мебошад. Таърих исбот менамояд, ки ба тоҷикон ҳамеша чунин ҳислатҳо ба монанди меҳнатдӯстӣ, покизагӣ, ростагорӣ, адолатҷӯи ва дигар ҳислатҳо хос будааст. Аз ин рӯ, имрӯз дар назди оила вазифаи меистад, ки ин арзишҳои воло дар симои насли наврас ташаккул дода шаванд;

4. **Вазифаи иқтисодии оила:** дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ ин вазифаи оила хеле аҳамияти амалӣ пайдо намудааст. Сарфаю сариштакорӣ, пешгирии зиёдаравӣ, маҳорати идораи иқтисоди хонаводагӣ ва ғайра маҳз аз тарбияи оилавӣ сарчашма мегардад. Ғайр аз ин, ибтидоӣ интихоби касб низ аз оила оғоз мегардад;

5. **Вазифаи маърифатии оила:** Дар замони таракқиёти илму техника, технология ва воситаҳои телекоммуникатсионӣ ин вазифаи оила хеле муассир гаштааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Қонуни “Масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд” волидайн вазифадоранд, ки барои таълиму табияи фарзанд ва пешгирии амалҳои номатлуби фарзандон тамоми шароитҳоро муҳайё намоянд. Аз давраи кӯдакӣ дар дар замири фарзандон меҳру муҳаббат нисбат ба якдигар ва ба илму маърифатро парвариш намоянд;

6. **Вазифаи тарбияи маънавий:** Кӯдакон аз даврони тифли дар доираи ғамхорӣ падару модар қарор доранд. Ҳар як рафтори падару модар барои кӯдак намунаи ибрат аст. Олим ва педагоги рус А. Макаренко дар ин ҳусус чунин нигоштааст: “Шумо гумон накунед, ки фарзандатонро ҳангоми дар хона будан, муошират ва ё ҳангоми корфармоӣ тарбия менамояд. Шумо фарзанди худро ҳар лаҳза, ҳатто ҳангоми дар хона набуданатон низ тарбия менамояд. Чӣ тавр либос мепӯшед, бо дигарон чӣ тавр муошират менамояд, лаҳзаҳои хурсандӣ ва ғамгинӣ шумо, суҳанрониву хандаи шумо, муносибати шумо бо дӯстон ва душманатон, мутоилаи китобу маҷала ва рӯзномаҳо – ин ҳама барои тарбияи фарзанд таъсири бевосита дошта, дар ташаккули шахсияти ӯ нақши муассир дорад” [4, с. 25].

Таҷрибаи солҳои аввали соҳибистиклолии Тоҷикистон нишон дод, ки байни сатҳи бекориву камбизоатӣ ва коҳишҳои одобу рафтор алоқамандии амиқ ҷой дорад. Ин падидаҳо имкониятҳои бархӯрдории ҷавонро аз оилаҳои камбизоат ба низоми таҳсилот, тандурустӣ, истироҳату фароғат, ҷойи қори шоиста маҳдуд намуда, онҳоро ба кӯчаи сарбаста мебарад ва билохира онҳо даст ба рафтору кирдори зишт мезананд. Бояд таъкид намуд, ки чунин раванд пайгири ҳамаи ҷомеаҳо, ки дар ҳолати “гузариш” қарор доранд, хос аст. Ташвишвар ин аст, ки бекориву камбизоатӣ ба таври фароғир осоиштагӣ, устувории рушд ва ваҳдати иҷтимоии ҷомеаро халалдор менамояд. Ба андешаи Афлотун “камбизоати заволи давлат ва ҳусну тавачҷуҳ ба зиндагӣ буда, дар маънавияти инсон ҳисси бадбинӣ, ҳасад, душманиву қасосгириро ба миён меорад. Аммо фаровонии боигарӣ низ ба маънавияти ҷомеа таъсири манфӣ расониданаш мумкин аст. Боигарии аз ҳад зиёд иллати танбалӣ, коргурезӣ, нописандии дигарон, гардиданаш мумкин аст” [6, с. 11].

Аммо ба андешаи мо, ташаккули одобу рафтори инсонро фақат ба омилҳои модӣ вобаста намудан дуруст нест, зеро мисолҳо дар ҳусуси он, ки аз оилаҳои таъмингардида фарзандон меёрҳои ахлоқро вайрон менамоянд. Чунин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки омилҳои маънавий, ба мисли меҳру муҳаббат, якдигарфаҳмӣ, ғамхорӣ нақши муассир доранд. Дар тарбияи фарзанд меҳри волидайн хеле зарур аст. Фазаи дӯстиву рафоқат, меҳнати якҷояи аҳли хонавода, суҳбатҳо дар мавзӯҳои гуногун шавқу ҳаваси маънавии умумиоилавино ташаккул медиҳад. Вобаста ба ин таъкид намудан ҷоиз аст, ки агар мактаб ба фарзанд таълим диҳад, асосҳои илму донишно омӯзонад, оила руҳи инсонро ташаккул медиҳад.

Таҷқиқот нишон медиҳад, ки дар ин қор нақши падар ва модар хеле муассир аст. Аммо дар ҷомеаи мо, ки модарон бештар бо фарзанд саруқор доранд, нақши онҳо дар тарбияи фарзанд ва рафтори ӯ таъсири бештар ба наврасон мерасонад. Бе меҳри арзишмандӣ волидайн, тарбияи маънавии фарзанд ғайри имкон аст. Аммо бояд таъкид намуд, ки меҳр ва ғамхорӣ волидайн нисбат ба фарзанд меёрҳои худро дошта бошад.

Оила ҳамчун ниҳоди сарчашмаи омӯхтан, азхуд кардани донишҳои ахлоқӣ, таҷрибаи одобу рафтор, танзими муносибатҳои байни волидайн ва фарзандон маҳсуб мегардад. Анъанайи хуби фарҳанги оиладорӣ миллати тоҷик ин аст, ки дар ин ҷо эҳтироми хос ба падару модар, ба калонсолон ҷойгоҳи хоса дорад. Натанҳо тарбияи услубу одоби муошират, балки талаботи одитарини ахлоқӣ, ки аз Зардуштия оғоз меёбад – пиндори нек,

рафтори нек, гуфтори нек низ аз тарбияи оилави оғоз меёбад. Оила вазифаҳои дар рофта бо тамоми муассисаҳои давлатию ҷамъиятӣ, мактабу маориф, соҳаи санъат иҷро менамояд. Бегуфтгӯ ҳамаи вазифаҳои оила муҳиманд, аммо муҳимтарини онҳо идомаи насл, тарбияи фарзанд ва пешгири намудани амалҳои номатлуб ва нагаравидани фарзандон ба ҳар гуна ҳизбу ҳаракатҳо ва равишҳои ғарбӣ маҳсуб меёбад. Дар замони муосир оила ба яке аз ниҳодҳои муҳимеки таълим ёфтааст, ки нафақат вазифаи тарбиявӣ, балки ҳамчун василаи нигоҳдории тартиботи иҷтимоӣ шинохта шудааст. Дар ин радиф қабул гаштани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» саривақтӣ ва ҳуҷҷати муҳим буда, хусусият ва моҳияти бузурги иҷтимоӣ ва маънавӣ дошта, дар таълиму тарбияи маънавӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии ҷомеа нақши бузург мебозад.

Ногуфта намонад, ки ҷомеа бе оила вучуд дошта наметавонад, чунки оила пойдевори муносибатҳои иҷтимоӣ аст. Агар оила дар ҷомеа рисолати аслии хеш - тарбияи фарзандро дуруст ба роҳ монад, зинаҳои минбаъдаи иҷтимоӣнашавии насли наврас бомуваффақият паси сар мегардад. Баръакс, дар оила нофаҳмӣ, беаҳамиятӣ нисбат ба фарзандон, шӯру ғавғо ва ихтилофҳо вучуд дошта бошад, боиси пайдоиши кӯдакони қачрафтор мегардад, ки қонуншиканӣ содир менамояд. Чуноне, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» омадааст: «Волидайн вазифадоранд, ки барои сиҳати ҷисмонӣ ва равонии кӯдак пайваста ғамхорӣ кунанд, ўро ба мактаб омода ва барои инкишофи қабилитҳои вай шароити зарурӣ муҳайё созанд, фарзандонро дар рӯҳияи башардӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳисси наҷӯкорӣ, раҳмдилӣ, муносибати боэҳтиромона нисбати аҳли хонавода, забони модарӣ, адабиёту таърих, эҳтиром нисбат ба арзишҳои миллӣ, таърихи фарҳангии дигар халқҳо тарбия намоянд»[2, Қ.Ҷ.Т (дар бораи маориф) № 537].

Дар тарбияи ҳамаҷонибаи фарзандон масъулияти падару модарон бисе бузург аст. Волидон набояд вазифаи худро таҳно дар доираи худуди муайян иҷрошуда ҳисобанд, балки ба онҳо лозим аст, ки ба ҷанбаҳои рӯҳию равонӣ ва вазъи саломатии фарзандон низ таваҷҷуҳи амиқ зоҳир намоянд. Фарзанд тавре бояд тарбия ёбад, ки нахуст дорони адабу ҳуқуқи неку ва фаросати баланди инсонӣ бошад.

Инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ бештар хусусияти маънавӣ доранд ва он дар тафаккури инсон дар доираи оила барои фарзанд омӯзонида шаванд. Дар раванди ташаккул додани ҷунин тафаккур таъсири муҳит низ нақши асосиро мебозад.

Яке аз беҳтарин усули тарбияи фарзандон дар рӯҳию ифтихори ватандорӣ рафтори намунавии худро падару модар мебошад. Ҷалб намудани диққати фарзандон ба дастовардҳои миллӣ ва шинохт аз қаҳрамонҳои миллат ба рушди ҳисси ватандӯстӣ мусоидат менамояд. Дар ҳақиқат, оилаи солим ин ҷомеаи солим аст. Оилае, ки дар он сулҳу субот, яқдигарфаҳмӣ, дастгирии ҳамдигар чой дорад, оилаи пойдор ва солим аст. Гузаштагон беҳуда нагуфтаанд: Дар бунёди оила пастиву баландӣ, ҳамвориву нишебҳо ҳастанд, ки онро сарбаландона гузаштан масъулият ва сабру таҳаммулро тақозо мекунад. Бинобар ин, гуфтаҳо, дар ҳақиқат барои пойдории оила бисёр душворихоро паси сар кардан лозим аст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» бисёр вазифаҳо ба дӯши волидайн гузошта шудаанд, ҷунин оварда шудааст: «Эҳтиромро меҳрубонии мутақобила ва риояи ҳуқуқи ҳамдигар аз ҷониби падару модар дар зехни фарзанд эҳтиром ба инсон ва эҳтиром ба ҷамъиятро парвариш мекунад».[3, Қ.Ҷ.Т (дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд.) № 762]. Аз ин рӯ, шартӣ нахустини тарбияи фарзанди солаҳ, мавҷудияти сафою покизагӣ, раҳму шафоқат ва дӯстиву дӯстдорӣ миёни падару модар ва муҳити хонавода аст.

Оилаи ҳақиқатӣ хонае мебошад, ки қач ё нодуруст гузаштани он боиси ноустувории ин бино мегардад. Дар оилаи шахс тарбия меёбад, меъёрҳои ахлоқиро аз худ мекунад ва ба ҳаёти мустақил омада гашта ба камол мерасад. Оилаи мураббӣ аввалин роҳнамои ҳаёт, асосгузори феълу атвори ояндаи ва ташкили имрӯза аксаран дар асоси муҳаббати тарафайн ба вучуд меояд.

Вазифаи дигаре, ки дар замони ҳозира дар назди оила меистад, ин тарбияи хоҷагидорӣ ва меҳнатдӯстии фарзандон мебошад. Муҳаббат ба меҳнат аз даврони кӯдакӣ

тарбия карда мешавад. Муносибати софдилонаи аъзои калонсоли оила ба меҳнат ба фарзандон таъсири мусбат мерасонанд. Қадамҳои нахустини роҳи меҳнатдӯстиро бояд аз падару модарон омӯзанд. Нақши ниҳодҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла оила дар пешгирии қачрафтории наврасон хеле калон аст. Зеро тавре дар боло зикр гашт, ҷараёни иҷтимоишавии шахс маҳз аз оила оғоз ёфта дар зинаҳои минбаъда идома меёбад.

Нақши оила хусусан дар ҷомеаҳо, ки дар раванди тағйирёбиҳои куллии иҷтимоиву фарҳангӣ қарор доранд меафзояд, чунки дар ин ҷомеаҳо зиддиятҳо дар шаклҳои гуногун зухур ёфта, ба зерсохторҳои мухталифи ҷомеа, аз он ҷумла ба соҳаи ҳаёти маънавӣ таъсир мерасонанд. Номутавозинии рушди ҳаёти моддӣ ва маънавӣ дар ин гуна ҷомеаҳо боиси пайдо шудани иллатҳои мегарданд, ки онҳо заминаи коҳишёбии ахлоқ мегарданд. Тавре зикр намудем, паст гаштани фаъолияти ниҳодҳои иҷтимоӣ, бегонашавӣ аз решаҳои фарҳанги миллӣ, афзудани сатҳи бекорӣ, камбизоатӣ, функсияҳои оила дар тарбияи фарзанд аз ҷумлаи ин иллатҳо мебошанд. Ҷомеаи тоҷик, ки низ дар ҳолати гузариш ба муносибатҳои нави иҷтимоӣ қарор дорад, аз ин иллатҳо ӯрӣ нест. Дар раванди тағйирёбиҳои иҷтимоӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа арзиш ва арзишфаҳмии аъзоаш тағйир ёфта, рафтору кирдори онҳо дигаргуна шуда истодааст. Ҳамин нуқтаро низ таъкид намудан бамаврид аст, ки баъзан арзишҳои ахлоқие, ки ҷадидан ташаккул ёфта истодаанд, ба меъёрҳои ахлоқии ҷомеаи мо ба зиддият даромада, боиси номутавозунии ахлоқи фарди алоҳида ва ҷомеа шуда истодаанд.

Таҳлили адабиёти илмӣ ва баҳогузори прагматикӣ ба вазъият имконият медиҳад, ки чунин омилҳои оилавии ба қачрафтории наврасон мусоидаткунандаро ҷудо намоем:

– тобиши тарбиявӣ надоштани муносибатҳои оилавӣ ва мавҷуд набудани таъсири мақсадноки тарбиявӣ ба кӯдак;

– истифодаи зӯроварӣ дар шаклҳои гуногун ҳангоми тарбияи кӯдак;

– дар кӯдак ташаккул додани худбаҳодиҳии номувофик;

– ҳукмфармоии доимии фазои низоъ дар оила;

– норасоии муҳаббати волидайн;

– рафтори зиддиичтимоӣ ё ғайриахлоқӣ доштани яке аз волидайн ё ҳар дуи онҳо.

Оила танҳо дар он ҳолате нақши худро ҳамчун ниҳоди иҷтимоии тарбияи шахсият пурра иҷро карда метавонад, ки омилҳои дар боло зикршударо бартараф намояд. Бартараф кардани ин омилҳо шартҳои муҳими ба вучуд овардани фазои солимии психологӣ дар муносибатҳои оилавӣ мебошад, ки он дар навбати худ меҳвари аслии беҳдошти солимии психологӣ кӯдаконро ташкил мекунад. Барои расидан ба ин ҳадаф баланд бардоштани маърифати оиладорӣ шартҳои муҳим аст, зеро «маърифати оиладорӣ – ин маҷмӯи дониш, маҳорат, таҷриба ва тасаввурот мебошад, ки туфайли он муносибатҳои оилавӣ ба танзим дароварда мешаванд. Маърифати оиладорӣ имконият медиҳад, ки дар бунёдкунандагони оила тасаввуроти мувофиқи никоҳию оилавӣ ташаккул ёбад» ва ин тасаввурот ба солимии психологӣ аъзои оила мусоидат мекунад [7, с.146].

Нишондиҳандаи асосии дараҷаи солимии психологӣ ин дараҷаи мутобиқшавандагии иҷтимоии шахс маҳсуб меёбад, ки ифодакунандаи созгории шахс бо ҷомеа аст. Дар сурати созгор будани рафтору муносибати шахс ва арзишҳои шахсии ӯ бо меъёрҳои рафтору муносибат дар ҷомеа ва арзишҳои иҷтимоӣ интизориҳои шахс аз муносибатҳои иҷтимоӣ қонеъ мегарданд, ки ин муҳимтарин омилҳои пешгирӣ намудани қачрафторӣ дар наврасон мебошад. Бешубҳа оила «мақони осоиш» аст ва рисолати худро танҳо дар сурате анҷом дода метавонад, ки нафаре аз аъзои он осоиши худро дар қанор наҷӯяд ва ин боиси рафтори зиддиичтимоӣ ё ғайриахлоқии ӯ нагардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба пешгирӣ намудани қачрафторӣ дар байни наврасон ва ҷавонон як қатор барномаҳо ва қонунҳо аз қабилҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (аз 2-юми августи соли 2011 № 762), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4-уми июли соли 2013, № 537), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 8-уми июни соли 2007) ва Барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

аз 1 августи соли 2012, № 382) баррасӣ карда шудааст, ки ҳамаи ин қонунҳо барои аз байн бурдани қачрафторӣ дар наврасон ва ҷавонон мусоидат мекунанд.

Барои пешгирӣ ва бартараф намудани зухуроти номатлуби қачрафторӣ дар наврасону ҷавонон тавсияҳои зерин мувофиқи мақсаданд:

➤ қачрафтории наврасонро яку якбора бартараф кардан ғайриимкон аст, барои ин бояд ҳамкориҳои мунтазами сохторҳои гуногуни давлатӣ, дар якҷоягӣ бо оила ба роҳ монда шавад;

➤ ислоҳи қачрафтории наврасон одатан пас аз қонунвайронкунии онҳо, яъне замоне шурӯъ мешавад, ки аллақай он устувор гардидааст, аммо аз назари мо, ин усул он қадар самарабахш нест. Бинобар ин, ҳамгирии фаъолияти мақомот бо оила дар самти пешгирии шаклгирии қачрафторӣ дар наврасон бояд ба роҳ монд;

➤ тарбияи насли наврас на танҳо як вазифаи оила буда, ҳамаи ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар ин самт бояд саҳмгузор бошанд;

➤ қор бо наврасони қачрафтор бояд дар робитаи наздик бо волидон, муаллимон, мураббӣён, мутахассисони вазорати фарҳанг, мутахассисони вазорати қорҳои дохилӣ ва дигар шахсони масъул гузаронида шавад;

Ҳамин тариқ, оила бе шубҳа ниҳоди иҷтимоист, ки ба ташаккули шахс бунёд мегузорад, ки дар тамоми ҳаёти инсон аҳамияти хосса дошта, сарҳади маънавий ва кодекси рафтору кирдори инсонро муайян менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Концепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 801 тасдиқ шудааст).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4-уми июли соли 2013, № 537)
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (2 августи соли 2011 № 762)
4. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей. – М.: Уч.пед.гиз, 1950. с.25
5. Миняров В.М. Психология семейного воспитания (диагностико-коррекционный аспект) /В.М. Миняров. –М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. с.57
6. Мир философии. М.: Издательство политической литературы. 1991, с. 11.
7. Расулов С.Х. Раджабов Н.М. Семейные факторы проявления девиантного поведения подростков. Вестник Таджикского национального университета.- 2016.-№3/6 (211). Саҳ.144-146.
8. Горьковская, А. Личность подростка – правонарушителя [Текст] / А. Горьковская. – СПб., 2005.
9. Кобазева Ю.А. Исследование процесса социализации современных подростков в отечественной психологии. Кобазева Ю.А. // Психология обучения. 2007. №5.
10. Конвенция о правах ребёнка [Текст]. – М.: ИНФРА - М, 2002.

Калидвожаҳо: оила, фарзандон, оилаи солим, ахлоқ, қачрафторӣ, якдигарфаҳмӣ, муносибат, муошират, дағали, дуруштӣ, волидайн, феълу атвор.

Раджабов Насим, Джурабоев Джонибек РОЛЬ СЕМЬИ КАК СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА В ПРОФИЛАКТИКЕ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКА

Семья играет решающую роль в определении поведения подростка. Она имеет как положительное, так и негативное влияние на развитие ребенка. Снижение уровня нравственности одних подростков и молодых людей, присоединившихся к различному роду течений, и других, подавшихся преступному поведению, может заключаться в безответственности родителей. Таким образом, первыми условиями воспитания ребенка являются наличие любви, милосердия, жалости, сострадания, поддержки и понимания между родителями в условиях семьи. Один из наилучших способов воспитания ребенка в духе патриотизма является эталонное поведение самих родителей. Воспитание ребенка в духе патриотизма: привлечение его внимания к героям, проявившим мужество, как в критических обстоятельствах, так и в мирной жизни, к национальным достижениям культуры, развивают любовь к родине. Благополучная семья становится основой для здорового и благополучного общества. Семья, в которой имеет место взаимопонимание и взаимно поддержка, является устойчивой и благополучной. Не зря говорят, что в создании семьи присутствуют различные факторы, как положительного, так и отрицательного характера, и проходят эти преграды лишь те, кто имеют определенную ответственность и терпение. Семья является кирпичом, от закладки которого будет зависеть устойчивость строящегося здания. В этой семье личность

растет, воспитывается, усваивает рамки нравственного поведения, готовясь к самостоятельной жизни, становится зрелым. Семья является первым воспитателем и жизненным путеводителем, основателем сегодняшних и будущих качеств характера подростка, которая развивается на основе взаимной любви.

Ключевые слова: семья, дети, благополучная семья, нравственность, девиантное поведение, взаимопонимание, отношение, общение, грубость, невежливость, родители, качества характера.

Radjabov Nasim, Juraboev Jonibek
THE ROLE OF THE FAMILY AS A SOCIAL INSTITUTION IN
THE PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOR OF TEENAGERS

The family plays a crucial role in determining the behaviour of the adolescent. It has both positive and negative impact on the child's development. Reducing the level of morality of some adolescents and young people who have joined a different kind of currents, and others who have succumbed to criminal behavior, may be irresponsible parents. Thus, the first conditions for raising a child are love, mercy, pity, compassion, support and understanding between parents in a family environment. One of the best ways to educate a child in the spirit of patriotism is the reference behavior of the parents themselves. Education of the child in the spirit of patriotism: drawing his attention to the heroes who showed courage, both in critical circumstances and in peaceful life, to the national achievements of culture, develop love for the Motherland. A prosperous family becomes the basis for a healthy and prosperous society. A family that is understanding and mutual support, is sustainable and prosperous. No wonder they say that in creating a family there are various factors, both positive and negative, and pass these obstacles only those who have a certain responsibility and patience. The family is a brick, the laying of which will depend on the stability of the building under construction. In this family the personality grows, is brought up, assimilates frameworks of moral behavior, preparing for independent life, becomes Mature. The family is the first educator and life guide, the founder of today's and future qualities of character of a teenager, which develops on the basis of mutual love.

Key words: family, children, a happy family, morality, deviant behavior, understanding, attitude, communication, rudeness, impoliteness, parents, qualities of character.

Сведение об авторах: Раджабов Насим, кандидат философских наук, дотсент кафедры психологии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17). Телефон 918.31.04.02. e-mail:nasimjon_0402@mail.ru

Джурабоев Джонибек, ассистент, кафедры психологии Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17). Телефон 915.37.38.77.

Information about authors: Radjabov Nasim, candidate of philosophical Sciences, senior lecturer of the Department of psychology of the Tajik national University (734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17). Phone 918.31.04.02. e-mail:nasimjon_0402@mail.ru

Juraboev Jonibek assistant of the Department of psychology of the Tajik national University (734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17). Phone 915.37.38.77.

М.САЪДУЛЛОЕВА

ДЕМОКРАТИКУНОНИИ ҶАРАӢНИ
ТАЪЛИМ - ТАЛАБОТИ ПЕДАГОГӢ

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Ояндаи Тоҷикистон аз фаъолияти омӯзгор ва рушди илму маориф вобастагии зиёд дорад. Дар хотир бояд дошт, ки танҳо миллати босавод метавонад насли соҳибмаърифату донишманд ва кадрҳои арзандаи давронро ба воя расонад, пеш равад ва дар ҷомеаи мутамаддин мақоми арзандаи худро пайдо намояд». [1, 23-25]

Ояндаи ҷамъият аз сатҳ ва сифати маълумот вобаста мебошад, ки ҷавонони имрӯза бевосита дар муассисаҳои миёнаи умумӣ ва касбӣ таълим гирифта ба мутахассис ташаккул ёфта мерасанд. Онҳо аз рӯи рафти инкишофи босуботи Тоҷикистон дар ояндаи наздик дар ҷамъияти индустриалӣ ва дорои технологияи иттилоотӣ зиндагӣ ва кор хоҳанд кард.

Бояд воқеъбин буд ва ояндаи Тоҷикистонро аз нуқтаи назари ҷаҳонишавӣ ва пешрафти техника ва технологияи нав дарку эҳсос намуд.

Тахсилоти муосир дар тамоми зинаҳои хеш ба мутахассисони дорои касбияти баланд, хушхалоқ ва инсондӯст, соҳиби савияи маълумотнокии умумӣ, дорои омодагии баланди касбӣ, рақобатпазир дар бозори меҳнат ниёзманд мебошад. [5;185]

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид карда мешавад: «*Ба роҳбарони вазоратҳои маориф ва илм, рушди иқтисод ва савдо, инчунин ректорони муассисаҳои тахсилоти олии касбӣ супориш дода мешавад, ки дар давоми чор соли оянда масъалаи пурра ба омӯзгорони фанҳои дақиқ, технологияи иттилоотӣ ва забонҳои хориҷӣ, дар навбати аввал, русиву англисӣ таъмин кардани муассисаҳои тахсилоти умумиро ҳал намоянд*». [1. 25]

Дар зери мафҳуми маҳорати касбӣ чиро фаҳмидан мумкин аст? Маҳорати касбӣ дар худ аломату хусусиятҳои фаъолияти меҳнатӣ ва қобилияти касбиро аз рӯи самаранокии амалии он фаро мегирад. Ин фаҳмиши умумии маҳорат ва малакаи касбӣ мебошад, ки ба воситаи хусусиятҳои ин ё он касб ба худ мавқеи арзандаро инсон дар ҷамъият сазовор мегардад.

Кайҳо боз педагоги машҳуру варзидаи рус Я.А.Коменский тасдиқ намуда буд: « Дар тамоми намуди мактабҳо кори таълиму тарбияро муаллим муайян месозад. Муаллим, устод, муррабӣ, симои асосӣ дар мактаби муосир низ боқӣ мемонад, ҷои ӯро касе ва чизе иваз карда наметавонад. Аз ҷӣ хел будани муаллим дар мактаб, аз ҳолати иҷтимоӣ ва иқтисодии ӯ, ҳозира ва ояндаи ҷамъият, шуур ва муносибати аъзоёни ҷамъият вобаста мебошад. Симои ҳалқунандаи ҷараёни таълим ва тарбия дар мактаб муаллим ва хонандагон ба шумор мераванд. Аз фазои ҷӣ тавр будани ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмии онҳо дастовардҳои инкишофи маҳорати эҷодӣ ва ташаккули маълумоти касбӣ ва ҷараёни таълиму тарбия вобаста мебошад».

Дар фаъолияти таълими ва ташаккули маълумоти касбӣ ва тарбиявӣ ҳамкорӣ ин тавр ба инбат гирифта мешавад: «хонанда - муаллим», «хонанда- хонанда», «хонанда- ахбор». [3.113]

Дар раванди демократикунонии таълиму тарбия ташкил додани ҳамкориҳои бобарор аз бисёр омилҳо вобаста мебошад:

- аз шахсияти муаллим;

- аз таҷҳизотҳои педагогии ӯ;

- аз маҳорати дар амал татбиқ намуда тавонистани навгоӣ ва тағйироту иловаҳо ба ҷараёни таълиму тарбия. Дар шароити имрӯза ҷаҳон ҳамеша дар дигаргуншавӣ мебошад, муаллим ҳам майли худро ба он равона намуда, кори таълиму тарбияро ба характери ҷаҳони тағйирёбанда мутобик бояд гардонад. Аз тарзу усулҳои кӯҳна ва арзишашонро гумнамуда тезтар берун гардад, набошад ҷараёни воридшавӣ ба низоми тахсилоти ҷаҳонӣ ҳалалдор мегардад.

Аз нигоҳи умумӣ **касбӣ**- соҳибкасб (профессионализм), «мафҳуми мураккаби иҷтимоӣ- равонӣ буда, дараҷа ва характери касби аз худ намудаи инсонро намоиш дода, мавқеъ ва заминаи мавҷудияти инсонро дар системаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ ифода менамояд. Касбият- ин дараҷаи баланди инкишофи фард дар соҳаи муайяни фаъолият, дараҷаи беҳтарини маҳорати иҷроӣ супориш, дараҷаи баланди аз дигарон фарқкунанда дар иҷроӣ амал мебошад». [5; 189]

Ин ба мо имкон медиҳад, ки дар дарки моҳияти касбият ду зерсохтори робитадорро қушоем:

- **фаъолияти касбӣ;**

- **шахсияти касбӣ.**

Фаъолияти касбӣ– то як андоза тавсифи анъанавӣ мебошад, ки диққатро бештар ба тахассуси баланди касбӣ ва салоҳияти мутахассис, маҳорат ва малакаи пурсамари касбӣ, тарзи ҳалли масъалаҳои касбӣ, фаъолияти мунтазаму самараноки он ҷалб менамояд.

Шахсияти касбӣ- инъикоси дараҷаи баланди сифатҳои касбӣ ва шахсӣ, тамоили дорои арзишии субъекти меҳнат, моил ба инкишофи пешқадам мебошад.

Ин ҳар ду зерсохтор тавсифи сифатии субъекти меҳнат буда, дар ягонагии диалектикӣ қарор доранд ва ба ҳамдигар таъсир расонида, инкишофи ҳамдигарро таъмин месозанд. [6. 22].

Дар робита ба ин алоқамандӣ Л.М.Митин фарқияти **моҳирии касбиро** аз **мутахассис** чунин ифода менамояд: моҳири касбӣ- субъекти фаъолияти касбӣ буда, дорандаи маҷмӯи дониш ва маҳорат дар давраи муосири инкишофи ҷамъият мебошад, аммо ин барои ба мутахассис табдил ёфтани нокифоя аст.

Барои мо дар ин ҷо на танҳо ба фаъолияти субъективии соҳибкасб таъкид кардан зарур аст, балки алоқа доштан бо ҷараёни худинкишоф муҳим мебошад. Ҳамин тавр дар фаҳмиши педагогӣ соҳибкасб **«профессионализм»** – чунин хосияти инкишофёбандаи шахсият фаҳмида мешавад, ки тафрикаи шахсият ва паҳлӯҳои фаъолияти ӯ дар он зоҳир гарданд.

Боз яке аз категорияҳои муҳими раваншиносӣ, ки имконияти боз ҳам чуқуртар омӯختани масъалаи интихобнамударо муҳайё менамояд, «инкишофи шахсӣ- касбӣ» мебошад.

Мафҳуми номбурда дар раваншиносии меҳнат ва касбиносии, аз ду мавқеъ омӯхта мешуд:

1) ҳамчун инкишофи касбӣ- тахассусӣ, ки асосан бо таълим ва худмаълумот алоқаманд мебошад;

2) ҳамчун инкишофи касбӣ- мансабӣ, ки дар ҳаракати кадрӣ ва расидан ба мансаб ҳис карда мешавад.

Оид ба муносибати педагогӣ- раванӣ дар тадқиқот ва озмоишҳои мо қормандони ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ оид ба ҷараёни худинкишофи касбӣ- эҷодии муаллимони муассисаҳои миёнаи умумӣ қорҳои ниҳоят муҳим ва актуалӣ дар бобати гузаштан ба низоми нави баҳогузори ба сомон расонида шуда истодааст. [4; 65]

Н.Ф.Вишняков дар асоси алоқаи мутақобилаи педагогика, раваншиносии эҷодӣ ва раваншиносии педагогӣ равиши навро ҳамчун акмеология пешниҳод менамояд.

Дар мувафакқияти фаъолияти педагогӣ мавқеи асосиро сифатҳои шахсӣ монанди талош ва рафтори муаллим ишғол менамояд. Сифатҳоеро номбар менамоем, ки барои муаллимони дорои дараҷаи гуногуни маълумоти касбӣ- педагогӣ умумӣ бошанд.

Аломатҳои зерини умумияти муаллимнро вобаста ба фаъолияти онҳо ҷудо намудан мумкин аст:

- муошират ва эҳсосоти баланд;
- худназорат ва ҳисси масъулияти баланд;
- доштани талаботи ҷиддӣ ба атрофиён ва муносибати одилона ба онҳо;
- талоши пайдо намудани мавқеи сазовор дар байни ҳамкорон;
- талаботи баланд ба дастгирии иҷтимоӣ, мутобик гардидан ба риояи нормаҳои иҷтимоӣ. [2;390]

Дар фаъолияти касбӣ - педагогӣ дастовардҳои баландро муаллимони зерин ноил мегарданд:

- онҳое, ки дорои дараҷаи баланди инкишофи интеллектуалианд;
- касоне, ки ҳасос ва дарки баланди касбият доранд;
- дорои арзишҳои баланди ахлоқӣ-инсондӯстӣ;
- доштани талаботи баланд нисбати худ ва атрофиён;
- онҳое, ки худ ва дигаронро якхел дарк намоянд;
- доштани дараҷаи баланди худназорат ва худташқилқунӣ;
- доштани фаъолияти баланди иҷтимоӣ ва касбӣ;
- доштани кӯшиши навоарӣ ва эҷодқорӣ.

Шахси дорои ин сифатҳои номбар гардида метавонад дар фаъолияти касбӣ ба тамоми дастовардҳо муваффақ гардад. Ин сифатҳои номбаршуда метавонанд дар муаллиме зоҳир гарданд, ки рафтори иҷтимоӣ коммуникативӣ дорад.

Аз хосиятҳои раванӣ муаллим ҳамчун шахсият ва субъекти фаъолият инҳоро муҳимтарин шуморидан ҷои аз аст:

- одатҳо, рафторҳои умумӣ ва касбӣ;
- лаёқат ва тавоноии махсус;
- самти касбӣ- тахассусӣ ва худбаҳодихӣ;
- як қатор хосиятҳои нейродинамикӣ ва хусусиятҳои серғайратӣ;
- сифатҳои рафторӣ ва риояи ахлоқи иҷтимоӣ. [5;113]

Аз рӯи мазмун ва муҳтавои маъсала маълум аст, ки мавқеи «шахсияти» муаллим дар таълим ва тарбия ниҳоят бузург мебошад. Онро касе ва чизе иваз карда наметавонад. Дар тайёр кардан ва ба куллаи баланди инкишофи шахсият расонидани мактаббачагон саҳми муаллим, маслиҳату роҳнамоиҳои ӯ мавқеи бузургро ноил мебошанд. Ба фикри мо, агар шахс эҷодкорона фикр кардан натавонад, меҳнати ӯ низ ҳеҷ гоҳ характери эҷодӣ пайдо карда наметавонад.

Аз ин рӯ аз муаллими муосир талаб карда мешавад, ки созандагони ояндаи ҷамъиятро дар руҳияи умумибашарӣ тарбия намоянд. Созандаи ҷамъият, насли наврасро на дар болои коғаз, на дар лоиҳа, балки дар амал биною шунаво ва оқилу доно тарбия намуда, ба ҳаёти мустақил хидоят намудан яке аз рисолатҳои асосии муаллими муосир мебошад.

Дониш ва маҳорати касбӣ аз рӯи моҳияти тайёрии касбии муаллим аз инҳо иборат аст:

- доштани дониши хуб аз тамоми фанҳои таълимӣ;
- донишҳои педагогика, равоншиносӣ, методика ва моҳир будан дар соҳаи технологияи ахборотӣ;

- донишҳои методҳои инноватсионии таълим ва тарбия ва истифода бурдан аз онҳо.

«Соҳиби дониши амиқ будан майдони васеи фаъолияти касбиро таъмин менамояд, ки аз рӯи он дараҷаи салоҳият, обрӯ ва эътибори мутахассис пайдо мегардад». [9;256- 259]

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 26. 12. 2019, с 22-25.
2. Вишнякова, Н.Ф. Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии: дисс. ... д-ра психол. наук / Вишнякова Н.Ф. – М., 1996. – 390 с.
3. Деркач, А.А. Акмеология /А.А.Деркач, В.Г.Зазыкин. – Спб., 2003.–256с.
4. Доманов, А.Д., Зимичев, А.М., Якунин, В.А. Индивидуально-психологические различия в процессе обучения. // Психолого-педагогическое обеспечение учебного процесса в высшей школе в условиях её перестройки. М.- Л., 1988.
5. Елканов, С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя / С.Б.Елканов. – М., 1989. – с.185-189
6. Климова, Т.Е. Подготовка будущего учителя к профессионально-творческой самообразовательной деятельности: автореф. дис....канд. пед.наук / Климова Т.Е. – Челябинск, 1995. – 22 с.
7. Коменский, Я.А., Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие, - М.: Педагогика, 1989. - С. 56-57.
8. Краевский, В.В. Методология педагогического исследования / В.В.Краевский, - Самара, 1994. – С 165 - 302.
9. Маралов, В.Г. Основы самопознания и саморазвития / В.Г. Маралов. – М., 2002. – с. 79; 154-156; 256-258

Калид вожаҳо: дониш, маҳорат, омӯзгор, ҷамъият, давлат, муассисаҳои таълимӣ, касбият, психология, фаъолияти касбӣ, мутахассис.

Г.М. Саъдуллоева ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА - ТРЕБОВАНИЯ ПЕДАГОГИКИ

Демократизация это область решения многих проблем, вставших перед обществом в целом. Это опорное понятие для профессиональной школы Республики Таджикистан. Но нередко оно трактуется несколько упрощенно и сводится в основном к вопросам выборности руководителей учебных заведений, созданию советов профессиональных образовательных учреждений по народному образованию. И тогда вроде бы демократизация проведена. Между тем проблемы демократизации образования значительно глубже и сложнее. Они охватывают все без исключения стороны жизни учебных заведений. Это долгий и мучительный процесс преобразований с целью нормализации отношений между обществом, государством и учебными заведениями, между руководителями всех рангов и педагогами, между педагогами и студентами и между самими студентами.

Ключевые слова: знания, умения, учитель, общество, государство, учебные заведения, профессионализм, психология, профессиональная деятельность, специалист.

Sadulloeva Gulnora Makhadovna
DEMOCRATIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS -
REQUIREMENTS OF PEDAGOGY

Democratization is an area for solving many problems facing society as a whole. This is the basic concept for the vocational school of the Republic of Tajikistan. But often it is interpreted somewhat simplistically and comes down mainly to the issues of the election of heads of educational institutions, the creation of councils of professional educational institutions for public education. And then it seems that "democratization has been carried out. Meanwhile, the problems of democratizing education are much deeper and more complex. They cover all aspects of the life of educational institutions without exception. This is a long and painful process of transformations in order to normalize relations between society, the state and educational institutions, between leaders of all ranks. And educators, between educators and students and between the students themselves.

Keywords: *knowledge, skills, teacher, society, state, educational institutions, professionalism, psychology, professional activity, specialist.*

Маълумот оид ба муаллиф: Саъдуллоева Гулнора Махадовна. - унвонҷӯи соли дуюми ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ. асистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи Технологию Тоҷикистон” Тел: (+992) 918-88-83-75.

Сведения об авторе: Садуллоева Гулнора Махадовна, выпускница 2 курса Таджикской Академии наук им. А. Джамии, ассистент кафедры гуманитарных наук Технологического университета Таджикистана. Тел: (+992) 918-88-83-75.

Information about author: Sadulloeva Gulnora Makhadovna, 2nd year graduate of the Tajik Academy of Sciences named after V.I. A. Jomi, Assistant, Department of Humanities, Technological University of Tajikistan Tel: (+992) 918-88-83-75.

М.МАМАДЖОНОВА, Д.АКЗАМОВА

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
ПЕДАГОГОВ КАК УСЛОВИЕ УСПЕШНОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Как первая ступень образования, на которой закладываются основы социальной личности и важнейший институт поддержки семьи, дошкольное образование в Республики Таджикистан за последние годы прошел сложный путь вписывания в новые реалии.

Сейчас в республике система дошкольного образования стала представлять собой многофункциональную сеть дошкольных учреждений, ориентированную на потребности общества и предоставляющую разнообразный спектр образовательных услуг с учетом возрастных и индивидуальных особенностей развития ребенка. Появились образовательные учреждения “Начальная школа-детский сад”, детские частные, семейные сады, группы кратковременного пребывания, центры развития ребенка и т.д..

В настоящее время в системе дошкольного образования произошел ряд серьезных изменений. Пересмотрен подход к дошкольному воспитанию на основе федеральных нормативных документов. Период дошкольного детства рассматривается не как период подготовки ребенка к школе, а как самостоятельный этап развития личности.

Следует отметить, что практикой и наукой доказано, что ранний возраст является фундаментом воспитания, развития и формирования личности. Решение данной задачи, повышение качества жизни детей зависит от многих факторов: питания здоровья, условия жизни в семье [4].

Вовремя полученное дошкольное образование имеет в жизни важное значение, как для каждого ребенка, так и для благополучия страны. Учитывая, что вопросы развития детей дошкольного возраста неразрывно связаны со стратегией национального развития образования и является неотъемлемой частью государственной политики, возникает необходимость разработки стандартов и государственных программ как вектора модернизации системы образования в Республики Таджикистан.

Позитивным содержательным изменениям в сфере дошкольного образования способствовало, в первую очередь, появления «Стандарт дошкольного образования Республики Таджикистан» (2015г.).

Данный Стандарт определила идею самооценности дошкольного периода детства, который исключительно важен для развития ребенка. Теперь идеи Стандарта дошкольного воспитания должны найти свое отражение в Концепции содержания непрерывного образования (дошкольное и начальное звено).

Стандарты раннего развития и обучения ребенка (от рождения до 7(6) лет) согласуются с основными положениями всемирных конвенций о правах и развитии (Конвенции о правах ребенка (КПР), цели развития тысячелетия (ЦРТ), Образование для всех (ОДВ) и др. Этот Стандарт определяют то, что должен знать и уметь делать ребенок в раннем возрасте и разрабатывались в нескольких областях, в том числе: развитие физических и моторнодвигательных навыков, социальное и эмоциональное развитие, подходы к обучению, развитие познавательных способностей, языковая подготовка и грамотность. Разрабатывались специфичные и измеримые показатели (индикаторы), помогающие взрослым оценивать прогресс ребенка, а также специальные упражнения для взрослых (учителей, воспитателей, родителей и лиц, ухаживающих за детьми), направленные на поддержание и закрепление достижений ребенка по тем или иным стандартам [3].

Также в этих документах ставятся задачи углубление подхода к содержанию обучения и воспитания, усиление соотнесенности стандартов дошкольного к стандартам начального образования, ставится задача выделение 1-го класса, как особого компонента начального обучения, гарантирующего преемственность и плавность перехода от дошкольного к школьному периоду обучения.

Отмечая значения построение преемственности между образовательными программами дошкольного и начального общего образования, следует отметить остроту проблемы выравнивания стартовых возможностей детей при их поступлении в первый класс.

Сегодня одним из приоритетных направлений раннего развития ребенка является введение «предшкольного образования» как новая структура образования. Главную задачу, которую должно решать предшкольное образование - формирование у детей мотивации к обучению в школе, эмоциональной готовности к нему, умения действовать как самостоятельно, так и сообща с другими, развитие любознательности, творческой активности и восприимчивости к миру, инициативности, формирование различных знаний.

Решение проблемы охвата детей предшкольным образованием имеет огромное значение, так как от его уровня зависит успешность жизни ребенка. Существует такое понятие, как синзитивный период – это возраст, когда дети могут получить определенное развитие, которое невозможно получить в другом возрасте. Если это развитие не будет получено, то в будущем ребенок вряд ли будет успешен в карьере. Предшкольное образование занимает третье место (после высшего и начального) по степени важности [5].

Необходимо обучать педагогов реализовывать данные нормативные документы. Поэтому, перед методической службой дошкольного образовательного учреждения встает ответственная, серьезная и сложная задача: взаимодействие с педагогами с целью повышения их профессиональной компетентности [11].

Считаем проблему повышения профессиональной компетентности педагогов дошкольного образовательного учреждения (далее – ДОУ) весьма актуальной: переход на федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования требует от педагогов специальных знаний, специальной подготовки и достаточного уровня педагогической квалификации.

Педагог должен не только обладать профессиональными знаниями, но и иметь педагогические принципы, должен стоять на позиции ценностного отношения к педагогическим целям. Такая позиция не формируется сама по себе, а возникает благодаря воздействию на педагога профессионального образования, направленного на изменение внутреннего восприятия педагогом его профессии. Помочь педагогам повысить профессиональную компетентность – одна из важнейших задач, стоящих перед методической службой ДОУ.

В своей работе мы выделили целый ряд проблем, стоящих на пути формирования профессиональной компетентности педагогов, а именно:

1. Педагогам сложно работать с научной литературой и новыми техническими средствами.

2. Педагоги недостаточно мотивированы и готовы психологически к внедрению новых технологий.

3. Педагогам сложно осознать и использовать свои профессиональные возможности и применять их во взаимодействии со всеми участниками образовательного процесса.

4. Педагоги имеют недостаточный уровень профессиональной компетентности в рамках введения и реализации нормативных документов.

Чтобы решить данные проблемы, нам необходимо серьезно работать над повышением компетентности педагогов, которая позволит им организовать образовательную деятельность в соответствии с требованиями ФГОС дошкольного образования.

Целью нашей работы является создание условий для повышения профессионального уровня педагогов по вопросам реализации требований. Для достижения цели мы создаем условия для повышения профессиональной компетентности, роста педагогического мастерства и развития творческого потенциала каждого педагога.

Мы склонны предположить, что если методической службой ДООУ будет обеспечено систематическое методическое сопровождение, то у педагогов повысится профессиональная компетентность.

Методическое сопровождение педагогов включает в себя несколько направлений:

1. Ознакомление с современными тенденциями дошкольного образования, изучение и анализ законодательных и нормативно-правовых документов. В данном направлении мы используем следующие формы взаимодействия с педагогическим коллективом: работа с документами, использование интернет-ресурсов, консультации, семинары.

2. Использование активных методов в разных формах методической работы с педагогами с целью их активизации. Мы предлагаем использовать следующие формы и методы взаимодействия с педагогами: презентации по проблеме и ее дальнейшее совместное обсуждение, методы обучения активному мышлению (мозговой штурм), психологические тренинговые упражнения. Используя данные формы взаимодействия уместно организовать педагогов в группы по уровню педагогического мастерства или по интересующей их проблеме.

3. Организации постоянного самообразования воспитателей и специалистов. Мы считаем, что в этом направлении наиболее эффективными являются такие формы взаимодействия, как самостоятельное изучение информации, систематизация и выделение главного в виде консультаций и памяток, мастер-класс, открытый просмотр для развития не только самостоятельности и инициативы педагогов, но и для просмотра практической реализации теоретических положений.

Также в работе мы столкнулись с необходимостью поиска новых эффективных форм взаимодействия с целью активизации каждого педагога как непосредственного участника реализации образовательного стандарта. Рассмотрим некоторые формы взаимодействия методической службы с педагогами более подробно.

Педагогические советы – это постоянно действующий коллегиальный орган, рассматривающий различные аспекты деятельности детского сада. Непременным их компонентом является развитая рефлексивная деятельность педагогов, обмен педагогическим опытом работы. Педагогический совет мы проводим как в традиционной форме, с использованием отдельных методов активизации, т.е. в ходе педсовета педагогам предлагается решить кроссворд или ситуативную задачу, так и в нетрадиционной, в форме деловой игры или круглого стола [1].

Семинары являются, пожалуй, наиболее продуктивной формой повышения квалификации педагогов, где основное внимание уделяется повышению их теоретической подготовки. Педагогам заранее предлагаются задания, которые позволяют каждому развить педагогические способности. В нашем дошкольном учреждении проходят семинары на разнообразные темы, где педагоги не только раскрывают суть и методику применения различных технологий, но и на практике

показывают использование их в работе с детьми. По окончании семи-наров обычно проводим выставки игр и пособий, изготовленных педагогами по данным темам.

Значимую роль в образовательном процессе в целом и в системе повышения квалификации педагогов играют **открытые просмотры непосредственно образовательной деятельности**, которые в нашем ДОО стали носить регулярный характер. Они позволяют всем увидеть, как работают коллеги, использовать их позитивный опыт, осознать свои недочеты. Кроме того, педагоги учатся анализировать особенности учебно-воспитательного процесса. Результативность этой формы работы зависит от ее предварительной подготовки.

Консультации (индивидуальные и групповые) обычно планируются заранее и отражаются в годовом плане ДОО. Нередко необходимость в них возникает спонтанно. Предварительная подготовка к консультации включает анализ литературы, отражающей современные подходы к обучению и воспитанию детей дошкольного возраста, выстраивание структуры консультации, определение ее содержания, подготовка информационных буклетов и пособий. В ДОО проводятся разнообразные консультации. Как правило, они связаны с познавательными интересами воспитателей и других специалистов. Наряду с консультациями старшего воспитателя в нашем коллективе практикуются консультации специалистов, а также воспитателей [8]. 158

Педагогические тренинги направлены на снижение психоэмоционального напряжения, сплочение коллектива. Преследуем различные цели – от развития отдельных педагогических способностей воспитателей до формирования их устойчивого педагогического мышления [1].

Изучение лучшего опыта педагогов позволяет решить целый ряд задач, таких как целенаправленное накопление педагогических материалов, анализ результатов деятельности по определенному направлению образовательной работы, описание взаимосвязанной работы всех специалистов ДОО. Лучший опыт педагоги представляют в следующих вариантах: конспекты занятий, сценарии утренников, развлечений, выпускных балов; образцы дидактических материалов; продукты детского творчества.

Наиболее распространенной формой методической работы с активным включением педагогов в творческую деятельность и повышением творческого компонента в нашем детском саду стали **смотри конкурсы**. Участвуя в них, педагоги удовлетворяют свои творческие интересы. Конкурсы приучают к самостоятельной работе, проявлению лидерских качеств, развивают инициативу. Это способ проверки профессиональных знаний, умений, навыков, педагогической эрудиции.

Участие в конкурсах влияет на становление педагога как профессионально компетентной, саморазвивающейся творческой личности. Это повышает его авторитет в глазах родителей. Главные концептуальные положения, в соответствии с которыми мы организуем конкурсы, — высокий профессионализм, продуктивность, творчество педагогов.

Хотелось бы особо выделить такую форму работы, как коучинг-сессия. Это особый вид взаимодействия участников педагогического процесса, который подразумевает, что наиболее опытный педагог берет на себя роль наставника и ведет сессию с другими педагогами в виде дискуссии и практического консультирования. Главные преимущества коучинг-сессии – создание ситуации успешности у участников, настрой их на творческое мышление и побуждение к самостоятельному поиску ответов на профессиональные вопросы.

Кейс-метод: метод, позволяющий педагогам найти решение проблемных деловых ситуаций, основанных на реальной практике. Педагогам дается возможность самостоятельно найти путь преодоления проблемы. В результате данного метода происходит овладение профессиональными знаниями [9].

Проработав тему повышения профессиональной компетентности педагогов, приведя деятельность методической службы в систему, подобрав наиболее действенные формы работы с педагогами, мы получили прекрасный результат. У педагогов произошло осмысление собственного педагогического опыта и выработка своей педагогической позиции. Наряду со знанием методики, овладением формами и методами взаимодействия с коллективом воспитанников и их родителями, педагоги вносят в свою деятельность часть тепла своей души и свое личное участие.

Ключевые слова: стандарты раннего развития, профессиональная компетентность, методическое сопровождение, активные методы обучения, самообразование; формы взаимодействия

М.МАМАДҶОНОВА, Д.АКЗАМОВА
ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ КАСБИИ МУРАББИЁН ҲАМЧУН ОМИЛИ БОСАМАРИ
РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМИИ ТОМАКТАБӢ

Дар мақола мушкилоти дастгирии методи мураббӣён дар такмили салоҳияти касбии онҳо баррасӣ шудааст. Як қатор мушкилоте мавҷуданд, ки мураббӣён дар қори худ дучор меоянд. Шароитҳо барои афзоиши маҳорати касбии омӯзгорон ҳамчун омили босамари рушди инноватсионии муассисаи таълимии томактабӣ тавсиф карда шудаанд. Муаллифон самтҳои қорро нишон медиҳанд ва роҳҳои амалии қор бо мураббӣёно мубодила мекунанд.

Калидвожаҳо: стандарти рушди барвақтӣ, салоҳияти касбӣ, дастгирии методӣ, усулҳои фаъоли таълим, худомӯзӣ; шаклҳои ҳамқорӣ.

MAMACHONOVA MUAZZAMA, AKZAMOVA DILAFRUZ
FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF TEACHERS AS A CONDITION
FOR THE SUCCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF A PRESCHOOL EDUCATIONAL
ORGANIZATION

The article examines the problems of methodological support for teachers in improving their professional competencies. In their work, coaches face a number of challenges. The conditions for raising the qualifications of educators are characterized as an effective factor in the innovative development of preschool education. The authors show the directions of work and share practical methods of working with teachers.

Keywords: Federal state educational standard of preschool education; professional competence; methodological support; active methods; self-education; forms of interaction.

Список литературы:

1. Белая, К.Ю. Методическая работа в ДОУ: Анализ, планирование, формы и методы. — М.: ТЦ Сфера, 2013.
2. Виноградова, Н.А. Управление качеством образовательного процесса в ДОУ / Н.А. Виноградова, Н.В. Микляева. — М.: АЙРИС ПРЕСС, 2015.
3. Волобуева, Л.М. Активные методы обучения в методической работе ДОУ // Управление ДОУ. — 2014. — № 6. С. 70–78.
4. Ричард Джолли: Развитие детей в раннем возрасте: глобальный вызов // журнал «Раннее развитие ребенка в развивающихся странах». Январь 2007 г.
5. Волобуева, Л.М. Работа старшего воспитателя ДОУ с педагогами. — М.: ТЦ Сфера, 2014.
6. Лосев, П.Н. Управление методической работой в современном ДОУ. — М., 2014. — 152 с.
7. Микляева, Н.В. Инновации в детском саду. — М.: АЙРИС ПРЕСС, 2014.
8. Об утверждении профессионального стандарта «Педагог» (педагогическая деятельность в сфере дошкольного, начального общего, основного общего, среднего общего образования) (воспитатель, учитель) (приказ Министерства труда и социальной защиты РФ № 544н от 18.10.2013 г.) // Российская газета.— 2013. — 18 декабря.— № 6261.
9. Слостенин, В. Профессиональная компетентность педагога. Учебное пособие / В.Слостенин, И. Исаев. — М.: Педагогика, 2012.
10. Стандарты раннего развития и обучения ребенка (от рождения до 7(6) лет). Душанбе, 2012.

Сведения об авторах: Мамаджонова Муаззама - соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами АОТ РТ, Таджикистан, г. Душанбе, ул. С.Айни, 126, 734025, Тел.: +992- 92 771 54 08. E-mail: muazzama.mamadzhonova@mail.ru.

Акзамова Дилафруз, соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами АОТ РТ, Таджикистан, г. Душанбе, ул. С.Айни, 126, 734025, Тел.: +992-92 607 40 02. E-mail: akzamovadilafruz@mail.ru.

Information about the authors: Mamachonova Muazzama, competitor of the Institute of Education named after Abdurakhmon Jomi AET RT, Tajikistan, Dushanbe, S.Ayni st., 126, 734025, Тел.: +992- 92 771 54 08. E-mail: muazzama.mamadzhonova@mail.ru.

Akzamova Dilafruz, competitor of the Institute of Education named after Abdurakhmon Jomi AET RT, Tajikistan, Dushanbe, S.Ayni st., 126, 734025, Тел.: +992-92 607 40 02. E-mail: akzamovadilafruz@mail.ru.

МЕТОДИКА
МЕТОДИКА

С. НАБИЗОДА

МУШКИЛОТИ ИСТИЛОҲ ВА ХУЛОСАҲО АТРОФИ ОН

Масъалаи истилоҳот ва махсусан таҳияи истилоҳоти илмӣ, ки барои ба забони илм табдил ёфтани забони модарии мо аҳамияти аввалиндараҷа дорад, аз масъалаҳои ҳалталаб барои ҷомеаи мо ба шумор меравад.

Эмомалӣ РАҲМОН

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониҳояшон борҳо доир ба масъалаи забони давлатӣ ва мақоми он дар илм таваҷҷуҳ зоҳир карда таъкид намудаанд, ки дар ин маврид бояд, пеш аз ҳама, ба низоми таҳсилоти миёна ва олии таълим карда шавад [22].

Табиист, ки истилоҳот як паҳлуи фонди луғавии забонро дар бар мегирад. Он метавонад ба ҳар тариқа рушд кунад, масалан, тавассути калимасозӣ ё бо роҳи иқтибосӣ. Аммо бояд ба назар гирифт: ба андешаи донишманди равоншод Додихудо Саймиддинов, танзими истилоҳот набояд аз ҳисоби рад кардан ё инкор кардани тамоми истилоҳоти хориҷӣ сурат гирад. Мо бояд дар муқобили истилоҳоти хориҷӣ истилоҳоти ноби забонамонро дар қолабҳои вожасозии суннати худ пайдо кунем... [15].

Калимаи «истилоҳ» (истилоҳот), ки аз забони арабӣ гирифта шудааст, дар фарҳангҳо албатта, тафсири ёфтааст [20], аммо дар мавриди истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик чандон зиёд нагуфтаанд. То ҷое иттилоъ ба дасти мо расид, донишмандони маъруф Сайфиддин Назарзода бо номи «Забон ва истилоҳот» [14], Мирзо Ҳасани Султон бо номи «Истилоҳоти тоҷикӣ» [11] китобҳо chop кардаанд, қисман мақолаҳои алоҳида ба таъбири расида, дар назди Кумитаи забон ва истилоҳоти Тоҷикистон «Маркази тарҷумонӣ» ва «Пажӯҳишгоҳи истилоҳшиносӣ ва фарҳангшиносӣ» барин марказҳо низ таъсис ёфта, ҳамзамон, дар ин самт баъзе корҳо ба анҷом ҳам расидаанд. Аммо тавре корманди масъули Кумита Раҳими Зулфониён мегӯяд, мутаассифона, «дар забони тоҷикӣ истилоҳсозӣ ва истилоҳшиносӣ имрӯз наметавонад бо пажӯҳишҳои густурда ва амиқи назарии худ ифтихор кунад. Мушкил он аст, ки то ҳол заминаи рушду инкишофи ин ришта ба қадри лозима фароҳам нашудааст.» [17с].

Ин масъала дар назди муаллифони китобҳои дарсӣ ва мураттибони барномаҳои таълимӣ, гузашта аз ин, дар назди омӯзгорону хонандагон мушкили зиёд эҷод кардааст. Бештари мушкилот дар таълими фанҳои забони тоҷикӣ ва физика ба назар мерасанд, чунки дар ин ду самт донишмандони мо ба як хулоса омада наметавонанд. Ин баҳс дар давраи истиқлолият вусъат ёфт, вале то ҳанӯз хулосае ба даст наомад. Мо дар хусуси мизу конфронсиҳои гуногуни ниҳоди масъул, инчунин, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ, донишгоҳу донишқадаҳои марбута, Вазорати маориф ва зерсохторҳои он чизе намегӯем. Аз он мегӯем, ки дар матбуоти даврӣ мо худ ҷӣ кор кардем мекунем ва ҷӣ бояд кард. Дар давраи фаъолият дар идораи нашрияҳои соҳавӣ (ҳафтаномаи «Омӯзгор», маҷаллаҳои «Маърифати омӯзгор» ва «Маорифи Тоҷикистон») бо иштироки донишмандони соҳа чандин суҳбату муколамаҳо ва мизи мудавар ҳам ташкил кардем. Масалан, суҳбати мо бо забоншиносони шинохта Муҳаммадҷон Шакурӣ - «Забонро аз нотавонӣ бираҳонем», Додихудо Саймиддинов - «Забони давлатӣ иттиҳоди миллати мост» (рӯҳашон шод бод), инчунин, мизи мудавар бо иштироки забоншиносону аҳли назар таҳти унвони «Имло аз иштибоҳ роҳи начот мечӯяд» маҳз ба хотири рушди забон, дарёфти роҳҳои ҳалли мушкилот ва таълими забон дар муассисаҳои таълимӣ нигаронда шуда буданд. Ҳамчунин, чанд мақола дар ин боб ба мисли «Аз тарҷумазадагӣ кай раҳо меёбем?», «Вакте забон модар аст», «Нигарониҳо дар соли муборак», «Бекарон баҳрест гавҳар беҳисоб», «Рушди забон инқилоби нав меҳақад ё...», «Боз дар бораи имло», «Монеаҳои рафъ мебошад...», «Чуну чароҳои забон», «Аз номи миллӣ ифтихор бояд кард» дар матбуоти даврӣ дар давоми солҳои гуногун низ ба ҳамин хотир рӯйи саҳфа омадаанд. Дар тамоми ин суҳбату навиштаҳо ҳарф сари имло, истилоҳ ва баён чарх мезад. Дуруст

аст, ки дар муқоиса ба 10-15 сол пеш вазъият фарқ мекунад, аммо боз ҳам қонеъкунанда не. Агар мебуд, гуногунрангии як истилоҳ аз забони ҳар яки мо руҳ намедод.

Бубинед, ки истилоҳотамон ҳатто диққати муҳлисонаи забони моро аз хоричи кишвар ҷалб кардааст. Боб Марзен ном амриқоӣ дар масъалаҳои гуногуни забонӣ аз мо пурсон мешавад. Чунончи, соли гузашта ба мо мактубе навишта, ба масъалагузориҳои мо дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” [12] доир ба имло, баҳусус, имлои “Ҳар кӣ ё ҳарки” мулоҳизаҳои хешро баён намуд. Мо дар робита ба ин суол бори дигар бо устодон ҳамсуҳбат шудем, ки мақолаи “Ҳаркиву ҳарчӣ дар забон зиёд шуд, чаро?” [13] натиҷаи ҳамон суҳбатҳост. Мо ин мақоларо ба баҳс мондем ва дастраси бисёр соҳибзабонон ҳам гардондем, аммо, бо таассуф, ғайр аз устод Сайдамир Аминов ва Шахло Тоҳириён касе ҳаттӣ ба мо чизе пешниҳод накард. Диққати хоричиро масъалаҳои забони мо ончунон ҷалб карда, намедонем, аз кучо, истилоҳхоро тавре шарҳ медиҳад, ки дар забоншиносии тоҷик гумон аст, ки касе воҳӯрда бошад. Масалан, “ҷонишинҳои нисбӣ, ҷонишининҳои пайвандакии мураккаб ва ҷонишинҳои пайвандакии мураккаб, ҷонишини ишоратӣ ё тақсимкунӣ” аз “бофта” ё тарҷумаҳои ӯянд, ки ҳар навомӯзро метавонанд ба иштибоҳ оваранд.

Ин маврид мо ба ду масъала тавачҷуҳи шуморо ҷалб мекунем: аввалӣ, истилоҳҳои грамматикӣ, дигарӣ, истилоҳҳои маъмулӣ.

Аз бозе ки ба забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ дода шуд, баҳси истилоҳи тоҷикӣ ё русӣ идома дорад. Гурӯҳе бар он назаранд, ки истилоҳи байналмилалӣ роиҷ бошад, беҳтар. Гурӯҳи дигар истилоҳи пешинаро тарафдор. Чунончи, шодравон номзади илмҳои филологӣ Сайфулло Маҳкамов, ки таҷрибаи бойи робита бо омӯзгоронро дошт, мегуфт, ки истилоҳоти байналмилалӣ (морфология, синтаксис, фонетика, лексика ва монанди инҳо) бетағйир монанда шавад. Ба андешаи ин гурӯҳ, истилоҳи ба ном тоҷикӣ, масалан, овошиносӣ фарогири фонетика шуда наметавонад [8].

Аммо устоди ДМТ Шаҳбоз Кабилов бар ин назар аст: «Чаро сарфу наҳв ва савтиёт нагӯем? Чаро забонро аз ҳисоби луғати фаромӯшшудаи худ бой нагардонем? Мумкин аст, ки дар аввал гӯшхарош бошад, баъд дуруст мешавад. Агар не, истиқлолияти забонии мо чӣ мешавад?» [9].

Дар гурӯҳи “Маорифи Тоҷикистон” (Фейсбук), ки зиёда аз 16 000 қорбар дорад, суол чунин пешниҳод гашт: “Аз рӯйи таҷриба дар таълим истифодаи истилоҳоте ба монанди “овошиносӣ, сарф, наҳв...” мувофиқ аст ё “фонетика, морфология, синтаксис...? Масалан, таҳлили сарфӣ, овой, наҳвӣ гуфтан беҳтар ё таҳлили фонетикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ?” Посухҳо баробар буданд, яъне қисме ба истифодаи тоҷикӣ (?ё а.) –и истилоҳот тарафдор, қисме ба истилоҳоти байналмилалӣ. Ҳатто яке дуистилоҳаро ҷонибдорӣ кардааст. Раҷабалӣ Файзуллоев бошад, навиштааст: “Ҳоло бештари хонандагон ба маънои сарфу наҳви форсӣ сарфаҳм намераванд, таҳлили фонетикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ гуфтан хубтар аст [19].

Устод Сайдамир Аминов бар ин назаранд, ки эронӣҳо ба манфиати таълим ва забон дар истилоҳсозӣ натарсида пеш рафта мегиранд, мо не. “Маълум аст, ки имло дар асоси принципҳои фонетикӣ, морфологӣ ва таъриҳӣ-анъанавӣ қабул мешавад, -мегӯяд ӯ. - Аммо бояд ба назар гирифт: танҳо дар асоси принциби таъриҳӣ ба назар гирифтани имло қобили қабул нест. Зеро пояҳои принциби таъриҳӣ тадриҷан суст мешаванд, замон пеш меравад, забон ҳам бояд такмил ёбад, забони илмро бояд омӯхт ва омӯзонид, талаффузи мардумро бояд ба инобат гирифт. Дар мактаб унсӯраҳои таъриҳи забонро омӯзондан мумкин, аммо таъриҳи забонро не.” [9].

Комилан! Ин ба ёд меорад онро, ки гуфтаанд: дар мактаб таълими адабиёт зарур, на таъриҳи он!

Устод Сулаймон Анварӣ бошад, баробари ҷонибдорӣ аз ҳамқадами замон будан, чунин назар доранд, ки дар қорбурди истилоҳот ба суннату анъанави гузаштагон низ бояд таъя қарданро аз хотир набарорем [9].

Бо вучуди муҳокимарониҳои зиёд, дар мизи мудаввар чанд савол бечавоб монданд. Ташвиши ҳамаамон, ҳамчун муаллиф, муҳаррир, муаллим ва толибилм вазъиятеро пешорӯ қарор додааст, ки ҳар чӣ зудтар ба як хулоса биёем. Мо борҳо гуфтаем ва боз мегӯем: *Мо бояд ҳамонро муайян кунем, ки муаллим ба бача чӣ гуфтаниро донад. Мо агар чун пешванду пасванд истилоҳи тоҷикӣ ёфта тавонем, хуб, зеро на сарфаи тоҷикӣ аст, на морфологияаш.*

Ва агар на, ба мактаби забониносии ҳамзабонон ва ҳатто кишварҳои дигар бояд назар карда, ба як хулоса биоем.

Масъалаи дигаре, ки баҳси беитарро ба миён меорад, ба матбуот ва аҳли мактабу маориф дахл дорад. Истилоҳи мактаб ба ҳама маълум аст. Ин, ки чанд соли охир он расман ба муассиса табдили ном кард, равшан аст. Технология имрӯз имконияти фароҳе барои иброи назар, ташиқи баҳс ва ба даст овардани андешаҳои мухталиф додааст. Ташиқи гурӯҳҳои гуногун дар шабакаҳои иҷтимоӣ аз ин ҷумла аст. Ин маънӣ аз назари корбарони шабакаи иҷтимоӣ Фейсбук ҳам дур намонд. Чунончи, дар гурӯҳи “Дуруст менависем” ин масъаларо Раҷабалӣ Файзуллоев бо номи “Мактаб ё муассиса?” пешниҳоди аъзои гурӯҳ кард ва дар шарҳ ашхоси гуногун назари худро баён намуданд [19].

Як корбари гурӯҳ бо ному насаби Кароматулло Аслонов (Karomatullo Aslonov) аз он нигарони дорад, ки насли имрӯз мафҳуми “мактаб”-ро настунида, калимаи англисии “school”-ро чӣ тарҷума мекарда бошад?! “Як фикр кунед. Вақте ки “мактаб” нест, “томактабӣ” аз кучо пайдо мешавад?”- мепурсад ӯ [19].

Ба ин баҳс чанд сол пеш рӯзномаи “Чумхурият” ҳам рӯ оварда буд. Муаллифи мақола Файзулло Боқиев (омӯзгори мактаби №5-и деҳаи Дарғ, ноҳияи Айнӣ), Аҷлоҷии маорифи Тоҷикистон бисе сода менависад: “Ҳар рӯз шоҳиди чунин гуфтугӯҳо ҳастем: «ба мактаб меравам», «аз мактаб омадам», «мактаб мехонам». Ҳеҷ вақт «ба муассиса меравам», «аз муассиса омадам», «муассиса мехонам» намегӯем ва нахоҳем гуфт. Аммо таркибҳои муассисаҳои томактабӣ, муассисаҳои мактабӣ, муассисаҳои таълимӣ зебову шином сохта шудаанд, ки кӯдакониҳо (боғчаҳо), мактабҳои миёна ва олии дар назар дошта мешаванд. Дар ҳамаи фарҳангҳо, аз ҷумла дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи мактаб ҷойи омӯзиши бачагон шарҳ ёфтааст.” [4]

Муаллиф аз он ки устод Айнӣ бо ин калима чӣ тавр шеърӣ хубе навишта буданд, бо қаноатмандӣ ёд мекунад ва дар анҷом менависад: “Хайрият, ки дар ҳамаи даромадҳои мактаб бо ҳарфҳои калон «Салом, мактаб!» овеза кардаем, агар «Салом муассиса!» нависем, он гоҳ боиси ханда ва тамасхури дигар ҳамзабонҳо хоҳем шуд.” [4].

Маҳз ҳамин гуна нидо аз ҷониби омӯзгори ноҳияи Дӯстӣ Ҳ.Ғуломов дар рӯзномаи “СССР” бо номи “Мактаббача ё муассисабача?” ба тозагӣ садо дод. Ӯ менависад: «Бачаи мактабхон» гӯянд, дуруст аст, лекин «бачаи муассисахон» мегӯянд? Не! Мо «мактаббача» мегӯем? Мегӯем! Вале «муассисабача» мегӯем? Асло на! Зеро хандовар аст!!!” [5].

Дар тақвияти ин гуфтаҳо чанд мисолро аз забони баъзеҳо дар матбуот овардан мумкин аст. Чунончи: “Суратгузориш аз рафти олимпиадаи дохилимуассисавӣ аз фанҳои забон ва адабиёти тоҷик байни синфҳои 5-6-7-8-9-10 дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии ноҳия...!” (Фейсбук, гурӯҳи “Маорифчиён”).

“Озмуни “Мураббии соли Тоҷикистон” қаблан дар се давр- дохилимуассисавӣ, шахрӣ (ноҳиявӣ) ва вилоятӣ, минтақавӣ (шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ) доир гардид...” (Фейсбук, гурӯҳи “Иттифоқи касабии кормандони маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон”).

Ҳатто баъзе муаллифон дар мақолаҳоишон, ки ба идораи нашрияҳо ворид мешаванд, “беруназмактабӣ”-ро “беруназмуассисавӣ” менависанд, ки хеле нофорам садо медиҳад.

Дар ин маврид посухи корбари дигари гурӯҳ Абдулбосит Фазлиддинзода барҷост, ки мегӯяд: “Расман дар хуччату санадҳои гуногун “муассисаи таълимӣ таҳсилоти миёнаи умумӣ” пазируфта шудааст, вале корбурди “мактаб”, “дабистон”, “таълимгоҳ” ва ғайра ҳам мамнӯъ нест ва метавон дар мавриди мувофиқ аз онҳо истифода бурд (масалан, мактаби миёна, мактаби олии...)”. [19].

Воқеан, дар суҳанронҳои Президенти кишвар, қонуну консепсия, мақолаҳои илмиву оммавӣ ва чанде дигар аз истифодаи истилоҳи “мактаб” фосилагирӣ ба назар намерасад. Дар тамоми китобҳои дарсӣ дар дохили матнҳо истифодаи “мактаб” фаровон ба ҷашм мерасад ва мувофиқ ҳам аст [16]. Чунончи:

1. Дар китоби “Забони тоҷикӣ”, синфи 1: - Номи ашъи мактабиро хонед ва онҳоро аз рӯи тартиби алифбо нависед [3].

2. Қоидаҳои ҳаракат дар роҳ, синфи 2: Дар навбати аввал шумо бояд роҳи ҳаракати худро аз хона то ба мактаб хуб донед. Ҳангоме ки падару модарон ҳар рӯз шуморо аз хона то дари мактаб гусел мекунанд, диққат диҳед, ки аз кучо шуморо аз роҳ мегузаронанд [6].

3. Математика, синфи 1: Лола аз Азиз калонтар аст. Ҷ мактабхон мебошад [21].

4. Санъат ва меҳнат, синфи 1: Мушоҳида: Манзараи атрофи мактабатонро тамошо кунед [1].

5. Суруд ва мусиқӣ. Шеърҳои Н.Розиқ, оҳанги Ё.Сабзанов. Шод ба мактаб равем... [15].

6. Таърихи умумӣ. Таърихи дунёи қадим, синфи 5: 11. Хат, маориф ва илми мисри қадим. Ба давлати Мисри қадим амалдорон ва мутахассисони босаводи касбу корашон гуногун лозим буданд. Бинобар ин, дар ин ҷо мактабҳои бачагона кушода мешаванд [7].

7. Адабиёти тоҷик, синфи 11: Умед аст, ки китоби дарсии мавриди истифода ба шароити кунунии таълиму тадриси мактабҳои миёнаи Тоҷикистон созгор меафтад... [2].

8. Асосҳои иқтисодиёт, синфи 11: Дар баробари дигар кишварҳои дунё, ин фан дар мактабҳои миёнаи умумӣ ва миёнаи махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таълим дода мешавад [10].

9. Адабиёти тоҷик, синфи 10 [18]:

Ёди айёми чунун бар сари ман борад санг,
Кӯдаконро чу зи мактаб касе озод кунад. (Сойиб)

Тавре гуфтем, дар адабиёт комилан истифодаи “мактаб” мувофиқ аст.

Магар аз чунин баён шеър чӣ зарар мебинад:
Мактаб ба ту ёд медиҳад илму адаб,
Мактаб зи ту мебарад ғаму ранҷу тааб.
Як нуктаи мухтасар зи мактаб гӯям,
Одам нашавад магар касе аз мактаб... (Айнӣ)

Ба ин маънӣ калимаи “омӯзгор”, ки воқеан, шуниданаш хушоянд ҳам аст, “муаллим”-ро иваз кардаву чанд ҳолати нобоби дигарро пешорӯ нишон медиҳад. Ба андешаи мо, аз истифодаи “муаллим” ҷойи гурез набояд бошад, зеро чунин калимаҳо табиати тоҷикиро пурра гирифтаву худӣ шудаанд. Дар адабиёт ҳам ҳамин шакл истифодаи муваффақ дорад. Ин маъниро устоди равоншод Баҳриддин Камолитдинов ҳам пайваста таъкид мекарданд. (Чунин бахсу нигарониҳо дар масъалаи истилоҳи “аттестатсия-имтиҳон” низ кам нест.)

Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз мактаб гуфтаву навиштан дар ҳолатҳои ғайрирасмӣ, аз ҷумла, мақолаҳо, китобу дастурҳо, умуман, матбуот, адабиёт, илм, умуман, гуфтору навиштор худдорӣ кардан зарурат надорад. Талабот шуд, масъулини вақт дар номгузори расмӣ чунин тағйирот ворид карданд, аммо муҳим нест, ки мо ҳангома барпо кардаву ифодаҳои сунъӣ истифода барем. Аз истилоҳи “мактаб” ё “муаллим” истифода бурдан дар мавридҳои болозикр ҳеч зараре ба забон намерасад. Тавре Пешвои миллат дар суханронияшон дар рӯзи забон (соли 2007) гуфта буданд: «Имрӯз замоне фаро расидааст, ки барои таҳияи китобҳои дарсӣ ва ҳамгунсозии истилоҳоти онҳо тадбирҳои ҷиддӣ бояд андешид.» [22].

Вақте дар барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии мактабҳои миёна яқрингии истилоҳот нест, ҳам нуфузи забон коста мешавад ва эътибори ниҳодҳои дахлдор. Устод Сайдамир Аминов дар мақолаи дар ҳафтаномаи “Омӯзгор” нашркардашон хуб гуфтаанд: “Истилоҳоти дар барномаҳои таълим зикргардида бояд тавре ки ҳастанд, дар ҳамон шакл ба хонандагон таълим дода шаванд. Зеро гуногунии истилоҳот кори таълимро душвор сохта, хонандагонро ба раҳгумӣ мебарад.” [23].

Пас, моро ҳам мебояд ба хотири рушду нумӯи забонамон пайванди мантиқиро миёни илм ва таълим устувор гардонем ва бо интиҳоби дуруст ва ҳамдастӣ тамоми алоқамандонро аз гумроҳӣ берун карда, бо гиромидошти анъанаҳои пешин ва омӯзиши навгониҳои замон дар ғанӣ гардондани забони худ, баҳусус, забони илму истилоҳот нақши сазовор гузорем.

АДАБИЁТ:

1. Абдуллоев И. ва диг. Санъат ва меҳнат, китоби дарсӣ барои синфи 1. Душанбе: “Маориф”; 2018, 96 сах.
2. Асозода Х., Кӯчаров А. Адабиёти тоҷик китоби дарсӣ барои синфи 11. - Душанбе: “Маориф”; 2018, 400 сах.
3. Байзоев А. Забони тоҷикӣ, китоби дарсӣ барои синфи 1. Душанбе: “Маориф”; 2018, 192 сах.
4. Бокиев Ф. Мактаб ё муассиса? // Рӯзномаи «Ҷумҳурият» 10.08.2016 №:161.
5. Ғуломов Ҳ. // URL: <http://cccp.tj>, 28 январ, 2021
6. Зайниддинов Н.С., Мунавваров Ҳ.Ҳ. Қоидаҳои ҳаракат дар роҳ, китоби дарсӣ барои синфи 2. Душанбе: “Маориф”; 2017, 72 сах.
7. Зиёзода Т. Таърихи умумӣ. Таърихи дунёи қадим, китоби дарсӣ барои синфи 5. Душанбе: “Маориф”; 2017, 272 сах.
8. Маҷаллаи «Маърифати омӯзгор», №6 июн, 2017. - С.32-39.
9. Мирбобоев Р. ва диг. Асосҳои иқтисодӣ китоби дарсӣ барои синфи 11. – Душанбе: “Собириён”; 2015, 192 сах.
10. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳоти тоҷикӣ. Душанбе: “Дониш”; 2018.
11. Набизода С. Монеахоро рафъ мебояд // Рӯзномаи «Ҷумҳурият», №149, 12.11.13.
12. Набизода С. Ҳаркиву ҳарчӣ дар забон зиёд шуд, чаро? // Маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон» - №8, августи соли 2020.
13. Назарзода С. Забон ва истилоҳот. Душанбе. 2018, 148 сах.
14. Обидпур Ҷ. Суруд ва мусиқӣ барои синфи 1. Душанбе: “Собириён”; 2007, 88 сах.
15. Пайкори афкор// (Андеша, нақд, таҳлил, пешниҳод)// Душанбе: «Адиб»; 2016, 320 сах.
16. Сомонаи интернетии // URL: <http://maorif.tj>
17. Сомонаи интернетии <http://kumitaizabon.tj>
18. Тоиров У. ва диг. Адабиёти тоҷик, китоби дарсӣ барои синфи 10.
19. Файзуллоев Р. Фейсбук, гурӯҳи “Маорифи Тоҷикистон”
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. Нашриёти “Советская энциклопедия”. - М., 1959.
21. Шуайбова О. ва диг. Математика, китоби дарсӣ барои синфи 1. Душанбе: “Собириён”; 2018, 208 сах.
22. Эмомалӣ Раҳмон. Раҳнамои маориф. (Таъкидҳо аз суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон). Душанбе. 2011, 49 с.
23. С.Аминов. Истилоҳоти забоншиносӣ дар дастурҳои таълимӣ. Ҳафтаномаи “Омӯзгор”, (№9, 4 март соли 2021).

Калидвожаҳо: истилоҳ, грамматика, истилоҳсозӣ, таълими истилоҳ, барномаи таълим, китоби дарсӣ, сифати таҳсилот, соҳаи маориф.

С.Ф.Набизода

ПРОБЛЕМЫ ТЕРМИНОВ И ИХ ВЫВОДЫ

В статье автор уделяет больше внимания проблеме терминов в грамматике и системы образования, его единства в обучении. Было отмечено, что, опираясь на имеющиеся ресурсы, необходимо прийти к основному выводу и избавить преподавателей, авторов и студентов от грубых ошибок.

Ключевые слова: термин, грамматика, творческие термины, обучение терминов, учебная программа, учебник, качество обучения, система образования.

E-mail: saida40@inbox.ru, Тел.: (+992) 93-514-38-01

Nabizoda S.F

PROBLEMS OF TERMS AND THEIR CONCLUSIONS

In the article, the author pays more attention to the problem of terms in grammar and the educational system, its unity in teaching. It was noted that, relying on the available resources, should come to the main conclusion and save teachers, authors and students from mistakes.

Key words: term, grammar, creative terms, term learning, curriculum, textbook, teaching quality, education system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Набизода С.Ф. - сармуҳарири маҷаллаи “Маорифи Тоҷикистон”. E-mail: saida40@inbox.ru, Тел.: (+992) 93-514-38-01

Сведения об авторе: Набизода С.Ф. - главный редактор журнала «Образование Таджикистана». E-mail: saida40@inbox.ru, Тел.: (+992) 93-514-38-01

Information about author: Nabizoda S.F - editor-in-chief of the journal "Education of Tajikistan". E-mail: saida40@inbox.ru, Тел.: (+992) 93-514-38-01

ТАЪСИРИ АФСОНА БА ТАШАККУЛИ ШАВҚУ ҲАВАСИ ДОНИШАНДҶИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОӢ

Афсона яке аз жанрҳои эҷодиёти шиғоҳии халқ буда, дар заминаи ашӯ ва мавҷудоти тахайюлӣ ба вучуд омадааст. Мутолиа ва гӯш кардани афсонаҳо ҷаҳонбинии хонандагони синфҳои ибтидоиро васеъ намуда, ба онҳо ғизои маънавӣ мебахшад. Дар натиҷаи шунидани афсона ҷаҳонбинӣ ва нутқи хонандагони синфҳои ибтидоӣ инкишоф ёфта, ҳолатҳои психологӣ кӯдакон ба гӯш кардан одат мекунад. Афсонаҳо дар воқеъ бозии шохмотро мемонанд ва хонандаро ба андеша дар амалиёти минбаъдаи қаҳрамонон мебаранд.

Дар бораи аҳамияти тарбиявӣ доштани афсонаҳо ҳанӯз дар вақташ М.Горкий чунин изҳори ақида намуда намуда буд. “Дар дунё чизе нест, ки ибратомӯз набошад, инчунин афсонае нест, ки дар он ҷузъиёти “дидактикӣ”, таълимӣ ва ибратомӯз вучуд надошта бошад”.

Бунёди аксари афсонаҳоро муборизаи ду қувва - некӣ ва бадӣ ташкил медиҳанд. Ҳамин аст, ки кӯдак аз панду насихатҳои нависанда не, балки аз рафтору кирдори қаҳрамонони афсонаҳо бештар ибрат мегирад. Вазифаи калонсолҳо дар кушода додани характеру хусусият ва фаъолияти амалиётҳои қаҳрамонони афсонаҳо муассир мебошанд. Дар асоси афсонаҳои хондашуда калонсолон ҳулосаҳои тарбиявӣ бароварда, ҳислати неку бади қаҳрамонҳои онҳоро ба кӯдакон фаҳмонда медиҳанд, ва бо ин роҳ ба кӯдакон барои фарқ кардани кори неку бад мадад мерасонанд.

Лозим ба ёдоварист, ки хондани афсонаҳои калонҳаҷм хонандагони хурдсолро зуд ҳаста мекунад. Дар ин маврид омӯзгорро зарур аст, ки як қисми афсонаро хонда, маънои онро аз хонандагон пурсад ва дар сурати нофаҳмо будани баъзе лаҳзаҳо онро бо забони содатар шарҳ диҳад ва ба тариқи пешгӯӣ фикри хонандагонро оид ба ҷамъбасти афсона шунавад.

Омӯзгор пас аз хондани афсона бо хонандагон сӯҳбат намуда, ба воситаи саволу ҷавобҳо ва бо истифода аз нақшаи тарҳрезӣ фикри хонандагонро қайд мекунад. Бо истифода аз диаграммаи Вен ҳислатҳои қаҳрамонҳоро дар заминаи фикрронии хонандагон пешниҳод намояд. Вобаста ба ин амал тафаккур ва қобилияти таҳлилу ҷумласозии хонандагони синфҳои ибтидоиро тақвият мебахшад. Омӯзгор муайян менамояд, ки хонандагон то кадом андоза қобилияти таҳлил карданро доранд. Ба андешаи мо агар омӯзгор барои мустаҳкам намудани дониши хонандагон аз усули сайри ҷазира истифода барад, метавонад ба натиҷаи баланд ноил гардад. Омӯзгор дар тахтаи синф ҷазираҳоро тасвир менамояд ва аз 5, 6 қисмҳои алоҳидаи афсона ҷумла интихоб карда, дар дохили ҳар як ҷазира ҷумлаҳоро парешон (бетартиб) менависад ва ба гурӯҳҳо супориш медиҳад, ки ба сайри ҷазира бароянд. Хонандагон ҷазираҳоро як-як аз назар гузаронида, вобаста ба мазмуни афсона ҷумлаҳоро пай дар пай дар карточкаҳо менависанд. Инчунин барои амиқтар дар хотири хонандагон нақш бастанӣ лаҳзаҳо ба онҳо супориш медиҳад, ки аз матни афсона калима интихоб намуда, синквейн созанд. Доир ба аҳамияти афсонаҳо дар ташаккули хонандагони синфҳои ибтидоӣ муҳаққиқони соҳа андешаҳои пурарзише иброз доштаанд. Онҳо афсонаро яке аз жанрҳои муҳимми эҷодиёти халқ ба қалам дода, дар он инъикос гардидани фикру ақида, ҷаҳонбинӣ ва орзую умеди ҷандинасраи одамонро шартӣ асосӣ ҳисобиданд. Афсона марбути ҷинси ҳамоса буда, дар онҳо амалиёти ҳайвонот, воқеаҳои ғайритабӣ ва одамони шӯх, зирак ва айёр, ки дар афсонаҳо амал мекунанд, андарзе нухуфтааст.

Ҳар як афсона дорои мавзӯ, мундариҷа ва хусусияти хоси худ буда, як навъ мақсади муайяни ҷамъиятиро ифода менамояд. Афсонаҳо аз рӯи хусусияти услубӣ ва тарзи ифодаву баён ба се гурӯҳи асосӣ тасниф мешаванд:

- 1) Афсонаҳои тамсилӣ;
- 2) Афсонаҳои сеҳрангез;
- 3) Афсонаҳои маишӣ.

Афсонаҳои тамсилӣ. Қаҳрамони ин афсонаҳо асосан ҳайвонот буда, ба воситаи онҳо

хар гуна рафтору амалиёти одамон нишон дода мешавад. Дар ин навъи афсонаҳо амалиёти ҳайвонот бо иштироки одамон низ мегузарад. Аз ин рӯ, қаҳрамони ин афсонаҳо ҳам ҳайвонот ва ҳам одам шуда метавонанд.

Қаҳрамони асосии афсонаҳои тамсилӣ гург, рӯбоҳ, хирс, харгӯш ва ғайра мебошанд. Рӯбоҳ - образи рамзии макру фиреб, зиракию хушёрӣ, гург - образи рамзии камаклию аблаҳӣ, харгӯш – образи рамзии тарсончакию буздили мебошанд. Дар қисме аз афсонаҳои тамсилӣ рафтору амали ғайриинсонӣ тасвир ёфта бошанд, дар қисмати аъзами онҳо, ки қаҳрамонҳо дорои феълу рафтори нек мебошанд, тарбияи инсонӣ комилро ташвиқ шудаанд. Аз ин рӯ, чунин афсонаҳо аҳамияти тарбиявӣ доранд [5, с. 95].

Афсонаҳои сеҳрангез. Қаҳрамонони афсонаҳои сеҳрангез махлуқоти ҳаёли (парӣ, дев, чин, аждаҳор ва ғайра) буда, сеҳру чоду дар онҳо мавқеи калон дорад. Воситаи муҳим ва унсурҳои асосии чунин афсонаҳо санъатҳои бадеии муболиға, игроқ ва ташхис мебошанд. Дар ин афсонаҳо дев, ачинаю аждаҳор қувваҳои бадӣ ва душмани инсон буда, бо амалҳои даҳшатовари худ ба сари инсон мусибат меоварданд. Дар афсонаҳои сеҳрангез парӣ дар сурати духтари соҳибчамол тасвир ёфта, барои бартараф кардани мушкилот ба одамоне ёри мерасонад [5, с. 97].

Афсонаҳои маишӣ. Афсонаҳои маишӣ ҳаёту зиндагии одамонро дар бар гирифта, қаҳрамони асосии онҳо ҳуди одамонанд. Дар онҳо ба ҳаҷву мазоқи ҳақимону амалдорон ва табақаҳои болоии ҷамъият нигаронида шуда, аҳамияти иҷтимоӣ ва қиммати бадеӣ низ доранд [5, с. 100].

Аз ин рӯ паҳншудатарин ва дӯстдоштатарин жанрҳо барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ афсона мебошад. Афсона дар ҳаёти бачагони тоҷик аз замонҳои қадим нақш бозидааст. Чунин менамояд, ки аҷдоди мо мисли ҳамаи халқҳои ҷаҳон манфиатҳои маънавии афсонаҳоро фаҳмида, онҳоро дар китобҳои алоҳида гирд овардаанд. “Ҳазор афсона” яке аз қадимтарин китоби афсонаҳои халқист. Баъдтар бар маънои ин қабил афсонаҳо «Ҳазору як шаб» барин маҷмӯаи ҷаҳоншумули нақлу афсонаҳои шарқӣ ба вуҷуд омадааст.

Афсона бо нафосат, оҳанг ва воситаҳои тасвир, санъатҳои маънавий ва лафзии бадеӣ, забони пурмазмуни содаю ширин, образҳои фаромӯшнашавандаи худ ба дили кӯдакон ба зудӣ ҷой мегирад. Афсонаҳое, ки кас дар синни кӯдакӣ мешунавад, як умр дар хотираш нақш мебандад. Чунки дар симони қаҳрамонҳои асосии афсона хислатҳои наҷибӣ одамоне, сифатҳои баланди ахлоқии онҳо ташаккул меёбанд. Ба ифодаи дигар, афсонаҳои халқӣ таҳайюли бачагонро инкишоф дода, доираи тасаввуроти онҳоро васеъ менамоянд. Калонсолони мо дар ҳама давру замон ба воситаи афсонаҳо, ки дар онҳо ба ҷуз одамоне, ҷонварон, ҳайвоноту парандагон амал мекунанд, ба бачагон тарзи зиндагиро омӯхта, онҳоро бо ҷараёни меҳнат шинос мекарданд [7, с. 23].

Афсонаҳониву афсонагӯшкунӣ, дилбастагӣ ба ин жанр яке аз шартҳои асосии ташаккули равониву ақлонии кӯдакон ба ҳисоб меравад.

Профессор Воҳид Асрорӣ дар китоби худ “Фолклор, халқият, нависанда” қайд намудааст, ки дар афсонаҳои халқӣ тоҷик урфу одат, орзую умед, андешаҳои сиёсӣю иҷтимоӣ, фалсафию ахлоқӣ ва таърихӣ одамоне ифода шудааст. Инчунин мавсуф зикр мекунад, ки дар афсонаҳо ҷамъбасти таҷриба ва мушоҳидаҳои дуру дарози оид ба ҳаёт доштаи гузаштагони халқӣ тоҷик инъикос ёфтаанд [1, с. 3].

Омӯзгоронро лозим аст, ки аз рӯзҳои аввали қадам ниҳодани хонандагон ба мактаб шавқу ҳаваси онҳоро ба хондани афсонаҳо зиёд намоянд. Афсонаҳоро бояд вобаста ба синну сол ва қобилияти хонандагон интихоб намояд.

Муҳаққиқ Ф. Ҳусейнзода қайд намудааст, ки масъалаи таълиму тарбияи кӯдакон асоси адабиёти кӯдак, мазмуну ғояи тарбиявӣ он аз замонҳои қадим гузошта шудааст. Муаллиф дарҷ менамояд, ки аҳли адаб баҳри таҷрибаандӯзӣ, пешрафти фазилату камолоти хонандагон афсонаҳои пурарзиш навиштаанд, ки ҳоло ҳам қиммати тарбиявӣ доранд ва хонандагонро ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят мекунанд [11, с. 4-5].

Майлу рағбати хонандагон ба афсонаҳо якхела нест. Ҳар як хонанда нисбат ба навъи алоҳидаи афсона, сабку услуби навиштани он, муносибати ҷудогона дорад. Аз ин сабаб дар муаррифии афсонаҳо омӯзгорон бояд тамоми намуди онҳоро дар шакли назму

наsr ба хонандагон пешкаш намоянд.

Як нуктаи дигарро бояд зикр кард, ки афсонаҳои назмӣ низ мавҷуданд. Дар “Куллиёти фолклори тоҷик” (ҷилди I) афсонаҳои ташкил медиҳанд, ки дар қолаби назм гуфта шудаанд [7, с. 5].

Омӯзгор, пеш аз ҳама, бояд ҳангоми баёни афсонаҳо шавқу рағбат ва эҳсосоти амиқи кӯдаконро ба инобат гирад. Дар рафти сӯҳбат бояд порчаҳои насрию назмию афсонаҳоро кироат карда, хонандагонро барои хондани идомаи афсонаҳо сафарбар намояд. Сифати китобҳои афсона, ороиши онҳо бо расму сабки содаю фаҳмои навишти онҳо низ барои таваҷҷӯҳи кӯдакон нақши муҳим мебозад.

Профессор Ҷ.Бобокалонова дар китоби “Таърихи адабиёти афғол” оид ба тасвир ва нигориши нависанда дар асари бачагона қайд намудааст, ки афсона ба рӯҳи кӯдак бояд таъсири эмотсионалӣ расонад, торҳои асаби ӯро ба ларзиш, ҳиссиёт ва қабули ҷаҳони беруна бедор кунад. Вобаста ба ин хусусияти афсона Н.Г. Чернышевский чунин баён намудааст “Асари бадеӣ (афсона) хонандагони синфҳои ибтидоиро бояд ба изтироб орад, он воқеаеро, ки аз ҳад зиёд ваҳмангез ё аз ҳад зиёд хандаовар аст, бояд нишон диҳад” [5, с. 37].

Нақлу тасвири нависанда бояд чунон завқовар бошад, ки ҳастии кӯдакро саропо фаро гирад ва кӯдакро ба тақдири ояндаи персонажҳои афсона равона намояд. Аз афсона кӯдак ҳулоса барорад, ба он мафтун шавад ва аз он дил канда натавонад. Барои он, ки нависанда ба офаридани афсонаи мафтункунанда ноил гардад, ӯ бояд табиати кӯдак: феълӣ атвор, рӯҳия, хусусият ва табиати ӯро дар ҳар синну сол ба инобат гирад.

Ба андешаи Ҷ. Бобокалонова афсона дар ташаккули фикри хонандагон, тахайюлот, орзуву орзуписандӣ, ташаккули шахсият ва табиату завқи онҳо таъсири амиқ мерасонад. Он чун жанри бадеии шифохӣ ба муҳити иҷтимоӣ, ахлоқи инсонҳо, паҳлуҳои рангини зиндагии халқ бештар дахл менамояд. Дар афсонаҳо таҷрибаи аз ҳаёту зиндагӣ бардоштаи халқ таҷассум ёфтаанд. Аз ин рӯ афсонаҳоро як навъ маҷмӯи ақлу хирад, заковати халқ ва энциклопедияи зинда низ мешуморанд.

Ҳамин муаллиф қайд менамояд, ки дар тасаввуроти хонандагони синфҳои ибтидоӣ афсона ин маънои зиндагист. Онҳо ба мазмуни афсона гӯш андохта, ҳамаи ҳодисаву воқеаҳо ва одамони гирду атрофро дар афсона тасаввур мекунанд. Хонандагон ҳудро дар образҳои қаҳрамонони афсонавӣ тасаввур намуда, ба рафтори онҳо пайравӣ менамоянд ва худ дар афсонабофию нақшофарӣ ташаббус зоҳир мекунанд.

Аз ин рӯ омӯзгорро лозим аст, ки хонандагонро бо санъати дилчаспи афсонаҳо, забони ширадори афсонаҳои халқӣ ошно намуда, дар заминаи маҳорати нотикӣ санъати волои суҳанвариро ба онҳо омӯзонад.

Инчунин ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ таъсиррасонии афсонаро муаллифони китоби “Методикаи таълими адабиёти тоҷик” қайд намудаанд. Ба қавли онҳо ҳангоми хондани афсонаҳо дар қалбу шуури хонандагони синфҳои ибтидоӣ бедор карда тавонистани ҳиссиёти баланд ва ҷаҳонбинию тафаккури мантиқӣ вазифаи омӯзгор мебошад. Ба туфайли дуруст хондан ё шунидани матн омӯзгор дар ҳалли масъалаҳои зерин муваффақ мешавад:

- 1) муносибати нависанда ба он воқеае, ки дар асар инъикос ёфтааст;
- 2) майлу рағбати нависанда ба воқеаҳо, ба зиддиятҳои байни қаҳрамонҳо;
- 3) нависанда ба кадом қаҳрамон бо ҳисси таваҷҷӯҳ менигарад;
- 4) нависанда бо кадом роҳ масъалаҳоро дар афсонаҳо ҳал кардааст.

Муаллифони мазкур пешниҳод менамоянд, ки омӯзгор бояд ҳангоми таҳлили асарҳои муайяни адабиёти бадеӣ, аз ҷумла афсона диққати шогирдонашро ба фарқ кардани ҷудо карда тавонистани ин ё он ҷузъи асар, сохт ва қисматҳои таркибии он ҷалб намояд. Хонандагон бояд дар асоси унсурҳои таркибии афсона ба маҳорату малакаи бошууроно дарк кардани ҳадафи нависанда расанд [8, с. 42-43].

Ба инкишофи психологӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ бисёр омилу воситаҳо таъсири ҳудро мерасонанд. Яке аз чунин воситаҳо асарҳои адабиёти бадеӣ ва эҷодиёти даҳонии халқ афсона мебошад, ки инсонро аз рӯзҳои аввалини ҳаёташ ҳамроҳӣ мекунанд ва барои инсонӣ хушсухан, хушахлоку дилсӯз, поквичдону ростгӯӣ, қабириодаву далер шудан таъсир мерасонад. Афсонае, ки содаю фаҳмо ва табиӣ будани эҷодиёти халқ аст, чун

оҳанрабо диққати хонандагони синфҳои ибтидоиро ба худ ҷалб менамояд. Таҳлили мазмуни афсонаҳои мардумии тоҷикӣ нишон медиҳад, ки онҳо андешаи халқро доир ба тарбия ва ташаккули ҷисмонӣ, ақлию зеҳнӣ, аз худ намудани сифатҳои ахлоқии инсонӣ комилро дар худ таҷассум мекунанд. Аз ин рӯ барои инсонӣ комил шудан хонандагон ва афсонаҳо чун занҷири ногустае бошанд, ки барои ғаниву рангин намудани имрӯзу фардои ҳамдигар хизмати арзандаеро иҷро намоянд.

Муҳаққиқ Р. Довудов қайд намудааст, ки маҳз дар зинаи аввал, синни томақтабӣ ва синни хурди мактабӣ, ки таҳкурсии инкишофи шахсият гузошта мешавад, шуури кӯдак инкишоф меёбад, тасаввуроти ӯ дар бораи муҳит бою рангин гардида, захираи луғавиаш босуръат афзудан мегирад, истифодаи афсонаҳо аҳамияти махсус касб мекунанд. Аз ин рӯ бачагонро аз овони кӯдакӣ ба афсонаву ҳикояҳои мебоҷад ҷалб намуд. Бо таъсири адабиёти бадеӣ эҳсоси бадеии кӯдакон бедор шуда, диди зебоишиносии онҳо ташаккул меёбад [6, с. 12].

Ба андешаи ин муҳаққиқ забони адабиёти бадеӣ хусусиятҳои ба худ хос чун пурмазмунӣ, таъсирбахшӣ ва образнокиро соҳиб мебошад. Сухани бадеӣ шавқу завқро ба вучуд оварда, хонандагонро тарбия мекунад, нутқи онҳоро инкишоф медиҳад.

Дар китоби “Баёзи фолклори тоҷик” оварда шудааст, ки дар адабиёти бадеӣ образи қаҳрамонҳои манфӣ объекти танқид, тамасхур, истехзо, киноя ва ҳаҷв гардидаанд. Худбину худпараст, танбалу коргурезҳо, беадабу беҳирадҳо, ноинсофу бадқирдору бадахлоқҳо ва амсоли инҳо саҳт сарзаниш ва маҳкум карда мешаванд [3, с. 9].

Афсона чун жанри ҷинси ҳамоса низ ба ҳамин хусусият молик мебошад. Дар афсонаҳо зебоии ҳақиқии забон, хушоҳангии калимаҳо, ҳамчун воситаи равшан ва саҳеҳ тасвир кардани манзараҳо, образҳои қаҳрамонҳо ҷой доранд. Аҳли фазл, адибону шоирони касбии мо аз давраҳои қадим бо ҳар восита кӯшидаанд, ки барои забонамӯзӣ, тарбия ва пешрафти фазилату камоли хонандагони синфҳои ибтидоӣ афсонаҳои мувофиқ офаранд. Ин аст, ки афсонаҳои таълиф намудаи онҳо барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ аҳамияти калони тарбиявиро соҳиб буда, дараҷаи фаҳмиш ва нутқи онҳоро ғани гардонида, ба ҳиссиёт, шуур ва рафтори онҳо таъсири амиқ мерасонад.

Афсонаҳо яке аз воситаҳои муҳими ғанисозии захираи луғавии кӯдакон ва инкишофи нутқи онҳо мебошад. Танҳо дар афсонаҳо ҳодисаю воқеаҳои табиату ҷамъият ва муносибатҳои байни одамон ба воситаи забони бой ва образнок инъикос гардидаанд.

Муҳаққиқ Н. Насруллоева дуруст таъкид намудааст, ки дар машғулиятҳои забони модарӣ ва берун аз он хангоми мушоҳидаи табиат, шиносӣ бо муҳити зист ва адабиёти бадеӣ, шунидани афсона ва нақли он, саволу ҷавоб аз рӯи расм ба захираи луғавии кӯдакон бояд эътибор дод. Ба воситаи таҳлили овозии калимаҳо қобилияти шунавоиву бинӣ ва нутқи кӯдаконро инкишоф додан аз манфиат холӣ нест [10, с. 29].

Шавқу ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоиро ба афсонаҳо метавон ба тариқи зайл инкишоф дод: Бо ҳиссиёт пешниҳод намудани мазмуни афсона, дар кӯдакон инкишоф додани қобилияти дарк намудани зебоӣ, ҷозибанокии афсона ва ҳикоя. Инкишоф додани ҷиҳати ахлоқии амалиётҳои тасвиршуда, дуруст баҳо додан ба рафтори қаҳрамонҳои асар низ аз омилҳои муҳим маҳсуб мешаванд.

Дар “Роҳнамои омӯзгор” оварда шудааст, ки ба хонандагон омӯзонидани мустақилона истифода намудани воситаҳои ифоданокии нутқ, мазмуни нақли асари бадеӣ, баён намудани фикр ва ҳиссиёти худ бо истифода аз воситаҳои бадеият аз манфиат холӣ нест. Ташаккули тафаккури хонандагони синфҳои зинаи ибтидоӣ ва дарку фаҳмиши муҳит бештар ба воситаи шунидану дарк кардан ба даст меояд. Танҳо пас аз шунидану дарк кардани мазмуни афсона бо хонандагон супоришҳои муайян ба монанди баҳо додан ба қаҳрамонҳо, иҷрои кори гурӯҳӣ, муайян кардани усули ҷазира аз рӯи афсона ва дар нақшо бозиданро метавон пешниҳод намуд [4, с. 19].

Бо истифодаи ин усулҳо омӯзгор метавонад, ки шавқу ҳаваси хонандагони суҷхонро низ ба хондани афсона ҷалб намояд. Қисми зиёди хонандагон хондани афсонаро дӯст медоранду дарк мекунанд, зеро афсона онҳоро аз мушкилу монаҳо, ҳаяҷону изтироб, нофаҳмию душворӣҳо, ташвишу нигарониҳо ва дар умум аз олами тазодҳо ба олами руъёҳо мебарад. Инчунин афсона доираи муносибати хонандагонро бо ҷомеа васеъ

намуда, дар ҳалли ҳар гуна мушкилот ба онҳо мадад мерасонад. Воқеан, забони ширину гуворои афсонаҳо равшан назари хонандагонро тай намуда, ба хазинаи маърифати онҳо ҷавҳари наву тозае зам мекунад. Чӣ қадар ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ афсонаи бештар хонанд, моҳияти афсонаро дар шуурашон ҷо кунанд, ҳамон андоза онҳо шахси боиродаву муваффақ ба камол мерасанд.

Дар китоби “Адабиёти тоҷик” – и синфи 5 оварда шудааст, ки ба андешаи муҳаққиқони фолклоршинос жанри афсона дар ҷамъияти ибтидоӣ пайдо шудааст, чунки дар он замон ҳанӯз ҳат вучуд надошт. Одамон ғаму шодӣ, орзуу умеди худро дахонӣ дар нақлу ривоятҳо, афсонаю асотирҳо баён мекарданд ва ин гуфтаҳои онҳо ба авлодҳо аз насл мегузаштанд, такмил меёфтанд, шакл мегирифтанд. Муҳаққиқони китоби мазкур қайд намудаанд, ки баробари пайдоиши ҳат шахси босавод адабиёти шифоҳиро ҷамъ намуда, ба шакли китоб омода месохтанд, ки то замони мо расидаанд. Яъне афсона моли халқ буда, аз ҷиҳати забон ва тарзи баён содаю фаҳмост, аз ин рӯ хонандагони синфҳои ибтидоӣ онро зуд қабул менамоянд. Ба ақидаи муаллифони китоб дар аксарияти афсонаҳои тоҷикӣ ба тариқи “Буд набуд, будгор буд, замин набуд шудгор буд.”, “Будааст, набудааст, дар замонҳои хеле қадим ...” ва ба ҳамин монанд сар шуда, дар хотимаи афсонаҳо қаҳрамони дӯстдоштаи халқ ҳамеша душманро шикаст медиҳад. Аз ин рӯ, аксари афсонаҳо бо ҷумлаи “Онҳо ҳама ба мақсадшон расиданд” ба охир расида, ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ таъсири қалон мерасонад ва онҳо аз ин рӯҳбаланд мешаванд. Барои пурҷозоба, диққатҷалбкунанда ва завқовар баромадани афсонаҳо адабон дар эҷоди афсона аз санъати муболиға васеъ истифода мебаранд. Муболиға санъатест, ки тасвири шахс, ашӯ, ҳодисаю воқеа аз ҳадди табиӣ барои маъна, ба ақл рост намеояд. Маҳз ба воситаи тасвири муболиғанок тасвири қиёфаи зоҳирии девҳо ба назари хонандагони синфҳои ибтидоӣ хеле ҳам баднамою бадҳайбат менамояд ва ба сифатҳои инсонӣ муқобил гузошта шудааст [9, с. 3-5-25].

Ҷиҳатҳои ҷолибтарини афсонаҳо ин аст, ки қисми зиёди онҳо интиҳои хуб доранд ва ин боварию эътимоди хонандагони синфҳои ибтидоиро нисбат ба афсона меафзояд, ки ҳамеша некӣ бар бадӣ ғолиб меояду поёни шаби сиёҳ сафед аст, чоҳқан худ зери чоҳ мегардаду ҳеч гуноҳу ҳеч кирдори бад бе ҷазо намемонад ва ҳеч гоҳ набояд аз нобарориҳо маъюсу ноумед гашт. Афсона ба рушди минбаъдаи шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ҳосил намудани малакаҳои наву, робитаи онҳо бо ҷомеа, инкишофи рӯҳию равонӣ ва ба худбаҳодиҳии онҳо таъсири мусбат мерасонад. Ба воситаи афсона хонандагон оламо меомӯзанд, неку бадро фарқ менамоянд, аз паҳлуҳои гуногуни зиндагӣ огоҳ мешаванд. Хонандагон кӯшиш мекунанд, ки ба қаҳрамони афсонаҳо монанд шаванд, хислатҳои ростқавлӣ, покнатӣ, бовиҷдонӣ, далерӣ мардонагиро ба худ гирифта идеале созанду ба он пайравӣ намоянд.

Дар тавсифи амалиёти қаҳрамонҳои афсона таҳайюлотӣ баландпарвози эҷодкунандаи афсонаро мушоҳида менамоем. Маҳз ба воситаи чунин муболиғаҳо матонат, қаҳрамонӣ ва далерии қаҳрамонҳои мусбат ба назари хонандагони синфҳои ибтидоӣ равшан мегардад.

Муҳаққиқ Т. Атахонов қайд намудааст, ки афсона одатан дар мавзӯҳои ҳаётӣ бо тасвири бофтаҳои ҳаёлии гуфта шуда, бештар дар шакли наср инкишоф ёфтааст. Дар афсонаҳои халқҳои гуногун мавзӯ, ғоя ва сюжету образҳо бо ҳам монанданд буда, дар тамоми ғӯшаю қанори дунё халқи меҳнаткаш як хел зиндагии пурмашакқатро аз сар гузаронида аст. Ба андешаи муаллиф афсона таҷассуми ҷаҳонбинии халқ дар давраҳои гуногуни таърихӣ мебошад. Афсонаҳои ҳар як халқ хусусиятҳои ба худ хосро доро буда, дар онҳо ҳамеша қувваи Хайр аз болои қувваи Шар ғолиб мебарояд. Ин ҷиҳати афсона дар ташаккули хонандагони синфҳои ибтидоӣ аҳамияти қалони тарбиявӣ дошта, онҳоро дар рӯҳияи ҷасурӣ, нотарсӣ, мардонагӣ, устуворӣ, меҳнатдӯстӣ, вафодорӣ ва софдилӣ равона месозад. Ба андешаи муҳаққиқ афсона ба адабиёти бадеӣ таъсири худро расонидааст. Дар навбати худ ба инкишофи афсонаҳои халқӣ адабиёти бадеӣ низ сабаб мегардад [2, с. 45].

Афсонаҳо дар ташаккули маънавии инсон аз қадим нақши бағоят муҳим доранд. Зеро ки аз қадим афсона тафаккури эҷодии халқро нишон медиҳад ва дар тарбияи насли

инсон нақши бениҳоят муассир дошт. Вазиѐи аз ҳама муҳими афсонаҳо тарбия кардан аст. Аммо айни замон доираи афсонаҳо каме маҳдуд шудааст, зеро дар замони муосир воситаҳои техникӣ хеле зиёд гардидаанд, ки ҷойи афсонаро иваз карда, онро то андозае маҳдуд гардониданд. Бинобар ин, дар шароити имрӯз ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ додан лозим аст. Тамошои ҳар гуна фиттаҳо ва ё бозихои электрониро, ки дар он мавзӯҳои даҳшатангезу иғвоангез, қатлу ғорат ҳаст, ки метавонад ба психологияи хонандагон таъсири бад расонад. Аз ин лиҳоз омӯзгоронро лозим аст, ки ба воситаи афсона хонандагони синфҳои ибтидоиро ба фарҳанги миллӣ, одатҳои мардумӣ ошно сохта, худшиносии миллиро дар замирангон тарбия намоянд. Барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ афсонаҳоеро интихоб намоянд, ки ба завқи онҳо созгор ва барои рушди минбаъдашон мусоидат намояд. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути афсонаҳо қариб ки тамоми ҷузъиёти зиндагии қаҳрамонони дӯстдошташонро аз сар мегузаронанд ва кӯшиш мекунанд, ки ба ҳар як рафтору амали онҳо тақлид кунанд. Тавассути забони афсонаҳо ба кӯдакон фаҳмондани ҳақиқат хеле содаю муфид мебошад. Масалан, наранҷондани аз худ хурдсолон, дурӯғ нагуфтан, адолатпарварию одамдӯстӣ, меҳру шафқат ва бетараф набудан нисбат ба ғаму шодии дигарон, зиракиву бохушӣ ва ғайраҳо. Дар аксари афсонаҳо некӣ бар бадӣ пирӯз мешавад. Ин бошад, барои хонандагон хеле муҳим буда, дар онҳо ҳислатҳои далериву шуҷоатро рушд медиҳад. Чун вақте шахс бовар дорад, ки некӣ ҳамеша ғолиб меояд, ӯ бо ҷасорат ба пеш рафтаниро меомӯзад.

Муҳимияти ҳамин тарик, афсонаҳо як ҷузъи маданияти миллӣ буда, тӯли асрҳо дар тарбияи маънавӣ ва рушду нумӯи хонандагони синфҳои ибтидоӣ саҳми арзанда гузоштаанд ва шоистаи омӯзиш мебошанд. Онҳо дар бедор кардани шавқи хонандагон нақши муассир мебозанд. Мутолиаи афсонаҳо ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ имкон медиҳад, ки дар оянда онҳо иншоанависиро ёд гиранд.

АДАБИЁТ:

1. Асрорӣ В. Фольклор, халқият, нависанда. / В. Асрорӣ – Душанбе: Ирфон, 1982 -174 с.
2. Атахонов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. / Т. Атахонов – Душанбе: Шарқи озод, 2002 – 453с.
14. Баёзи фольклори тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1990 – 254 с.
15. Байзоев А., Аҳмадбекова А., Машокирова Г., Зубайдова Ҷ., Абдуллоев Ҷ. Роҳнамои омӯзгор. Забони модарӣ, синфи 1 / А.Байзоев, А.Аҳмадбекова, Г. Машокирова, Ҷ. Зубайдова, Ҷ. Абдуллоев. – Душанбе : ҶДММ Офсет, 2012 -104 с.
16. Бобокалонова Ҷ. Таърихи адабиёти атфол / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2006 -567с.
17. Довудов Р. Машғулиятҳо оид ба инкишофи нутқи алоқанок барои бачагони 6-сола. / Р. Довудов – Душанбе: Маориф, 1999 -106 с.
18. Иматова Л. Забони модарӣ қалиди ганҷинаи илму дониш. / Л. Иматова – Душанбе 2000. - 40 с.
19. Мирон Т., Хоҷаев Қ., Исломов Ш. Методикаи таълими адабиёти тоҷик / Т.Мирон, Қ.Хоҷаев, Ш.Исломов. - Душанбе: Маориф, 1991.-250 с.
20. Мирзод Т., Ҳамидов Р., Пирзод М. Адабиёти тоҷик синфи 5. / Т. Мирзод, Р. Ҳамидов, М. Пирзод. – Душанбе: Маориф, 2017.-304с.
21. Насруллоева Н. Омӯзиши забони модарӣ дар кӯдакистон. / Н. Насруллоева - Душанбе 1991. – 85с
22. Ҳусейнзода Ф. Адабиёти маърифатоин ва тарбияи фарзанд / Ф.Ҳусейнзода - Душанбе Истеъдод, 2018. -79 с.

Калидвожаҳо: жанри адабӣ, афсона, қаҳрамон, тамсил, образ, сеҳрангез, некӣ, бадӣ, кӯдак, таълим.

Расулбердиева Шахло Джалоловна ВЛИЯНИЕ СКАЗОК НА ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕРЕСА К УЧЕБЕ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Один из самых распространенных и любимых жанров художественной литературы для младших школьников - сказки. Мифы с древних времен играли роль в жизни таджикских детей. Сказка с ее тонкостью, мелодичностью и средствами изображения, разнообразными формами художественного стиля, богатым и простым языком, ее незабываемые образы быстро приживутся в сердцах детей. Большинство мифов основаны на борьбе двух сил - добра и зла. Поэтому ребенок

учится не по советам писателя, а по поведению главных героев. Взрослые должны больше стараться раскрыть характер и характеристики главных героев: сделать образовательные выводы на основе прочитанного произведения и объяснить детям хорошие и плохие качества главных героев, потому что в этом возрасте детям трудно различать хорошее и плохое. Чтение и прослушивание сказок расширяет кругозор учеников начальной школы, дает им духовную подпитку и активизирует их речь.

Ключевые слова: литературный жанр, сказка, персонаж, притча, образ, волшебный, доброта, зла, дети, воспитание.

Rasulberdieva Shahlo Dzhhalolovna
THE EFFECT OF FAIRY TALES ON THE FORMATION OF INTEREST
IN THE LEARNING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

One of the most common and favorite genres of fiction for elementary school students is fairy tales. Myths have played a role in the lives of Tajik children since ancient times. The fairy tale with its subtlety, melody and means of depiction, various forms of artistic style, rich and simple language, its unforgettable images will quickly take root in the hearts of children.

Most myths are based on the struggle of two forces - good and evil. Therefore, the child learns not from the writer's advice, but from the behavior of the protagonists. Adults should try harder to reveal the nature and characteristics of the protagonists: to draw educational conclusions based on the work read and explain to children the good and bad qualities of the protagonists, because at these age children have difficulty distinguishing between good and bad. Reading and listening to fairy tales broadens the worldview of primary school students, gives them spiritual nourishment and activates their speech.

Keywords: literary genre, a fairy tale, the character, a parable, an image, the magic, kindness, children, education/

Маълумот дар бораи муаллиф: Расулбердиева Шахло Чалоловна, ассистенти кафедраи педагогика, психология ва рушди нерӯи инсонии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: ш. Данғара, к. Марказӣ, 25. E-mail: b.rasulov@mail.ru. Тел: 902 06 60 07

Сведения об авторе: Расулбердиева Шахло Джалоловна, доцент кафедры педагогики, психологии и развития человека Дангаринского государственного университета. Адрес: Дангара, к. Центральная, 25. E-mail: b.rasulov@mail.ru. Тел : 902 06 60 07

Information about the author: Rasulberdieva Shahlo Dzhhalolovna, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology and Human Development, Dangara State University. Address: Dangara, K. Centralnaya, 25. E-mail: b.rasulov@mail.ru. Tel: 902 06 60 07

И.А.Турди-Аханова

ПРОБЛЕМА ОТРАЖЕНИЯ КОНЦЕПТОВ В
ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Лингвокультурология является одним из разделов лингвистики. Формирования, и совершенствование этой науки является достижением нашего времени. На сегодняшний день в лингвистике признанно три научных направления: 1) сравнительно-историческое, системно-структурное, антропоцентрическое [Маслова, 2001; 5-8].

Сравнительно – историческое направление было первым научным направлением в лингвистике, иными словами сравнительно-исторический способ был первым способом специфического изучения языка. Весь 19 век был охвачен этим методом.

Системно-структурное направление было обоснованно на базе предметов, названий, вещей и смыслов, именно поэтому объектом исследования этого направления было – слово.

Антропоцентрическое направление – это перенос внимания учёных с объектов восприятия к субъектам, рассматривается речь индивида в языке и язык в индивиде так как, по мнению И. А. Бодуэна де Куртене, «язык имеется только в собственных мышлениях, в душах, в сознаниях людей, которые формируется в языковые общества [Маслова, 2001: 5-6].

Языкознание 20 века стало известно своим внедрением в лексический состав термина «картина мира», что обозначает изображение целого мира, который умещается в голове индивида во время познавательных восприятий.

Словосочетание «картина мира» можно исследовать в безграничном понятии: это система навыков в определённой науке, в которой отмечается введение дисциплины в эту сферу и ее периоды появления, развития, переходы из одного периода в другой и другие. Именно поэтому являются термины такие как «биологическая картина мира», «физическая картина мира», «языковая картина мира» и т.д. [М. В. Пименова, 2004:5].

В когнитивной лингвистике следует различать языковую картину мира от концептуальной картины мира и всеми известно, что они не соответствуют по смыслу.

Лингвисты, работающие в области лингвокультурологии, и изучающие эту дисциплину, предлагают изучать значимую картину мира, которая имеет составную значимость в языке. При исследовании значимой картины мира в языке лингвокультурологии основывают некоторые особенности:

- значимая картина в языке составляет общественные и особенные части;
- значимая картина мира в языке формируется с помощью признанных мыслей, которые связаны с юридическими, воспитательными, сохраняются и применяются в языке.

- в значимой картине мира находятся естественные сущности и понятия цивилизации, в составе которой находится специфический вид культуры, поддерживаемый в определённом языке;

- значимая картина предоставляет только однородное понятие языковой культуры, так как в разных языках разные языковые средства и другие представления о культуре;

- значимая картина мира бывает, как и в общественном, так и в самостоятельном мышлении.

На основе этого направления в нынешней лингвистике появилось новое направление – лингвокультурология, которая «обоснована культурным посредником в языке и языковым посредником на человека» [Телия: 1996].

Предметом изучения лингвокультурологии является влияние языка, трансформирующее информацией связанные с культурой, её устройствами, предназначениями и индивидом, который формирует эту культуру используя язык. Объектом изучения лингвокультурологии является средства, которые присвоили символические значения образно-метафорической сущности в культуре и которые дополняют достижения человеческого мышления: древних и прототипических, которые отмечены в мифологиях, легендах, обрядах, церемониях и в религиозных понятиях, а также в художественных текстах: фразеологизмах, метафорах, в поэтических предназначенных работах.

Каждый язык имеет особенность и по своему способу концептуализирует мир. Отсюда мы можем сделать вывод, что каждый язык имеет свою собственную картину мира. Язык является основным средством не только для выражения своих мыслей, но и является основной причиной появления и существования навыков человека о мире. Выражая в мыслительной деятельности и находясь в реальном мире, индивид отличает в слове результат восприятия, состав этих навыков, которые закреплены в языковых средствах представляют разнообразные концепции познавательные языковым картиной мира [Апресян, 1995; 6].

Картина мира появляется на базе изучения изображения в памяти человека о мире. Если мир это индивид и его круг, и их влияние, то картина мира – достижение и обработка сведений о среде достигаемой человеком.

Словосочетание «картина мира» стало, причиной Г. Герц считая картину мира как логически важные результаты представления, которые являются образами отображенных объектов [Серебренников, Кубрякова, Постовалова 1988:28].

Картину мира также употреблял М. Планк, отмечая ее, как образ картины мира, которая появилась на базе физической науке и выражающая разные природные законы. Планк отличал физическую картину мира от научного и практического, относя их к чувствительным ощущениям.

Что касается Ю. Д. Апресяна он дефиницировал картину мира на научную и ненаучную. Лингвист считал, что в языке проявляется наивное значение о свойстве, объекты и действия. Ю.Д. Апресян полагает, чтобы правильно объяснить сущность слова,

мы должны изобразить, представить мысленно составляющую из двух разных принципиальных частей:

1) Система, с помощью которой мы ощущаем и чувствуем (душой, сердцем), умственно познаем мир, физически действуем (телом).

2) Система, которая следует за всеми нашими поведениями и контролирует наши поступки [Апресян, 1995: 56-100].

С точки зрения философии и логики словосочетание «картина мира» было предоставлено Л. Витгенштейном (1998). Что касается лингвистики и антропологии это понятие было отмечено, Л. Вайсгербером (1993). На сегодняшний день под термином «картина мира» подразумевают концепцию более просторных представлений о мире, формировавших в науке.

Следует отметить, что понятие о языковой картине мира соответствует мнению великого лингвиста Вильгельма фон Гумбольдта на счёт внутренней формы языка. Также положения лингвистическому соотношению, или лингвистического детерминизма Эдверда Сепира и Бенжамина Уорда, у них одинаковое решение: язык создаёт так рассуждение, его обладателей, путь восприятия мира обуславливается, языком, на котором формируется мысль.

В. Фон Гумбольдт был один из языковедов, кто первым указал на социальный состав языка как «нейтральный мир» между мышлением и реальностью, а также указал на различие между нейтральным миром и картиной мира. В. фон Гумбольдт считает, что нейтральный мир – это неподвижный продукт языковой активности, идентифицирующий познания реальности индивида, его единицы и является «нравственным объектом».

Картина мира, по мнению В. фон Гумбольдта это двигающаяся, гибкое понятие, оно постепенно перемещается, являясь монадой речевого акта, так как картина мира появляется из языковых вторжений в реальность [В. Ф. Гумбольдт 1984, 48].

Словосочетание «языковая картина мира» было внедрено в науку немецким лингвистом Лео Вайсгербером, он отличал значительную роль языка к размышлению и практической активности человека и считал, что язык не является продуктом деятельности, а считается самодеятельностью, (Energia) – [В. фон Гумбольдт, 1984:70].

Исследование языковой картины мира не только нужно для лингвистики, но и очень значимо в философии, психологии, социологии, этике, культурологии, этнографии, истории и других дисциплинах. Достижимые восприятия дают возможность, содержательно исследовать человека, осознать методы и сущность деятельности, рассмотреть человеческое мышление и существование.

Одним из значимо важных мыслительных процессов, которые связаны с приобретением образа окружающего мира, считается категоризация: группировка классификации навыков об окружающем мире.

Категория + является самым главным элементом сознания. Е. С. Кубрякова считает, что категория есть одно из основных понятий человеческой активности и имеет отношение к языку. Одним из основных элементов анализа познавательных (когнитивных) процессов группировки навыков выступает концепт [Кубрякова, 1996:57].

Маслова В. А. даёт другое понятие концепту, которое отличается от других точек зрения: концепт – понятие, которое служит пояснением единиц мыслительных и психических накоплений нашего сознания, и сведений, в которых выражается человеческий опыт и его навыки.

Концепт – составная единица нашего мозга, ментального лексикона, концептуальная структура нашей памяти и языка, изображение окружающего мира, что называют по-другому картиной мира, отражающейся в психике индивида.

Концепт – культурно – фиксированное понятие, которое представляется в выраженном плане, и почти всегда реализуется в языке, используется с совпадающим по смыслу в семантических парадигмах. Образование общественных навыков, имеющие языковые выражения и установленные этнокультурной особенностью [Маслова В. А., 2001:43].

Концепты выражают собой уникальные, абстрактные, элементы, которые индивид проявляет в результате мышления. Они считаются достижением всех человеческих познаний о картине мира и физических деятельности. Они выражают состав достигнутых

навыков между собеседниками, и транслирование информации происходит также обменом концептами [Кубрякова, 1996:90].

С точки зрения Степанова концепты являются общественными достижениями в мышлении народа, нравственной цивилизации, культуры, духовных понятий в жизни народа. Именно общественное мышление является хранителем концептов, другими словами, концепты существуют всегда или долгое время [Степанов, 1997:76].

Концепт как лингвокультурный феномен в рамках нового научного понятия в лингвокультурологии отмечены в исследованиях А. А. Масловой (2007), Г. Г. Слышкина (2004), С. Г. Воркачева (2002), Ю. С. Степанова (2001) и других лингвистов.

Лингвокультурный способ к осознанию «концепта состоит в том, что концепт считается основной единицей структуры, его продуктом.

С.Х. Лепин именует концепт уникальными культурными генами, включающими в совокупность культуры [Лепин, 1944:38].

В. И. Карасик излагает концепты как первобытные культурные понятия, которые имеются в культурно-историческом понятии народа, идентифицируют его мышление, передают в разные области существования индивида как общественные мыслительные образования, выражающие культуры [Карасик, 2004:38].

Ю. С. Степанов выдвигает следующую теорию о концепте: концепт культурный феномен, понятия, которые формируются в нашем мышлении как знакомое содержание этого изображения, события культуры [Степанов, 2007:19]. Также он считает, что концепт – это свёрток цивилизации в мышлении индивида, в результате чего культура проникает в ментальный мир индивида, являясь основной единицы культуры в мыслительном мире индивида [Степанов, 2001:43].

Ю. Е. Прохоров даёт концепту такое определение «концепт – сформировавшиеся система правил и чрезмерное образование элементов хаоса существования, определяющее особенности деятельности обладателей лингвокультурного понятия, отмеченная в их представлениях о мире и передаваемая средствами языка в коммуникациях [Прохоров, 2008:159].

В. А. Маслова в лингвокультурной науке дифференцирует концепт – семантическим формированием, в котором зафиксирована лингвокультурная особенность. Это «особенность описывает понятие, имеющее определённую этнокультуру. Концепт, + выражая этническое понятие», выделяет национальную языковую картину мира и считается маленьким фундаментом для строительства «существования» [Маслова, 2007:47].

Г. Г. Слышкин определяет концепт как совокупность существования (концепт занимается исследованием состава языка мышления и культуры), как ментальное явление, Е. М. Вершанина и Е. Г. Кастаноровым понятие является правильным, по смыслу, элементом значения слово помещается в языке. А представляемая теория В. В. Воробьёвым лингвокультурема дифференцируется как единица предлагаемая локализацию в определенных летописях, то есть понятие проявляется в мышлении [Слышкин, 2004:221].

В сфере лингвокультурологии учёные выдвинули свою точку зрения о концепте. Концепт является основной категорией лингвистики, концепт составляет собой малую часть национальной мыслительности и деятельности. Следует отметить, что все вышеуказанные теории о концепте есть сходство друг с другом, а не противоположенные друг другу.

Слово «концепт» начали активно использовать в лингвистике в начале 90-ых годов. Д. С. Лихачёв в своих исследованиях «Концептосфера русского языка» дополнил лингвокультурологическое понятие лексикой концепт, и отличает, что концепт считается достижением несоответствия словарной сущности слово собственно народным опытом индивида, изучая, как познаётся слово, смысл и концепт, мы не должны выводить индивида, способность концепта шире и богаче, тем широко достаточно богато цивилизованный опыт человека..., и чем меньше культурный опыт человека, тем беднее и не развитый его язык, но и его концептосфера» [Лихачёв, 1993:320].

В русском языкознании первый раз слово «концепт» использовал С.А. Аскольдов в 1928 году. Он считает, что концепт – это формирование разума [Аскольдов, 1997:269].

Концепты появились на основе пользователей языка, они сохраняются в мышлении людей, формируя концептосферу языка. Что касается концептосферы, впервые было предоставлено Д. С. Лихачевым. Он полагает, что концептосфера – это состав концептов.

Ю.Е.Прохоров в своей работе «В поисках концепта» выявляет следующие комбинации в обозначении концепта;

- Лингвокогнитивный, феномен (Кубрякова 1996);
- Психолингвистический феномен (Заловская 2001);
- Абстрактное значение обоснованное наукой (Саломник, 1995);
- Фундаментальный элемент культуры (Степанов 1997);
- Лингвокультурный феномен (Слышкин 2000).

Языковеды обнаружили, что обладатель языка – это пользователь определённых концептуальных образований в конце 20-го века. Концепты – мыслительные понятия. В каждом концепте раскрываются сугубо важные для индивида навыки о мире. Образования концептов создают картину мира, в которой выражается осознание реальности индивидом, на базе которого он думает о мире.

Пьер Абеляр, основоположник концептуализма, его точка зрения о концепте состоит в теории речи, поскольку именно на основании его появляется идея высказывания, что является концептом. Концепт считает Абелярд, имеет связь с предметами и речью, есть особенность, они тесно связаны между собой смыслом и общением. Концептуальное представление учёного состоит в том, что он думает, что все предметы имеют взаимно предполагаемую особенность, и в то же время взаимовысказывание через звук.

В современной сфере в развитие когнитивной лингвистики, связанной с понятиями разделов и категоризациями, внесли свой вклад следующие языковеды, такие как: Дж. Лакофф, У. Лабов, Э. Рош, А. Вежбицкая, В. Ф. Фрумкина.

Дж. Лакофф представил свою формулу с познавательной теории в своём издании «Метафора». Нововведение Лакоффа как понятие единицы и выявляет значимое место в развитии ментальных процессов. Он полагает, что наша существующая понятийная система, благодаря чему мы думаем и действуем, является метафорой по природе.

Лакофф в своей научной статье «Мышление в зеркале классификаторов» отмечает, что разные народы всего мира имеют особенность классифицировать, в разных культурах существует особенные области, касающиеся опыта, который связан существенно между собой категориально, специальные навыки, которые выявлены в результате категоризации. Дж. Лакофф считает, что основной причиной классификации концептов является принцип сферы опыта. Таким образом, Дж. Лакофф заключает, что познавательные модели применяются в обозначении мира. Они служат для осмысления опыта человека, осуществляемая самим человеком. Отсюда можно сделать вывод, что исследование языковой категории и категории познавательных систем должно совершаться синхронно [Лакофф, 1988:12-51].

Таким образом, исследование категорий должны проводить, начиная с изучения ментальных навыков человека и появления мыслительных единиц. Как отметил Дж. Лакофф для категоризации играют значительно важную роль следующие понятия, такие как: образное познание, физическое влияние, мыслительные системы, место реалий в культуре (Дж. Лакофф, 1988:48).

Мы считаем, что представляемая теория Дж. Лакоффа о классификаторах более близка к правде. Классификаторы – это мыслительная категория, которая формируется в результате мышления, и оно играет значимую роль в образовании самостоятельного пространства того или иного языка.

У. Лабов изучает когнитивные процессы и предоставляет свою точку зрения относительно когнитивной лингвистики. Он полагает, что когнитивная лингвистика предлагает много способов для изучения зарождений, содержаний и составов концепта и категорий, их взаимосвязь с другими языковыми средствами и формами.

Исходя из мнений о том, что навыки, достигнутые самим индивидом, это и является концептуализацией и категоризацией окружающего мира. Следует отметить, что приобретенные навыки о бытиях территориальных диалектов, об особенных чертах, об специфических группах и структурах – это и является достижением «восприятия и обозначением диалектных различий, которые закреплены в языке». Именно эти навыки

являются концептами особого вида, которые используются в качестве специальных терминов. Другими словами, их можно назвать диалектными концептами навыков.

Элеонора Рош была первым лингвистом, затронувшая перспективы и развитие категоризаций в своём исследовании. Её научные достижения послужили основой для концепции, которая была названа «Теория прототипов и категорий базового уровня» [Кубрякова, 1996].

Что такое прототип? Прототип – это категориальный концепт, дающий описание о простой форме определённой категории. Это могут быть обычные образцы, общественные, стандартные, идеалы, образцы. Эти концепты служат базовыми элементами, с помощью которых индивид разделяет свои навыки о предметах и событиях в мире на определенные категории и делают выводы о них.

Р. Ф. Фрумкина считает, что концептуальный анализ является базовым и постоянным, пара говорящий и слушающий со своими намерениями, своими понятиями о мире [Фрумкина, 1989:98].

После выдвинутой теории Р. М. Фрумкиной учёные начали полагать, что концептуальный анализ может предоставить исследование отдельных концептов одной сферы, например, концепт, окружён разными широкими многочисленными контекстами, с другой сферы через передачи сущности с собственного опыта как обладателя определённых культурных обычаев.

А. Вежбицкая внесла большой вклад в обозначение концепта, осознание концепта подходит к средневековой логике. Она считает, что концепт - это мысленный феномен и используется, чтобы выражать окружающий мир, как Р. м. Фрумкина понятие Вежбицкой о концепте является реальным и удачным: она считает концепт + есть объект из мира идеального, который имеет и выражает культурное понятие человека о реальностях (Язык и наука конца 20 века, 1995:74-117).

Мы придерживаемся мнения, что концепт – это абстрактное научное понятие, синонимом концепта может являться - понятие. В лингвистическом энциклопедии словаре сущность «понятие» определяется таким образом:

- понятие – сущность, выражающая в общей форме объект и феномены реальности посредством их особенностей и отношений;

Понятие – это грамматическая единица, традиционно не высшего уровня, понятие – двойное значение, понятие явление, понятие события, понятие не настоящего времени, в этих областях регулярно использовали термин концепт [Лингвистический словарь, 2002:383-384].

Что касается С. Г. Воркачева, он считает, что самым близким соседом концепта является понятие, представление, сущность, смысл, значение. Он отмечает, что можно получить позицию семантической проблемы и эту проблему можно решить или продолжить дифференцию между словосочетаниями: понятие представлений – представление понятий, концептам представлений – представлением концептов, понятием значений и значением понятий, почти одинаковые смыслы.

Вышеотмеченные словосочетания показывают, что понятия, представления являются семантическими синонимами концепта. Многие лингвисты полагают, что слова «представление» и понятие «концепт» имеют разные значения, и они влияют только для осмысления и понимания концепта.

Исследуя все вышеуказанные теории концептов можно сделать вывод, что концепт, являясь лингвокультурным феноменом, можно назвать неотъемлемой частью культуры, её продуктом, единицей, основным элементом. Лингвокультурные концепты – это часто встречающиеся на ментальном уровне единицы культуры, свёрток культуры в мышлении индивида, культурно фиксированные сущности, культурно- осмысленные представления человека об окружающем мире.

Список литературы:

1. Маслова В.А. «Введение в когнитивную лингвистику» Сайт С.П Курдюмова «Синергетика» 5-8с.
2. Пименова, М.В. Концептуальные исследования. Введение: учеб. пособие / М. В. Пименова, О.Н. Кондратьева. М., 2004 С. 5.

3. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1995. – 6с.
4. Гумбольдт В.О различие строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества // Избранные труды по языкознанию. М., 1984. 48с.
5. Гумбольдт В.О различие строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества // Избранные труды по языкознанию. М., 1984. 70с.
6. Кубрякова Е.С. Глаголы движения через их когнитивные характеристики // Логический анализ языка. Модели действия. – М: Наука, 1984. 70с.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2004. 38с.
8. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М: Школа ЯРК, 2001. 43с.
9. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – Вып. 1. – № 1. – С.320.
10. Аскольдов – Алексеев, А. А. Концепт и слово [Текст] / С.А. Аскольдов-Алексеев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. – М.: Academia, 1997. – С. 269.
11. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование: (Из книги «Женщины, огонь и опасные предметы») / Дж Лакофф // Язык и интеллект. – М., 1988. – С 12 - 51.
12. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. М: Филол. Фак. МГУ, 1996. 245 с.

Ключевые слова: отражение концептов, лингвокультурология, системно-структурный, антропоцентрический, собственные мышления, направления, картина мира, концептуализация, концептуализация.

Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна МУШКИЛОТИ ИНЪИКОСИ МАФӢУМӢО ДАР ТАСВИРИ ЗАБОНШИНОСИИ ЧАӢОН

Мақола мушкилоти инъикоси мафҳумҳо дар тасвири забоншиносии чаҳон ном дошта, дар он дар бораи ташаккул ва тақмили забоншиносии фарҳангии имрӯза дар забоншиносии мухтасар сухан меравад. Дар забоншиносии се самт эътироф карда мешавад: муқоисавӣ-таърихӣ, системавӣ-структурӣ ва антропоцентристӣ, ҳар се самт вазифа ва самти худро дорад. Самти муқоисавӣ таърихӣ яке аз самтҳои аввалини забоншиносии ба ҳисоб меравад. Муқоисавӣ-таърихӣ дар асоси ашӯ, ашӯ ва маъно асоснок карда шуда, маҳз объекти ин самт ба ҳисоб меравад. Самти антропоцентристӣ дар ин самт нутқи фард дар забон ҳисобида мешавад, зеро ба гуфтаи забоншиносии машҳур И.А. Бодуэн де Куртене, ӯ боварӣ дошт, ки "забон танҳо дар фикри шахс, дар ҷон, дар шуури одамон вучуд дорад, ки дар ҷомеаи лингвистӣ ташаккул меёбад". Инчунин, ин мақола дар бораи забоншиносоне маълумот медиҳад, ки дар соҳаи забоншиносии фарҳангӣ кор кардаанд ва ин фаро омӯхта, барои омӯзиши пардаи назарраси чаҳон пешниҳод кардаанд. Ӣар як забон вижагии худро дорад ва чаҳонро ба таври худ мафҳум мекунад. Аз ин рӯ метавон хулоса кард, ки ҳар як забон манзараи худро дар бораи чаҳон дорад.

Калидвожаҳо: инъикоси мафҳумҳо, забоншиносии фарҳангӣ, системавӣ-сохторӣ, антропоцентристӣ, тафаккури худ, самтҳо, чаҳонбинӣ, концептуализатсия, концептуализатсия.

Turdi-Akhanova Iroda Abdumalikovna THE PROBLEM OF REFLECTION OF CONCEPTS IN THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

This article is called "The problem of reflection of concepts in the linguistic picture of the world." This article briefly talks about the formation and improvement of cultural linguistics today in linguistics. In linguistics, three directions are recognized: 1) comparative-historical, system-structural, and anthropocentric, each three directions have their own function and direction. The comparative historical direction was one of the first directions in linguistics. The comparative-historical was substantiated on the basis of objects, things and meanings, it was the object of this direction that was - the word. The anthropocentric direction in this direction is considered the speech of the individual in the language, since, according to the scientist I.A. Baudouin de Courtenay, he believed "language is only in their own thoughts, in souls, in the minds of people, which is formed in a linguistic society." Also, this article provides information about linguists who worked in the field of cultural linguistics, and studied this discipline, offered to study a significant curtain of the world. Each language has a peculiarity and conceptualizes the world in its own way. By the way, we can conclude that each language has its own picture of the world.

Key words: reflection of concepts, cultural linguistics, system-structural, anthropocentric, own thinking, directions, worldview, conceptualization, conceptualization.

Сведения об авторе: Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна – Таджикский государственный университет коммерции, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой английского языка

и межкультурной коммуникации, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти1/2. тел: 934444579, E-mail: zabonho@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна - Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забони англисӣ ва робитаҳои байнифарҳангӣ 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ 1/2.Тел: 934444579 , E-mail: zabonho@mail.ru

Information about author: Turdi-AkhanovaIrodaAbdumalikovna- Tajik state university of commerce, candidate of philological sciences, the Head of EnglishLanguage department, 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti street1/2. Tel: 934444579, E-mail: zabonho@mail.ru

А.М.БОЙБУТАЕВА

КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ТАНЦА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Культурная жизнь каждого народа отражает в себе всю обыденность сферы жизни данного народа. Богатейшее культурное наследие народов осуществляет историческое освящение его развитие, тем самым отображая общий фон культуры. Данное проявление влияет на множество сфер жизни каждого народа, что тесно взаимосвязано друг с другом. Основными тенденциями культурной сферы жизни народа являются сфера музыки, сфера танца, художественного наследия, которые несут в себе огромный потенциал развитых народностей. Изучение с точки зрения лингвистики разных сфер культуры считается важным на сегодняшний день. Одной из таких малоизученных сфер является терминология танца в английском и таджикском языках. При рассмотрении общей картины лингвистического - сопоставительного анализа данных лексических единиц в английском и таджикском языках, прежде всего, хотелось провести классификацию терминологии танца в английском и таджикском языках, что будет способствовать дальнейшему системному анализу терминологической лексики.

При классификации терминологии танца в английском и таджикском языках, прежде всего определяются виды танцев с точки зрения участников: сольные, парные, групповые танцы и с точки зрения региональной и этнокультурной характеристики. В ниже анализируемых терминах изучены терминологии танца согласно выше названным категориям.

Английский язык как язык мирового общения между людьми весьма богат лексическими единицами, даже единицами разно системных языков, которые способствовали укреплению лексической базы данного языка. Одной из таких лексических категорий английского языка является терминологическая система танца. Как отметилось ранее, данная система терминов включает в себя, прежде всего терминологию танца самих представителей народов Англии, далее уже общую картину терминологии танца с его видами и особенностями. Исходя из этого, стоит провести сначала классификацию терминологию танца народов Англии с указанием общих лексических значений, а потом перейти на общую современную терминологическую систему танца в самом английском языке.

Morris dance – танец Моррис вид английского народного танца с исполнением разного инвентаря как: палки, мечи, жезлы, платки, гирлянды. Сопровождающие инвентари при исполнении данного танца сами считаются терминами танца, которые являются важными атрибутами самого танца. Главными терминами танца Моррис являются: *baldric*– разноцветные повязки танцоров, *Fool* –«шут» – неформальный второй танцор, *beast* – ряженный, одетый в костюм животного как: лошадь, олень, баран и других, *rush cart* – в одном из видах северо-западных танца Морриса название камышовой повязки [31].

Long sword dancing –танец с длинными мечами или кинжалами и рапирами. Основными терминообразующие слова данного танца являются «Tommy» – персонаж, парень бегло комментирующий танец и фигуры исполняющие танцорами, «Betty» — «девушка», роль которой исполняет бородачатый крупный мужчина в женском одеянии.

Если даже Томми и Бетти являются именами главными персонажей танца, носящие символическое значение танца, они носят терминологический характер.

Molly dancing – танец Молли форма английского танца традиционно исполняемого пахарями в середине зимы в XIX веке. Сам термин «молли» обозначает «молочник, женоподобный мужчина» [31].

Horn pipe – танец Хорнпайп народный танец кельтских народов Британии и Ирландии согласно исполнению близок к джиге. Название этого термина танца произошло от названия древнего шотландского музыкального духовного инструмента «*Horn pipe*» Horn – рог, pipe-труба [31].

Barn dance – танец Борн , «амбарный танец» похожий на кадрили, тон которого задает ведущий в танце и группа музыкантов [31].

Согласно высказываниям Марка Ноулза виды танцев в английском языке и их терминологическая система в конце XIX и начало XX веков стало более демократизированными и носили более свободный характер. Появились новые виды танцев как: «медведь гризли», «фокстрот», «переваливание утки», «объятия кролика», «рысь индейки», которые противоречили правилам консервативных англичан. Исходя из семантики составных слов данных танцев можно предположить, что большинство движений в танцах имитировали движения названных животных. Тем не менее основой для танца *Vanstep* и *Quickstep* послужили именно названные танцы.

Vanstep – Ванстеп также называется изысканным танцем *pegmatim*, при котором используются два термина: *step forward*– шаг в перед и шаг назад *step back*, тем самым создавая ритм танца [31].

Quickstep – Квикстеп вид фокстрота, требующее от исполнителя быстроты движения. Само название танца указывает на быстрые движения-шаги *Quick step* во время танца, которые исполняются в парном варианте [31].

Разные эпохи представляют разные танцы. В 1960-х годах в Великобритании популярным считался танец американского происхождения *twist* – твист лексическое значение термина – «обвивать, скручивать, крутиться». Танец *twist* имитирует тушение лежащей сигареты, данное действие при танце передает прямое лексическое значение слово – «крутиться, скручивать». Так же в 60-годы стали часто упомянуты танцевальные термины танца как: *Swim*, *Vatusi*, *hitch hayker*, *Handjauv*, *Ska Bluebeat* [31].

Swim– американский бальный танец, одиночное или парное исполнение танца в линейном ритме. Характерные движения во время танца схожи с движениями в плавании – **трясение тело и взмахи руками** [31].

Vatusi–Ватуси общественный парный или одиночный танец в стиле Йе-Йе исполняющее стоя на месте, согласно характеристике танца напоминает танцы Твист и Халли-Галли. Значение слово «ватуси» обозначает «очень тёмный цвет», а также «представителя народности с соответствующим оттенком кожи» [31].

Терминообразующую среду для каждого вида танца предоставляют определенные жизненные ситуации или жизненная обстановка. Иногда даже определенный случай из жизни способствует появлению новых видов танца – танцевальных терминов. Ярким примером могут послужить танцевальные термины *Monkey* – обезьяна (анг.), *Swim*– плавание (анг.), *Surf*– серфинг (анг.), *Frug* – лежебока, ленивый (анг. сленг). Историческое появление данных танцевальных терминов весьма интересно.

В начале 1960-х годов среди американской молодежи стал популярен виндсёрфинг. Люди в танцы шли прямо с пляжей и танцевальную площадку застилали песком, который мешал двигаться во время танца . Исходя из этого, стали появляться новые движения, которые способствовали появлению все новых терминологий данного танца.

Наряду с этим, в английском языке встречаются много разно системных терминологий танца, каждые из которых отражают этнокультурное наследия каждого народа. Яркими примерами данного высказывание могут послужить следующая терминосистема танца:

Термин *Hitch hayker* – Хич-Хайк – значение составных слов «любитель путешествовать на попутных машинах». Согласно значению составных слов термина определяется семантическая характеристика данного термина: **активные движения рук и бёдер, прыжки и повороты на месте** [31].

Jive – джайв (англ.) – разновидностью свинга с быстрыми и свободными движениями, очень быстрый и искромётный танец. Основная составная терминология танца считается шаг (step) → приставка (console) → шаг (step), медленным шагом назад (slow step back) и возвращением вперед, которое показывает высокое техническое мастерство исполнителей танца [31].

Hand jive – название танца, который ассоциируется с музыкой ритм-энд-блюзом. Иногда его считают похожим на разработанную версию rat-a-take. Основными движениями руками, которые считаются непосредственными терминами данного танца, включают *thigh slaps* – шлепки по бедрам, *cross wrist* – скрещивание запястий, *punches* – удары кулаками, *clap hands* – хлопки в ладоши и *walking cross* – пеший ход [31].

Термин *Ska* взято от **Shank Rock** – «остаточный Рок», вид общественного танца в характере Рок-н-Ролла с быстрым темпом, исполняется в паре энергично и весело, с небольшими передвижениями по площадке [31].

Термин *Шейк* – название танца, характеристика которого: напряжённое подёргивание конечностей и тряска головы, определяется на основе лексического значения английского слова *shake* – «трястись» [31].

Shimmi – вид танца при котором тело в целом удерживается на месте, плечи быстро двигаются туда и обратно. В честь танца получил своё название «эффект шимми» [31].

Наряду с общепринятыми народными танцами и терминологической системы танца народов Англии в английском языке наблюдаются множество видов танца, которые являются весьма популярными и обучению данным танцам требует освоение различных движений, которые выражаются разными терминами.

К таким танцам можно соотнести следующие виды, при определении которых будут оснащены непосредственные значения соответствующих терминов.

Ballet – балет от французского слово *ballet* и итальянского слово *ballare* – танцевать. Вид сценического искусства состоящее из спектакля, где содержание воплощается в музыкально-хореографических образах. Основными терминами общей картины танца являются пантомима *pantomime* – путем жестов подаются чувства героев, и их беззвучный разговор между собой и *grotesk* – обобщение трагического и трагикомического [31].

Tango – танго парный социальный танец свободной композиции, исполняемый под характерную музыку. Основой танго послужили национальные мелодии: африканские ритмы *тангано*, аргентинская *милонга*, гаванская *хабанера*, испанское *фламенко*, ритуальные танцы индейцев, польская *мазурка* и немецкий *вальс* [31].

Salsa – сальса современный парный или групповой танец привязанный к латиноамериканской музыке. Основным требованием в латиноамериканских танцах считается термин «creating a rhythm» – «создание ритма», что даёт танцующим полёт души. Основными видами терминологическими видами сальса являются: *circular salsa* – «круговая» сальса, *linear salsa* – «линейная сальса», *cross-body style* и *руэда де касино* – *rueda de Casino* [31].

Samba – самба бразильский танец, больше использованный на бразильских карнавалах. Происхождение термина *самбо* уходит своими корнями в школы самбы и блоки *blocos* «блокос». Согласно способам исполнения танца в самбо отмечены много терминов как: *Samba de roda* – круговая самба или самба в кругу, *Samba no pé* – самба на ступнях, исполнение танца стороны танцовщицы *passistas*, которые едут на специальном красочном фургоне, *Pagode* – напоминает *самбу де гафиейра*, исполняется парами при близком расположении партнёров друг к другу не содержит акробатических движений, *Samba Axe* – танец исполняется соло или большими группами, *Samba Reggae* – исполняется под музыку регги, *Samba de Gafieira* – парный социальный танец, который объединяет в себе элементы бразильского аргентинского танго, вальса [31].

Waltz – вальс, общее название бальных, социальных и народных танцев. Наиболее распространена фигура – термин в вальсе «full turn» – полный оборот в «two bars with three step» – два такта с тремя шагами в каждом. Три танцевального термина «*матеник*», «*фуриантэ*», «*вольт*» («лавольта») служат для вальса источником появления [31].

Tap dance – чечетка разновидность танца, характерной особенностью которой является ритмическая ударная работа ног. Исходя из ритмического исполнения в

специальной обуви подбитой металлическими пластинами произошло семантическое определения значение танцевального термина [31].

Bellydance – восточный вид танца живота. В арабском мире известен как *Рақси Шарқӣ* (араб. رقص شرقي, (в турецком как *Oryantal dansi*. Основой данного танца является исполнение разных движений с помощью живота, тем самым оно способствовало названию этого термина [31].

Hula – гавайский танец, сопровождаемый ритмической музыкой и песнопением, известным под названием *меле* (гав. *mele*). Во время изучения данного танцевального термина удалось выявить некоторые термины связанные с этим видом танца как: *кахико* (гав. *kahiko*) – чисто гавайский танец, *ауана* (гав. 'auana) – исполнение танцевальных элементов гавайского народа с европейскими [31].

Ballroom dance – бальные танцы. Термин «бальные» относится к парным непрофессиональным светским танцам, возникшим в средневековой Европе [31].

Break dance – брейк данс — спортивный стиль уличных танцев, созданный в США в начале 1970-х годов. При исполнении танца участники исполняют различные ломанные движения, которые дают характер ломанного танца. Исходя из этой данности составное слово брейк указывает на ломанные движения танца. Основные типовые движения брейк денса считаются *top rock* – верхние движения, *down rock* – нижние движения, *power move* – усиленные движения и *фризы* – держание танцевальных поз в замороженной форме. Основными сопровождающие музыкальными терминами брейк-данса считаются *драм-брейки* (соло на ударных), *фанке*, *соуле* и *брейкбите* [31].

Ice dancing – танцы на льду, вид олимпийского спорта, дисциплина фигурного катания. Основные сопутствующие термины данного танца являются *blowout* – выбросы, *skating support* – поддержка, *twists* – подкрутки, *acrobatic elements* – акробатические элементы, которые служат в качестве терминов в мировой культуре фигурного катания. Кроме этого при различии видов танцев на льду отличаются два вида: короткий танец *short dance* и произвольный танец *free dance*, которые включают в себя термины *поддержки*, *вращения*, *арабески*, *спирали*, *шаги* и др., связанные в единое целое [31].

Twerking – твек, танец ягодиц, бёдер, живота и рук, при этом остальные части тела почти полностью неподвижны. Данный танец иногда также упоминается как *бути-дэнс* или *бути-шейк* (англ. *booty dance, booty shake*) – танец, в движениях которого активно используется работа ягодиц и бёдер. Основными терминообразующие движение в данном танце являются: *rump shaking* – движения ягодицами, *booty shake* – вибрации ягодицами, *hip roll* – ритмичные вращения бёдер и поясницы и тгд [31].

Slow dance – медленный вальс, бальный танец европейской программы. Основными терминообразующими движениями данного танца считаются *step forward* – вперёд первый шаг, и *second angle* – angle of rotation – второй, угол поворота так далее [31].

Popping – стиль танца, основанный на сокращении мышц, создающий эффект резкого вздрагивания в теле танцора — *пан* или *хит*. Это делается непрерывно в ритме музыки в сочетании с различными движениями и позами. *Паннер* – танцор исполняющий этот вид танца [31].

Contemporary dance – танец Контемпорари современный сценический танец, включающий в себя самые различные направления и техники. Основой данного танца служит техника импровизации, движения, заимствованные из джаз-танца, йоги, восточных единоборств и прочих танцевальных техник [31].

Bachata – танец доминиканского народа, получивший также широкое распространение в латиноамериканских странах. В мире известны два термина *Dominican bachata* танец родственной меренге и *modern bachata* – танец получившая влияние европейских стран [31].

Bolero – испанский народный танец исполняете в умеренном темпе с трехдольным размером такта. Эти два словосочетания: «умеренный темп» и «трехдольный размер такта» сами являются терминами данного танца [31].

Sapoeira – бразильское национальное боевое искусство, сочетающее в себе элементы танца, акробатики, игры и сопровождающееся национальной бразильской музыкой. Биомеханика движения танца похожее на боевое искусство включает в себя

терминологические понятия: *боевая стойка с опорой на три конечности*, *уклоны прогибом* и использование одной или обеих рук в качестве опоры [31].

Hustle Хастл – парный танец, с концепцией ведения ведомости и взаимодействия. Лексическое значение термина «хастл» в английском языке «суета», «толкотня» [31].

Hip-hop dance – танец хип-хоп уличный танцевальный стиль, включает в себя широкий диапазон стилей, таких как *брейк-данс*, *локинг*, *поппинг* [31].

Cha-cha-cha – танец ча-ча-ча музыкальный стиль и танец Кубы, при при соблюдении такта которого произносится трижды ча-ча-ча для и уравнивания ритма [31].

Rumba – у этого слова есть два различных значения *Rumba Guaguanco*, *rumba Yambu* и *rumba Columbia*, каждый из этих видов румбы имеет свою стилистику и в целом они очень близки [31].

Культурное наследие таджикского народа тоже весьма богат. Особенное место в культурном наследии народа Таджикистана занимает музыка и танцы разных регионов. Наряду с терминологией танца английского языка, терминологическая система танца в таджикском языке имеет свою специфику использования. Согласно видам танцевального направления стоит разделить терминологическую систему танца в таджикском языке, при исполнении каждого из которых проявляется особенная терминология.

Согласно региональному разделению и стилю таджикские танцы делятся на: бухарский, хужандский, кулябский, гиссарский, каратегинский, памирский, и матчинский, айнинский, каждый из которых имеет свои определенные терминологические конструкции, при помощи которых показывается направление, стиль, антураж, движение и многие сопровождающие компоненты каждого вида танца. Не смотря на разновидность стилей таджикского танца каждого региона их общность движений отражается в терминах: «чарх» – верчение, «чархи зону» – верчение на коленях, «чархи миён» – верчение в талии и самое важный термин – движение «салом» – поклон. Не стоит забывать, что каждое направление и стиль танца в таджикском языке несёт в себе особую терминологию, которая отражает региональную особенность танца, соответственно обладая особым колоритом терминологической базы [13,29].

К первой группе регионального стиля таджикского танца можно соотнести **Бухарский стиль**, сформированный на территории современной Бухарской области. Особенностью данного стиля танца заключается в стремительностью движений, что включает в себя различные «выпады» – афтиш, «кружений» – чарх, «оборотов» – гардиш, «полуоборотов» – ним гардиш, «стойки» – истодан, «рукоплесканий» – карсақ и других элементов. Данные движения сами по себе считаются в данном танце терминами, которые знакомы только носителям танца. В каждом виде Бухарского танца рассматриваются соответствующие термины, которые отражают обыденность данного вида танца. Примером выше сказанного могут послужить следующие примеры: женский танец «заминбозӣ» (танец земли) основой танца служит танцовщица стоящая на коленях и исполняющая определенные движения: «*наклоны вниз и вверх*» – хам шудан ба поён ва боло, «*встряхивает нежно плечи*» – ларзидани нозуки китфон, «пальцами рук дотрагивается до земли» – бо чилик расидани замин; танец «ларзон» (букв. – встряхивание ладоней рук), при данном танце танцовщица встряхивает все части своего тела. Терминология данного танца считаются: «саризонубозӣ» – танец колен), «елка кокиш» или «остинбозӣ» – встряхивание плеч, «каж рафтор» – круговые движения, «сари синабозӣ» – танец груди, «кафт ларзон» – хождение на коленях, «сина ларзон» -встряхивание полусидя с право налево, «кул банд» – связка мизинцев, «пешонабозӣ» – танец головы, «доманбозӣ» – встряхивание подола, «кафтафшон» – бесконечное встряхивание, «қарс» – хлопки, «қуш қарс» – двойной хлопок, «чарх» – волнообразное движение и её варианты: «чархи дутарафа», «чархи домон», «чархи миён», «кадам» – шаги и её варианты: «ором кадам», «майда кадам», «жумонда», «кашида», «бишкаста» и т.д [13].

К второму направлению и стилю таджикского танца относится Хужданский стиль – танцы Согдийской области. Первой особенностью этого стиля отмечена широта пространства исполнения движений. Вторая особенность заключается в часто сопровождаются игрой на дойре. Неповторимый ритм аккомпанемента дойры передаёт каждому виду танца свою изысканность исполнения и каждый вид танца имеет свои атрибуты танца с помощью которых исполняются сами танцы. Исходя из этого, каждый

атрибут танца служит терминообразующим словом для данного танца. Как например: танец «Нағорабазм» – главный атрибут танца нағора – музыкальный инструмент; в танце «Пиёлла» – главный атрибут пиёлла – косушка, танец «Рақси табақча» – главный атрибут табақча – тарелочка, танец «Румолча» – танец с платочком, атрибут платок, танцы с цветком, танец с тюбетейками. Главный атрибут – предмет в предметных танцах считается само по себе термином для определения сути танца [13].

Третье направление и стиль таджикского танца считается Кулябский стиль танца, который отличается от танцев других регионов разнообразием движений рук, плеч, корпуса, четким ритмом ног. Основным терминем в танцах «Шикаст», «Кумбок» считается «чархи миён» – поворот корпуса. Также в Кулябском стиле женского танца наблюдаются предметные виды танца, атрибуты которых считаются в танце терминологией определяющая суть танца: танцы «Рақс бо тавак» – «таваками», «Рақс бо чумча» – танец с ложками, «Рақс бо гул» – танец с цветком, «Рақс бо рӯймол» – танец с платком, «Рақс бо доира» с дойрой, «Рақс бо кӯза» – танец с кувшином. Процесс предметного обобщения терминологии танца наблюдается также в мужских танцах Кулябского стиля, что чаще всего связано с трудовой деятельностью: танцы «Дос» (серп), «Кордбозӣ» (танец с ножами), танец «Боғбон» (садовник) и культурной жизнью этого народа: танец с тавляком, танец с гиджаком, танец с наем (флейта), с дутаром (навания музыкальных инструментов); имитационные танцы имитирующие повадки зверей: «Рақси Кабк» (куропатка), «Аспакбозӣ» (лошадка), Танец аиста (на ходулях), «Уштур ба чаман» [13,284].

К последующему стилю таджикского танца можно соотнести Гиссарский стиль танца, каждое из которых показывает духовное состояние культуры населения, историческое наследие музыки и танцев. В гиссарском стиле танца в большинстве случаев воспеваются все сезоны и явления природы как: дождь, вода и т.д. Яркими терминообразующими названиями танцев гиссарского танца являются «Борон резад» – идёт дождь, «Меваи боғ» – фруктовый сада призыв к танцу «О джахе, джумджахала», танец «Муйсафедон» – танец стариков. Танцевальный фольклор тесно связан с другими музыкальными жанрами, что придают ритм, тональность, ладовую окраску (мажор и минор), метроритмом, тем самым сопровождая различные танцевальные движения как: «чарх» – вращение, «гирди миён» – вращение верхней части тела с руками описывая круг по полу вокруг своей оси и конечно же «зарб» – соблюдение ритма танца [13,138].

Памирский стиль таджикского танца весьма богат своими проявлениями в разных ипостасях, так как из спокон веков в них отражается богатое духовное, религиозное и культурное наследия предков. Само значение каждого памирского танца несет в себе определенную терминообразующую систему для развития самого направления танца. Как например: «Рапо» – танец перебирание дорожки, «Росто» – прямой танец, «Сегоҳ» – танец трехступенчатый, «Гулгунча» – танец цветение бутонов, «Шамиербозӣ» – танец с саблями, танцы с гиджаком, «Сегоҳ», «Аспакбозӣ» танец лошади, «Уқоб» – танец орла, «Дилак» – сердечный танец, танцы с наем – танец со флейтой, танец «Кафтар» – танец голубя [13,222].

Таким образом, сравнительный анализ терминологической системы танца в английском и таджикском языках культурно- исторически освещает развитие этих двух народов в области танцевальной традиций. Исследование показало, что каждый язык имеет богатое культурное наследие, что передает характеристику быта, обычаев и даже религиозных понятий каждого народа в определенной исторической эпохе. Развитие танцевального искусства каждого народа сопровождается самими различными проявлениями, которые способствовали изменению данных танцевальных культур. Тем самым они дали возможность появлению все новым танцевальным лексическим элементам, которые были приняты иногда прямо, иногда с некоторыми фонетическими изменениями, иногда даже в смешанном виде. Но все эти проявления не чуть не умоляли танцевальную терминологическую систему изучаемых языков: английского и таджикского, а наоборот способствовали обогащению путём внедрения в лексику для более понятного освоению данной терминологической системы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Азимова А. Танцевальное искусство Таджикистана. / А. Азимова.– Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957.– 47 с.
2. Аюбджанова Ф. Традиционные таджикские танцы (Текст)/ Ф. Аюбджанова – Худжанд, 2000. – 96 с.
3. Барсов А. Танцевальный словарь. Перевод с французского. / А. Барсов. – М., 2012. – С. 437.
4. Блок Л.Д. Классический танец. История и современность. / Л.Д. Блок – М., 1987. – С. 343.
5. Буянова Л.Ю. Термин как единица логоса. / Л.Ю. Буянова. – Краснодар, 2002. – 184 с.
6. Буянова Л.Ю. Терминологический словарь корневых гнезд языка науки./ Л.Ю. Буянова. – Краснодар, 2005. – С. 452.
7. Володина М.П. Теория терминологической номинации. / М.П. Володина. – М., 1997. – С. 137с.
8. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учебное пособие / Б. Н Головин., Р. Ю. Кобрин. – М., 1987. – 104 с.
9. Гринев С.В. Терминологические заимствования: Краткий обзор современного состояния вопроса./ С.В. Гринев // Вопросы заимствования упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М., 1982.–С.76-85.
10. Гринев С.В. Введение в терминоведение. / С.В. Гринев. – М., 1993. – 309 с.
11. Климов А.А. Основы русского народного танца./ А.А. Климов. – М., 1981. – 342с.
12. Клычева Н. А. Основные направления в развитии профессионального танцевального искусства в Таджикистане. Текст. / Н. Клычева // Паёмномаи фарҳанг. – 2001. – №4. – С. 56-58.
13. Клычева Н.А. Танцевальное искусство таджиков: история и современность. / Н. Клычева. – Душанбе, 2019. – 542с.
14. Кавракова Н. Состояние и перспективы подготовки специалистов в области хореографического искусства.(Текст). / Н. Кавракова // Паёмномаи фарҳанг. – 2001. – № 4. – С. 50-54.
15. Карапетьян А. Э. Терминосистема танца в английском и русском языках: лексико-семантический и лингвокультурный аспекты: дис... канд. фил. наук.– 10.02.20/ А. Э Карапетьян. – Краснодар, 2008. – С. 159.
16. Лейчик В.М. Обоснование структуры термина как языкового знака понятия/ В.М. Лейчик // Терминоведение. – М., 1994, Вып.2. – С. 72.
17. Львов Н. Материалы к истории таджикского театра (текст) / Н. Львов // Труды гос. центр. музея имени А. Бахрушина – М. – Л.: Искусство, 1941 – С. 145-161.
18. Народный танец: Проблемы изучения. – СПб., 1991. – С. 212.
19. Нурджанов Н. Олами беканори ракси тоҷик. Очерки таърихи-назарӣ./ Н. Нурджанов. – Душанбе, 2004 – 340 с.
20. Нурджанов Н. Баъзе масъалаҳои санъати ракси тоҷик. Матн. / Н. Нурджанов // Шарқи сурх – 1961, № 9. – С. 102-113.
21. Назаров М. Санъати халқи тоҷик. / М. Назаров. – Сталинобод, 1961 – 292с.
22. Нурджанов Н. Дар олами балет. (Матн)/ Н. Нурджанов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 64 с.
23. Нурджанов Н. Балет. (Матн) / Н. Нурджанов. – Душанбе: СИЭСТ, 1978 – ч. 1 – С. 361 – 362.
24. Петров Н. Опыт методики обучения танцам в учебных заведениях и суждения по вопросам, касающимся танцев. / Н. Петров. – М., 1903. – С. 177.
25. Супранская А.В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории./ А.В. Супранская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М., 1989. – 246 с.
26. Проценко А. Танцевальное искусство Таджикистана. / А. Проценко. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 104 с.
27. Ткаченко Т. Народный танец/ Т. Ткаченко. – М.: Искусство, 1954. – 47 с.
28. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии/ Л.Б. Ткачева. – Томск, 1987. – 198 с.
29. Фомин А.С. Понятие «танец» и его структура./ А.С. Фомин // Народный танец: Проблемы изучения. — СПб., 1991. – С. 60.
30. Эндриус Т. Магия танца. Ваше тело как инструмент силы. / Т. Эндриус – М., 1996. – 547с.
31. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Танец>

Ключевые слова: терминология танца, классификация, историко-культурное освещение, культурное наследие, разносистемные языки, региональное разделение, виды танца, терминообразующие слова.

А.М. Бойбутаева

ТАСНИФИ СИСТЕМАИ ТЕРМИНОЛОГИИ РАҚС ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Мақола ба омӯзиши таснифи терминологияи рақс дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз нуқтаи назари таҳлили муқоисавӣ бахшида шудааст. Ҳангоми таснифи терминологияи рақс дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар мақола пеш аз ҳама намудҳои рақс аз нуқтаи назари характеристикаи минтақавӣ ва этнофарҳангӣ тасниф гардидаанд. Дар системаи терминологияи рақс дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар баробари терминҳои аслии забонҳо, инчунини дигар, иқтибосот аз забонҳои дигар ба назар мерасиданд. Аввалин калимаҳои истилоҳсоз дар ду забони омӯхташаванда худӣ номи рақсҳо шуда метавонанд, зеро аз рӯи маъноӣ лексикӣ онҳо моҳияти худӣ рақс муайян карда маънавад. Дар баробари ин, ҳар намуди рақс ҳаракатҳои махсус, либоси махсус ва антуражи махсусро дорост, ки онҳо ҳам ҳамчун терминҳои таркибии он доништа мешаванд. Аз ҷумла: *Morris dance* – рақси Моррис: бо бо калимаҳои истилоҳсозӣ : *baldric* – бандҳои рангоранги раққосон, *Fool* – «масхарабоз» – раққоси дуҷуми ғайрирасмӣ, *beast* – масхарабози дар пӯсти ҳайвон : асп, оху, буз, *rush cart* – бандҳои камишини раққосон; *Long sword dancing* – рақс бо шамшерони дароз: «Томми» – образ, бачаи шарҳдиҳандаи ҳаракот дар рақси раққосон, «Betty» — «духтарак», образи онро марди азимҷуссаи ришдори дар либоси занона иҷро мекунад; *Horn pipe* – рақси Хорнпайп: «*Horn pipe*» Horn – шох, pipe – найча, *Jive* – рақси джайв : қадам (step) → сукут (console) → қадам (step), бо қадами мулоим ба қафо (slow step back). Дар забони тоҷикӣ низ ин намуди калимаҳои истилоҳсоз ба назар мерасанд, ки моҳияти рақсро низ нишон медиҳанд. Мисоли равшани гуфтаҳои болоӣ рақси тоҷикии бо услуби Бухорои «ларзон» (афшондан кафи дастон) шуда метавонад. Аз рӯи маъноӣ бевоситаи худӣ калимаи «ларзон» ҳаракоти рақс пайдо шудаанд, ки ҳамчун истилоҳи ин рақс қабул карда шудаанд. Чунончи: «сари зонубозӣ», «елка кокиш» ё «остинбозӣ», «каж рафтор», «сари синабозӣ», «кафт ларзон», «сина ларзон», «кулбанд», «пешонабозӣ», «доманбозӣ», «кафташон», «қарс», «қуш қарс», «чарх» бо намудҳои: «чархи дутарафа», «чархи домон», «чархи миён», «қадам» бо намудҳои: «ором қадам», «майда қадам», «ҷумонда», «кашида», «бишкаста».

Калидвожаҳо: истилоҳоти рақс, тасниф, ҷанбаи таърихӣ-фарҳангӣ, мероси фарҳангӣ, забонҳои гуногунсистема, гурӯҳбандии минтақавии рақс, намудҳои рақс, кал имаҳои истилоҳшаванда.

А.М. Boybutaeva

CLASSIFICATION OF DANCE TERMINOLOGY SYSTEM IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

There was researched the classification of dance terminology system in English and Tajik languages from comparative analyze point of view in the article. During the classification of dance terminology of English and Tajik language, first of all, there were identified types of dance according to the regional and ethno cultural characteristic. The dance terminological system in English and Tajik languages includes in it native dance terminologies and borrowed as well. The very names of the dances of these two languages served as the initial term-forming words, since according to their lexical meaning. The very essence of the dance was predetermined. Along with this, each dance was accompanied by certain movements, costumes, entourage, which by themselves acquired the role of a term in each dance: *Morris dance* : main terminology of this dance: *baldric* – multicolored bandage of dancers, *Fool* – informal second dancer, *beast* – costumed animal as: horse, deer, sheep, *rush cart* – reed bandage; *Long sword dancing* : «Tommy» – character, guy fluently commenting on dance and figures performance by dancer, «Betty» — «girl», the role of which is layer by a bearded man in woman's attire; *Jive* –: main terminology step → console → step, slow step back. In the tendency of the appearance of the term based on the very essence of the dance is also determine. A vivid example of the above is the Bukhara style of dance «larzon» (shaking the palms of the hands), based on the direct meaning of the word “larzon” certain movements of terms of this dace appeared as: «sari zonubozii» – dance of knees), «elka kokish» or «ostinbozi» – shaking shoulders, «kaj raftor» – circular motion, «sari sinabozii» – breast dance, «kaft larzon» – walking on knees, «sinaa larzon» – shaking half– sitting handbook to the left, «kulband» – a bunch of little fingers, «eshonabozii» – head dance, «domanbozi» – shaking the hem, «kaftafshon» – endless shaking, «qars» – claps, «qush qars» – double clap, «charkh» – undulating motion and its variants: «charkha dutarafa» – double in growth, «charkha domon» – Hemming, «charhi miyon» – Swivel waist, «qadam» – step and its variants: «orom qadam» – calm step, «mayda qadam» – small step, «jumonda», «kashida» – extended step, «bishkasta» – broken step.

Key words: dance terminology, classification, historians cultural coverage, cultural heritage, multi-system languages, regional division of dance, types of dance, term-forming words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бойбутаева А.М.– омӯзгори кафедраи забонҳои хориҷии Донишқадаи фарҳанг ва информатсияи Тоҷикистон. Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, 736000, ш. Душанбе, куч. Ҷомӣ 30/3. Телефон: (+992 90 2441844), Email: adolatbahadyrova@gmail.com.

Сведения об авторе: Бойбутаева А.М.– преподаватель кафедры иностранных языков Института культуры и информации Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, 736000, г. Душанбе, ул. Джомии 30/3, телефон (+992 90 2441844), Email: adolatbahadyrova@gmail.com.

Information about author: Boybutaeva A.M.–teacher of the foreign languages department at the Institute of culture and information of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 736000, Dushanbe city, 30/3 Jomi street. Phone:(+992 90 2441844), Email: adolatbahadyrova@gmail.com.

И.ФАЙЗУЛЛОЕВА

ТАШКИЛИ ДАРС - МУБОҲИСА ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ ТОҶИК

Забон воситаи асосии муошират ҳисобида мешавад ва бидуни он мавҷудият ва ташаккули ҷомеаи инсонӣ ғайриимкон мебошад. Тағйироте, ки ҳоло дар муносибатҳои иҷтимоӣ ва воситаҳои иртибот ба амал меоянд, баланд бардоштани салоҳияти муоширатии хонандагон ва рушди тақомули забонии (яъне омодагии филологӣ) онҳоро тақозо менамояд. Пас, салоҳияти муоширатӣ масъалаи хеле умда буда, мақсади асосии он қабл аз омӯхтани забонҳои дигар ба таври олии аз бар кардани забони модарӣ мебошад. Бояд гуфт, ки салоҳияти коммуникативӣ-муоширатӣ дигар салоҳиятҳои калидиро дар бар гирифта, он худ қобилияти хонандаро дар ҳалли фаҳми проблемҳои муошират дар ҳаёти ҳамаҷуз, муносибати таълимӣ, истеҳсоли ва фарҳангии ҷомеа муайян менамояд. Яке аз ҷузъҳои асосии салоҳияти муоширатӣ маҳорати забонӣ аст, ки он бе надонистани қоидаҳои грамматикӣ сохти шаклҳо, ибораҳои рехта, муоширати шифоӣ бо забони адабӣ ғайримкон мебошад. Аз ин рӯ, бояд таваққуф дод, ки имрӯз масъалаи ба роҳ мондани таълими забони адабии ҳозираи тоҷик дар муносибати таълимӣ бояд хеле умда бошад.

Вале натиҷаи санҷишҳо ва дидаҳои аз як қатор макотиби таълимии чумхурии нишон медиҳанд, ки хонандагон малакаи хуби муоширатӣ бо забони адабии тоҷикӣ надоранд. Аслан, дар дарсҳо бо шеваи маҳалли зисти худ, ё худ забони гуфтугӯӣ муошират менамоянд ва бояд таъкид кард, ки худ омӯзгорон низ дар ин сатҳ рафтор мекунанд ва ин хеле боиси таассуф аст. Таълими дарсҳо бо шеваи гуфтугӯӣ ин хатари бузургтарин барои забони давлатӣ маҳсуб меёбад ва агар ин хатар пешгирӣ карда шавад, он гоҳ барои рушди тақомули забони адабии тоҷикӣ имконияти бузургтаре фароҳам омада, забони адабии тоҷикӣ на танҳо дар дохили кишварамон, ҳамчунин дар марзҳои дигари дунё зимни муошират ба ҳайси забони тоҷикии форсӣ мавриди омӯзиши истифода қарор хоҳад гирифт.

Имрӯзҳо, воқеан, на танҳо дар кӯчаву бозор, балки дар мактабу кӯдакгон, дар театру кино, радиову телевизион ва дар ҷаласаҳои умумии вазоратҳо тамоюли бо лаҳча, асосан бо лаҳчаи ҷанубӣ гап задан боло рафта истодааст. Ин маънои онро дорад, ки лаҳча дар муоширати расмӣ низ мавқеи забони адабро танг карда истодааст ва ҳалли ин мушкилотро мо пеш аз ҳама дар ташаккули салоҳиятҳои муоширатии муҳасилини макотиби миёна мебинем. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки барои инкишоф додани малакаи ва маҳорат бо забони адабии расмӣ, аз нигоҳи мо забони адабии тоҷикии давлатӣ, муошират намудани шаҳрвандон ҳанӯз аз синну соли мактабӣ бо ин забон муошират карданро ба онҳо ёд додан лозим аст. Ба ин хотир, омӯзгоронро лозим аст, ки ба системаи дарсии худ тағйирот ворид намуда, ба усули инноватсионии таълим, аз қабали **видеодарс, саёҳат-дарс, сахна-дарс, мубоҳиса-дарс** ва ғайра бештар дар дарсҳо рӯ оваранд. Чунончи, ташкил кардани дарси **Мубоҳиса** яке аз шаклҳои асосии ташаккули салоҳияти муоширатии хонандагон маҳсуб меёбад. Чунки худ мубоҳиса хусусияти муоширатӣ дорад ва ташкили чунин дарсҳо шавку рағбати муҳасилинро дучанд мегардонанд ва мақсади аз бар кардани забони адабро равшан менамояд. Дар рафти чунин дарс доираи таассурот ва ҷаҳонбинии хонандагон васеъ гардида, онҳо нисбат ба фарҳангу дигар арзишҳои миллии худ бештар иттилоъ мегиранд ва эҳтиром зоҳир менамоянд. Ҳамзамон, дарс-мубоҳисаҳо ба ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва

маданияю маърифатии онҳо, ки ин салоҳиятҳо омили асосии ташаккули шахсият махсуб меёбанд, мусоидат менамояд. Чунин дарсҳо хеле шавқовар буда, хонандагон онҳоро хушхолона аз худ мекунанд. Хонандагон малакаи ва маҳорати гузаронидани суҳбатро дар мавзӯҳои гуногун соҳиб мегарданд, ҳамчунон зимни дар перомуни ягон мавзӯ баҳс оростан малакаи дар оянда дар баҳсҳо муошират варзида, талқин кардани нуқтаи назари худро меомӯзанд.

Муҳаққиқон Полядьев О, Попова Н.Е. низ ҷиҳати ин масъала ибрази ақида намуда, қайд кардаанд, ки дарс-мувоҳиса на танҳо дарси ҷолиб, балки технологияи муосири педагогӣ мебошад, ки ба рушди хонандагон, ташаккули малакаи ва маҳоратҳои коммуникативии онҳо равона шуда, барои дар ҷомеаи муосир фаъолияти муваффақ бурдан заруранд [5; 8].

Муҳаққиқони соҳа Резчикова Е. А., Хуторской А. В. роҷеъ ба ин масъала ибраз доштаанд, ки «баҳс» сифатҳои шахсӣ ва малакаҳои муоширати коллективиро ташаккул медиҳад, равандҳои тафаккури хонандагонро такмил мебахшад ва вазифаи омӯзгор дар раванди татбиқи ин технологияи педагогӣ ташаккул додани малакаҳои муоширатии хонандагон мебошад». Ин ҷо бояд изҳор дошта, ки дарс-мувоҳиса ин шакли махсуси муколама мебошад. Бо гузоштани масъалаҳои муайян мавзӯҳои гуногунро истифода намудан ҷоиз аст. Мавзӯро бояд чунон интихоб намуд, ки мавод хусусияти муоширати мутақобиларо доро бошад, яъне ҳарду тараф рӯйи ин мавзӯ суҳбат ва ё худ мувоҳиса карда тавонанд, яъне фазои табодули афкор ҷорӣ карда шавад. Тибқи мафҳуми умумию универсалии технологияи педагогӣ дар рафти чунин дарсҳо бо роҳбарии омӯзгор бояд амалҳои зерин ҷорӣ карда шаванд:

- дар байни омӯзгор ва хонанда, хонанда ва хонандагон дар маҷмӯъ, фаъолияти муштарак (амалҳои универсалии Технологияи педагогии «Баҳс») ташкил карда шавад;

- хонандагон ба фаъолияти ҷустуҷӯӣ таълимию маърифатӣ, ки мақсадаш ҳавасмандии ботинии онҳоро бедор кардан аст, раҳсипор карда шаванд;

- дар раванди чунин дарс муносибатҳои таълимии аз ҷиҳати педагогӣ мувофиқ, яъне амалҳои ахлоқӣ ҷорӣ карда шаванд ва албатта риояи ин амалҳо аз ҷониби омӯзгор назорат карда шаванд [5; 10; 13].

Бояд гуфт, ки ташаккули амалҳои универсалии коммуникативӣ дар асоси мувоҳиса бо назардошти вазифаҳои муайян амалӣ карда мешавад. Аз ҷумла, бо мақсади:

- вазифаи иҷтимоӣ. Ин мувоҳисаҳо ба хонандагон дарк кардани вазъият, бомаҳорат рақобат карда тавоништан ва мавқеи худро ҳимоя карда тавоништанро меомӯзад;

- вазифаи тарбиявӣ. Мувоҳиса ба хонандагон амалҳои гӯш кардан ва шунидани дигар иштирокчиёро, худтанқидкунии андешаи қаблан ташаккулёфтаи худро таълим медиҳад;

- вазифаи рушд. Мувоҳисаҳо ба рушди ирода, тафаккур, хотираи хонандагон мусоидат мекунанд, диққат ва дигар сифатҳои инфиродии муҳимро ба танзим медароранд;

- вазифаи таълим. Ин аз он иборат аст, ки хонандагон интихоб кардани маводи муҳимро дар мавзӯи мувоҳиса ёддошт карда, дар шакли графикҳо, нақшҳо, харитаҳои зехнӣ пешниҳод мекунанд. [ниг. 5; 6, 8, 13];

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи мувоҳисаҳо дар дарсҳо хеле муҳим аст. Мувоҳисаҳо бо додани суолу ҷавоб худ барои инкишофи муоширати расмӣ хеле хуб мусоидат менамоянд.

Гузаронидани чунин дарсҳо аз омӯзгорон тайёрии ҳаматарафаро талаб мекунад.

Хонандагон бояд мустақилона ба гузаронидани мувоҳисаҳо тайёрӣ бинанд. Мувоҳисаҳо бояд танҳо бо забони адабии тоҷикӣ сурат гиранд ва суолҳоро худашон ба забони адабии тоҷикӣ интихоб намоянд. Зимни интихоби суол ба саволҳои аз ҳама муҳим ва мазмуннок бештар афзалият дода шавад.

Омодагӣ ва гузаронидани дарс-мувоҳиса, чуноне, ки дар боло зикр гардид, шавқу рағбати хонандагонро нисбати забони модарӣ зиёд менамояд. Дар натиҷаи истифодаи манбаъҳои гуногун, фарҳанги забони тоҷикӣ, луғатномаҳо дониши маърифатии хонандагон зиёд мешавад.

Бояд таъкид дод, ки дар дарс-мувоҳиса бештар мувофиқтар аст бо мақсади омӯзиши нутқи муколамавӣ аз шакли кори дунафара ва чорнафара истифода бурда шавад.

Аслан, муошират бо ҳар забоне, ки бошад, дар асоси назарияи фаъолияти нутқ, яъне гап задан, суҳбат кардан, тақаллум инкишоф меёбад. Зеро нутқ карда тавонистан ин худ маҳорати забондонӣ аст, ки яке аз ҷузъҳои асосии салоҳияти коммуникатсионӣ-муоширатиро ташкил медиҳад ва ин маҳорат бе надонистани қоидаҳои грамматикӣ сохти шаклҳо, ибораҳои рехта, муоширати шифоӣ бо забони адабӣ ба даст намеояд. Аз ин рӯ, муҳаққиқони забоншинос чунин ҷузъиёти салоҳияти муоширатиро нишон додаанд:

- грамматикӣ ё лингвистикӣ, яъне донишҳои мураттаб роҷеъ ба қоидаҳои грамматикӣ, воҳидҳои забонӣ, таркибҳои луғавӣ, ки воҳиди лексикӣ баёнро дигаргун мекунад;

- иҷтимоӣ-лингвистикӣ, яъне қобилияти интиҳоб карда тавонистани шакл ва воситаи муошират вобаста ба мақсади лаҳзаҳои муошират;

- дискурсивӣ – яъне қобилияти истифода кардани гуфтори мантикӣ дар лаҳзаҳои хондан ва гӯш кардани нутқи шахси муқобил;

- иҷтимоӣ маданӣ, яъне донишҳои махсусиятҳои забон (забони тоҷикӣ), анъанаҳо, урфу одатҳои миллӣ, этикет, дар вақти муошират, дуруст истифода бурдани маълумот (сайти интернет).

Ташаккули салоҳиятҳои муоширатии хонандагон дар раванди дарсҳои мусоҳибавӣ барои инкишофи маданияти нутқ, ба мисли грамматика дар омӯзиши забон, муҳим аст, зеро нутқи саҳеҳ бомантиқ асосан ҳамдигарфаҳмии ҳамсуҳбатон мебошад. Инкишоф додани маҳорати озоду саҳеҳ суҳан кардан бо забони адабии модарӣ вазифаи асосии омӯзгор мебошад.

Ҳамин тариқ, татбиқ намудани Дарс-мувоҳиса ҳамчун методи фаъол раванди фикрронии хонандагонро инкишоф дода, онҳоро мунтазам ба ҷустуҷӯҳои эҷодӣ талқин менамояд ва барои ташаккул додани салоҳиятҳои муоширатӣ, малака ва маҳорати бо забони адабӣ равшану возеҳ ва пурмазмун баён кардани фикри худ мусоидат менамояд.

Дар фароварди ин мақола ибраз доштаним, ки забони адабии тоҷикӣ иқтидори бузурги илмиву луғавиро дар ҳамаи самтҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дорад ва омӯзгорони забону адабиёти тоҷик бояд барои пешрафти мунтазами ин забони хеле пурғановату зебо кӯшиш ба харҷ диҳанд. Дар ин ҷода, онҳоро мебарояд барои ташаккул додани салоҳиятҳои муоширатии хонандагон аз усулҳои фаъоли гайрианъанавӣ бештар истифода баранд. Зимни таҳияи дарсҳои забони тоҷикӣ бештар ба истифодаи технологияи инноватсионии таълим таъян намоянд.

Дар раванди истифодаи технологияи инноватсионӣ, махсусан дар раванди гузаронидани дарсҳои мувоҳисавӣ аз ҳуҷуми фикрӣ (ангезиши зеҳн), мувоҳисаҳои гурӯҳӣ, харитаи андешаҳо, таҳқиқи матн бештар истифода баранд (ниг. Имомназаров). Истифода аз маводи хусусияти лингвистӣ-кишваршиносӣ, лингвистӣ-фарҳангӣ доштаи фишанги муқтадирест барои афзоиши шавқу рағбати хонандагон барои ба таври олии аз бар кардани забони модарӣ. Бинобар он, дар вақти таълим ба андозаи зиёд истифода намудани маводи дорой чунин хусусиятҳо натиҷаи судманде дода, дониши лексикаи кофӣ забон, лексикаи илмӣ ва маълумот роҷеъ ба мафҳумҳо оид ба таҳассус, маҳорати ширкат дар баҳсу муколамаҳо дар мавзӯи касбӣ, малакаи дарки муколама ва монолог дар мавзӯҳои гуногун, малакаи нутқи оммавӣ, маъруза кардан ва дар маҷмӯъ салоҳияти муоширатии хонандагонро дар самтҳои гуногуни забондонӣ фарҳангшиносӣ ташаккул медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Быстрова, Е.А., Львова, С.И., Черепанова, Л.В. Коммуникативная культура. От коммуникативной компетентности к социальной ответственности/онлайн-библиотека litmir.net / (саҳифаи мурочиат 5.08.2020.).
2. Зиёӣ Х.М. Муносибати босалоҳият ба таълим: масъалаҳои умуминазариявӣ ва роҳҳои татбиқи амалӣ.-Душанбе, 2018. 102 с.
3. Имомназаров Д. Технологияи муосири таълим-омили муҳими рушди тафаккур./ Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, №1(29)-с.21.
4. Лутфуллозода М. Бобизода Ф. Андешаҳо перомунӣ салоҳият ва ташаккули онҳо. Душанбе, 2017, 85с.
5. Образцов П.И. Ахулкова А.И., Черниченко О.Ф. Проектирование и конструирование профессионально-ориентированной технологии обучения. Орел, 2005.

6. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. М. : Владос, 2003.
7. Польшаева О. В. Возможности технологии «Дебаты» // Школьные технологии. 2007. № 1. С. 89-92.
8. Соловова, Е.Н. Задачи языкового образования в русле глобальных реформ/ Е.Н. Соловова // Первое сентября, 17/2005.
9. Попова Н.Е. Формирование компетенций учащихся через игровые методы обучения. <http://zmj.zsmu.edu.ua/article/view/19111>. (санаи муроҷиат 22.01.2021).
10. Туронов С. муносибати босалҳият дар таҳсилоти касбӣ. Душанбе, “Ирфон” 2015, 173 с.
11. Хуторский А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской; под ред. Ю. А. Дика, А. В. Хуторского. - М.: ВЛАДОСС, 2002. - С. 135-157.
12. Хуторской А. В. Диалогичность как проблема современного образования (философско-методологический аспект) // Вопросы философии. 2008. №4.

Калидвожаҳо: баҳс, мувоҳида, дарс, муколама, воҳидҳои забонӣ, салоҳияти муоширатӣ, технологияи инноватсионӣ, малака, маҳорат, дониш, ташаккул, шахсият, забон, таълим, усул, хонанда, муносибати босалоҳият, ташаккули салоҳиятҳои муоширатӣ.

Файзуллоева Иноят

ОРГАНИЗАЦИЯ УРОК-ДИСКУССИИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

В статье автор рассказывает об организации внедрения инновационных технологий обучения, например, об использовании урока-дебата в обучении таджикскому языку. Отмечается, что для развития навыков и умений учеников точно и свободно общаться на таджикском литературном языке в будущем, учителям необходимо использовать нетрадиционные инновационные методы на своих уроках, такие как использование уроков собеседования. В то же время отмечается, что активный метод развивает мышления учащихся, регулярно побуждает их к творческим занятиям, а также способствует развитию коммуникативных способностей, навыков и умений ясно и осмысленно выразить свои мысли литературным языком.

Ключевые слова: дискуссия, дебаты, урок, диалог, языковые единицы, коммуникативная компетенция, инновационные технологии, навыки, умения, знания, формирование, личность, язык, обучение, метод, учащихся, компетентное отношение, формирование коммуникативных компетенций.

Fayzulloeva Inoyat

ORGANIZATION OF DISCUSSION LESSONS IN THE PROCESS OF LEARNING THE TAJIK LANGUAGE

In the article, the author talks about the organization of the introduction of innovative teaching technologies, for example, the use of a lesson-debate in teaching the Tajik language. It is noted that in order to develop the skills and abilities of students to communicate accurately and fluently in the Tajik literary language in the future, teachers need to use non-traditional innovative methods in their lessons, such as using interview lessons. At the same time, it is noted that the active method develops the thinking of students, regularly encourages them to creative pursuits, and also contributes to the development of communication skills, skills and abilities to clearly and meaningfully express their thoughts in literary language.

Key words: discussion, debate, lesson, dialogue, linguistic units, communicative competence, innovative technologies, skills, abilities, knowledge, formation, personality, language, teaching, method, students, competent attitude, the formation of communicative competencies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоева Иноят ходими пешбари илмии шӯбаи технологияи инноватсионии таълим ва гузариш ба таҳсилоти 12-сола. (тел. +992) 917.68.66.76.

Сведения об авторе: Файзуллоева Иноят - ведущий научный сотрудник отдела инновационных технологий в образовании и переходе к 12-летнему образованию. (тел. +992) 917.68.66.76.

Information about author: Faizulloeva Inoyat - Leading Researcher of the Department of Innovative Technologies in Education and the Transition to 12-Year Education. (tel. +992) 917.68.66.76.

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ЛИТЕРАТУРНОЙ ИГРЫ

Издавна внимание исследователей лингвистов как разновидности художественной речи привлекает изучение особенностей поэтической речи. Этот интерес к поэтическому языку проявляется в работах М.М. Бахтина, В.В. Виноградова, Г.О. Винокура, Н.К. Кожевниковой, Б.А. Ларина, А.А. Потебни, М.Н. Покровского, Ю.Н. Тынянова и многих других.

Начало исследованиям эстетической функции языка положили работы А.А. Потебни, в которых изложено несколько важных положений об особенностях художественного текста. Наиболее значимым является мнение учёного о языке как аналоге или прообразе любой творческой деятельности.

Создание литературного произведения – это тоже языковая деятельность, аналогичная творческому процессу рождения поэтического слова. [3]. Мысли А.А. Потебни оказали воздействие о поэзии как об «известном способе мышления и познания» об искусстве как «образном мышлении» и на формирование проблемы эстетической функции языка.

Необходимо отметить, что М. Горький называет художественную литературу один эффективных способов познание характеров людей: «Художественная литература имеет способностью доказывать мне, о человеке то, что я не вижу, не знаю в нем» [4].

Б.М. Теплов считает, что «художественная литература содержит неисчерпаемые запасы материалов, без которых не может обойтись научная психология» [6].

Г. Олпорт, обращаясь к студентам–психологам, пишет: «Если вы студент–психолог, читайте много–много романов и драм характеров и читайте биографии» [5].

В настоящем исследовании нами была проведена литературная игра для развития познавательных способностей, в частности эмпатических способностей будущих психологов и педагогов. Как справедливо отмечает Т.А. Ахрямкина, педагоги с неразвитой эмпатией нередко допускают педагогическую бестактность, прибегают к неоправданным наказаниям или морализаторству. Такие педагоги неспособны встать на место ученика, ориентироваться в мире значимых для него переживаний. Это в свою очередь наносит непоправимый ущерб психическому здоровью учащихся, нарушает состояние душевного благополучия и повышает тревожность [1].

В данном эксперименте участвовали 240 студентов разных специальностей педагогического университета: студенты 4-х различных факультетов: таджикской филологии, математики, русской филологии и кафедры психологии педагогического факультета (по 60 студентов с каждого факультета), в возрасте 17–23 лет.

В качестве материала использовано произведения великого гуманиста Саади Ширази, в частности рассказ «О справедливом Бузургмехра» [7].

«Несколько индейских мудрецов однажды рассуждали о достоинствах Бузургмехра, и в конце концов они не нашли в нем никаких недостатков, за исключением того, что он в речи медлителен, то есть слишком долго медлит с ответом, и слушатель вынужден долго ждать, пока он вымолвит слово. Услышав об этом, Бузургмехр молвил:

– Подумать над тем, что я должен сказать, – лучше, чем раскаиваться в том, зачем я это сказал:

Велеречивый опытный старик
К речам вполне обдуманым привык.
Не смей промолвить, не обдумав, слова,
Пусть медленно, но говори толково.
И собеседникам не докучай,
Замолкни прежде, чем вскричат «кончай»!
Ты от зверей отличен слова даром,
Но лучше зверь, коль ты болтаешь даром!»

Отрывок из произведения Саади Шеразы был выбран по следующим соображениям: во–первых он содержит основные приемы художественного изображения внутреннего мира литературных персонажей, их характеров, интересов, потребностей, в частности,

яркие художественные детали, активизирующие творческую активность при восприятии текста; во-вторых, обладает воспитательным гуманистическим потенциалом.

Как нами было отмечено, на данном этапе исследования была включена литературная игра. Согласно условиям игры испытуемым предлагалось играть роль конкретного литературного персонажа. В начале ролевой игры исследователь настраивает всех испытуемых на положительное отношение к игре. Убедившись в наличии положительного настроения на ролевую игру, экспериментатор называет список возможных ролей в игре (Бузургмехр и несколько индийских мудрецов). У каждого желающего студента, была возможность исполнять роль какого – либо литературного персонажа. По условиям игры от студентов, играющих роли литературных персонажей, требовалось ярко и наглядно продемонстрировать остальным участникам эмоциональное состояние, мысли, интересы, потребности, индивидуально – психологические особенности литературных персонажей.

Остальные участники формирующего эксперимента по условиям игры должны были на основе реплик и слов автора составить психологическую характеристику литературных персонажей рассказа. Исследователь предоставил остальным испытуемым художественный текст и перечень вопросов и тему:

1. Как вы думаете, какими чертами характера обладает Бузургмехр?
2. Определите социальное положение, профессию Бузургмехра?
3. Определите образ жизни, хобби, привычки и семейное положение Бузургмехра?
4. На основе художественных деталей попытайтесь установить внешний вид и возраст Бузургмехра?
5. По вашему мнению, к какому типу относится темперамент Бузургмехра?

Далее исследователь просит не участвовавших в ролевой игре испытуемых произвести психологический анализ продемонстрированного отрывка другими участниками.

Испытуемыми были выделены психологические особенности, социальное положение, профессия, образ жизни, хобби, привычки, семейное положение, внешний вид, возраст и темперамент главного героя рассказа. Результаты представлены в следующих таблицах:

Таблица № 1.

Психологический портрет, составленный участниками формирующего эксперимента

Качества	Математики	Филологи (русск. язык и литератур)	Психологи	филологи (тадж. язык и литература)
Философ	15	32	24	28
Великий мыслитель	32	35	29	37
Большое сердце	8	21	28	25
Творческий человек	12	17	23	28
Уверен в себе	2	6	12	8
Толерантный	-	3	14	4
Сдержанный	-	1	3	-
Решительный	1	2	5	4
Дальновидный	8	21	16	26
Проницательный	13	35	23	16
Целеустремленный	3	9	19	25
Добродушный	21	25	32	30
Идеальный	-	2	4	1
Сочувствует людям	9	16	21	27
Серьезный	-	-	6	-
Миролюбивый	-	-	-	4
Спокойный	12	21	16	19
Честный	2	9	3	14

Полученные данные позволили определить, на какие качества личности студенты педагогического вуза больше всего обращают внимание.

Таблица № 2.

Социальное положение представлено следующим образом:

Социальное положение, профессия	Математики	Филологи (Русск. язык и литератур)	Психология	Филологи (Тадж. язык.и литература)
Ученый	12	14	2	22
Профессор	11	5	7	10
Советчик	4	6	13	18
Государственный деятель	8	2	7	15
Преподаватель	5	7	12	6
Писатель	3	5	9	12
Поэт	1	9	6	15

Таблица № 3.

Образ жизни, хобби, привычки представлены следующим образом:

Образ жизни, хобби привычки	Математики	Филологи (Русск. язык и литератур)	Психологи	Филологи (Тадж. язык.и литература)
Любить Читать	4	12	16	15
Исследование	3	15	21	26
Любить писать	12	19	11	16

Таблица № 4.

Внешний вид представлен следующим образом:

Внешний вид	математики	Филологи (Русск. язык и литератур)	Психологи	Филологи (Тадж. язык.и литература)
Спортивное телосложение	23	18	25	22
Худой	7	4	2	5
Высокий рост 180см	10	17	6	12
Вес 85 кг	-	5	12	7
Привлекательный	5	8	6	-
Симпатичный	-	3	9	4
Носить бороду	15	5	4	11

Таблица № 5.

Семейное положение представлено следующим образом

Семейное положение	Математики	Филологи (Русск. язык и литератур)	Психологи	Филологи (Тадж. язык. и литература)
Женат	19	22	11	22
Семье нет	6	5	7	11
Дети похожи на отца	12	5	9	-
Глава семьи	15	16	22	9
Много детей	8	10	11	18

Таблица № 6.

Возрастные рамки представлены следующим образом:

Возрастные рамки	Математики	Филологи (Русск. язык и литератур)	Психологи	Филологи (Тадж. язык. и литература)
Не молод	25	13	11	15
40-50	23	32	37	29
50-60	12	15	12	16

Таблица № 7.

Темперамент представлен следующим образом:

Темперамент	математики	Филологи (Русск. язык и литератур)	Психологи	Филологи (Тадж. язык и литература)
Сангвиник	4	9	8	5
Холерик	6	5	-	1
Флегматик	35	30	39	37
Меланхолик	15	16	13	17

Следует отметить, что использованная нами литературная игра способствовала развитию познавательных способностей студентов педагогических специальностей. Ролевая игра вызвала у испытуемых повышенный интерес к психологическому анализу. В ходе ролевых игр участники начали адекватно анализировать внутренний мир литературных персонажей. Это свидетельствует о том, что раскрытие психологической характеристики главного героя и персонажей действительно требует от студентов творческого воображения. Участие испытуемых в ролевых играх повысил интерес к психологическому анализу характеров литературных персонажей.

Полученные данные доказывают, что в связи с накоплением практического опыта психологического анализа большого количества литературных произведений и характеров различных типов у студентов углубляется понимание сущности и структуры эмпатических способностей. Эти полученные знания становятся для студентов своего рода ориентиром в развитии своих собственных эмпатических способностей, и способствуют совершенствованию профессионально значимых качеств личности студентов педагогических специальностей. Нужно отметить, что испытуемые лучше стали разбираться в эмоциональных явлениях, лучше понимать художественное изображение внутреннего мира литературных персонажей, их состояний, переживаний, желаний, мыслей, а также их потребностей, интересов, становления характера, тайны человеческой души, закономерности душевной жизни и т.д.

Кроме того, литературная игра развивала у студентов педагогического вуза профессионально важные качества и познавательные способности таких как психологическая проницательность, ассоциативное мышление, творческое воображение, способность погружаться во внутренний мир другого, психологическую наблюдательность, позволяющую, по словам и репликам определять черты характера и темперамента персонажей, умение воплощать в слове свои суждения о том или ином персонаже.

Нужно отметить, что в ходе решения данных творческих психологических задач выявлялись и формировались основные компоненты эмпатических и познавательных способностей. Участие испытуемых в ролевых играх характеризовалось изменениями в их поведении и дальнейшим развитием познавательных и эмпатических способностей. В основном литературная игра способствует развитию компонентов именно познавательных и эмпатических способностей. Это можно доказать тем, что студенты умеющие внимательно изучать лица и поведение людей, способны понять их характер, наклонности, способности; это характеризует развитость у них рационального канала эмпатии. В ролевой игре данные способности ярко проявлялись у студентов педагогического вуза. Интуитивный канал эмпатии характеризуется способностью респондента анализировать поведение и действовать в условиях дефицита исходной информации, опираясь на опыт, хранящийся в подсознание. Развитие интуитивного компонента эмпатии с помощью литературной игры основывается на том, что студенты во время определения социального положения, профессии, образа жизни, хобби, привычек, семейного положения, внешнего вида, возраста литературного персонажа опираются не на знание и опыт, а на интуицию.

Таким образом, с уверенностью можно сказать, что чтение и вчувствование во внутренний мир литературных персонажей является источником духовного самосовершенствования, средством формирования профессионально важных качеств и основой развития познавательных способностей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахрямкина Т. А. Формирование эмпатии студентов в процессе обучения в педагогическом вузе: Дис. ... канд. психол. наук / Т. А. Ахрямкина. – Самара, 2003. – 161 с.
2. Винокур Г.О. Понятие поэтического языка // Винокур Г.О. Избранные работы по рус. языку / Г.О. Винокур. – М.: Учпедгиз, 1959. С. 390.
3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика /В.В. Виноградов. – М., 1963. С. 255
4. Горький А. М. О том, как я учился писать / А.М Горький. Собр. Соч. в 30 т. – Т.24 М.: Высшая школа, 1978
5. Качурин М.Г. Влияние анализа на восприятие художественного произведения учащимися IV класса / М.Г. Качурин // Восприятие учащимися литературного произведения и методика школьного анализа.– М.: Просвещение, 1977. С.192.
6. Теплов Б.М. Заметки психолога при чтении художественной литературы / Б.М. Теплов / Избранные труды: в 2 т. –М.: Учпедгиз, 1950. –Т.2.–С. 306–312.
7. Энциклопедия персидско-таджикской прозы. Совместный проект главной научной редакции «Таджикская Национальная Энциклопедия» и ИП «ДАР» Душанбе; Алматы, 2007.

Ключевые слова: психология, педагогика, личность, профессионально важные качества, художественная литература, таджикско-персидская литература, психоанализ, поэтическая речь, литературная игра.

Зайтметов Хусейн Авакхонвич РУШДИ ҚОБИЛИЯТҲОИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШҚУЁН ТАВАССУТИ БОЗИҲОИ АДАБИ

Мақола ба таҳқиқу баррасии яке аз масъалаҳои муҳими педагогика ва психология, рушди қобилияти маърифатии донишқуён тавассути бозиҳои адаби бахшида шудааст. Дар мақола масъалаи маърифат ва таҳлили психологии эҷодиёти Саъдӣ ҳамчун асоси рушди қобилиятҳои маърифатӣ ҳамачониба мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Муаллиф бар пояи тадқиқоти анҷомдодаи худ қайд мекунад, ки бозии адаби фаҳмиши равонӣ, тафаккури ассотиативӣ, тахайюлотӣ эҷодӣ, қобилияти ба олами ботинии дигарон ғарқ шудан, мушоҳидаҳои психологӣ, хотира, диққат ва дигар қобилиятҳои маърифатиро инкишоф медиҳад. Дар натиҷаи омӯзиш, мутолиа ва эҳсос ба ҷаҳони ботинии персонажҳои адаби сарчашмаи такомули маънавӣ, воситаи ташаккули сифатҳои муҳими касбӣ ва заминаи рушди қобилиятҳои маърифатӣ ҳосил мешавад.

Калимаҳои асосӣ: психология, педагогика, шахсият, сифатҳои муҳими касбӣ, бадеӣ, адабиёти тоҷику форс, психоанализ, назм, бозии адаби.

Zaytmetov Khuseyn Avaskhonovich DEVELOPMENT OF COGNITIVE ABILITIES OF STUDENTS BY MEANS OF LITERARY GAMES

This article is devoted to one of the most important problems of pedagogy and psychology of the development of students' cognitive abilities by means of literary play. The article deeply and comprehensively examines the problem of perception and psychological analysis of Saadi's creativity as the basis for the development of cognitive abilities. As the author rightly believes, literary play develops psychological insight, associative thinking, creative imagination, the ability to immerse in the inner world of another, psychological observation, memory, attention and other cognitive abilities in students of a pedagogical university.

As a result of the study, reading and feeling into the inner world of literary characters is a source of spiritual self-improvement, a means of forming professionally important qualities and the basis for the development of cognitive abilities.

Key words: psychology, pedagogy, personality, professionally important qualities, fiction, Tajik-Persian literature, psychoanalysis, poetic speech, literary game.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайтметов Хусейн Авакхонвич – номзоди илмҳои психологӣ, дотсент, мудири кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбии ДДҲ ба номи академик Бобочон Ғафуров, ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. E-mail: husein20@inbox.ru; тел.: +992-92 991 11 03.

Сведения об авторе: Зайтметов Хусейн Авакхонвич – кандидат психологических наук, доцент, Заведующей кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1. E-mail: husein20@inbox.ru; тел.: +992-92-991 11 03.

Information about author: Zaytmetov Khuseyn Avaskhonovich - candidate of Psychology, Associate Professor, Head of the Department of Social and Professional Psychology, Khujand State University named after Academician Bobodjon Gafurov, Khujand, Mavlonbekov passage 1. E-mail: husein20@inbox.ru; tel .: + 992-92-991-11-03.

М.Р. НАЗАРОВА

ОДНОСОСТАВНЫЕ ГЛАГОЛЬНЫЕ ОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ИХ СИНОНИМИЧЕСКОЕ СООТНОШЕНИЕ С ДВУСОСТАВНЫМИ ПРЕДЛОЖЕНИЯМИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Относительно простого односоставного определено-личного предложения, как одного из типов односоставного предложения в таджикском языкознании высказали свои мысли и соображения ряд известных ученых [Годжиев, 1966; Рашидов, 1967; Ниязмухаммедов, Ниёзи, Рустамов, 1970; Косымова, Камолитдинов, 1976; Ниязмухаммедов, Рустамов, 1984]. Большой вклад в теоретическое исследование односоставного предложения в русском языкознании внес А. А. Шахматов, который дал ему такое определение: «Член предложения, соответствующий по своему значению сочетанию субъекта и предиката, мы называем главным членом односоставного предложения» [Шахматов, с. 36].

Необходимо отметить, что в большинстве теоретических работ зарубежных ученых, в том числе английских ученых, не поднимается вопрос об односоставных предложениях.

В таджикском языкознании до конца шестидесятых годов XX века ни в учебниках, ни в отдельных работах не было сведений об односоставных определено-личных предложениях. В таджикском языкознании впервые краткие сведения об односоставных определено-личных предложениях дает профессор Д. Т. Таджиев в статье «Об определено-личных предложениях». Он указывает на семантические особенности односоставных предложений, способы выражения сказуемого и приводит такие примеры: “Рӯзе дар лаби ҳавзи Девоубегии Бухоро сайёҳат карда мегаштам. ~ One day I was walking on the lakeside of Devonbegi of Bukhara (Автор). ~ Однажды я прогуливался на берегу хауза (бассена) Девоубегии Бухоро. Ба навозиши модарат табассум кардӣ. ~ You have smiled at your mother’s caress (Автор). ~ Ты улыбнулся на ласку своей матери. Ба омӯзиши падарат писханд задӣ. ~ You have grinned at your father’s learning (Автор). ~ Ты усмехнулся на обучение своего отца. Бо ҳаёт гӯштин гирифтӣ.” ~ You wrestled with life (Автор). ~ Ты боролся с жизнью. Позднее Ш. Рашидов в своей статье указывает на признаки и семантические особенности определено-личных предложений [Рашидов, 1967]. В учебнике «Таджикский язык» Б. Ниязмухаммедова и Ш. Рустамова об определено-личных предложениях имеются следующие определения: «Бесподлежащее предложение, в котором определяется, деятель называется определено-личным предложением»: Сардори бригадаи истехсолии мактаб мешавӣ? ~ Do you want to be a head of introductory brigade of school? (Автор) ~ Станешь ли председателем производственной бригады школы? Аз пагоҳ то беғоҳ туро кофтам. ~ I have looked for you from morning till evening (Автор). ~ С утра до вечера я искал тебя. Пагоҳ ба саёҳат мебароем (Айнӣ, с. 86). ~ Tomorrow we shall go on a trip. ~ Завтра отправимся в путешествие. В вузовском учебнике по современному таджикскому литературному языку [Ниязмухаммедов, 1970.] относительно односоставного определено-личного предложения отмечается: «Действие выражается глагольным сказуемым». М. Н. Касымова указывает, что действующее лицо определяется сказуемым, способом выражения лица являются глагольные окончания» [Касымова, с.9]. Ш. Рашидов в своей диссертации в способах выражения сказуемого выделяет изъянительное, повелительное и сослагательное наклонения, именные части речи и вспомогательные глаголы «будан» (быть) и «шудан» (становиться), выраженные глаголами 1-го и 2-го лица единственного и множественного числа [Рашидов, с. 31]. Позднее М. Норматов и Ш. Рашидов высказали мнение, что сказуемое простого односоставного определено-личного предложения может быть не только глагольным, но и именным, также может выражать не только признак, но и действие и состояние. На совершенность действия указывают не только глагольные окончания, но и личные окончания [Норматов, Рашидов, с. 8] простого односоставного определено-личного предложения.

Р. Д. Салимов отмечает, что односоставные определенно-личные предложения в таджикском языке употребляются гораздо шире, чем в других языках индоевропейской семьи языков. Он так же указывает, что в таджикском языке сказуемое определенно-личных предложений может выражаться формой 3 лица множественного числа, а иногда формой 3 лица единственного числа. Форма 3-го лица множественного числа с суффиксами -анд (-янд) употребляется в значении 2-го лица единственного числа для выражения уважения, почтения. Например: Таксирамон аз кадом кишлоқанд? ~ What kishlak (village) is our respectable from? ~ *Из какого кишлака наши почтенный?* В таких предложениях действующим лицом является говорящий или его собеседник. Такой тип предложений имеет несколько структурно-семантических общностей. Сказуемое выражается в 3-ем лице единственного числа. В структурном отношении они похожи на неопределенно-личные предложения, но в них производителем действия является сам говорящий 1-го лица: *Аз назди тарозу дур шав ба ту мегӯянд.* ~ *Отойди от весов тебе говорят* [Салимов, с.14]. ~ *Go away from the scales. Баро, ба ту гуфта истодаанд.* ~ *Выходи, тебе говорят* [Салимов, с.14]. ~ *Go out.*

О. В. Гофман в своей диссертации «Односоставные предложения в русском, английском и немецком языках в сопоставительном аспекте» отмечает: «Присоединяясь к мнению многих исследователей, односоставные предложения мы имеем в виду в следующих типах: личные/определенно-личные, обобщенно-личные, неопределенно-личные, безличные и номинативные» [Гофман, 2006]. Она отмечает, что в английском и немецком языках определенно-личные предложения отсутствуют. Большинство односоставных определенно-личных предложений в русском языке синонимичны двусоставным с подлежащим, выраженным местоимением 1-го, 2-го лица единственного и множественного числа. Такой тип структуры односоставного определенно-личного предложения в английском и немецком языках приобретает двусоставную структуру. Например: *Устоамакро чеғ зада овардам* (Айни, с.111). ~ *I called and brought Usto-Amak with myself* (Ayni, p.167). ~ *Я позвал и привел Устоамака (дядю Усто)*. *Додарҳои хурд дорем* (Айни, с.127). *We have younger brothers* (Ayni, p.191). ~ *Имеем младших братьев*. Гофман также отмечает, что односоставные предложения могут быть синонимичны не только двусоставным структурам, но и различным типам односоставных предложений. Например, определенно-личное предложение может стать безличным или инфинитивным предложением [Гофман, с. 8].

Определенно-личное предложение – это такой тип односоставного глагольного предложения, в котором действующее лицо – подлежащее определяется сказуемым. Сказуемое определенно-личного предложения, как отмечалось выше, выражается 1 и 2 лицом единственного и множественного числа. В таджикском языке определенно-личное предложение употребляется чаще, чем другие типы односоставных предложений. Такая структура односоставных предложений широко используются в художественных произведениях. Для их сравнения мы можем широко привлекать различные художественные тексты. В исследовании односоставных определенно-личных предложений мы обращались к «Воспоминаниям» С. Айни и их переводу на английский язык «The Sands of Oxus».

Анализ первоисточников показывает, что сказуемое простого односоставного определенно-личного предложения употребляется различными формами изъявительного наклонения в прошедшем, настоящем и будущем времени. В таджикском языке наиболее употребительны определенно-личные предложения со сказуемым прошедшего времени изъявительного наклонения. Такая форма очень удобна для выражения происходящих событий, непосредственным участником которых является говорящий.

1.Выражение сказуемого простого односоставного определенно-личного предложения глаголами в форме 1-го лица единственного и множественного числа прошедшего времени

Сказуемое простого односоставного определенно-личного глагольного предложения может выражаться глаголами 1-го лица единственного и множественного числа прошедшего времени. Односоставное определенно-личное предложение широко используется в «Воспоминаниях» Айни. Например: *Нон хӯрданаширо ба падару модарам хабар додам* (Айни, с.41). В данном предложении изъявительное наклонение прошедшего времени выражено глагольным окончанием -ам. Известно, что деятелем действия является глагол 1-го лица единственного числа – ман (я). *Дар хона аз курпачаҳо як суффаи хуб сохтем* (Айни, с.12). ~ *В доме мы построили из курпачей (матрасов) суфу (небольшое*

глиняное возвышение). Аз ин кор ҳар моҳ 100 – 200 танга меёбам (Айнӣ, с. 48). ~ *С этой работы я имею каждый месяц по 100-200 тенге.* Сказуемые 2 и 3 предложения тоже выражены изъявительным наклонением прошедшего времени, и по нему можно определить, что во втором предложении деятелем является 1 лицо множественного числа, в третьем - 1 лицо единственного числа. Здесь таджикским определенно-личным предложениям в английском языке соответствуют двусоставные предложения. Например: ~ *I told* my parents his eating (Ayni, p.75). ~ *We've made* a very good sofa from the quilts...(Ayni, p. 40). ~ Each month *I earn* a hundred and two hundred tangas of it (Ayni, p. 85). Во всех трех предложениях участвуют главные члены – подлежащее и сказуемое.

В таджикском языке сказуемое определенно-личного предложения может выражаться повествовательной формой прошедшего времени: Аз рӯд гузашта бо Эргаш ба пеши бачаҳо баромадем (Айнӣ, с. 21). ~ *Crossing the river I and Ergash joined other boys* (Ayni, p. 51). ~ *Перейдя реку, мы с Эргашем вышли к ребятам.* В данном таджикском глагольном односоставном определенно-личном предложении субъекта можно определить по сказуемому, который выражен первым лицом множественного числа – мо (мы). В английском предложении главные члены предложения – подлежащее и сказуемое следуют один за другим, и предложение является двусоставным: Оқибат муаллақзанон ба замин ғалтидам (Айнӣ, с. 96). ~ *Finally I tumbled down* (Ayni, p. 148). ~ *В конце концов, кувыркаясь, я упал на землю.* Ҳамон рӯз фурсате ёфта мактубро ба Ҳабиба супурдам (Айнӣ, с. 63). ~ *I found the opportunity to give the letter to Nabiba on that day* (Ayni, p. 163). ~ *В тот же день я нашёл возможность передать письмо Хабибе.*

Во втором и третьем таджикских предложениях субъект неизвестен, глагольное окончание -ам является показателем 1-го лица единственного числа. В английских предложениях выражены оба главных члена – *I tumbled down* (во 2-ом предложении.) и *I fond* (в 3-ем предложении). Глагольным односоставным определенно-личным предложениям, выраженным изъявительным наклонением прошедшего времени, соответствуют английские двусоставные предложения.

В таджикском языке сказуемые простого односоставного определенно-личного предложения в отрицательной форме часто встречаются в повествовательной форме прошедшего времени, в переводе на английский язык передаются двусоставными предложениями: Лекин аз гиряи беовоз худдорӣ карда натавонистам (Айнӣ, с.113). ~ *But I could not help of quiet crying* (Ayni, p. 171). ~ *Однако я не смог удержаться от тихого плача.* Дар он чо чизеро намедидам. ~ *I didn't see anything there.* ~ *Я там ничего не видел.*

2. Выражение сказуемого простого односоставного определенно-личного предложения глаголами в форме 2-го лица единственного и множественного числа прошедшего времени

В таджикском языке определенно-личные предложения, сказуемое которых выражается формой 2-го лица единственного и множественного числа изъявительного наклонения, в основном встречаются в диалоге. В таких предложениях действующее лицо можно легко определить по личному окончанию глагола. Такой тип определенно-личных предложений в английских переводах находится в синонимических отношениях с двусоставными предложениями:

- Аз ёд байт медонӣ? (Айнӣ, с.125) ~ *Do you know* any poems by heart? (Ayni, p.189) - *Ты знаешь наизусть бейты? (стихи)*

- Ба кӣ кор доретон? (Айнӣ, с.19) ~ *Who do you want?* (Ayni, p. 49) ~ *К кому у вас дело?*

- Ба чуворӣ дубора об додӣ? (Айнӣ, с.110) ~ *Have you watered* the corn twice (Ayni, p.166)? ~ *Ты напоил кукурузу во второй раз?*

Сказуемое определенно-личных предложений, выраженное преждепрошедшей формой изъявительного наклонения:

- Аризаро ба амир расонидед? (Айнӣ, с.52) ~ “*Have you sent* the petition to emir? » (Ayni, p. 91). ~ *Вы доставили заявление (прошение) эмиру?*

- Барои чӣ ба як нигоҳ шаҳр меравед? (Айнӣ, с. 95) ~ “*Why do you go* to the city without warning me?” (Ayni, p.146) ~ *Почему при одном виде вы уезжаете в город?*

- Аризаро ба номи кӣ навиштед? (Айнӣ, с. 52) ~ “*Whom did you write* the petition? (Ayni, p. 91) ~ *От чьего имени вы написали заявление?*

Определенно-личные предложения, сказуемое которых выражено формой настоящего-будущего времени изъявительного наклонения:

Ба ёбон ба тамошо мебароем, ба чавоб гирифтад омадем (Айнӣ, с. 20). ~ “*I've come* to ask if I can go out for a walk» (Ayni, p. 50). ~ *Мы едем прогуляться по стени, пришли*

отпроситься. Якero фурӯхта дар зимистон харч мекунем, дигареро кушта тор кашида мехӯрем (Айнӣ, с.120). ~ “We shall sell some of them and spend in winter and can slaughter, salt and eat the other” (Ayni, p.181). ~ *Некоторые продаём и тратим зимой, а другие нанизываем на нить и кушаем.*

Как показывает анализ предложений, простые односоставные определенно-личные предложения, сказуемое которых выражается изъявительным наклонением прошедшего и настоящего-будущего времени, в английском языке синонимичны двусоставным предложениям.

3. Выражение сказуемого простого односоставного определенно-личного предложения в форме глаголов повелительного наклонения

Односоставные определенно-личные предложения, в которых сказуемое выражается повелительным наклонением, в некоторых случаях на английский язык передаются односоставными предложениями. Субъект выражается 2-м лицом единственного или множественного числа:

а) *приказание*: Ин тавр бошад ба назди падарам рафта «ҳалвои равғанӣ гирифта дихед» гуфта зорӣ кун (Айнӣ, с.16)! ~ “Then go and ask father for some oily halva” (Ayni, p. 46) ~ *Раз так, иди к отцу и упроси «дать масляную халву».* Ба замин рез! (Айнӣ, с. 22)... ~ “Pore out”! (Ayni, p. 52) *Высытай на землю!* ~ Чоятро тез тайёр кун! (Айнӣ, с.23) ~ Make your tea quickly! (Ayni, p. 53) *Быстро приготовь себе чаю.* Бас кунед! (Айнӣ, с. 85) ~ Stop talking! ~ (Ayni, p.133) ~ *Перестаньте!* Пешакӣ шодӣ накунд! (Айнӣ, с. 85)! ~ Don't be happy in advance! (Ayni, p. 133) ~ *Не радуйтесь заранее!*

б) *повеление*: глагольные определенно-личные предложения, которые выражают повеление и просьбу, в английских переводах синонимичны двусоставным предложениям: Ба ҳазор дароӣ! (Айнӣ, с. 43). ~ “May you live a thousand years” (May you live for a long time) (Ayni, p. 171) ~ *Да живи до тысячи лет.* Ана ҳамон гандумро бар! (Айнӣ, с. 33)! ~ Take that weat! (Ayni, p. 65). ~ *Отнесу вон ту пшеницу.*

в) *предупреждение*: Сабр кунед баъд мефаҳмед! (Айнӣ, с. 324)... ~ Be patient then you'll know! ~ *Потерпите, потом узнаете!* ... Ин пулро гиру аз ин шаҳр бадар рав! (Айнӣ, с. 312) ~ Take this money and go away from this town! ~ *Возьми эти деньги и уходи из города!* Рухсат дихед ва хушёр бошед! (Айнӣ, с. 344) ~ Give permission, and be care! ~ *Разрешите и будьте бдительны!*

В таджикском языке сказуемое определенно-личного предложения также может выражаться сослагательным наклонением: Биёетон, ҳашарчихоро «монда нашавед!» гӯем! (Айнӣ, с. 55) ~ “Let's wish the workers godspreed” (Ayni, p. 94). ~ *Давайте скажем участникам хашара «Бог в помощь!»* – Чаро тарсам? ~ Зачем мне бояться. Магар аз падари худ метарсам! (Айнӣ, р.111) ~ “Why should I be afraid?” “How could I be afraid of my father?” (Ayni, p. 168) ~ *Разве я боюсь своего отца.*

Сказуемое определенно-личного предложения может выражаться именными частями речи и они в английском языке синонимичны двусоставным. В них подлежащее, согласуясь со сказуемым, выражается личными местоимениями. Например: Ҳафтаи оянда адаби ғиждувониҳоро медиҳем! (Айнӣ, с. 85)... ~ Next week we'll teach the Ghijduvon (Ayni, p. 132)... ~ *На следующей неделе мы проучим гиждуванцев.* Магар 12- сола ҳаққи хизматам ним чувол гандум мешавад? (Айнӣ, с. 33) ~ Is it half a sack of weat for my work (service) during twelve years (Ayni, с. 65). ~ *Разве плата за мою 12-летнюю службу - это полмешка зерна?* Сказуемое односоставного определенно-личного предложения в таджикском языке может выражаться изъявительным наклонением прошедшего и настоящего-будущего времени, повествовательным наклонением, условно-сослагательным и предположительным наклонениями и в случае перевода на английский язык принимает двусоставную конструкцию. Только определенно-личные предложения, которые выражают приказание, в некоторых случаях имеют односоставную конструкцию: Инро гирифта бар! ~ Take this away! ~ Инро гир! ~ Take it please! ~ *Возьмите это.* Гиря накун (Айнӣ, с. 74)! ~ Don't cry (Ayni, p. 74). ~ *Не плачь.* Ҳоло хона рав (Айнӣ, с.70). ~ Now go home. ...«боракалло, дарсхоятро ҳамеша ана ҳамин тавр тайёр кун!» (Айнӣ, с. 98) ~ “Well done, do your lessons in that way!” (Айнӣ, с. 108). ~ *Иди сейчас домой.* ...«Молодец, всегда готовь уроки таким образом!» Из примеров видно, что в английских предложениях деятель действия выражен в форме 2-го лица единственного числа.

В таджикском языке при описании какого-либо события или действия в односоставных конструкциях часто используются глаголы движения, которые

способствуют динамизму повествования: Пагоҳи барвакт ба донишгоҳ омадам. ~ I went to the University early morning (Мамадназаров, с. 245). ~ *Рано утром я пришёл в университет.* Баъди дарс ба корхона баргаштам (Муҳаммадиев, с. 123). ~ After classes I returned to the office. ~ *После уроков я возвратился в офис.* Сонӣ дар он ҷо хӯрок хурдам (Муҳаммадиев, с. 68). ~ Then I had dinner there (Автор). ~ *Затем там я покушал.*

Простое односоставное определенно-личное предложение употребляется как связующее звено: Дар яке аз ин гуна оилаҳо боре мехмон шудам (Муҳаммадиев, с. 68). ~ One day I was a guest in this family (Автор). ~ *Однажды я стал гостем одной из таких семей.*

В современном таджикском литературном языке более полная структурно-семантическая классификация односоставного определенно-личного предложения дается в работе Н. Норматова и Ш. Рашидова [1988]. Р. Д. Салимов исследуя структуру односоставного предложения (в таджикском и русском языках), определяет выражение сказуемого глаголом в форме 3-го лица множественного и единственного числа: Баро ба ту гуфта истодаанд. [Салимов, 2010, с. 14] Get out, they (I) say to you. ~ *Тебе говорят: «Выходи».* В данных предложениях деятелем является сам говорящий -1-ое лицо. В них личные местоимения выступают как подлежащие, то есть соотнесены с двусоставными конструкциями.

В таджикском языке широко используются односоставные предложения в форме повелительного наклонения. Однако степень их эффективности не одинакова.

1) Простые односоставные определенно-личные предложения со сказуемым глаголом 1-го лица единственного и множественного числа прошедшего времени изъявительного наклонения: Амаки бой, нону намакатонро бисёр хӯрдм, хизмататонро кам кардам, акнун аз ман розӣ шавед (Айнӣ, с. 33). ~ Give your blessing my reach Uncle, you fed me a lot but I worked too little (Ауни, р. 65). ~ *Дядя бай (богач), я много ел ваш хлеб и соль, а служил мало, благословите.* Албатта, рафтам, хондам, назрашро ҳам гирифтам, ва имрӯз гӯронда омадам (Айнӣ, с. 90). ~ “Of course, I went, I preyed, I took my fee, I buried him today and came back (Ауни, р. 139). ~ *Конечно, пошёл, прочёл, получил обещание и сегодня пришел, похоронив его.* Это предложение можно перевести еще и так: I went, preyed, and took my fee, buried him and came back. Сабр кун, калон шавӣ, меравӣ, мебинӣ орзуят мешиканад (Айнӣ, с. 77). ~ If you are patient, you will grow up, can go where you want and your dream fulfils (Ауни, р. 123). ~ *Потерпи, станешь большим, поедешь, увидишь, и исполнится твоя мечта.*

2) Выражение простого односоставного определенно-личного предложения глаголом 1-го лица единственного и множественного числа прошедшего времени изъявительного наклонения.

Сказуемое простого односоставного предложения в таджикском языке, в основном, выражается именно этой формой наклонения. Эта форма удобна для повествования происходящих событий и явлений: Рӯзона ҳам то гарм шудани ҳаво бо бачагони кӯча бозӣ карда гашта бедор мондам (Айнӣ, с. 77). I did not sleep and played with the children during the day until it was hot (Ауни, р. 124). ~ *И днём пока не стало жарко, я поиграл с ребятами со двора и не спал.* Чун хоб ғалаба кард, ба хона омадам, ки бихобам (Айнӣ, с. 77). ~ Feeling sleepy I came home to lie down (Ауни, р. 124). ~ *Как только захотелось спать, я пришел домой поспать.* Шаб нахобида бо падару модар хуб чиз хурдам (Айнӣ, с. 77). I did not sleep at night and ate a lot with my parents (Ауни, р. 123). ~ *Ночью я, не ложась спать, много кушал с родителями.* – Ин чойро аз Гиждувон дам карда оварда будем, сард шудааст (Айнӣ, с. 55). ~ We made this tea in Ghijduvon before we came here, so it had become cold (Ауни, р. 94). ~ *Этот чай, который мы заварили и привезли из Гиждувана, остыл.*

1) Выражение определенно-личного глагольного предложения в форме 2-го лица единственного и множественного числа прошедшего времени изъявительного наклонения. Определенно-личное предложение с такой структурой наблюдаются в основном в диалогах. Особенность таких предложений заключается в том, что они употребляются в вопросительной форме: Дина дар кучо будӣ? ~ Where were you yesterday? ~ *Где ты был вчера?* Овардед ё фурӯхтед? ~ Have you brought or sold? ~ *Принесли или продали?* – Ин бозичаро шумо аз акли худ баровардед? (Айнӣ, с.44). ~ Did you think up this toy yourself? (Ауни, р. 78). ~ *Эту игрушку вы придумали сами?* – Чӣ кор кардед? (Айнӣ, с.43) ~ What did you do? (Ауни, р. 78) ~ *Что вы делали?*

2) Выражение односоставного определенно-личного предложения настоящее - будущим временем изъявительного наклонения.

В таджикском языке сказуемое односоставного определенно-личного предложения часто выражается настоящим-будущим временем изъявительного наклонения. В таких типах предложений говорящий обязуется выполнить действие в будущем.

а) 1-ое лицо единственного и множественного числа настоящего-будущего времени: Шояд ба шумо хаминаш хуш ояд, гуфта фикр кардам... (Айнӣ, с. 45) "I thought you would like it too..." (Ауни, р.103). ~ Я подумал: Возможно, этот вам понравится. Хотирчамъ бош, ягон кор мекунем (Айнӣ, с.158). ~ Don't worry, we'll do something (Ауни, с. 160). ~ Не беспокойтесь, что-нибудь сделаем. – Гарав мебандем... (Айнӣ, с. 48). ~ We'll make a bet (Ауни, р. 85). ~ Заключим пари. Акнун аз мехнати худ чӣ гуна ҳалво хӯрдани Лутфуллоро тамошо мекунем... (Айнӣ, с. 48). "Now we'll see how Lutfullo eats the halva which gets by his own labor". ~ Теперь посмотрим, как своим трудом Лутфулло будет есть халву... - Чавоби хатро кай навишта медихед? ~ When will you answer to the letter? (Ауни, р.105). ~ Когда вы напишите ответ на письмо?

Известно, что в таджикском языке простые односоставные определенно-личные предложения по цели высказывания и интонации могут быть повествовательными, вопросительными, побудительными и восклицательными. Они и по форме, и по структуре не нуждаются в названии деятеля, так как в таком типе предложений, даже при отсутствии деятеля, мы можем определить его по форме сказуемого. В этих предложениях сказуемое является и структурным, и семантическим центром. В таких типах предложений используются слова, которые выражают новое понятие и обычно относятся к реме. Но в переводе таких предложений на английский язык одно лишь сказуемое не может быть семантическим и структурным центром.

Как выяснилось из первоисточников и из анализа предложений, в английском языке простое односоставное определенно-личное предложение синонимично двусоставной конструкции. В большинстве случаев наличие только одного главного члена в английском языке не допустимо. Только односоставные определенно-личные предложения, которые выражают веление, на английский язык передаются односоставными конструкциями, и по содержанию можно определить, что деятель выражен глаголом 2-го лица единственного и множественного числа. Например: *Аз ин ҷо баромада рав!* ~ Get out of here. ~ *Убирайся отсюда!* *Ин корро хамин руз ба анҷом расон!* ~ Do it today! ~ *Сделайте это сегодня!* *Инро гир!* ~ Take this! ~ *Возьмите это.* *Ҳеч гоҳ хонаро тарк накунад.* ~ Never leave the house (Мамадназаров, с. 22). ~ *Никогда не покидайте дом.*

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гофман, О. В. Односоставные предложения в русском, английском и немецком языках в сопоставительном аспекте: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. - Уфа., 2006. -14 с.
2. Қосимова М. Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи асри XI. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 216 с.
3. Норматов, М. Омӯзиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба. - Душанбе: Маориф, 1988. – 152 с.
4. Ниёзмухаммадов Б. Н. синтаксиси ҷумлаҳои сода дар забони адабии тоҷик. Душанбе: Ирфон, 1960. – 150 с.
5. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. – Душанбе, 1972. – 174 с.
6. Салимов, Р. Д. Структура и семантика односоставных предложений в русском и таджикском языках: автореф. дис... д-ра. филол. наук: 10.02.20. – Душанбе., 2010. – 40 с.
7. Салимов, Р. Д. Структура и семантика односоставных предложений в русском и таджикском языках: автореф. дис... д-ра. филол. наук: 10.02.20. – Душанбе., 2010. – 40 с.
8. Шахматов, А. А. Безличные предложения в русской грамматике. М.: Просвещение, 1970. – 452 с.
9. Айнӣ, С. Ёддоштҳо/С. Айнӣ. - Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - 680 с.
10. Sadriddin Aini. The Sands of Oxus: Reminiscences of Sadriddin Aini/ Muzda Publisher, - Tehran. 1998. – 149 с.

Назарова Мухаббат Рахмонкуловна

ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБАИ МУАЙЯНШАҲСИ ФЕЪЛӢ БО ҶУМЛАҲОИ ДУТАРКИБА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан оид ба муносибатҳои муродифии ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳси феълӣ бо ҷумлаҳои дутаркиба дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ меравад. Муаллиф асарҳои илмӣ як қатор муҳақиқони тоҷикӣ англисро, ки ба мавзӯи ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс бахшида шудааст, сармашқи қори худ карда, дар асоси мисолҳо аз асарҳои тарҷумашудаи тоҷикӣ англис таҳлили ин сохтори ҷумларо ба роҳ мондааст. Дар ҳуҷҷаҳои натиҷавӣ бадастомада оид ба мавзӯи мавриди назар баррасӣ шудааст. Аз ҷумла хусусиятҳои умумӣ ва

фарқкунандаи чумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс, муносибатҳои муродифии онҳо ва роҳҳои ифодаи онҳо ба забони англисӣ муайян карда шудааст.

Мушоҳидаҳои оид ба чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс нишон медиҳад, ки чунин сохтори чумла дар забони тоҷикӣ ва англисӣ якҷанд фарқиятҳои сохториро маъноӣ доранд. Дар забони тоҷикӣ дар чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс иҷрокунандаи амал – мубтадои ифода нашуда иҷрокунандаи амал аз хабари он маълум мегардад. Дар забони англисӣ чунин навиҷи чумлаҳои сохтори дутаркибагӣ мегардад.

Чӣ тавре ки аз сарчашмаҳои ва аз таҳлили чумлаҳои маълум гашт, дар забони англисӣ чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс муродиф ба сохтори чумлаҳои дутаркиба мешавад. Дар аксар мавридҳо танҳо аз як сараъзо иборат будани онҳо дар забони англисӣ ғайри имкон аст. Танҳо чумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳсе, ки амру фармонро ифода мекунанд, дар баъзе ҳолатҳо дар тарҷумаи англисиашон сохтори яктаркибагӣ доранд ва аз мазмуни чумла маълум мегардад, ки иҷрои амал ба шахси дуҷуми танҳо ё чамъ тааллуқ дорад.

Nazarova Muhabbat Rahmonqulovna

DEFINITE-PERSONAL ONE-MEMBER SENTENCES AND THEIR SYNONYMOUS RELATION WITH TWO-MEMBER SENTENCES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the relation between simple verbal one-member sentences with two-member sentences in Tajik and English. The author on the bases of a number of Tajik and English scientists works, devoted to the theme of definite-personal one-member sentences, analyzed their structure based on examples from translated books from Tajik into English. In conclusion, the results obtained on this topic are considered. In particular, their differences and common features of definite-personal one-member sentences, their synonyms and ways of expressing them in English are determined. Observations of a simple definite-personal one-member sentence show that such a sentence structure has some structural and semantic differences in Tajik and English languages.

According to the sources and analysis of sentences, in English a simple definite-personal one-member sentence is synonymous with the structure of two-member syllable sentence. In most cases, they cannot consist of just one-member in English. Only definite-personal one-member sentences that express a command, or order in some cases have one-member structure in their English translation, and it is clear from the content of the sentence that the action belongs to the second person singular or plural. For example: Танҳо аз рӯи гуфтаҳои ман амал мекун! ~ Do as I tell you! (Каушанская Л. В. с.575.) Ягон руз рафта бо онҳо хуроки шом хуред! Go and have dinner with them some day. (Каушанская Л. В. с.576.)

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарова Мухаббат Раҳмонқуловна – н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии МДТ «ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода».

Сведения об авторе: Назарова Мухаббат Раҳмонқуловна - к.ф.н., доцент заведующей кафедрой иностранных языков ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде».

Information about the author: Nazarova Muhabbat Rahmonqulovna - candidate of philological sciences, Head of the foreign languages Department SEI "Tajik state institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda". Tel: 904400479 E-mail: mukhabbat.nazarova@bk.ru

С.АМИНОВ

ИСТИЛОҲОТ ВА МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ОНҲО

Пеш аз он ки дар хусуси истилоҳоти грамматикӣ ва таълими онҳо дар раванди дарсҳои забони тоҷикӣ андешаҳои худро баён кунем, овардани ду иқтибосро зарур мешуморем. Аввалӣ, оид ба мафҳуми «термин», яъне «истилоҳ» мебошад. В. Шарифов вожаи мазкурро дар «Луғати тафсирии калимаҳои русӣ - интернационалӣ» чунин тафсир кардааст: «аз лот. terminus-ҳад, ҳудуд» 1. истилоҳ; калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият, санъат, ҳаёти ҷамъиятӣ, истеҳсолотро аниқ ифода мекунанд; 2) дар мантиқ унсурҳои таркибии муҳокима, фикрронӣ (субъект, предикат ва силлогизм (ниг.); 3) дар Асотири Рими Қадим, Худо, ҳомии сарҳад, ки чизҳои муқаддас ҳисоб меёфтанд; оид ба шарафи Т. орошашударо терминология меноманд» (9, с.307).

Мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи «истилоҳ» - ро ба таври зайл тафсир кардаанд: истилоҳ: 1) Бо ҳам сулҳ кардан, оштии кардан; 2) калима ё иборая, ки ҳоси як гурӯҳи мардум (масалан, аҳли як касб) аст, ё дар байни онҳо маъноӣ махсус пайдо кардааст. Калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маъноӣ махсуси ғайриасосӣ қабул шудааст, термин (9, Ҷ.1, С.50).

Дар тамоми фарҳангҳои тафсирии дигар «истилоҳ» - ро қариб ба ҳамин шаклу мазмун шарҳ додаанд.

Дувумӣ, тавсияи методист - олими намоёни рус, профессор, узви ҳақиқии Академияи илмҳои педагогии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ А. В. Текучёв мебошад, ки дар мавриди таълими истилоҳоти грамматикӣ ба омӯзгорон тавсия додааст, то имрӯз моҳияти худро гум накардааст ва омӯзгорони фанҳои дигари мактабҳои русӣ аз он низ истифода мебаранд. Мавсуф дар «Методика русского языка в средней школе» барои таъмини ... аз худ қардан истилоҳоти грамматикӣ на аз тарафи хонандагон тавсия медиҳад ва зарур мешуморад, ки: а) бо ҳуруфи хоно ва калон дар тахтаи синф истилоҳ навишта шуда, задаи он гузошта шавад, орфограммаи душвор (беҳтар аст, ки бо бўри ранга) ишора гардад (яъне навишта шавад – аз мо); б) чанд нафар хонанда бо овози баланд ва раво ҳичо ба ҳичо бо назардошти имло ва талаффузи дуруст (имкон дорад, яқоя бо як овоз бо риояи ҳатмии ҷои зада талаффуз кунанд; в) он истилоҳро дуруст ва бегалат дар дафтари лугат нависанд; г) зимни ҷавобҳои шифоҳии хонандагон ба талаффузи онҳо диққат дода, ғалати онҳоро то замони дуруст ва бегалат навиштани онҳо қардан; ғ) ба омехта қардани истилоҳот аз тарафи хонандагон роҳ дода нашавад (пешванд-пешоянд ... (7, с.176).

Нуктаи мазкурро профессор, узви вобастаи АТТ С.Шербоев дар «Методикаи таълими забони тоҷикӣ» батафсил таъкид намудааст, ки ба хотири аз такрор пешгирӣ қардан аз овардани он худдорӣ намудем. Як нуктаро ишора қардан мехоҳем, ки истилоҳоти забоншиносӣ дар мо ҳанӯз ба як ҷаҳорҷӯбаи муайяну мушаххас надаромадааст. Инро истифодаи истилоҳоти забоншиносӣ дар китобҳои дарсии забони тоҷикӣ мактабӣ собит менамоянд. Агар мо грамматикаҳои забони тоҷикӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олию рисолаҳои илмӣ ва монографияҳои марбути забони тоҷикӣ нашршударо дақиқан аз назар гузаронем, вазъият аз ин беҳ нест. Масалан, фразеологизмҳоро бо ҳар гуна мафҳум ном мебаранд: таъбирҳо, фразеологизмҳо, ибораҳои рехта, фразеология, ибораҳои фразеологӣ (Забони тоҷикӣ барои синфи 11 нашри соли 2018) фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, рехтаҳои фразеологӣ, омехтаҳои фразеологӣ, вобастаҳои фразеологӣ, ифодаҳои фразеологӣ (дар дастури «Воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксисии онҳо» 4. с.23-24); воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои рехтаи фразеологӣ, ибораҳои маҷозии фразеологӣ, таркибҳои фразеологӣ (дар «Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» 5. с.50) ва ғайраҳо.

Ва ҳамин гуногунрангию гуногуншарҳдихӣ ва, ба ифодаи дигар, барои шарҳи як истилоҳ истифодаи чанд мафҳум боис шудааст, ки дар китобҳои дарсии забони тоҷикӣ ва маводи дидактикӣ барои хонандагони мактабҳои миёна пешниҳодшуда истилоҳоте ворид қарда шаванд, ки ба синну соли хонандагони мактабӣ мувофиқ нестанд. Муҳтавои фанни забонро дар мактаби миёна стандарти фан, барномаи таълим муқаррар қардааст. Мутаассифона, аз надонистани муҳтавои таҳсилоти мактабӣ ва талаботи дидактикӣ баъзе муаллифон худсарона ҳар гуна истилоҳу мавзӯҳоро дар китобҳо ворид менамоянд. Китоби дарсии мактабӣ маҷмуаи машқ набуда, он ҷанбаҳои педагогӣ, психологӣ, дидактикӣ, тарбиявӣ, ахлоқӣ, гигиенӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад ва сценарияи ояндаи раванди таълим мебошад. Чунин сценария бояд ба талаботи педагогӣ ҷавобгӯӣ бошад: ба ҳадафҳои таҳсилот мувофиқат қарда, махсусиятҳои синнусоли хонандагон ва қонуниятҳои таълим ба ҳисоб гирифта шавад. Ҳар шахсе, ки муаллифи китоб шудани бошад, қабл аз ҳама стандарту барномаи фанро хуб омӯхта, мазмуни таҳсилотро пурра фаро бояд бигирад. Сипас, адабиёти психологию дидактикӣ фаровонро бояд мутолиа намояд ва усули таълимро донанд. Дар акси он китоби навиштааш ба дарди хонандаю ҷомеа даво намешавад. Танҳо назарияи забонро доништан ҳанӯз маънои онро надорад, ки ин ё он олими назариятчи ба таълифи китоби дарсии мактабӣ қодир аст.

Бар асоси талаботи дидактикӣ (талаботи банди 7-уми принсипҳои таълими фанни забони тоҷикӣ) истилоҳоту мавзӯҳоеро, ки стандарти фаннӣ ва барномаи таълим пешниҳод накардаанд, ба ҳеҷ ваҷҳ дар китоби дарсӣ ва маводи таълим дохил қардан мумкин нест. Дар мавриди нуктаи зикршуда профессор С. Шербоев бо таъкид ба пешниҳоди методисти намоёни рус А. В. Текучев дар «Методикаи таълими забони тоҷикӣ» чунин фармудааст: «Дар истифодаи истилоҳоти забоншиносӣ эҳтиёт шудан лозим аст. Дар китобҳои дарсии мактабӣ истилоҳоти ба фаҳмиши хонандагон мувофиқ оварда шудаанд. (Ин гуфта ба китобҳои то давраи истиқлолияти кишвар нашршуда тааллуқ дорад - С. А.) Маҳз ҳамон истилоҳ бояд дар дарс истифода ва шарҳ дода шавад. Бинобар ин, флексия,

фонема, морфема, объект, субъект барин истилоҳот, ки ниҳоят илмианд, бояд дар дарсҳои забони тоҷикӣ мактабӣ истифода бурда нашаванд» (9, с. 49).

Чунон ки дар фавқ ишора шуд, оид ба истилоҳсозӣ ва истилоҳнигорӣ олимони зиёде машғул гашта, мақолаю рисола ва монографияҳои илмӣ ба нашр расонидаанд. Онҳо зимни таҳқиқот собит кардаанд, ки истилоҳсозиву истилоҳнигорӣ дар забони тоҷикӣ таърихи куҳан дорад. Донишмандон қаблан бевосита ё бавосита оид ба истилоҳсозӣ андешаҳои хешро баён кардаанд, ки осори бокигузоштаи онҳо далели ин гуфтаҳост. Баъд аз соҳибистиқлол гаштани кишварамон таҳқиқи нуктаи мазкур раванди тоза касб кард. Забоншиносони намоёни тоҷик ба мисли Ҳасани Султон, Назарзода Сайфиддин ва чанде дигарон ба таҳқиқи истилоҳсозиву истилоҳнигорӣ ба таври ҷиддӣ машғул гашта, натиҷаҳои таҳқиқоти хешро дар шакли рисолаҳо ба нашр расонидаанд, ки аҳамияти калони назариявӣ ва амалӣ доранд. Мусаллам аст, ки Ҳанӯз бисёр нуктаҳои истилоҳсозӣ ба таҳқиқ ниёз доранд: масъалаҳои нақш ва мавқеи мафҳум дар низомии донишҳои илмӣ, робитаи муносибати байни мафҳум ва истилоҳ, махсусиятҳои фарқкунандаи истилоҳ аз мафҳум, калима ва мафҳум, асосҳои психологӣ таълими истилоҳоти забоншиносӣ, системаи (низомии) мурағабҳои корҳо оид ба таълими калимаю истилоҳоти забоншиносӣ ва ғайраҳо аз ҷумлаи онҳоанд.

Мутаассифона, ба назари мо, ба ҷуз як-ду мақола ягон таҳқиқоти бунёдӣ анҷом дода нашудааст, ки ба таълими истилоҳоти забоншиносӣ дар мактаб зимни дарсҳои забони тоҷикӣ бахшида шуда бошанд. Чунин менамояд, ки перомони таълими истилоҳоти фанҳои дигари таълим низ вазъ ҳамин тавр аст. Педагогону психологҳои тоҷик, ба назари мо, Ҳанӯз ба ин масъала, яъне ҷиҳати таҳқиқи зерин озмоиш қарор додани таълими истилоҳоти забоншиносӣ фикр накардаанд. Аз олимони – методистони тоҷик танҳо профессор, узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон С. Шербоев дар «Методикаи таълими забони тоҷикӣ» оид ба масъалаҳои умумии таълими истилоҳот маълумоти муҳтарам додааст.

Шояд яке аз сабабҳои асосии мавриди таҳқиқ қарор нагирифтани методикаи таълими ҳам истилоҳоти грамматикӣ – забоншиносӣ ва ҳам истилоҳоти фанҳои дигар он бошад, ки, аввалан, истилоҳоти грамматикӣ Ҳанӯз ба таври қаноатбахш мушаххас ба низом надаромадааст, бинобар ин ҳар як муҳаққиқ тавре ки мехоҳад, ҳамон хел истифода мебарад. Сониян, бо ду-се истилоҳифода кардани падидаҳои забонии физикӣ ва фанҳои дигар дар китобҳои дарсии мактабӣ ҷой доранд, ҳатто дар баъзе китобҳои фанҳои дақиқи табиатшиносӣ қоида-ҳои имло риоя карда намешаванд.

Замони муосир талаб мекунад, ки дар китобҳои дарсӣ бояд ҳамаи унсурҳои муҳим ва вазифаҳои гузоштаи стандарти фанӣ ва барномаи таълим, ки марбути таълиму тарбия мебошанд, мадди назар гирифта шаванд. Агар муносибати мурағаб сураат нагирад, дар таълиму тарбия ба пешрафту самаранокӣ умед бастан нашоад. Таълими истилоҳот низ аз ин истисно намебошад. Бо назардошти принципҳои дидактикӣ дар робита ба истилоҳот чунин масъалагузорӣ карда шудааст, ки танҳо истилоҳоти дар илм пазируфташуда мавриди истифода қарор дода мешаванд ва дар синф истифода бурдани истилоҳоте, ки ба илм муҳолифат доранд, амали нодуруст аст.

Истилоҳоти грамматикӣ (забоншиносӣ) бояд низомии ягона дошта бошад. Ба мурағабҳои барномаҳои таълиму муаллифони китобҳои дарсӣ ва омӯзгорон иҷозат дода намешавад, ки бо истилоҳот озодона, яъне худсарона муносибат намоянд. Чунин кор боис мегардад, ки дар таълими грамматика ихтилофот ба вучуд омада, қори таълимиро душвор созад. Барои ном бурдани як падидаи забонӣ (грамматикӣ) зарур аст, ки истилоҳи ягона барои ҳамаи синфҳо пазируфта шавад. Ва шояд ба истисноии баъзе ҳолатҳо дар синфҳои ибтидоӣ бо назардошти рафъи мушкулоти ин корро раво донанд. Аслан талаботи дидактикӣ нисбат ба як ҳодиса ё падидаи забонӣ истифодаи чанд истилоҳро нораво меҳисобад.

Яке аз роҳҳои, ки барои баланд бардоштани сифати таҳсилот мусоидат мекунад, дуруст ба роҳ мондани кор бо истилоҳоти фанӣ мебошад. Зеро дарку аз худ кардани истилоҳоти забоншиносӣ барои фаҳмидани муҳтавои илми мазкур кумак мерасонад. Мавқеи гуногуни кор бо истилоҳ зимни таълими мавзӯи нав, мустақкам кардани дарси гузашта, иҷрои вазифаи ҳонагӣ ва корҳои такрору таҳлили забонӣ буда, малакаю маҳорат ва сатҳи аз худ кардани мафҳумҳоро баланд мебардорад. Дар асл таълими истилоҳоти грамматикӣ ғояи нав нест. Пешрафти илмию техникаи замони муосир дар назди мактаб вазифаҳои гуногунро мегузорад, ки ҳалли онҳо ногузир аст.

Дониши инсон аз мафҳумҳо иборат аст ва одамон бо истифода аз мафҳумҳо фикру мулоҳизаҳояшонро баён месозанд. Ин аст, ки фаро гирифтани мафҳумҳои муайян барои дарки муҳтавои асосии илмҳои омӯхташаванда амри зарурист.

Истилоҳ ё худ терминология дар миёнаи асри XIX аз лексикология ҷудо шудааст. Калима воҳиди нутқ буда, барои баёни мафҳумҳои ҷудогона хидмат мекунад. Калима номи ашё мебошад, ки таърихан ба он дода шудааст. Маҷмӯи овозҳо дар қадами аввал аз рӯи зарурат ташаккул меёбад, сипас мустақил ё озод будани онҳо бархам меҳӯрад ва одамон дар муомила ҳамин номро истифода мебаранд, то ки ба дигарон фаҳмо бошад. Дар калимасозӣ маъно (семантика) нақши муҳим дорад. Ҳамин тариқ, ҷи гуна тасаввурот оид ба калима ҳосил шудан вобаста ба тахайюлотӣ мардуме аст, ки онро ном мебаранд. Калима аксаран дорои маънои муайяне мебошад, ки дар ташаккули калимасозӣ нақши барҷаста дорад.

Аз ин рӯ, дар омӯзиши забони ҳар халқ ва барқарор кардани нутқ қор бо луғат ҷойи муҳимро ишғол мекунад. Калимаҳо одатан сермаъно мешаванд, бинобар ин ба аниқсозӣ зарурат доранд, ки чун қоида дар нутқи мурағаб амалӣ мегарданд. Илова бар ин, калима хусусиятҳои психологӣ дорад, ки он метавонад тобишҳои эҳсосоти фаро гирад. Вале калимаҳои ҳам ҳастанд, ки барои онҳо тобишҳои психологӣ ҳос буда, камтарин маъно дошта бошанд. Инҳо истилоҳот мебошанд. Истилоҳот калима ё ибораҳои ҳосилшуда, ки номи мушаххаси мафҳуми ягон соҳаи илм, техника ва санъат мебошанд. Агар калимаро бо истилоҳ муқоиса намоем, мебинем, ки истилоҳ аз калима фарқ дорад. Вале на ҳар гуна калима бо мафҳум алоқаманд аст ва истилоҳ бе мафҳум вучуд надорад.

Истилоҳ одатан ду вазифаро иҷро мекунад, аввалан, чун номи мафҳум хидмат мекунад (яъне вазифаи номбаркунӣ дорад), сониян, муҳтавои мафҳумро инъикос менамояд. Истилоҳ ба ҳар як соҳаи илм ҳос аст ва ҳатман бо мафҳуми ҳамон илм алоқаманд мебошад. Мафҳум чун воҳид ва шакли тафаккур ҳамеша дар калима ё ибора татбиқ мегардад, вале на ҳар калима дар худ мафҳуми мантиқиро фаро мегирад. Калима ва мафҳум муносибати дутарафа доранд, вале як чиз нестанд. Истилоҳ ҷи тавр ба вучуд меояд? Дар сохтани истилоҳ маъно нақши асосӣ дорад.

Барои сохтани мафҳум оид ба ашё инсон аз шумораи зиёди хусусият ва аломатҳои муҳимтарину асоситаринашро, ки бидуни онҳо мафҳум сохтан номумкин аст, интихоб менамояд ва ин чизи асосӣ дар истилоҳ инъикос меёбад. Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки дар раванди таълим моҳияту маънои ин ё он истилоҳ бояд ба таври дастрасу фаҳмо шарҳ дода шавад, зеро ин қор ба мушаххас ва ҷудо кардани нишонаҳои асосии мафҳуми истилоҳи мувофиқ мусоидат мекунад. Ин муқаррарот дар раванди таълим, дар мактаб бисёр муҳим аст, вақте ки хонандагон асосҳои илми омӯхташавандаро аз худ мекунанд ва душвор будани забони онро дарк менамоянд. Истилоҳ бо мафҳум робитаи ногусастанӣ дорад. Мафҳум чист? Мафҳум шакли тафаккур буда, хусусиятҳои муҳим, робита ва муносибати ашё ва падидаҳо дар зидият ва рушд инъикос менамояд.

Дарки ҳақиқати муҳити атроф аз мушоҳидаи зинда оғоз меёбад, ки дар асоси он аз тариқи низоми ахбории яқум (системаи узвҳои эҳсосотӣ) дарки ҳисси ҷаҳони ҳақиқӣ амалӣ карда мешавад. Эҳсосот ба вучуд меояд ва дар шуури инсон асаре, ки аз он боқӣ мемонад, вақте ки ашё ё ҳодиса аз соҳаи дарк нопадид мегардад. Ба тӯфайли боқӣ мондани нишони ашё ё ҳодиса барқарор кардану ба хотир овардан мумкин аст. Он гоҳ тасаввурот ташаккул меёбад. Тасаввурот шакли аввали фаъолияти фикрӣ ва амали гузариш аз дарки эҳсосотӣ ба мантиқӣ сурат мегирад. Тавассути системаи ахбории дуҷум ҷамъбасти тасаввурот оид ба маводи омӯхташуда сурат мегирад ва мафҳум ташаккул меёбад. Ҳамин тариқ, мафҳум ҷамъбасти инъикоси ҳақиқат дар тафаккур ва ташаккули он аз рӯи нақшае эҳсос (дарк-тасаввурот – мафҳум) ба вучуд меояд.

Чунонки маълум аст, раванди таълим ба хотири инсон ва рушди он тақия мекунад. Як нуктаро таъкид кардан зарур аст, ки вақтҳои охир ба тӯфайли мушовирони байналмилалӣ муносибати босалоҳият тарғибу ташвиқ шуда истодааст ва дар адабиёти методии педагогӣ бахотиргирӣ чун падидаи манфӣ шарҳу маънидод мегардад, ки ба он комилан розӣ шудан номумкин аст. Воқеан, дар таҷрибаи таълими хонандагон аксаран супоришҳои пешниҳод мешаванд, ки ба хотироварӣ бидуни тақия ба мустақилона фикр кардани омилҳо вобаста аст. Ин тасаввуротро ба вучуд овардааст, ки гӯё ба рушди хотир таъсири манфӣ мерасонида бошад. Ҳол он ки дар ҳолати дуруст ба роҳ мондани таълим тамрини хотир яке аз шартҳои ҳатмии фаъолонидани зеҳну хотир ва рушди фикрии хонандагон маҳсуб мегардад. Байни хотир ва рушди вазифаҳои психикӣ, маҳсусан, рушди тафаккур

вобастагии дутарафа мавҷуд аст. Психологон муқаррар кардаанд, ки онҳо барои нигоҳдорӣ, ба хотир гирифта ва ба хотир овардани ахборро таъмин месозанд. Албатта, ин амалҳо ба он вобаста аст, ки тавассути кадом воситаҳои таҳлил ахбор интиқол меёбад. Инсон ашӯву ҳодисаи ҳаёти воқеиро ба василаи майна эҳсос ва тафаккур мекунад. Дар натиҷа дар майна образи ашӯву падидаҳо пайдо мешаванд, ки дар мавриди зарурӣ аз нав ҳосил мегарданд. Одам метавонад, ки қиёфаи одами шинос, оҳангӣ мусиқӣ ва чизи дигарро, ки дар айни замон ба ӯ таъсир намерасонад, ба хотир орад. Шахс ба хотир мегирад ва боз ба хотир меорад. Ҳамаи ин равандҳо хотирро ташкил медиҳанд. Агар инсон қобилияти ба хотиргири намедошт, ашӯву ҳодисаҳо шинохта наметавонист. Ҳар як намуди фаъолият танҳо дар сурати доштани дониш ва маҳорату малака имконпазир мегардад.

Дар ташаккули дониши хонандагон робитаи дутарафаи воситаҳои таҳлил аҳамияти басо бузург касб мекунад. Баъзан он тавассути ҳамзамон фаъолият кардани воситаҳои таҳлил (масалан, робитаи эҳсосоти шунавоӣ ва биноӣ), намоиши ашӯ, аёнӣ, ки бо шарҳи шифоҳии омӯзгор сурат мегирад, ба даст оварда мешавад. Омӯзгор бояд аз ин воситаҳои таҳлил бо назардошти масъалаи омӯхташаванда истифода бурда тавонад.

Бахотиргири маъноӣ (яъне дуруст дарк кардани маъно) ва механикӣ (рӯякӣ) мешавад. Шартҳои асосии бахотиргири фаҳмидан аст. Бе равандҳои бахотиргири ҳеҷ гуна рушди фикри шуданаш аз имкон берун аст. Мутобиқ ба ин хотири биноӣ, шунавоӣ, ламсӣ, ҳаракатӣ (муҳаррикӣ, эҳсосотӣ) ва омехтаро фарқ мекунад.

Ба таври мустақам аз худ кардани мафҳум дар ҳолате имконпазир аст, ки хонандагон дар вақташ ва мурағабан захираи луғавии заруриро фаро гиранд, забони ин ё он соҳаи илмро ба василаи фаро гирифтани истилоҳоти ҳамон соҳаи илм аз худ намоянд. Дақиқ дарк кардани маънои истилоҳот имкон фароҳам меорад, ки хонанда ба ҳамон соҳаи илм ворид гардад ва онро бошуурона аз худ намояд. Раванди ба пуррагӣ фарогирии истилоҳот аз тарафи мактабиён, ба захираи луғавӣ ворид намудан ва дар нутқ истифода бурдани онҳо махсусият ва душворихо дорад. Агар таълими истилоҳот бо назардошти махсусиятҳои психологию дидактикӣ дуруст ба роҳ монда нашавад, хонанда забони фанни таълимро намефаҳмад. Ҳатто надонишгари имло ва талаффузи нодурусти истилоҳ боиси таҳриф ва ғалати истилоҳ мегардад.

Сабаби дигари таҳрифи истилоҳ ва калима ба нафаҳмидани алоқаи байни мафҳум ва маъно, инчунин таҳлили морфологӣ карда натавонистани истилоҳ марбут мебошад. Бинобар ин, лозим аст, ки диққати асосӣ ба шарҳи маъноии калима равона карда шавад.

Яке аз нуқсони китобҳои дарсии забони тоҷикӣ ва маводи дидактикӣ мактаби миёна он аст, ки на дар ҳамаи онҳо истилоҳот ба таври лозима шарҳу баён гаштаанд. Ҳолатҳои зиёде ба назар мерасанд, ки истилоҳ пурра шарҳ дода нашудаанд ва таърихи баромади онҳо зикр нагаштаанд.

Ба ҳамагон равшан аст, ки на ҳамаи хонандагон бо як бор хондану шундан истилоҳотро аз худ намоянд. Гурӯҳе аз омӯзгорон барои осон кардани раванди азхудкунии хонандагон вожаҳои ивазкунандаи истилоҳотро истифода мекунанд. Аз лиҳози назариявӣ метавон тахмин кард, ки ивази як истилоҳ ба истилоҳи дигар, яъне дар хотир нигоҳ доштан бояд мусоидат намояд. Дар баъзе авҷот мафҳумҳои ивазкунандаи истилоҳот шояд ба манфиати кор бошад, вале чунин ҳолат кам даст медиҳад. Басо ҳолатҳои руҳ додаанд, ки ин кор барои аз худ кардан на танҳо мусоидат накарданд, балки вазъи азхудкуниро душвору печида сохтаанд. Зеро мафҳуми ивазкунандаи истилоҳот, маъмулан, як махсусияти ашӯро фаро мегирад, ки ғалат ва нодуруст аст. Масалан, вожаи «реша» аввал дар ботаника, баъд дар математика ва дар забон ба сифати истилоҳот истифода мешавад. Дар ҳар як фанни зикршуда чун истилоҳи мавриди истифода қарор дорад.

Дар амалия ба назар чунин мерасад, ки баъзе омӯзгорон мекӯшанд, ки ба мақсади осон кардани мавод истилоҳотро ихтисор кунанд, ки, ба назари мо, саҳеҳ нест, зеро муҳтавои фан аниқию дақиқии худро аз даст медиҳад.

Бар асоси тавсияи психологону методистоне, ки масъалаи мазкурро зеро озмоишҳо қарор додаанд, зимни ворид кардани истилоҳоту мафҳумҳои нав дар раванди дарс аз усули индуктивӣ ва дедуктивӣ истифода бурдан лозим меояд.

Ҳамин тариқ, сифати бехтари фарогири ё аз худ кардани забони илмии фанни забони тоҷикӣ ба низому тартиби кор бо истилоҳоти фаннӣ ва методу усулҳои зерин алоқаманд аст: ба овози баланд хондани истилоҳот ва навиштан дар тахтаи синф; дар дафтари луғат навиштани хонандагон; машқу тамрин дар мавриди аз худ кардани имлои истилоҳ; ошкор

кардани таърихи баромади истилоҳ; машқу тамрин доир ба муносибати мафҳум ва истилоҳот; роҳҳои дедуктивӣ ва индуктивии воридсозии истилоҳоти нав дар раванди дарс; таҳлили овозӣ ва сарфӣ истилоҳот; истифодаи истилоҳот дар вазиятҳои гуногуни таълим: зимни шарҳу маънидодӣ мавзӯи нав, мустақкам кардани мавзӯъ ва санҷиши дониш, малакаю маҳорати хонандагон ва ғайраҳо.

Баъзе роҳҳои воридсозии истилоҳотро дар маводи таълим бар асоси таҳлили ҳолатҳои шарҳу маънидодӣ чанде аз китобҳои мавҷуда дар зер меорем:

1. Шарҳи истилоҳот барои муайян кардани мафҳум сурат мегирад. Аввал истилоҳ пешниҳод мегардад ва сипас шарҳи он дода мешавад.

2. Муаллифони китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ кӯшиш менамоянд, ки барои фаҳмоӣ дастрас гардидан ва дар хотир нигоҳ доштан муҳтаво истилоҳро бар асоси мисолҳои мушаххас ва ба хонандагон ошно шарҳ медиханд.

3. Муҳтавои истилоҳот бар асоси таҳлили лингвистӣ, таърихи баромади он пешниҳод карда шудаанд.

4. Дар марҳалаи аввал таълими истилоҳе, ки мафҳуми он мураккаб аст, бо шарҳи мухтасар хотима меёбад.

5. Дар китобҳои синфҳои болоӣ ба мақсади ба хотир овардан маънои истилоҳ дар қавсайн бо ду – се калима шарҳ дода мешавад.

6. Ҳолатҳои ҳам вомехӯранд, ки истилоҳоти фанӣ дар қавсайн пешниҳод шудаанд. Чунин тасаввурот ба вучуд меояд, ки истилоҳ дар омади гап номбар карда мешавад. Муаллиф водор намесозад, ки онро дар хотир гиранд.

7. Матни таълим метавонад тарзе баён шуда бошад, ки истилоҳотро бадоҳатан пешниҳод накарда, ғӯе хонандагонро водор созад, ки дар муқоиса бо истилоҳоти қаблан омӯхта худашон шарҳ диҳанд. Дар охири матни таълим порча истилоҳот оварда шудаанд.

8. Дар китобҳои дарсии синфҳои 5-9 ва адабиёти илмӣ – оммавӣ ба таври васеъ шарҳи истилоҳот дар раванди рӯҷӯи таърихӣ – илмӣ сурат мегирад.

9. Моҳияту маънои истилоҳоти ба ҳам наздик бо ёрии истилоҳоти қаблан омӯхта шарҳу маънидод карда мешавад.

Барои таъмини ҳамгунсозии истилоҳоти забоншиносӣ ва ё грамматикӣ нуктаҳои зеринро мавриди муҳокима қарор дода, бояд ба ҳулосаи ягона омад.

1. Дар кадом шакл корбурди истилоҳот дар китобҳои дарсӣ ва маводи таълим бояд анҷом дода шавад, то ки ҳамгунии онҳо таъмин гардад.

2. Шарҳи истилоҳоти забоншиносӣ – грамматикӣ дар китобҳои дарсӣ ва маводи таълим чӣ тарз анҷом дода шавад? Оид ба истилоҳоти овошиносӣ, сарфу наҳв ва ғайра чӣ гуна шарҳ бояд пешниҳод кард?

3. Дар китобҳои дарсии забони тоҷикӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ асосан истилоҳоти тоҷикӣ ба истифода қарор дода шаванду дар қавсайн истилоҳоти маъмули русӣ – байналмилалӣ мисли фонетика, морфология, синтаксис, суффикс, префикс, синоним, омоним ва антоним... пешниҳод гарданд. Дар ин сурат лозим меояд, ки ҳар ду варианти истилоҳот шарҳ ёбанд. Бо ин усул ягонагӣ таъмин карда намешавад.

4. Чӣ қорро анҷом диҳем, ки ҳам аз истифодаи ду, се ва баъзан аз истифодаи чаҳоргунагии истилоҳот раҳой ёбем ва ҳам қори таълиму азхудқунии истилоҳоти грамматикиро барои хонандагон осон намоем?

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2016. - 68с
2. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11 ум. - Душанбе: Маориф, 2018. - 256 с.
3. Мақсудов Т., Зикриёев Ф., Чалилов Ҳ. Воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксисии онҳо. - Душанбе: Ирфон, 1980. - 87 с.
4. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 1968. - 64 с.
5. Орлова А. В. Усвоение синтаксических понятий учащимися. - Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1961. - 324 с.
6. Текучёв В. А. Методика русского языка в средней школе. Изд. 3-ое. - Москва: Просвещение, 1980. - 414 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. Москва: Советская энциклопедия, 1969.
8. Шарифов В. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ - интернатсионалӣ. - Душанбе: Сарредаксияи энциклопедияи советии тоҷик, 1984. - 376 с.

9. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. Нашри 5 бо таҳрир ва иловаҳо. - Душанбе: Бухоро, 2016. - 414 с.

Калидвожаҳо: истилоҳот, мафҳум, истилоҳсозӣ, таълими истилоҳ, барномаи таълим, китоби дарсӣ, сифати таҳсилот, хотири инсон, бахотиргириӣ, ягонагии истилоҳот.

С. АМИНОВ ТЕРМИНЫ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПРЕПОДАВАНИЯ

В данной статье, в основном, речь идет о преподавании терминов. Автор считает преподавание терминов очень сложная задача, поскольку: во-первых, лингвистические термины еще не вошли в определенную систему; во-вторых, отсутствуют статьи и методические пособия по преподаванию лингвистических терминов в школах. В статье рассматривается преподавание терминов применительно к памяти. Автор попытался пролить свет на различия понятие между словами и терминами, чтобы помочь учителям. В статье также даются рекомендации о том, как включать термины в учебные материалы и их место в программе обучения таджикского языка.

Ключевые слова: термин, понятие, творческие термины, обучение терминов, учебная программа, учебник, качество обучения, человеческая память, развития памяти, единство терминов.

S. AMINOV TERMS AND PROBLEMS OF THEIR TEACHING

This article is mainly about teaching terms. The author considers the teaching of terms to be a very difficult task, because: firstly, linguistic terms have not yet entered a certain system; secondly, there are no articles and teaching aids on teaching linguistic terms in schools. This article discusses the teaching of terms applied to memory. The author tried to shed light on the concept differences between words and terms to help teachers. The article also provides recommendations on how to include terms in teaching materials and their place in the Tajik language teaching curriculum.

Key words: term, concept, creative terms, term teaching, curriculum, textbook, teaching quality, human memory, memory development, unity of terms.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидамир Аминов. Номзоди илмҳои филологӣ. Сармутахассиси Маркази ҷумҳуриявии таълими методии назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Информация об авторе: Аминов Саидамир. Кандидат филологических наук. Главный специалист Республиканского методического центра при Министерстве образования и науки Республики Таджикистан.

Information about the author: Aminov Saidamir. Candidate of Philology. Chief specialist of the Republican Methodological Center under the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan.

М.Б.ДАДОБОВА

ФАЪОЛГАРДОНИИ РАВАНДИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСҲОИ БИОЛОГИЯ

Дар шароити муосир аҳамияти таҳсилот дар ташаккули шахсияте, ки барои зиндагӣ дар олами иттилоот, рақобат ва дорои сатҳи баланди технологияҳо омода аст, торафт афзун мешавад. Ин ҳам бунёди концепсияҳои таҳсилоти навро, ки эҳтиёҷоти мазкурро амалӣ карда метавонанд, ҳам коркарди методу воситаҳоеро тақозо менамояд, ки барои татбиқи чунин концепсияҳо иқтидор доранд.

Стандарти давлатии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафи таҳсилотро муайян намудааст - рушди умумифарҳангӣ, шахсиятӣ ва маърифатии хонандагон, ки салоҳиятеро чун маҳорати омӯхтан таъмин намуда, ба дидгоҳи системавӣ-фаъолиятӣ дар таълим асос меёбад.

Концепсияи «омӯзиш тариқи фаъолият»-ро аввалин бор олими амрикоӣ Д.Дьюи пешниҳод намуда, принсипҳои асосии дидгоҳи фаъолиятмандонаро дар таълим муайян кардааст:

- ба назар гирифтани майлу рағбатҳои хонандагон;
- омӯзонидан тариқи ёд додани фикрронӣ ва амал кардан;
- маърифат ва дониш ҳамчун натиҷаи баргараф намудани душворихо;
- кори озодонаи эҷодӣ ва ҳамкорӣ [6].

Дидгоҳи фаёолиятмандона, ки дар асарҳои Л.С.Виготский, А.Н.Леонтев, Д.Б.Элконин, П.Я.Галперин, В.В.Давидов коркард шудааст, эътироф мекунад, ки инкишофи шахсият дар низоми таҳсилот пеш аз ҳама, бо ташаккули амалиёти ҳаматарафаи таълимӣ таъмин мегардад, ки заминаи раванди таҳлилу тарбия мебошанд. «Муҳити омӯзиш фаёолияти аз ҷиҳати мундариҷа гуногуннавъ, барои хонанда асоснок, аз рӯйи тарзи азхудкунии фаёолият проблемавӣ аст ва шартҳои зарурӣ барои ин - муносибатҳо дар муҳити таҳсилот, ки дар заминаи боварӣ, ҳамкорӣ, баробаршарикӣ, муошират сохта мешаванд» [4].

Чунонки Л.С.Виготский менависад, «асоси равандро бояд фаёолияти шахсии хонанда ташкил диҳад... Мактаби илмӣ ҳатман «мактаби амалҳо» аст. Амалҳо, ҳаракати мо - моҳиятан омӯзгорони мо» [2]. Агар оид ба мундариҷаи фаёолияти таълимӣ дар амсилаи (модел) фаёолиятмандонаи таълим сухан ронем, дар ин сурат, чунонки Д.Б. Элконин ишора мекунад, «фаёолияти субъекти таълим - омӯзиш ё ёддиҳӣ» афзолиятнок мебошад. Аз нуқтаи назари ташкил, доираи рафтор, функсияҳои иҷтимоӣ ва ҳадафҳо он фаёолияти таълимист. Аз дидгоҳи мундариҷа фаёолияти таълимӣ қисми ҳамгирои фаёолияти ҳаёти хонанда мебошад. Мундариҷаи фаёолияти таълимӣ, ки ҳамчун ҳалли вазифаҳои таълимӣ тавассути амалиёти таълимӣ муайян мегардад, ба нақшаи омӯзгор тааллуқ дорад. Нақшаи хонанда - фаёолияти ҳаёти, яъне ангезаҳо, имконият, вазъияти интиҳоб, иҷрои кор барои худ ва кашфиёт барои худ аст» [11].

Ҳадафи таълим ба инсон додани маҳорати амал кардан аст, донишҳо бошанд, бояд воситаи омӯзонидани амалҳо гарданд.

Дидгоҳи фаёолиятмандона нисбат ба таълим ҷиҳатҳои зеринро пешбинӣ менамояд:

1. Дар бачагон вучуд доштани ангезаи маърифат (хоҳиши огоҳ шудан, кашф намудан, омӯхтан) ва ҳадафи мушаххаси таълимӣ (дарки он, ки маҳз чиро фаҳмидан, аз худ кардан зарур аст);

2. Аз ҷониби хонандагон иҷро шудани амалҳои муайян барои андӯхтани донишҳои, ки норасоии онҳо ҳис мешавад.

3. Аз ҷониби хонандагон фаҳмидан ва аз худ кардани тарзи амале, ки бошуурона татбиқ намудани донишҳои андӯхтаро имкон медиҳад.

4. Дар мактаббачагон ташаккул додани маҳорати назорат кардани амалҳои худ - ҳам баъди анҷом ёфтани, ҳам дар рафти иҷрои онҳо.

5. Ворид намудани мундариҷаи таълим ба қаринаи ҳалли вазифаҳои ҳаётан муҳим.

Дидгоҳи фаёолиятмандона дар таълим аз мавқеи муҳассил, мувофиқи ин назария аз он иборат аст, ки барои ҳалли саволҳои проблемавӣ хонанда навъҳои гуногуни фаёолиятро татбиқ менамояд. Масъалаҳои таълимӣ қисми ҳамгирои фаёолият мегарданд. Зимнан қисми таркибии муҳими амалиёт амалҳои ақлонӣ мебошанд.

Функсияи омӯзгор ҳангоми татбиқи дидгоҳи фаёолиятмандона дар фаёолияти ӯ оид ба ташкил ва идоракунии раванди таълим зоҳир мегардад. Чунонки Л.С.Виготский образнок қайд кардааст, «омӯзгор бояд релсҳои бошад, ки аз рӯйи онҳо вагонҳо озодона ва мустақилона ҳаракат карда, аз онҳо танҳо самти ҳаракати худро мегиранд» [2]. Ин ба назар гирифтани шавқу рағбати маърифатии хонандагон, баргараф намудани сарбории аз ҳад зиёди онҳо, инкишоф додани ҳар як хонанда ба андозаи нерӯву қобилияти ӯ, фароҳам овардани рифоҳи психологиро дар таълим имкон медиҳад. Дар ин ҳолат байни омӯзгору хонанда муносибатҳои рафикана барпо шуда, шиддати психологӣ дар дарсҳо паст мегардад. Сифати донишҳо ва фаёолнокии хонандагони пешрафташон суст баланд мешаванд, тарсу харос аз санҷидани донишҳо аз байн меравад.

Дарси биология чӣ гуна бояд бошад, ки ташаккули шахсияти қобил ба ҷустуҷӯи эҷодӣ, дар тамоми ҷиҳатҳои зиндагӣ худбасанда таъмин карда шавад?

Асоси дарсҳои бояд вазъияти педагогӣ ташкил диҳанд, ки ҳалли онҳо дар хонандагон маҳорату малакаҳои умумитаълимиро инкишоф дода, шахсиятро тарбия мекунад. Масалан, маҳорати ба дӯш гирифтани масъулия, қабули қарорҳо, амал кардан дар коллектив, пешниҳоди фарзияҳо, танқид намудан, ёрӣ расонидан ба дигарон, маҳорати омӯзонидан ва ғ. Гуногунии методҳои таълим дар мактаббачагон инкишоф ёфтани навъҳои гуногуни ҳифзкунии, тафаккур ва рағбатҳои таҳрик мебахшад. Дар раванди таълим бояд суҳбатҳои эвристикӣ васеътар татбиқ гардида, вазъияти проблемавӣ ба вучуд оварда шаванд, хонандагон рӯ ба рӯйи зарурати исбот кардан, далел овардан, баррасии дидгоҳҳои гуногун гузошта шаванд. Ин дар фаёолгардонии фаёолияти маърифатии хонандагон дар дарсҳои биология нақши муҳим дорад.

Таҷрибаи педагогиро оид ба фаёолгардонии фаёолияти маърифатии муҳассилин тариқи нақшаи зерин тавсиф метавон кард:

Якум, тағйир ёфтани мавқеи омӯзгор дар ташкили раванди таҳсилот, дигаргун шудани хусусияти муносибатҳо байни омӯзгор ва хонанда. Омӯзгор метавонад нақши маслиҳатгар, ҳамоҳангсоз, шарикро гирад ва ӯ вазифадор аст, ки дар заминаи педагогикаи ҳамкорӣ дар ҷустуҷӯи мустақилонаи донишҳо ба бачагон ҳамроҳӣ намояд.

Дувум, бунёди муҳити инкишофдиҳанда, ки шароити ташаккули салоҳиятҳои меҳвариро таъмин мекунад: амсиласозии вазъият барои андӯхтани таҷрибаи гузоштан ва ноил гардидан ба ҳадаф, ҷалб намудани хонандагон барои амалисозии ягон фаълият - таҳқиқот, лоиҳакашӣ, самтгири раванди таълим ба инкишофи мустақилият ва масъулиятшиносии хонанда барои натиҷаҳои фаъолияти худ, ба мундариҷаи дарсҳо ҳатман ворид намудани супоришҳои хусусияташон инкишофдиҳанда, тақвияти тамоюли амалии таҳсилоти мактабӣ оид ба биология.

Бунёди чунин муҳит сатҳи ангезиши хонандагонро баланд мебардорад. Маҳз ангезиш (яъне омодагӣ ба фаъолият) ҷузъи асосии фаъолнокии маърифатӣ мебошад. Ҷунонки психологҳо тавзеҳ медиҳанд, дар мувофиқат бо дидгоҳи фаъолиятмандона фаъолияти маърифатӣ на аз пешниҳод кардани намуна, маълумоти тайёр ба хонанда, балки аз фароҳам овардани чунин вазъияти таълимӣ аз ҷониби омӯзгор оғоз меёбад, ки дар бачагон эҳтиёҷ, хоҳиши донишгари ин маълумот ва омӯхтани истифодаи онҳоро бармеангезад. А.Н.Леонтев мафҳумҳои ангега ва ҳадафро аз ҳам фарқ мекунад. Ҳадаф - натиҷаи пешбинишаванда, ки инсон тасаввур ё дарк менамояд. Ангега - таҳрик барои расидан ба ҳадаф аст [7].

Муаммои фаъолгардонии раванди маърифатӣ дар педагогикаи муосир ва методикаи биология мебошад. Моҳияти *фаъолгардонии таълим аз таҳриқи фаъолияти таълимии омӯзгор* иборат аст. Аввал ӯ бояд методҳои самараноки ташкили фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагонро дарёфта, истифода барад. Фаъолгарди фаъолияти худ хонандагонро ба роҳи худсозмондеҳӣ ва худназорат, инкишофи мабдаи эҷодии фаъолият сурат мегирад.

Бо вучуди гуногунии технологияҳо, шакли методҳо барои фаъолгардонии фаъолияти маърифатӣ, асосиашон ҳамонҳоеанд, ба мустақилияти хонанда нигаронида шудаанд, вақте ки «маҳсули» кор возеҳ пешниҳод гардида, аз ҷониби омӯзгор ва аудитория баҳо дода мешавад.

Фаъолнокии маърифатӣ - ангегаи муҳимтарини омӯзиши мактаббачагон, гавари комёбӣ мебошад. Он дар фаъолнокӣ ва диққати хонандагон дар дарсҳо, дар аксуламалҳои эмотсионалии онҳо, дар саволҳо ба омӯзгор, дар мутолиаи адабиёти иловагӣ ва ғайра зоҳир мешавад. Аз ин ҷо бармеояд, ки низоми воситаи тарзҳои барангезиш, дастгирӣ ва тақвияти шавқу рағбати хонандагон ба дарсҳои биология зарур аст, ки на ҳамеша аз ҷониби мактаббачагон ҳамчун дарсҳои шавқовар ва даркорӣ баҳо дода мешаванд.

Чӣ дар мундариҷаи дарс шавқу рағбатро ба он бармеангезад? Пеш аз ҳама - мавҷудияти навгонӣ дар маводи таълим. Аксар вақт мавзӯи дарс аз курси соли гузашта, аз воситаҳои ахбори омма аллакай шинос мебошад, бинобар ин, мавод маълуму ғайриҷолиб ба назар расида, сатҳӣ дарк мешавад. Дар ин ҳолат усули тафаккури танкидиро ҳамчун мутолиа бо низоми аломатҳо ё «Инсерт»-ро истифода метавон кард. Хонандагон дар вақти хондани матн бояд аломатҳои дахлдорро гузоранд:

«+» - иттилооти маълум;

«!» - дар ҳайрат гузошт, шавқманд кард;

«?» - иттилооти нав;

«-» - ҳилофи чизҳои, ки медонам.

Ин ба хонандагон имкон медиҳад, ки амалиёти фикриро фаъол гардонанд, байни чизи маълум ва номаълум робитаро муқаррар кунанд, барои ташаккули фаъолнокии маърифатӣ шароит фароҳам меорад. Баъди анҷоми мутолиаи ҳамеша муҳокима бояд кард: кӣ кадом аломатҳоро дар кучо гузошт, яъне кор бо матн, бо иттилоот сурат мегирад. Бачагон хеле фаъолона фикрашонро баён мекунад, хусусан, оид ба иттилооте, ки дар ҳайрат гузошт, шавқманд кард.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Низоми тақвият ҳаракат» (синфи 9), «Моҳҳои устухондор» (синфи 8) дар марҳалаи ангезиш ба хонандагон пур кардани ҷадвалро пешниҳод бояд кард. Ин усул барои бедор намудани шавқу рағбат ба мавзӯ, гузориши вазифаҳои дарс ёри расонида, фаъолияти хонандагонро ангезиш ва таҳрик мебахшад, онҳоро ба фаъолияти сермаҳсул дар дарс ҷалб менамояд.

Дар байни методҳои, ки фаъолнокии маърифатиро инкишоф медиҳанд, ҳалли саволҳои проблемавиро қайд бояд кард, ки барои ангезиши фаъолияти таълимӣ истифода мешаванд. Намунаи чунин саволҳо: чаро «писараки тиллоӣ» ҳалок шуд (мавзӯи «Пӯст»), вирусҳо - организмҳои зинда ё ғайризинда (мавзӯи «Вирусҳо»), қачдумҳо - харчангшакл ё

тортанакмонанд мебошанд (мавзӯи «Бандпойҳо»), оё эҳсосоти худро нигоҳ бояд дошт? (мавзӯи «Эмотсияҳо»).

Барои ҷавоб додан ба ин саволҳо шаклҳои гуногуни корро дар дарс истифода бурдан мумкин аст: мувоҳида, машқҳои интерактивии «Мавқеъро ишғол бикун», «Ду- чор - ҳама якҷоя», «Дарахти қарорҳо», методи «Фишор».

Барои нигоҳ доштан ва тақвияти шавқу рағбати хонандагон ба дарсҳои биология ташкили фаъолияти хонандагон, ки дар рафти дарс аз ҷиҳати шакл ва навъҳои кори таълимӣ гуногун аст, аҳамияти махсус дорад. Он метавонад ҷустуҷӯӣ, мустақилона ва инкишофдиҳандаи тафаккур бошад. Ҳамчунин, усулҳои мантиқ, ки анҷом додани таҳлили падидаҳо, ҷамъбасти ва муназзам намудани далелҳо, ифода намудани хулосаҳо тақозо мекунад, истифода бурдан мумкин аст: «Каси севум - зиёдатӣ», «Ҳа - негӯяк», тартиб додани номҳо, диктанти графикӣ, ёфтани хато, «Чароғак», ба охир расонидани ҷумла, пур кардани холигӣ, тасвири объект аз рӯйи тавсиф, номгузори он.

Аз ҷониби хонандагон аз худ гардидани усули мантиқ боиси баланд шудани сатҳи сифати донишҳои онҳо мешавад. Асоси усули мантиқро амалиёти фикрӣ ташкил медиҳанд, бинобар ин, азхудкунии онҳо оид ба ташаккули маҳорати зеҳнӣ, инкишофи мактаббачагон гувоҳӣ медиҳад. Усули навоарӣ ба мундариҷаи маводи таълим ворид намудани маълумот, далелҳо, иттилооти таърихӣ ҷолибро пешбинӣ менамояд: усулҳои «Дар ҳайрат гузор», «Замимаи таҳайюлӣ», «Оё медонед...». Усули семантикӣ - бедор кардани шавқу рағбат ба туфайли ошкор намудани маънои аслии калима: «Буттаи ассотсиативӣ», «Ассотсиатсияҳо дар тахта», «Сенкен», шеър оид ба маҷоз, «Чӯбчаи сеҳрангез».

Заминаи фаългардонии таълим ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи илмӣ биологияи мактабӣ, омӯзиши объектҳо ва падидаҳои биологӣ на танҳо дар сатҳи фактҳо, ки дар хотир нигоҳ бояд дошт, балки дар сатҳи дарки моҳияти онҳо мебошад. Дар муҳассилин талабот барои фаҳмидан, шарҳ додани факти нав пайдо мешавад. Ихтилоф байни талабот ба донишҳои нав ва донишҳое, ки хонанда дар ихтиёр дорад, фикри ӯро ба ҳаракат меорад. Кори фаълонии фикр оғоз меёбад: хонанда муаммои дар наздаш гузоштаро дарк намуда, роҳҳои ҳалли онро ҷустуҷӯӣ мекунад.

Ин вазифаҳои маърифатиро дар шакли кори лоихавӣ пешниҳод кардан мумкин аст. Ин шакли фаъолият, ки ба инкишофи фаълнокии маърифатии хонандагон равона шудааст, амалисозии қобилияти эҷодии бачагонро имкон медиҳад. Қисми муҳимми таркибии ин кор фаъолияти таҳқиқотӣ мебошад. Объектҳои мушоҳидаву таҳқиқот объектҳои табиат ва вазъияти экологӣ мебошанд. Лоихаҳо мулоҳизарониро таҳрик бахшида, ба амалҳо водор мекунад, ки дар онҳо мавқеи шахрвандии муносибат ба муҳит зоҳир мешаванд. Онҳо мақсаднокӣ, мустақилият, дарки амалҳо равона шудаанд. Ҷунончи, масалан, дар синфи 6-ум баъди омӯзиши мавзӯи «Обсабзҳо» хонандагон лоихаи таҳқиқотии «Аҳамияти обсабзҳо дар табиат ва ҳаёти инсон»-ро таҳия мекунад. Ба туфайли лоиха хонандагон тамоми технологияи ҳалли вазифаҳо - аз гузориши муаммо то ба даст овардани натиҷаро дарк мекунад. Ба ғайр аз ин, робитаи донишҳои назариявӣ ва амалӣ гардида, ҳангоми ба шакл даровардани лоиха қобилияти эҷодии хонандагон зоҳир мешаванд. Барои хонандагони синфҳои боло лоихаҳои хусусияташон илмӣ-таҳқиқотӣ хеле ҷолибанд. Онҳо на танҳо ба инкишофи фаълнокии маърифатии хонандагон, амиқ гардидани донишҳо оид ба биология, балки барои ташаккули муносибати онҳо ба меҳнат, илм, ба интихоби касби оянда мусоидат мекунад. Ҷунончи, дар синфи 10-ум хонандагон дар мавзӯи «Вирусҳо» лоихаҳо таҳия менамоянд. Супориш то оғози лоиха - оғоз шудан аз таърихи кашфи онҳо, хусусияти сохт ва таркиби химиявӣ, навъҳои вирусҳо, фаъолияти ҳаётии вирусҳо, бемориҳои вирусӣ ва пешгирии онҳо.

Хонандагон лоихаҳо дар шакли муаррифӣ, рӯзнамаҳо пешниҳод менамоянд. Баъди баромади ҳар гуруҳ таассурот аз ҷавобҳои маълум карда мешаванд, баҳодиҳии рейтингӣ бо назардошти меъёрҳои, мисли эътимоднокии илмӣ, маҳорати мустақилона ёфтани иттилоот, пайдарпай, боварибахшӣ, маҳорати кор дар гуруҳҳо гузаронида мешавад. Ба шаклҳои бештар самаранокӣ пешниҳоди мавод оид ба биология муаррифиҳои мултимедиа виро мансуб бояд донист. Истифодаи муаррифиҳои мултимедиа вӣ дар ҳама гуна марҳилаи омӯзиш ва марҳалаи дилхоҳи дарс мувофиқи мақсад аст. Муаррифӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки эҷодкорӣ, фардиятро зоҳир намуда, аз муносибати рӯякӣ дар гузаронидани дарсҳо дурӣ ҷӯяд. Шакли мазкур имкон медиҳад, ки маводи таълим ҳамчун низоми образҳои равшанӣ таъҷиб пешниҳод гардад, ки пур аз иттилооти мукаммали бо тартиби алгоритмӣ сохташуда аст. Дар ин ҳолат роҳҳои гуногуни идроки хонандагон ба кор мебароянд, ки дар хотири хонандагон иттилоот на танҳо тариқи фактҳо, балки дар шакли

ассотсиатсияҳо чойгир карда шаванд. Ҳадафи чунин пешниҳоди маводи таълим дар хонандагон ташаккул додани низоми фикрҳои образнок аст. Пешниҳоди маводи таълим дар шакли муаррифии мултимедиаӣ вақти таълимро ихтисор намуда, захираҳои саломати ро ба берун мебарорад.

Дар дарсҳои биология навҳои зерини ТИК (технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ)-ро истифода бурдан мумкин аст:

- Муаррифиҳо дар дарсҳои омӯзиши маводи нав;
- Ворид намудани баъзе порчаҳо аз китоби дарсии электронӣ дар марҳалаи омӯзиши маводи нав;
- Гузаронидани корҳои лабораторӣ ва амалӣ;
- Ҳангоми омода намудани хонандагон ба Аттестатсияи давлатии ҷамъбасти;
- Омода намудани корҳои назоратии гуногунсатҳ, тестҳо;
- Тартиб додани маводи аёни ҳангоми тарҳрезии дарсҳо.

Вазифаҳои биологии хусусияташон гуногун дар хонандагон шавку рағбатро бедор карда, заминаи мусоиди эмотсионалиро фароҳам меоранд. Онҳо ба фаъолгардонии раванди фикрии хонандагон, инкишофи тафаккури мантиқӣ, мустақилияти маърифатӣ, фаъолияти таҳқиқотӣ мусоидат мекунанд. Ҳамаи ин боиси инкишофи шавқи маърифатии хонандагон нисбат ба омӯзиши фанни биология мегардад.

Ҳамин тавр, истифодаи чунин методу шаклҳои ташкили фаъолияти амалии хонандагон натиҷаҳои мусбат оварда, ба инкишофи ангеизиш, шавку рағбат ба фан, пас, ба инкишофи фаъолнокии таълимӣ-маърифатии хонандагон мусоидат менамоянд.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи давлатии ислохот ва рушди соҳаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» 04.2012, №200). Душанбе, 2012-66с.
2. Выготский Л.С. Детская психология/ Под ред. Д.Б. Эльконина//Выготский Л.С. Собрание соч.: В 6-ти т. - Т.4. [Текст].- М.: Педагогика, 1984. - 432 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология/ Под ред. В.В. Давыдова. [Текст]. - М.: Педагогика, 1991.- 480 с.
4. Гальперин П.Я. Психология как объективная наука: Избранные психологические труды/Под ред. А.И. Подольского. [Текст].- М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», М.: Изд-во 1998.- 479 с.
5. Давыдов В.В. Новый подход к пониманию структуры и содержанию деятельности//Вопросы психологии . - 2003. - №2. - С.42-49.
6. Дьюи Дж. Школа будущего. [Текст]. - Берлин, 1922. - 179 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность.//Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: 2-х т. Т.2. [Текст].-М.: Педагогика, 1983.- с.94-231.
8. Махмадзиев А, Савлатов С, Тошев А, Ғиёсов Т. Биологияи умумӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 10-ум. Душанбе, Маориф, 2019.- 240 с.
9. Сагторов Тохирҷон. Зоология. Китоби дарсӣ барои синфи 8-и макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ. Душанбе: Маориф, 2001, -128 с.
10. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 тасдиқ шудааст). Душанбе, 2012.
11. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. [Текст]. // Д.Б.Эльконин - М.: Педагогика, 1989. - 560 с.

Далобоева Муслима Бахтиёрвна АКТИВИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

В статье рассматриваются некоторые педагогические вопросы активизации процесса познавательной деятельности учащихся общеобразовательных учреждений на уроках биологии. Отмечается, что основу обучения должны составлять такие педагогические ситуации, в процессе которых у учащихся должны развиваться учебно-познавательные умения и мастерство, формироваться личность учащихся. Использование разнообразных методов обучения способствуют развитию мышления, сообразительности, самостоятельности учащихся и их активности в процессе обучения. Необходимо шире применять в процессе обучения эвристические беседы, создавать проблемные ситуации, ставить учеников перед необходимостью доказывать, аргументировать, рассматривать разные точки зрения. Это играет важную роль в активизации познавательной деятельности обучающихся на уроках биологии. Все это способствует развитию познавательного интереса учащихся к изучению школьного предмета биологии.

Ключевые слова: активизация, процесс познавательной деятельности, учитель, ученик, методы обучения, процесс обучения, мастерство, умения, интерес, формирование, развитие

Dadoboeva Muslima Bakhtiyorovna
ACTIVATION OF THE PROCESS OF COGNITIVE ACTIVITY
OF STUDENTS IN BIOLOGY LESSONS

The article discusses some pedagogical issues of enhancing the process of cognitive activity of students of educational institutions in biology lessons. It is noted that the basis of teaching should be such pedagogical situations, in the process of which students should develop educational and cognitive skills and mastery, and the personality of students should be formed. The use of a variety of teaching methods contributes to the development of thinking, ingenuity, independence of students and their activity in the learning process. It is necessary to use heuristic conversations more widely in the learning process, create problem situations, put students in front of the need to prove, reason, consider different points of view. This plays an important role in enhancing the cognitive activity of students in biology lessons. All this contributes to the development of students' cognitive interest in studying the school subject of biology.

Key words: activation, the process of cognitive activity, teacher, student, teaching methods, learning process, skill, interest, formation, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дадобоева Муслима Бахтиёрвна – муаллимаи кафедраи ботаника ва физиологияи растаниҳои МДТ «ДДХ ба номи акад.Б.Гафуров». (Чумхурии Тоҷикистон.735700. ш.Хучанд, гуз.Мавлонбеков 1). Тел.92-9060085. E-mail.muslima.bakhtiyorovna@mail.ru

Сведения об авторе: Дадобоева Муслима Бахтиёрвна – преподаватель кафедры ботаники и физиологии растений ГОУ «ХГУ им.акад.Б.Гафурова». (Республика Таджикистан.735700. г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1). Тел.92-9060085. E-mail.muslima.bakhtiyorovna@mail.ru

Information about the author: Dadoboeva Muslima Bakhtiyorovna - lecturer at the Department of Botany and Plant Physiology, State Educational Institution "KSU named after Acad B. Gafurov". (Republic of Tajikistan, 735700, Khujand city, Mavlonbekov ave. 1).

А. Ш. АЛИМАРДОНОВ

ХУСУСИЯТҲОИ НАЗАРИЯВИИ ВОҲИДҲОИ
ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Масъалаи воҳидҳои фразеологӣ дар муддати дарози таърихӣ як давраи баҳсбарангез ҳисобида мешуд ва то ба имрӯз ҳалли худро то охир наёфтааст. Сабаб дар он аст, ки ҳулосаҳои мутафаккирон ва фикрҳои забоншиносони барҷаста гуногун мебошанд. Тавре, ки маълум аст, воҳидҳои фразеологӣ дар тӯли солҳо мавриди таваҷҷуҳи махсуси бисёр забоншиносон қарор гирифтааст ва доир ба ин мавзӯ бисёр мақолаҳо, ва қорҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони бахшида шудааст. Дар вақти бурдани қори илмӣ мо барои муайян кардани мазмун ва моҳияти ибораҳои рехта пайгирӣ намуда, ба ҳулосае омадем, ки олимони забоншиносони рус таърифи воҳидҳои фразеологиро вобаста ба нигоҳи худ шарҳу тавзеҳ доданд. Аз охири асри 18 оғоз карда фразеологизмҳо бо номҳои гуногун (баромадҳо, "ибораҳои рехта", афоризмҳо, ибораҳо ва гуфтаҳо, воҳидҳои сухан ва ғ.) номгузорӣ намуданд, ки мазмуни онҳо ҳам дар маҷмӯаҳои махсус ва ҳам дар луғатҳои тафсири шарҳ дода шуданд. Дар ҳамаи вақт, тибқи нақшаи тартибдодаи Ломоносов М.В. дар луғати забони адабии рус, илова бар калимаҳои алоҳида бояд "ибораҳо", "идиомаҳо" ва "фраземаҳо" қайд карда шаванд, яъне барои воҳидҳои фразеологӣ ва ибораҳо ҷойи махсус дар луғат дода шаванд. [Алифренко, с. 9].

Бо вучуди ин, фразеология ҳамчун як самти мустақили лингвистӣ ба наздикӣ ҳисобида шуд. Бояд қайд кард, ки саволҳои инфиродии таърифии воҳидҳои фразеологӣ, мавқеи онҳо дар системаи забон ҳанӯз қофист қадамҳои баҳснок мебошанд. Баъзе забоншиносон чунин мешуморанд, ки фразеология танҳо бахши лексикология (калимашиносӣ) ба ҳисоб меравад. Мавзӯ ва вазифаҳо, ҳаҷм ва усулҳои омӯзиши он нопурра ба ҳисоб рафта, на ҳама мушкилоти он ба таври васеъ ва бо далел исбот нашудааст. Як қисми дигар забоншиносон дар бобати хусусиятҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ, ки хусусиятҳои фарқкунандагӣ аз ибораҳои оддӣ ва инчунин робита бо дигар ҳиссаҳои нутқдоранд, қорҳои таҳқиқотии худро ба ин самт нигаронидаанд.

Дар масъалаи моҳияти воҳидҳои фразеологӣ ворид намудани ибораҳои оддӣ андешаҳои забоншиносон низ ҷудо шуданд ва як ғуруҳи муайяноро ташкил карданд. Баъзе муҳаққиқон (Жуков В.П., Смит Л.П., Шанский Н.М., Телия В.Н. ва ғ.) тарафдорони ин самт буданд. Баъзеи муҳаққиқон бошанд, бар зидди ворид кардани зарбулмасалу мақолҳо ба ғуруҳи фразеологизмҳо буданд: (Бабкин А.М., Смирницкий А.И., Амосова Н.Н. ва дигарон). Ҳамин тавр, баъзе забоншиносон, аз ҷумла академик Виноградов В.В., тарафдори

ба фразеологизмҳо ворид нашудани зарбулмасалу мақолҳо ва инчунин хусусияти фарқкунанда доштани сохти семантикии онҳоро дошт. «Зарбулмасалу мақолҳо сохт ва вазифаҳои чумларо доранд аммо маъноӣ эквивалентҳои онҳоро дода наметавонанд» [Виноградов, 1986, 243].

Асарҳои илмӣ забоншиносони рус, ки таҳқиқоти онҳо ба воҳидҳои фразеологӣ бахшида шудаанд, пайи ҳам пайдо шудан гирифтанд. То солҳои 40-уми асри ХХ. дар асарҳои забоншиносон, танҳо қорҳои инфиродӣ ба назар мерасиданд ва инчунин монографияҳо, ки ба сохти фразеология алоқаманд аст, дар қорҳои таҳқиқоти олимони зерин ба назар мерасанд: (Срезневский И.И., Фортунатов Ф.Ф., Потебня А.А., Булаховский Л.А., Абакумов С.И., Шахматов А.А., Поливанов Э.Д.).

Асолати воҳидҳои фразеологӣ мавзӯи таваҷҷӯҳи забоншиносон дар солҳои 40-уми асри ХХ буд. Пайдошавии моҳияти фразеология ҳамчун самти алоҳидаи илми забоншиносӣ бо таҳқиқоти В.В. Виноградов алоқаманд аст. Дар таҳқиқоти ӯ қарорҳои бисёр олимони забоншиносони барҷаста оварда шудаанд, ки барои омӯзиши хусусиятҳои назариявии он замина гузошта метавонад. Махсус дар забони русӣ бори аввал таснифи синхронии ибораҳои устувор аз нуқтаи назари семантикаи онҳо пешниҳод карда шуда буд. Ҳамин тариқ, ҷанбаҳо ва самтҳои гуногуни таҳқиқот оид ба воҳидҳои фразеологӣ муайян карда шуданд.

Мушоҳидаҳо ва хулосаҳои О.С. Ахманова ва А.И. Смирнитский, ки оид ба тавсифи воҳидҳои фразеологӣ сохтори он бо воҳидҳои забон бахшида шудаанд диққати мутафаккиронро ба худ ҷалб мекунад. Асарҳои А.И.Ефимов, Б.А.Ларин, О.С.Ахманова ва С.И. Ожегова бошанд ба омӯзиши фразеологизмҳо дар навиштаҳои адибонро дарбар мегиранд.

Дар асарҳои адабии забоншиносони хориҷӣ ва амрикоӣ, назарияи фразеология кам ба назар мерасад. Аз ҳама бештар асарҳои пурмазмуни аз А. Маккай, У. Вайнрайх, Л. П. Смит мебошанд. Аммо дар таҳқиқоти онҳо камбудии басо зиёд оид ба баррасии фразеология ва моҳияти он ба назар мерасанд. Назарияҳо, ки аз тарафи забоншиносон дар бобати пайвастиҳои воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳо, сохтор ва гурӯҳбандии онҳо, хусусиятҳои фарқкунандагии онҳо ва методологияи омӯзиши онҳо исбот накарда шудааст.

Илова бар ин, олимони англис ва амрикоӣ фразеологияро як қисми лексикология намешуморанд, ки ин сабаби набудани илми забоншиносӣ дар забони англисӣ аст. Қорҳои таҳқиқотие, ки бо омӯзиши фразеологизмҳо алоқаманд ҳастанд, танҳо дар самти грамматика ва семантика (сермаъногии калима) дар Англия ва ИМА ба назар мерасанд.

Ш.Балли асосгузори воридшавии гуруҳбандии воҳидҳои фразеологӣ ба ҳисоб меравад. Вай таснифи ибораҳои фразеологӣ аз нуқтаи назари маъноии онҳо, яъне принсипи ягонагиро якумин шуда пешниҳод намуд. Мувофиқи назарияи пешниҳодкардаи Шарл Балли, воҳидҳои фразеологӣ дар забони фаронсавӣ ба се навъ тақсим карда мешаванд: таркибҳои маъмулӣ, ки ҳангоми озодӣ ба вучуд меоянд интиҳоб бо маҳдудиятҳои муайян маҳдуд аст (unegravemaladie \ "бемории шадид\ "; гурӯҳҳои фразеологӣ, ки ҳангоми ду мафҳум ба вучуд омадани як мазмун exporter unevictoire муттаҳид мешавад \ "ғолиб шудан"); ва воҳидҳои фразеологӣ, ки як воҳиди ҷудонопазиро ифода мекунад (fairetabletase \ "фазаи равшан") [Балли, 1961, 394].

Дар қорҳои илмие, ки ба типологияи воҳидҳои фразеологӣ бахшида шудаанд, якҷанд тамоюлҳо ба ҷашм мерасанд.

Ҳамин тавр, А.И.Смирнитский дар асоси таҳқиқоти худ назарияро пешниҳод менамояд, ки дар он воҳидҳои фразеологӣ ва сохти калимаҳо, хусусиятҳои фарқкунандагии вожаву ибораҳои фразеологӣ аз рӯи мазмун нишон дода шудаанд. Фарқият дар он аст, ки фразеологизмҳо дорои сохти ба расмиятдарорӣ, мақсаднок ва хусусияти гуногуншаклӣ мебошанд. [Смирницкий, 1956, 82].

Забоншиносони хориҷӣ, ки дар соҳаи фразеологизмҳо қор кардаанд, ба ҷойи ибораҳои устувор истилоҳи "идиома" -ро барои ифода кардани фразеологизмҳо истифода мебаранд.

Аввалин забоншиносе, ки дар бобати идиома таҳқиқот кард Л.П. Смит мебошад. Муаллиф ин калимаро барои ифода намудани хусусиятҳои забонӣ, ки бо пайдоишҳои аномалӣ дар нутқ ва норасоӣ ё қоидаҳои грамматикӣ, инчунин барои қонунҳои мантиқро вайронкунанда истифода мебард [Смит, 1959, 10]. Вай ба идиомаҳо дохил мекунад:

1. таркибҳои фразеологӣ;
2. падидаҳои грамматикӣ - ифодаи "дубора" -и муқоисавӣ ва дараҷаи олий (morebetter), радди дуқарата;

3. ибораҳои устуворӣ такрорёбии ҳамон калимаҳо (by and by, again and again, neck and neck) [Смит, 1959, 4-6].

Дар таҳқиқоти худ, Л.П. Смит кӯшиш кард, ки боигарӣ ва гуногунрангии фразеологияҳои забони англисиро нишон диҳад, барои муайян кардани манбаъҳои нуфуз дар забоншиносии умумӣ чӣ гуна тағиротҳои маъноӣ ба амал овард [Смит, 1959, 7]. Ба ақидаи ӯ идиомаҳо аз нутқи халқӣ ва ботинии онҳо сарчашма мегиранд ва рафтору кирдори одамонро дар зухуроти оддии ҳаёт инъикос мекунад: беасос ё рафтори аблаҳона, муваффақият ё нокомӣ ва пеш аз ҳама, муносибати байни одамон [Смит, 1959, 173].

Дар адабиёти забоншиносӣ масъалаи систематикӣ таркибу сохтори фразеологизмҳо бо роҳҳои гуногун ҳалли худро ёфтааст. Сохторӣ-семантикии воҳидҳои фразеологӣ доимо объекти омӯзиш ба ҳисоб рафта, муносибатҳои онҳо оид ба моҳият ва соҳти вазифавии грамматикӣ дида мешавад. Таҳлили ҳамачонибаи хислатҳо ва соҳти грамматикӣ фразеологизмҳо аз ҷиҳати соҳт ва моҳияти вазифавии қонунҳои тавсифшуда амал мекунад. Хусусан тамоми омӯзиши фразеологизмҳо аз ҷиҳати семантикӣ, синхронӣ ва диахронӣ, дар омор ва динамика, ки дар маводи соҳаҳои гуногуни фразеосемантикӣ гузаронида мешаванд, аҳамияти калон дорад.

Соҳти семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар қорҳои таҳқиқоти А.М. Бабкина, Е.И. Диброва, Н.Ф. Алефиренко, В.Л. Архангелский, В.П. Жукова, М.И. Сидоренко, В.Н. Филия, Н.М. Шанский, М.А. Мелерович, В.М. Мокиенко, А.М. Молотков ва дигарон ба назар мерасад. Хусусияти грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ дар қорҳои илмӣ забоншиносони бузург аз ҷумла: А.В. Жукова, В.П. Жукова, В.А. Лебединская, Ф.И. Никоновайт, А.П. Окунева, А.М. Чепасова, А.Р. Гашева, И.Г. Казачук, А.А. Хуснутдинова, Н.М. Шанский ва дигарон ба назар мерасанд. Масъалаҳои самти диахронии фразеологизмҳо дар қорҳои таҳқиқоти чунин мутафаккирони бузург мавриди баҳс қарор гирифт: В.Л. Архангелский, Б.А.Ларина, В.М. Мокиенко, Р.Н.Попова, Л. И. Ройзензон, Л.А. Костючук. Мушқилот оид ба масъалаи калимасозӣ дар қорҳои забоншиносони барҷастаи зерин : Ю.А. Гвоздарева, Е.Н. Ермакова, Г.Г. Соколова, С.Н. Денисенко ва ғайраҳо дида мешавад.

Таҳқиқоти воҳидҳои фразеологӣ дар самти қобилияти дарккунии маърифатӣ ва ҷанбаҳои забонӣ ва фарҳангӣ дар қорҳои илмӣ А.М. Мелерович, В.М. Мокиенко, В.Н. Филия, Г.В.Токарева, Ф.Ф. Фархутдинова, З.Д.Попова, А.А. Хуснутдинова ва дигарон ба назар мерасанд.

Назорати ба вучуд омадани тасрифи моҳият ва нақши фразеологизмҳо дар забони русӣ, мо ба чунин ҳулоса омада метавонем, ки олимони забоншиносони барҷаста хусусиятҳои онҳоро то ҳадди имкон муайян намуданд. Бо таваҷҷуҳи забоншиносони муосир, ки бо фразеология сару қордоранд, омӯзиши ҳамачониба ва ҳаллу фасл намудани мушқилотро талаб менамояд, яъне зикр қардан ба маврид аст, ки то ҳол на ҳама мушқилот ҳалли худро ёфтанд.

То ба имрӯз, дар марҳилаи воқеан нави рушди фразеологизмҳо талабот ба таҳлили амиқи типологӣ ва соҳти дохилии фразеологизмҳо ниёз дорад. Вобаста ба ин радиф, таҳқиқоти ҳамачонибаи омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ (минбаъд ВФ), омӯзиши муфассали семантикӣ ва категорияҳои грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ қобили қабул гардид [Якимов, 2004, 215].

Ҳамин тавр, Ю.Д. Апрессян чунин мешуморад, ки самтҳои маъноӣ воҳидҳои фразеологиро дида баромадан зарурат дорад. Байни маъноӣ семантикии воҳидҳои фразеологӣ занҷирае мавҷуд аст, ки вобаста ба маъноӣ худ аз як соҳа ба соҳаи дигар таллуқ дошта метавонанд [Апрессян, 1974, 252].

Дар ин радиф В.В. Виноградов маҷмӯи калимаҳоро дида баромада, калимаҳои дар шакли тайёр аз насл ба насл гузарандаро омӯхтааст. Дар ин робита, олим ба истилоҳи "воҳидҳои фразеологӣ", ки бо гуруҳбандии хусусиятҳои муайян аз дигар намуди ибораҳо фарқият доранд, алоҳида мебошанд [Виноградов, 1972, 24-26].

Дар ин маврид, А. В. Жуков дар бобати воҳидҳои фразеологӣ чунин мешуморад, ки ин ибораҳои рехта дар нутқи инсон таҷдид мешавад, ки дар асоси ибораҳои таркибӣ ва тобеъ, дорой маъноӣ кулӣ дошта дар якҷоягӣ бо калимаи омехта мешавад [Жуков, 1986, 6].

Тарафдори ҳамин нуқтаи назар Ю.П.Солодуб мебошад, ки ӯ чунин мешуморад, ки воҳидҳои фразеологӣ инъикоскунандаи ҳикматҳои халқӣ мебошанд, бисёре аз онҳо даҳҳо ва садҳо сол дар забон мавҷуданд, зеро мардум дӯстдори гуфторҳои оммавӣ ва ибораҳои

маҷозӣ, ки бо он метавон як шӯҳии хандовар ва тамасхури бадро баён кард [Солодуб, 1981, 3].

Таҳқиқотгари дигар А.Г. Назарян, ки фразеологизмҳои забони фаронсавиро омӯхта, оид ба воҳидҳои муқоисавии фразеологӣ чунин таъриф додааст. Воҳидҳои фразеологӣ ин воҳидҳои алоҳидаи ташаккули мебошанд, ки пурра ё қисматан аз ҷиҳати маъноӣ худ тағйир меёбанд [Назарян, 1987, 42].

Бо андешаи В.Г. Дидковская ибораҳои рехтаи фразеологӣ дорои як сохти ҷудошуда буда, аз ҷиҳати сохтор бо ибора, ё ҷумла робита доранд, вале онҳо аз калимаҳо иборат нестанд, балки аз ҷузъҳо иборат буда, дар раванди амалигардонии калима ба вучуд меоянд [Дидковская, 1992, 5].

Инчунин В.Н. Телия ҳам, ҳама намуди калимаҳоро ба воҳидҳои фразеологӣ ишора мекунад, зеро, ки онҳо дорои омилҳои якхела мебошанд. Вобаста ба ин 3 омил асосӣ мавҷуд аст: 1) мансубият ба инвентаризатсияи номинативии забон; 2) аломати пурра ё қисман нопурраи гуфтор; 3) хусусияти устуворӣ, ки дар шакли мутлақ зоҳир мешавад ё дар шакли тайёр нисбатан ба назар мерасад [Телия, 1996, 56].

Ба ақидаи Е.И. Диброва фразеологизмҳо чунин мебошанд:

- ибораҳои мураккаб буда, дорои хусусиятҳои мутақобилаи воҳидӣ мебошанд, инчунин дар шакли гуногун аз сатҳи фонетикӣ то сатҳи семантикӣ (маъноӣ) таъсир мерасонанд;

- як воҳиди бисёрҷанбаи таркибӣ буда, комилан номинативӣ муайяншуда мебошад;

- дар таркиби худ омилҳои метафорӣ-метаномӣ соҳиб буда, дар раванди суҳанронӣ бо далелҳои воқеӣ зоҳир мегардад [Диброва, 2001, 358-361].

Дигар муҳаққиқон ба монанди А.М.Мелерович ва В.М.Мокиенко дар он ақидаанд, ки байни воҳидҳои экспрессионии воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воҳиди забони ба ҳисоб меравад ва ҳам воҳиди контекст ҳисобида мешавад. Маҳз дар соҳаҳои охирин табдилдиҳии сабақии воҳидҳои фразеологӣ дар асоси сохти услубии асарҳои бадеӣ ва вазифаҳои мушоҳидавӣ инъикос меёбанд [Мелерович, 2001, 13].

Чӣ тавре, ки маълум аст, қисми арзишмандтарини услуби фразеологизмҳоро, услуби гуфтугӯӣ ташкил медиҳад, ки асосан он дар муоширати шифоҳӣ ва инчунин дар шакли хаттӣ ба назар мерасад. Истифодабарии воҳидҳои фразеологӣ дар ин ё он соҳаи муайяни муоширати одамон бо байни худ фарқ мекунад (маъмулӣ), китобӣ, гуфтугӯӣ ва оммавӣ [Розентал, 2000, 120-121].

Ҳамин тариқ, солҳои охир таҳқиқот оид ба воҳидҳои фразеологӣ, моҳияти онҳо берун аз маълумоти лексикографӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқонро рӯз то рӯз бештар ҷалб намуда истодааст. Бояд қайд кард, ки сохти муайяни маъноӣ, сохторӣ моделҳои маъноӣ бо мундариҷа танҳо дар намудҳои гуногун пур карда мешаванд.

Ҳамин тариқ қайд кардан ба маврид аст, ки якумин муҳаққиқон ва забоншиносон, дар бобати сохт ва моҳияти воҳидҳои фразеологӣ таҳқиқот бурдан рус мебошанд. Дар забоншиносии хорича бошад, аввалин шуда мутафаккири барҷаста Ш. Балли оид ба пайдоиш ва гурӯҳбандии воҳидҳои фразеологӣ сару қор дошт.

Аввалин шуда, фразеологизмҳои забони тоҷикӣ дар китоби забони адабии ҳозираи тоҷик қисми 1 зери таҳрири олими бузург Б. Ниёзмұхаммадов, 1973, ба назар назар мерасад.

Фразеология аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, *phrasis* - ифода ва *logos* таълимот мебошад. Маҷмуи ифодаву ибораҳои рехтаву устуворро дар забони тоҷикӣ фразеологизмҳо, ибораҳои рехта, воҳидҳои фразеологӣ меноманд. Дар байни ин истилоҳот истилоҳи воҳидҳои фразеологӣ нисбатан бисёртар истифода бурда мешавад.

Воҳидҳои фразеологӣ аз як ва ё ду ва ё зиёда аз он калимаҳо иборат буда, ба худ хос хусусиятҳои семантикии калимаҳои ҷудонашавандаро дорост. Аз ҷумла: «гули сари сабад» аз се калима (гул, сар, сабад) воҳиди фразеологӣ шуда метавонад. Бо вучуди ин як мафҳумро (шаҳси муътабар, азиз, болонишин, чизи, бехтарин) ифода мекунад. Рехтагию устувории ибораҳои фразеологӣ дар тағйирнаёбандагии сохту таркиб ва семантикии онҳо ифода меёбад. Дар умум, сохти дарунии ибораҳои фразеологӣ ивазнашаванда мебошанд. Воҳидҳои фразеологиро дар бисёр мавридҳо бо калимаҳои аз ҷиҳати маъно наздик иваз кардан имконнопазир аст. Масалан, иборати «гурги борондида» (шаҳси ҳаётдида ва таҷрибаи калондошта)-ро дар шакли «гурги барфдида» ё «рӯбоҳи борондида» тағйир додан ғайри имкон аст. Дар ин маврид на фақат семантикан яклухти воҳиди фразеологӣ аз байн меравад, балки он сохти таркибии худро ҳамчун арзиш қадри худро гум мекунад. Омилҳои дигари

устувории воҳидҳои фразеологӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҷузъҳои (калимаҳои) таркибии онҳо ба ҷойивазкунӣ мутобиқат намекунад, яъне бо инверсия рӯ ба рӯ намешаванд. Дар сурати тағйир ёфтани ҷузъҳои ибораҳои фразеологӣ аксар вақт тамоман сохтори худро гум карда, ба ифодаҳои бемаъноӣ дар забон вучуд надошта мубаддал меёбанд. Гоҳо дар натиҷаи тағйирёбии ҷузъҳои воҳидҳои фразеологӣ ба ибораҳои оддӣ синтаксисӣ (наҳвӣ) табдил меёбанд. Чунончи, ибораи «рости гап» воҳиди фразеологиро ташкил мекунад, аммо «гапи рост» ибораи оддӣ синтаксисиро ба вучуд меорад.

Аз нуқтаи назари семантики воҳиди фразеологӣ ба як калима рост меояд, аммо фразеологизмҳо баръакси калимаҳои оддӣ на фақат ашё, аломат, амал ва ҳолати онҳо, балки тобишҳои гуногуни эмоционалӣ-экспрессивиро низ дар бар мегиранд. Масалан, ибораҳои «қоҳҳои кӯҳнаро бод додан» (гапҳои кӯҳнаро ба хотир овардан), «Аз касе дил шустан» (умед накардан), «салман сақат» (чизи барзиёд) ва монанди инҳо барои ифодаи мафҳумҳои эҳсосоти ва эмотсионалии гуногуни шахси ғӯяндаро низ ифода карда метавонанд.

Аксарияти ибораҳои фразеологӣ барои образнок ва пуробуранг додани нутқи инсон хизмат мекунад. Масалан, ибораи «кафши касеро пеш гузоштан» (касеро гусел кардан, пеш кардан) ба яке аз урфиятҳои қадимаи халқи тоҷик (кафши шахси азиз, муътабарро вақти гусел ба пеш мондан) тааллуқ дорад. Инчунин ба монанди ин гуна ибораҳо «нони касеро нимта кардан» (мансаби касеро зада гирифтани), «сояи касеро аз девор тарошидан» (касеро ниҳоят бад дидан, нисбати касе нафрат пайдо кардан) барои тасвир намудани образҳои бадеӣ ва обуранг додани муошират истифода бурда мешаванд.

Ҳамин тариқ, воҳидҳои фразеологӣ ибораҳои рехтаву устувор буда, мундариҷаи яқлухту пуробурангро ифода мекунад. **Ду ва ё зиёда калимаҳои ба ҳам алоқаманд, ки семантикаи яқлухт доранд ва аксар вақт барои образнок ифода кардани нутқи инсон хизмат мекунад, ибораи фразеологӣ ё худ воҳиди фразеологӣ номида мешаванд.** Воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати семантикӣ ба 3 қисм тақсим мешаванд. Аз ҳама тааҷубовар дар он аст, ки ибораҳои рехтаву устувор ва пуробуранги воҳидҳои фразеологиро ибораҳои рехтаи фразеологӣ ташкил медиҳанд:

1. Ибораҳои рехтаи фразеологӣ. Ибораҳои рехтаи фразеологӣ воҳидҳои устувори тағйирнаёбандаи забон ба ҳисоб рафта, қисми аз ҳама пуробуранги воҳидҳои забони тоҷикиро ташкил мекунад. Семантикаи ибораҳои рехта аксар вақт бо маънои калимаҳои, ки онро ташкил мекунад, мувофиқат намекунад. Масалан, семантикаи ибораҳои «аз касе дил кандан» (хомӯш шудани оташи муҳаббати касе, фаромуш кардани касе), «ба чашми худ нигоҳ карда роҳ рафтан» (дуруст, ба пеши худ нигоҳ карда роҳ рафтан) аз калимаҳои таркибии онҳо барнамеояд.

Дар байни ибораҳои рехтаи фразеологӣ забони тоҷикӣ дараҷаи олиӣ фразеологизмро мушоҳида кардан мумкин аст. Онҳо соҳиби хусусиятҳои ба худ хосро доранд: пуробуранги ва таъсирбахши онҳо ба дигар забонҳо тарҷума намешаванд. Аз ҷумла: ибораҳои «димог сӯхтан» (хафа кардан), «дил бурдан» (дӯст доштан), «чашм дӯхтан» (бо диққат нигоҳ кардан), «ҷони ширин» (азиз), «оби дандон» навъи қанд) ва ба монанди инҳо бисёр мебошанд.

Фарқи идиома аз воҳидҳои фразеологӣ дар он зоҳир меёбад, ки ҷузъҳои таркиби ва сохти онҳо пурра ба маънои асли неву ба маънои маҷозӣ меоянд. Баръакс, дар ғӯҳи дигари воҳидҳои фразеологӣ ифодаҳои фразеологӣ ё худ фраземаҳо яке аз ҷузъҳои таркибӣ ҳатман ба маънои аслии худ меояд.

2. Ифодаи фразеологӣ - ифодаҳои фразеологӣ ҳам ба мисли идиомаҳо пуробуранг ва таъсирбахш мебошанд, аз ҷиҳати сохт онҳо ҳам рехтаву устуворанд, ба дигар забонҳо тамоман қариб тарҷума намешаванд. Масалан: «ғам хӯрдан», «афсӯс хӯрдан», «савганд хӯрдан», «чашми касеро тарсондан», «муштро гирех кардан» ва ба монанди инҳо.

Хусусияти фарқкунандаи ифодаҳои фразеологӣ дар он зоҳир меёбад, ки яке аз калимаҳои таркибии онҳо ҳатман ба маънои аслии худ бармеояд. Чунончи, калимаҳои «ғам», «афсӯс», «тарсондан» ва дигар ибораҳои қайдшуда ба маънои аслии худ омадаанд. Аз ин рӯ, ифодаҳои фразеологиро воҳидҳои устувори забонӣ номидан ба мақсад мувофиқ нест. Онҳо назар ба идиомаҳо ҳам аз ҷиҳати сохту таркиб ва ҳам аз ҷиҳати семантикӣ бештар ба тағйирот дучор мешаванд. Одатан, воҳидҳои фразеологӣ дар натиҷаи ба ҳам алоқаманд гардидани калимаҳо бо маъноҳои ниҳоят камистеъмоли худ ба вучуд меоянд. Масалан, калимаи «пухта» танҳо бо маънои худ (яъне хуб, соз, мувофиқ) ҳамчун муайянкунанда дар таркиби изофӣ ҷой гирифта, ифодаҳои фразеологӣ гуногунро ба вучуд меоварад. Масалан: «гапи пухта», «кори пухта» «одами пухта».

Гурӯҳи сеюм, аз ду гурӯҳи аввала аз ҷиҳати сохту таркиб ва ҳам аз ҷиҳати сермаъногии худ пурра фарқ мекунад.

3. **Ибораҳои тасвирии фразеологӣ.** Дар ибораҳои тасвирии фразеологӣ ашё, аломат, ҳолат ва амал дар шакли тасвир, яъне дар шакли калима зоҳир намеёбад, балки дар сурати ибораҳои алоҳида ифода меёбад. Ҳамаи ҷузъҳои таркибии ибораҳои тасвирий ба маъноии аслии худ, ба маъноии таҳтуллафзии худ истифода бурда шудаанд, аммо ибораҳои дорои ҷунин хусусиятҳои фарқкунандаи мебошанд, ки онҳо таркибан рехтаву устуворанд ва ҳар маротиба дар ҳамаи шаклу қолаби тайёр ба кор бурда мешаванд. Масалан, ибораҳои «Комитети марказӣ», «Совети вазирон», «Ходими хизматнишондодаи илм», «Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ», «ба гӯш расидан», «ба сахна гузоштан», «аз хуқуқ маҳрум кардан» ва мисли инҳо.

Ҳамин тарик. Ақидаҳои мухталиф оиди воҳидҳои фразеологӣ вобаста ба фаҳмиши мутахассисон нобаробар буда. Ҳар як шахс онҳоро ба дараҷаи тафаккури худ шарҳу тавзеҳ медиҳад. Дар мақолаи мазкур хулосаҳои илмӣ ин гуна забоншиносон ҷамъовари шуда мавриди таҳлил ва баррасии ҳамаҷонибаи забоншиносии муқоисавӣ қарор гирифтааст.

АДАБИЁТ:

1. Алиференко, Н.Ф. Фразеология и паремиология / Н.Ф.Алиференко, Н.Н. Семенов. – М.: Флинта, Наука, 2009. –344 с.
2. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 365 с.
3. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – Москва: изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 394 с.
4. Б. Ниёзмұхаммадов. Забони адабии ҳозираи тоҷик қисми 1, 1973 – 64 с.
5. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Лексикология и лексикография: Избр. Труды. – М.: Наука, 1986. – С. 242 - 243.
6. Виноградов, В.В. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 601с.
7. Дидковская, В.Г. Синтагматические свойства фразеологический сочетаний в русском языке / В.Г. Дидковская – Новгород: Изд-во НГУ, 1992. – 65 с.
8. Е. И. Диброва. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц: учебник для студ. вузов. В 2 ч. / [et al.]; ред. Е. И. Диброва. - М.: Академия, Ч. 1: Фонетика и орфоэпия. Графика и орфография. Лексикология. Фразеология. Лексикография. Морфемика. Словообразование, 2001. - 544 с.
9. Жуков, В.П. Русская Фразеология / В.П. Жуков, А.В.Жуков. –Москва: «Высшая Школа», 1986. – 408 с.
10. Мелерович, А.М. Фразеологизмы в русской речи / А.М. Мелерович, В.М. Мокиенко. – Москва: Астрель, 2001. –853с.
11. Назарян, А.Г. Фразеология современного французского языка / А.Г. Назарян. – М.: Наука, 1987. – 288 с.
12. Розенталь, Д.Э. Современный русский язык: учебное пособие для вузов / Д.Э. Розенталь. – М.: Рольф, Айрис-пресс, 2000. – 448 с.
13. Смирницкий, А.И. Лексикология современного английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Изд-во лит. на иностр.яз, 1956. – 260 с.
14. Смит, Л.П. Фразеология английского языка /Л.П. Смит. – М.: Учпедгиз, 1959. – 207 с.
15. Солодуб, Ю.П. Путешествие в мир фразеологии: учебное пособия / Ю.П. Солодуб. – Москва: Просвещение, 1981. – 64 с.
16. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект / В.Н. Телия. – Москва: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
17. Якимов, А.Е. Структурно-семантический анализ глагольно-субстантивных фразеологических единиц фразеосемантического поля "психическая деятельность":10.02.01 / дис. ... д-ра.филолог. наук: Якимов Александр Евгеньевич. – Иваново. 2004. – 215 с.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо, ибораҳои рехта, қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, идиомаҳо, ибораҳои устувор, сермаъноӣ, истилоҳот, таълимот, сохту таркиб, забоншиносон.

Алимардонов Акмалджон Шералиевич ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Вопрос о фразеологизмах давно считается спорным периодом в истории и до сих пор не решен до конца, поэтому выводы выдающихся учёных и лингвистов расходятся. Как известно, фразеологизмы на протяжении многих лет вызывают особый интерес у многих лингвистов, и этой теме посвящено множество статей и исследовательских работ. В ходе своей научной работы, мы

проследили за определением содержания и сущности фраз и пришли к выводу, что русские лингвисты интерпретируют определение фразеологизмов исходя из своих точки зрения. Фразеология происходит от греческого слова *phrasis* - выражение и учение о логосе. Набор устойчивых выражений и словосочетаний в таджикском языке называется фразеологизмом, наливными словосочетаниями, фразеологизмами. Среди этих терминов чаще используются термины фразеологических единиц.

Отличительной особенностью фразеологизмов является то, что одно из их составных слов обязательно обретает свое первоначальное значение. Например, слова «печаль», «сожаление», «запугивание» и т. д. стали что-то значить. Именно поэтому называть фразеологические выражения устойчивыми языковыми единицами нецелесообразно. Они более подвержены изменениям, чем идиомы, как структурно, так и семантически. Обычно фразеологизмы образуются в результате взаимосвязи слов с их крайне малоиспользуемыми значениями. Например, слово «приготовленный» используется только в собственном смысле (т.е. хороший, приятный, подходящий) как прилагательное в наречиях, создавая различные фразеологические выражения.

Например: «приготовленные слова», «приготовленные блюда», «приготовленные человеком».

Таким образом, разные мнения о фразеологических единицах неодинаковы в зависимости от понимания экспертов. Каждый человек интерпретирует их в соответствии со своим уровнем мышления. В этой статье обобщаются научные выводы таких лингвистов и дается всесторонний анализ и обсуждение сравнительного языкознания.

Ключевые слова: фразеологические единицы, пословицы и поговорки, научно – исследовательская работа, идиомы, устойчивые фразы, семантический, терминология, знания, состав, лингвисты.

Akmaljon Alimardonov Sheralievich
THEORETICAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL
UNITS IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

The issue of phraseological units has long been considered a controversial period in history and has not yet been fully resolved. The reason is that the conclusions of eminent thinkers and linguists are different. As it is known, phraseological units have been of special interest to many linguists over the years, and many articles and research works have been devoted to this topic. In the course of scientific work, we followed the definition of the content and essence of phrases and concluded that Russian linguists interpreted the definition of phraseological units based on their point of view. Phraseology comes from the Greek word *phrasis* - an expression and *logos* teaching. A set of stable expressions and phrases in the Tajik language is called phraseology, bulk phrases, phraseological units. Among these terms, the terms of phraseological units are more often used. A distinctive feature of phraseological units is that one of their compound words necessarily takes on its original meaning. For example, the words "sadness", "regret", "intimidation", etc. have come to mean something. That is why it is inappropriate to call phraseological expressions stable linguistic units. They are more susceptible to change than idioms, both structurally and semantically. Usually phraseological units are formed as a result of the relationship of words with their extremely little used meanings. For example, the word "cooked" is used only in its proper sense (good, pleasant, appropriate) as an adjective in adverbs, creating various phraseological expressions. For example: "cooked words", "cooked dishes", "cooked by man". Thus, different opinions about phraseological units are not the same depending on the understanding of experts. Each person interprets them in accordance with their level of thinking. This article summarizes the scientific findings of such linguists and provides a comprehensive analysis and discussion of comparative linguistics.

Key words: phraseological units, proverbs and sayings, stable phrases, research work, idioms, semantic, terminology, knowledge, composition, linguists.

Сведения об авторе: Алимардонов Акмалджон Шералиевич – Таджикский государственный университет коммерции ассистент кафедры английского языка и межкультурной коммуникации, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти1/2. тел: 900120315, E-mail: akmalalimardonov@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимардонов Акмалҷон Шералиевич - Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забони англисӣ ва робитаҳои байнифарҳангӣ 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ 1/2.Тел: 900120315 , E-mail: akmalalimardonov@mail.ru

Information about the author: Akmaljon Alimardonov Sheralievich- Tajik state university of commerce, assistant of English Language department and international communication 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti street1/2. phone: 900120315, E-mail: akmalalimardonov@mail.ru

20-СОЛАИ ОМУЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ,
ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И
МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАУК В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20TH ANNIVERSARY OF THE STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT
AND MATHEMATICAL SCIENCES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION

Т.Н. Зиёзода

САДАЮ НАВРӢЗ ҲАМЧУН ҶУЗЪҲОИ ТАҚВИМӢ ВА ИФОДАИ
ҚОНУНИЯТҲОИ МАВҶУДИЯТИ ЗАМИН

Яке аз масъалаҳои муҳими вобаста ба тақвим, ки дар фасли зимистон қариб ҳамагон ба он саруқор ва таваҷҷӯҳ дошта, дар ҳавзаи он зиндагӣ мекунад ва на танҳо оид ба онҳо ворида баҳсу мунозира мешаванд, идҳои Сада ва Наврӯз мебошанд, ки яке дар миёнаи фасли зимистон (29 январ) фаро мерасад ва дигаре - дар баробари ба анҷом расидани он (21 март). Қисми зиёди мардум ин идҳоро аз сидқи дил ва сазовор пешвоз мегиранд. Вале шумораи хеле ками инсонҳое низ ҳастанд, ки бо сабабҳои гуногун зехнашон баъзе иду чашнҳо, аз он ҷумла идҳои Сада ва Наврӯзро, ки имрӯз дар шароити истиқлолияти давлатии Тоҷикистон аз нав эҳё шудаанд, наонқадар қабул доранд, Ин қабил шахсон шояд таърихи чашнгирию моҳият ва сабабҳои ба миён омадани ин идҳоро хуб намендонанд, махсусан иди Садаро, ки дар рӯзи сипарӣ шудани нисфи фасли зимистон қайд карда мешавад. Дар ин замина бояд зикр кард ки пайдоиш ва мавҷудияти идҳои Сада ва Наврӯз ба иродаи инсон тамоман тобеъ набошанд ҳам, инсонҳо онҳоро ҳазорҳо сол қабл аз ин дарк ва қабул кардаанд. Сада ва Наврӯз ҳамчун ифодаи қонуниятҳои мавҷудияти Замин ба миён омадаанд ва барои инсонҳо дар муқобили ҳамдигар қарор дошта, яке дар образи манфӣ ва дигаре дар образи мусбӣ зухур ёфтааст, гарчанде ҳардуяшон ҳам дар баробари гардиши табиат ва дар натиҷаи ҳаракати Замин дар атрофи меҳвараш ва Офтоб дар мадори худ ба миён омада, ҳарду ҳам барои инсоният нафъовар мебошанд, зеро дар сарнавишти инсон чунин ҷою мақом доранд.

Оид ба масъалаи тақвим ва шакли намудҳои он олимону донишмандон дар тури асрҳои зиёд таҳқиқоти зиёд анҷом дода, дар ин ҷодаи илм саҳифаҳои нав ба нав кушода, ба аҳли илму дониш ва ҷомеаҳои худ манзур гардониданд. Дар ин мақола мо на бо онҳо ва на бо муҳаққиқони имрӯза муқола мекунем ва дар мавқеи интиқод ҳам қарор намегирем. Гап дар сари он меравад, ки мавзӯи мақолаи мо методологӣ буда, дар он натиҷаҳои таҳқиқоти пешин ва имрӯза доир ба масъалаи мавриди назар ҳамчун асоси бунёди исбот хизмат мекунад. Бинобар ин, мо ба дуруст ва ё нодуруст будани таркиби ин асоси бунёдӣ қарор надорем ва иқтибос ҳам намеорем, чунки ба ин ҳолат нест. Сабаби чунин муносибат дар он зухур меёбад, ки мо дар таҳқиқи тақвимҳо ва муайян намудани тафовут дар байни онҳо аз усули тасниф истифода мебарем ва бо ҳамин васила тафовути тақвимҳои табиатро аз дигар тақвимҳо муайян карда, барои ин аз дастовардҳои илмҳои гуногун, ва, пеш аз ҳама, илмҳои табиӣ риёзӣ ва ситорашиносӣ истифода мебарем, то ки мақсад ва вазифаҳои мақолаи мазкурро иҷро карда, ба хонандагони арҷманд манзур гардонем.

I

Дар таърихи башар иду чашнвораҳо хеле зиёд буда, ба тақвимҳои гуногун дохил шудаанд ва ҳар кадоми онҳо мақсаду маром ва рисолати худро доранд. Ба ҳамин хотир, метавон тақвимҳоро ба шаш гурӯҳ тақсим кард. Иду чашнҳоеро, ки ба тақвимҳои **гурӯҳи якум** дохил бояд кард, новобаста аз иродаи инсонҳо вучуд доранд ва дар тури миллионҳо сол ташаккул ёфтаанд. Ин гурӯҳи идҳоро инсонҳо кашф карда, дар ҳаёти худ мавриди истифода қарор додаанд, ба махсусиятҳои қонуниятҳои табиат вобаста буда. аз назари тақвим вақти фарорасиашон тағйирнопазир мебошанд, яъне инсонҳо қудрат надоранд ба онҳо тағйироти замонию маконӣ ворид созанд, фаро расидани чунин идҳоро ба вақти дигар мавқуф гузоранд, бекор кунанд ва ғайра, чунки онҳо ба табиату иқлим ва сохти ҷуғрофии Замину ҳаракати он дар атрофи меҳвари худ ва Офтоб ва омилҳои дигар вобаста буда, аз азал боз вучуд доранд. Нисбати мавҷудияти ин гурӯҳи идҳо ҷомеаи инсонӣ таъсир расонида наметавонад, зеро ба иродаи инсон вобаста нестанд. Ба тақвимҳои **гурӯҳи дуюм** иду чашнҳо дохиланд, ки дар зери таъсири бевоситаи ғайбӣ инсон дар иттиҳодияҳои гуногуни

одамон дар чомеа инсонӣ тавлид ёфта, дорой таърихи худ буда, бисёрии онҳо анъанотӣ, расму оинҳои миллӣ, чашнҳои таърихию фарҳангӣ буда ба зергурӯҳҳо тақсим мешаванд: тақвимҳои қадим, асрҳои миёна, асрҳои нав, асри навтарин ва муосир. Дар бисёр мавридҳо чунин иду чашнҳоро аз боло давлат таъсис дода, иҷроии онҳоро назорат мекунад, аз он ҷумла иду чашнҳои сиёсӣ ва идеологиро низ. Ба ин иду тақвим алоқаманд мебошанд иду чашнҳои тақвими **гурӯҳи сеюм** ки онҳо иду чашнҳои касбиро ифода карда, хоси шуғли гуногуни мурдумӣ мебошанд. Ба **гурӯҳи тақвимҳои чорум** метавон иду чашнҳои диниро ворид намуд. ки барои ҳамаи динҳои дар гузашта ва имрӯз вучуддошта муштарак набуда, балки хоси ҳар кадом дину мазҳаб ва эътиқодоти дигари динӣ буда, то дараҷае умумият ва аз ҳамдигар тафовут ҳам доранд. Иду чашнҳои тақвими **гурӯҳи тақвимҳои панҷум** мансубанд, дар натиҷаи муносибатҳои байнидавлатӣ ва байналмилалӣ ба миён омадаанд ва ҳамон замоне, ки ин муносибатҳо ба ҷаҳонҷӯбаи мутамаддини байнидавлатӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ дохил мегарданд. аз он ҷумла дар фаъолияти созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва минтақавии ҷаҳони муосир ҳам. Тавлиди ин гурӯҳи тақвими иду чашнвораҳо асосан ба асри ХХ рост омадааст ва дар ташаккули онҳо ду ҷанги ҷаҳонӣ, нақши давлатҳои бузурги зидди барангезандагонии ин ҷангҳо, шахсиятҳои бонуфузи сиёсии онҳо, махсусан то ва баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ нақши муҳим бозидаанд. Ба гурӯҳи **шашуми** тақвимҳо муқаррар гардондани рӯзҳои махсус барои қайд кардани фаъолияти бисёрҷабҳаи инсон дар чомеа, обрӯи эътибор ва ҳуқуқи озодиҳои инсон дар давлату чомеа, робитаи одамон дар зиндагиашон бо табиат ва олами зинда ҳам дохиланд. Чунин Рӯзҳо дар натиҷаи фаъолияти СММ, зерсохтори он аз қабилӣ ЮНЕСКО ва созмонҳои дигари байналмилалӣ гуманистӣ ба миён омада, баҳри боз ҳам баландтар кардани кадрӣ қимати инсон дар ҷаҳони имрӯза қорӣ карда шудаанд.

Зимнан зикр бояд кард, ки мо имкон надорем дар ин мақола ҳамаи шаш гурӯҳи иду чашнҳои ба гурӯҳҳои гуногуни тақвим таснифшударо дар бар гирифта, махсусияту тафовути онҳоро аз якдигар бо пуррагӣ муайян намоем. Балки дар мақола он омил муҳим аст, ки тақвими иду чашнҳоеро, ки мавҷудияти онҳо ба иродаи инсонҳо тобеъ набуда, аз қонуниятҳои табиӣ Замину Офтоб ва саёраҳои он тавлид ёфтаанд ва онҳоро инсонҳо дарк ва қабул кардаанд, аз иду чашнҳои панҷ гуруҳи дигар, ки ба фаъолият давлату чомеа ва иродаи инсон вобаста мебошанд, фарқ карда тавонанд. Натиҷаи мусбат аз ин амал он хоҳад буд, ки ба тақвимҳо хурофот нахоҳад роҳ ёфт.

II

Дар ин қисмати мақола сухан дар бораи на ҳамаи иду чашнҳо меравад, балки дар бораи ду иде, ки мо онҳоро бо он сабаб ба гурӯҳи якуми тақвимҳо ворид намудем, дар пайдоиши худ ҳеҷ гоҳ ба иродаи инсонҳо вобаста набуданд ва то абад дар ҳамин мақом мондан мегиранд –дар дазар дошта шудаанд идҳои Сада ва Наврӯз. Вале идҳои тақвими ин гурӯҳ хеле зиёданд, ки ба онҳо аз ҷумла идҳои дигари фаслию табиӣ, ки аслан предмети омӯзиши илми ситорашиносӣ мебошанд, яъне саёраҳои системаи офтобӣ дар робитаи онҳо ба Замин, дар навбати аввал, дохиланд. Вале бо сабабҳои аз мо новобаста лозим донистем, ки ба баъзе масъалаҳои ба ин гуфтаҳо алоқаманд низ ба таври мухтасар дахл намоем. Сабаб он аст, ки қисме аз онҳо дар чомеаи имрӯзаи Тоҷикистон вирди забони баъзе аз ҳамватанони мо гардидаанд, пеш аз ҳама, нисбати ақидае, ки мувофиқи он гӯё идҳои Садаю Наврӯз ва баъзе идҳои дигар мансуби таълимоти Зардушт ва дини зардуштия будаанд ва бо ҳамин сабаб набояд ба миллати тоҷик таҳмил карда шаванд. Ба ин андеша мо қуллан розӣ шуда наметавонем, чунки он пояи устувори илмӣ надорад ва соҳибони ин андеша шояд аз илмҳои табиатшиносии астрономия ва ҷуғрофия ниҳоят кам оғаҳӣ дошта бошанд ва ба ин нигоҳ накарда, даст ба авомфиребӣ мезананд ва нисбати ин идҳо ба зеҳни қисме аз мардуми кишвар нобоварӣ ворид намуда, ба ҳамин васили барқасдона ҳам набошад, онҳоро аз унсурҳои муҳими фарҳанги миллиамон маҳрум месозанд.

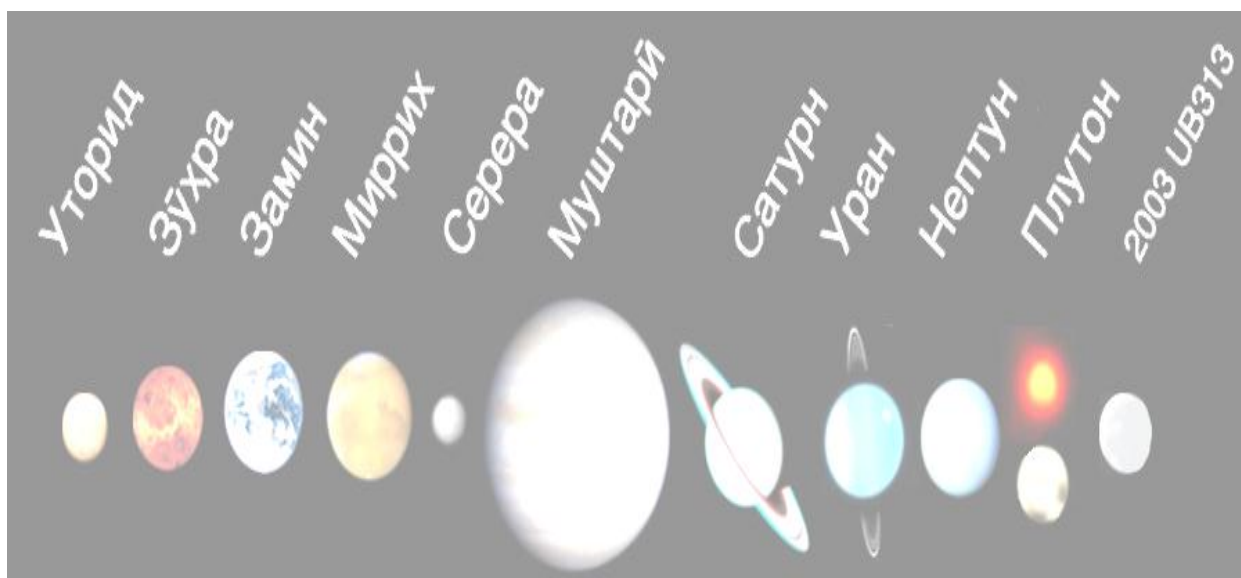
Сайёраҳои низоми офтобӣ дар мадор

Дар доираи қонуниятҳое, ки дар робита ба Замин дар системаи Офтобӣ вучуд доранд, чӣ сирри илмие ниҳон аст, ки ягон зарра ба инсону иродаи ӯ вобастагӣ надорад? Сирри асосӣ дар се илми бо ҳамдигар дар алоқамандии зич қарордошта ниҳон аст, ки аллакай ёдоварӣ шуданд. Дар ин асос кушодани рисолати идҳое, ки онҳоро идҳои пайдоиши табиидошта ҳам номидан равоост, имкон медиҳад шубҳаи мардум дар бораи моҳияти зидди дини ислом доштани идҳои Садаю Наврӯз ва идҳои дигари аз фаслҳои сол дарак меодагӣ, ки дар таърих ва фарҳанги тоҷикон ҷой ва мақоми баланд доранд, аз байн бардошта шаванд. Аз ин рӯ, исботи ин масъалаи илмиро на аз андешаҳои гуногун, ки асос ва исботи илмӣ надоранд, балки аз илмҳои номбурда ва қонуниятҳои табиӣ чуғрофии Замин ва системаи офтобӣ ҷустан лозим аст. Дар ин замина бояд гуфт, ки омилҳои марказии ин қонуниятҳо ҳаракат дар системаи офтобӣ дар асоси қонуни ҷозибҳои ҷаҳонӣ мебошад. Дар баробари ин, ёдовар бояд шуд, ки дар ин ҳаракат қонунҳои давлату ҷомеа ягон нақшро иҷро намеkunанд дар ин асос, ки онҳо қабл аз пайдоиши ҷомеаи инсонӣ ҳам вучуд доштанд ва то замоне боқӣ мемонанд, ки Замин ҳамчун яке аз сайёраҳои низоми Офтобӣ вучуд дорад ва мавҷудияти Замин ба мавҷудияти Офтоб вобаста аст.

Ш

Системаи офтобӣ иборат аст аз Офтобу 9 сайёра – Уторид, Зухра, Замин, Серера, Муштарӣ, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон, ҳамсафари Замин - Моҳтоб, инчунин 4 сайёраи хурд. Дар байни онҳо танҳо Замин барои мавҷудияти ҳайвоноту наботот ва зиндагии инсон шароити мусоид вучуд дорад, вале ин шароит дар баробари омилҳои зиёди дигар, аз он ҷумла дорои тамоил будани Замин нисбати меҳвари худ ва дар ҳамин мавқеъ шӯълапошии Офтоб ба Замин ва махсусиятҳои дигари ба Офтоб алоқаманд вобаста аст. Сайёраҳои системаи офтобӣ ҳар кадом, аз он ҷумла Замину Моҳ дар вобастагӣ ба ҳаракати Офтоб дар мадори худ ҳаракат мекунанд.

Халқи тоҷик дар замони нашъунамои тамаддуни Сомониён ва муддате чанд баъд аз парокандашавии он ҳам олимони бузург дошт. аз он ҷумла дар илмҳои риёзӣ, ситорашиносӣ ва чуғрофия ва дар ташаккули тафаккури фарҳангии халқи тоҷик саҳми бузург гузоштаанд. Чанд нафари онҳоро ном мебарем ва, ҳамин тариқ, нисбати онҳо эҳтироми бепоёни хешро изҳор менамоем.

Сайёраҳои системаи офтобӣ (мувофиқи махвораи тоҷикӣ дар Интернет)

Абурайҳони Берунӣ (973-1048) зодаи шаҳрчаи Кати Хоразм дар давлати Сомониён. Олими бузургӣ ҳамадон Абурайҳони Берунӣ дар баробари дигар асарҳо 45 рисолаи худро ба илми ситорашиносӣ бахшидааст. Ҳамчун муқаддима ба илми ситорашиносӣ «Китоб оид ба омӯзиши ибтидоии илми ситорашиносӣ» буда, онро наздики соли 1029 таълиф намудааст ва он то замони мо бо ду забон омада расидааст – арабӣ ва форсӣ. Дар китоб 530 саволу ҷавоб гирд оварда шудааст, аз он ҷумла оид ба ҳандаса, ҳисоб, ситорашиносӣ, ҷуғрофия, солшуморӣ ва астрология низ.

Системаи офтобӣ: 8 сайёраи калон, 1 сайёраи хурд ва 4 сайёраи хеле хурд.

Рисолаи асосии Абурайҳони Берунӣ оид ба ситорашиносӣ «Қонуни Масъудӣ доир ба ситорашиносӣ ва ситораҳо» мебошад. Олими ҳамадон ба асарҳои ситорашиносони пешин шиносӣ пайдо намуда, оид ба масъалаҳои мавриди назар, андешаҳои илмии нав баён месозад. ӯ эҳтимолияти ҳаракати Замиро дар атрофи Офтоб баррасӣ карда, дақиқан пайдоиши якхела доштани оташи офтоб ва ситораҳоро дар муқоиса бо ҷисмҳои торик – сайёраҳо, ҳаракаткунанда будани ситораҳо ва ҳаҷми онҳоро нисбати Замин баён сохта, ҷозибаро ба воситаи асбоби мураббаи деворӣ радиусааш 7,5 дараҷа ва ҳатояш то 2 воҳид дақиқ иҷро кардааст. Дар баробари ин, ӯ кунҷи тамоилро нисбати экватор муайян намуда, радиуси Замиро ҳисоб карда истода, тағйири ранги Моҳро ҳагоми гирифта шудан ва ранги доираи Офтобро ҳангоми гирифта шудани Офтоб тасвир намудааст.

Абурайхони Берунӣ

Насриддини Тусӣ

Муҳаммад Алфаргонӣ

Насриддини ибни Муҳаммади Тусӣ (1201-1274) зодаи шаҳри Туси Эрон, риёзишинос, ситорашинос ва донишманди соҳаи кинематика мебошад. Насриддини ибни Муҳаммади Тусӣ ба сохтани расадхонаи калонтарин дар ҷаҳони ҳамонвақта дар Марғиёни воқеъ дар наздикии Табриз муваффақ мешавад. Ин вақт дар Эрон Хулағуи муғул ҳукмронӣ мекард ва ба Муҳаммади Тусӣ барои сохтани ин расадхона кори осон набуд. Бинобар ин, ба ӯ лозим омад, ки зарурати ин корро ба воситаи таҷрибае исбот намояд. Шоҳ аз натиҷаҳои ин таҷриба хуб фаҳмид, ки фаъолияти олимони дар расадхона барои амнияти давлат чӣ аҳамият доштааст. Бо кӯмаки шоҳ расадхона аз асбобҳои гуногуни зиёд мучаҳҳаз гардонида мешавад. Дар баробари ин, бо амри Хулағу олимоне, ки ба сарбозони шоҳ асир меафтоданд, ҳаргуна рисолаю асарҳо ва асбобҳои ситорашиносӣ меафтиданд, ба ихтиёри Насриддини Тусӣ фиристода мешуданд. Ҳамин тариқ, расадхонаи Насриддини Тусӣ дар Марғиён хеле хуб мучаҳҳаз мегардад ва дере нагузашта натиҷаҳои баланди таҳқиқотҳои ситорашиносонии ин расадхона дар мамлакатҳои зиёди Шарқ паҳн мешаванд ва мавриди истифода қарор мегиранд.

Мушоҳидаҳои 12-солаи ситорашиносон дар расадхона аз соли 1259 то соли 1271 ҳамчун натиҷаҳои ҷамъбасти дар рисолаи «Чадвалҳои Илхон» инъикос мегарданд. Дар ҳамин чадвал барои ҳисобу китоби мадори Офтобу сайёраҳо, феҳристи номгӯи ситораҳо, инчунин чадвалҳои аввалини шашрақамаи синусҳо ва тангенсҳо бо фосилаи 11 инъикос гардонида шуданд. Дар асоси мушоҳидаҳои ситораҳо Насриддини Тусӣ ба таври дақиқ бузургии воридшавӣ ба баробарии шабу рӯзро (51,40) муайян намуд.

Насриддини Тусӣ асосгузори боз як расадхонаи дигар дар Радекан ё худ Радкан ном деҳаи воқеъ дар масофаи 80-километра то Машҳад низ мебошад. Санаи бунёди ин расадхона ба мо маълум нест. Дар баробари таҳқиқот дар расадхонаҳои номбурда Насриддини Тусӣ аз худ чанд рисолаи дигар оид ба илми ситорашиносӣ низ боқӣ гузоштааст, аз он ҷумла таснифи «Алмагести» Клавдий Птоломей, «ҷавҳари маърифати ситорашиносии фазои осмон», «Ҳотираҳо дар бораи ситорашиносӣ» ва «Рисолаи Муиния оид ба ситорашиносӣ» ва инчунин чанд асарро оид ба кинематикаи ҷисмҳои осмониро низ таълиф менамояд.

Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад Алфаргонӣ (тахминан дар солҳои 798 – 861 умр ба сар бурдааст) яке аз олимони бузурги асримиёнагии риёзишинос, ситорашинос ва ҷуғрофияшиноси тоҷики асри IX, зодаи водии Фарғонаи давлати ташаққулбанди Сомониён дар Мовароуннахру Хуросон ва Эрон мебошад. Дар Аврупои Ғарбӣ ӯ бо номи латинишудаи Alfraganus маълуму машҳур буд.

Маълум аст, ки Муҳаммад Алфаргонӣ дар синни бакамолрасида дар Бағдод умр ба сар бурда, дар «Хонаи Хирад» (Академияи Маъмун), ки онро халифа Маъмун бунёд карда буд, фаъолияти илмию мударрисӣ доштааст. Дар «Хонаи Хирад» ҳамчун ба Академия барои кор ва фаъолияти омӯзгорӣ арбобони номдори илм ва фарҳанг аз мамлакат ва берун аз он даъват карда мешуданд, ки дар қатори онҳо Муҳаммад

Алфарғонӣ низ буд. Дар Бағдод ду расадхона мавҷуд буд ва онҳо бо асбобҳои зарурии пешқадами замон мучаҳҳаз буданд. Чунин шароит имкон медод, ки гурӯҳи ситорашиносии номдор Яҳё ибни Мансур, Алмарварудӣ, Ҳаббаш Алхасиб ва Аҳмад Алфарғонӣ дар «Хонаи Хирад» зери роҳбари риёзишиносу ситорашиносии номдор Абурайҳони Берунӣ ба таҳқиқоти илмӣ ва таълим машғул шудан даъват карда шаванд. Онҳо дар солҳои тулонӣ корҳои зиёди илмиро анҷом доданд, аз он ҷумла ҳисоб кардани бузургии меридиани Замин, давродаври Замин, таҳия намудани феҳристи номгӯи ситораҳо дар осмон, ки мадорҳои дақиқ доштанд ва ҳазорҳо ҷисмҳои дигари осмониро низ. Дар ин кор саҳми олими тоҷик Муҳаммад Алфарғонӣ хеле бузург буд.

Муҳаммад Алфарғонӣ шакли Заминро аз назари илмӣ ҳамчун кура исбот кард. Аз назари имкониятҳои илми риёзӣ истифода бурда, мавҷудияти рӯзи аз ҳама дарозтарини сол (22 июн) ва рӯзи аз ҳама кӯтохтарини сол (23 декабр)-ро муайян намуд. Исбот кард, ки Офтоб доғ дорад ва гирифтани офтобро, ки соли 832 сурат гирифта буд, пешгӯӣ кардааст.

Ба Муҳаммад Алфарғонӣ асару рисолаҳои аввалин оид ба ситорашиносии бо забонҳои форсӣ ва арабӣ тааллуқ доранд, аз он ҷумла: «Китоб дар бораи ҳаракат дар осмон ва маҷмӯи илмҳо дар бораи ситораҳо», Тафсири «Алмагеста», ки рисолаи ситорашиносии машҳури шаҳри Искандария Птоломей мебошад, рисолаи «Маҷмӯи илмҳо дар бораи ситораҳо». «Китоб дар бораи оғози илми ситорашиносии». «Муқаддимаи ҷуғрофия», «Номҳои мамлакатҳо ва шаҳрҳо ва шароити иқлими онҳо», «Китоб дар бораи сабабҳои дар фазои осмон».

Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мусо Алхоразмӣ (783 - 850) риёзишинос, ситорашинос, ҷуғрофияшинос ва таърихнигор буд. Муҳаммад Алхоразмӣ ҳамчун риёзишиносии беҳамто дар тамоми асрҳои миёна ва то замони мо шинохта шудааст. Асари машҳури Муҳаммад Алхоразмӣ «Китоб муҳтасаб алҷабр валмуқабала» буда, муаллифи онро машҳури ҷаҳон гардондааст. Дар баробари ин, Муҳаммад Алхоразмӣ асосгузори илми алгебра буда, номаш дар илм ҳамчун Алгоритм низ машҳур аст, назарияи риёзии Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мусо Алхоразмӣ дар технологияи компютерӣ низ ҳамчун мафҳум бо номи «алгоритм» маариди истифода қарор дорад. Вале Муҳаммад Алхоразмӣ муаллифи як қатор асарҳои пурқиммат оид ба ситорашиносии низ мебошад. Дар онҳо олими ҳамадон дар бораи таквимҳо, ҳисобҳо оид ба ҷойгиршавии сайёраҳо дар коинот, ҳисобу китоб оид ба гирифта шудани Моҳтобу Офтоб, ҷадвалҳои (зиҷҳои) зиёди мазмуну мундариҷаашон гуногун инъикос гардидаанд. Ба ӯ муяссар мегардад, ки мавқеи воқеии ҷойгиршавии Офтобу Моҳтоб ва сайёраҳо муайян намояд. Ҷадвалҳои ситорашиносии Муҳаммад Алхоразмӣ ба ақсарияти забонҳои аврупоӣ ва бо забони чинӣ баргардон карда шудаанд.

Дар соҳаи ҷуғрофия Муҳаммад Алхоразмӣ «Китоби сурати замин» ном рисолае навишта, дар он баъзе ақидаҳои Птоломейро аз нав ва боз ҳам дақиқтар баён кардааст. Дар ин рисолаи худ Алхоразмӣ ҷаҳонро тасвир карда, харитаю рӯйхати нуктаҳои муҳимтарини маҳалҳо низ ба қалам медиҳад. Сарфи назар аз он ки харитаҳои Муҳаммад Алхоразмӣ нисбат ба харитаҳои ситорашиносии Юнони Қадим дақиқтар буданд, асарҳои ӯ ҷуғрофияи Птоломейро, ки дар Аврупо мавриди истифода қарор гирифта буданд, иваз накарданд. Кашфиёти худро истифода бурда, Муҳаммад Алхоразмӣ натиҷаҳои таҳқиқотҳои Птоломейро оид ба ҷуғрофия, ситорашиносии ва астрология васеъ намуд.

Дар ташаккули тафаккури фарҳангии халқи тоҷик дар асрҳои миёна фарзандони бузурги ин миллат, ки чанд нафари онҳо ёдовар шудем, номашон дар саҳифаҳои таърих бо хати заррин навишта шудааст ва хизмати онҳо дар рушди илмҳои риёзӣ, ҷуғрофия ва ситорашиносии намуна буда, дар замони истиқлолияти давлатии Тоҷикистон баргаштани миллат ба омӯзиши ин мероси бузурги фарҳангии ниёгон аҳамияти бештар пайдо кардааст.

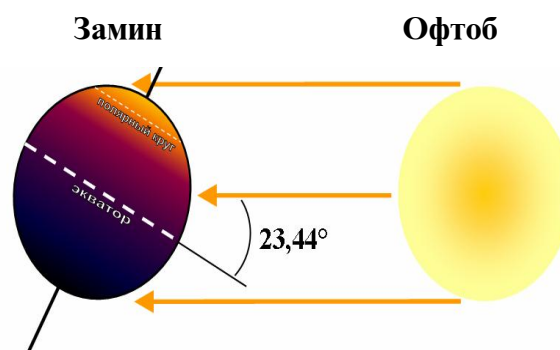
IV

Ҳангоме ки ба кураи Замин дар Глобус назар меандозӣ, фаҳмидан душвор нест, ки Замин ба як паҳлу каме тамоил дорад ва он дар ҳаракат буда, имкон намедиҳад, ки

шӯълаи Офтоб дар ҳолати кунчи 90° якхела ба Замин рафта бирасад. Ин тамоил нисбати меҳвари Замин ҳамагӣ $23,44^\circ$ дараҷаро ташкил менамояд. Бояд гуфт, ки ин тамоил яке аз қонуниятҳои муҳими мавҷудияти Заминро тавлид сохтааст: дар Замин ба миён омадани фаслҳои сол.

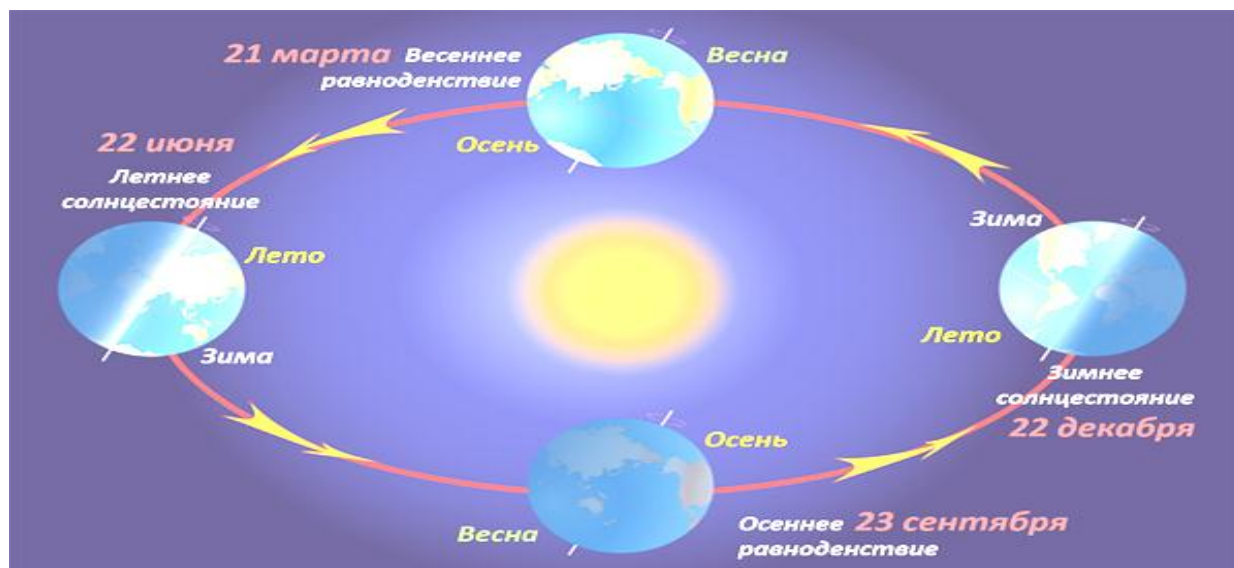

Замин дар мадор дар чор фасл

Тамоил $23,44^\circ$ нисбати меҳвар

Гардиши Офтоб дар мадори худ дар як сол як маротиба сурат мегирад ва гардиши Офтоб дар ин муддат аз чор марҳила (фаза) иборат буда, ҳаракат аз тарафи дасти рост ба тарафи дасти чап дар мадор ё худ дар доира сурат мегирад - аз 21 март – моҳи Наврӯз оғоз ёфта, баъди тай кардани чор фасл аз нав ба 21 март омада мерасад ва Офтоб ҳаракати худро дар ҳамин доира идома медиҳад ва Замин низ - дар атрофи меҳвари худ ва атрофи Офтоб. Ва ин даврзании онҳо беинтиҳо мебошад. Дар даврзании яқсолаи Замину Офтоб дар мадори худашон ду маротиба шабу рӯз бо ҳам баробар мешаванд (21 март – баҳорӣ ва 23 сентябр-тирамоҳӣ), якмаротибагӣ рӯзи дарозтарини Офтоб (22 июн) ва шаби кӯтоҳтарини Замин (22 декабр) ба миён меоянд. Ҳамин тавр аст гардиши Офтоб дар тули сол. Замин бошад, дар ҳамин муддат атрофи Офтобро дар 365 рӯз 6 соат тай мекунад.

Гардиши Замин дар атрофи Офтоб дар фаслҳои сол

Вале тавре мо тасавур мекунем, ки фаслҳои сол бояд дар тамоми параллелҳо, чӣ аз хати экватор то Қутби Шимолӣ ва чӣ аз хати экватор то Қутби Ҷанубӣ як хел бошад, дар амал ин тавр нест. Ин ҳолат ба якчанд омили муҳим вобастагӣ дорад. Аввалан, Замин курашакл буда, бо ҳамин сабаб Офтоб ба ҳама ҷояш зери кунчи якхела ва як хел шуъла наметошад; дуюм, Замин дар атрофи Офтоб давр мезанад ва мадори худро дорад, сеюм Замин нисбати меҳвари худ дар тамоил қарор дорад; чорум, Офтоб дар фаслҳои гуногуни сол ба Замин дар зери кунчи гуногун шуъла метошад: кам ва ё зиёд; панҷум, дар натиҷа дар фаслҳои сол низ гармӣ ва ё хунукӣ дар тамоми кураи Замин як

хел буда наметавонад; шашум, гардиши Офтоб дар мадори худ дар тули як сол ба нуктаи баландтарин ва нуктаи пасттарини худ рафта расида, ҳаракати худро дар атрофи худ нисбати Замин ва сайёраҳои дигари системаи офтобӣ идома медиҳад. Қонуниятҳои дигари ҳаракат низ дар системаи офтобӣ вучуд доранд.

(давом дорад)

Калидвожаҳо: Сада, Наврӯз, Замин, Офтоб, Уторид, Зухра, Замин, Миррих, Серена, Муштарӣ, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон. тақвим, тақвими юлианӣ, тақвими григорианӣ, тақвими табиат, глобус, экватор, параллелҳо, меридианҳо, иқлим, Арктика, Антарктика, Шаби арктикӣ, Шаби антарктикӣ, Қутби Шимолӣ, Қутби Ҷанубӣ.

Адабиёт ва манбаъҳо:

1. Абаев В. И. Скифский быт и реформа Зороастра // Archiv orientální. 1956. Vol. 24
2. Астрономия: Учеб. для 11 кл. общеобразоват. учреждений/ Е. П. Левитан. - 9-е изд.-М.: Просвещение, 2004. -224 с.
3. Бикерман Э. Хронология древнего мира: Ближний Восток и античность = Chronology of the Ancient World. -М.: Наука, 1975. -36 с.
4. Баренбаум А. А. Галактика, Солнечная система, Земля. Соподчиненные процессы и эволюция //М.: ГЕОС. -2002.
5. Белые пятна Солнечной системы/ Волков А. В. -М.: Ниола-Пресс, 2008. -319 с.
6. Бируни Абу Рейхан. Книга вразумления начаткам науки о звёздах. -Ташкент : Фан, 1975.
7. Бируни Абу Рейхан. Математические и астрономические трактаты. -Ташкент: Фан, 1987.
8. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988.
9. Володомонов Н. В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. -Изд. 2. -М.: Наука, 1987. — 80 с.
10. Времена года / Кононович Э. В. //Восьмеричный путь -Германцы [Электронный ресурс]. - 2006. -С. 18. -(Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов ; 2004-2017, т. 6.
11. Времена года / Михайлов Л. А., Ремизов Г. А. // Вешин - Газли. -М. : Советская энциклопедия, 1971. -С. 429-430. / гл. ред. А. М. Прохоров ; 1969—1978, т. 5).
12. Времена года (виммелбух). –М.: Изд-во «Твоя книга», 2016.
13. География. 6 кл.: атлас. -3-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, ДИК, 2011. – 32 с.
14. Емельянов В. В. Вавилоно-ассирийский календарь в его отношении к Ниппурскому //Ниппурский календарь и ранняя история Зодиака. -СПб.: Петербургское востоковедение, 1999.
15. Еремеева А.И. Астрономическая картина мира и её творцы. -М.: Наука, 1984.
16. Звездный каталог ал-Бируни с приложением каталогов Хайама и ат-Туси. // Историко-астрономические исследования. Вып. VIII. 1962. С.83-192.
17. Лелеков Л. А. Авеста в современной науке. 2-е изд. -М., 1992
18. Михеев В. А. Классификация климатов // Климатология и метеорология. -Ульяновск: Ульяновский государственный технический университет, 2009. -114 с.
19. Михайлов А.А. Земля и её вращение. -М.: Наука, 1984.
20. Каландарова М. С. Индия. Зороастрийцы - исчезающая община. // Азия и Африка сегодня. -М.: Отделение историко-филологических наук РАН, 2012. -№ 7. -ISSN 0321-5075. Архивировано 31 октября 2012 года.
21. Климишин И. А. Юлианский календарь // Календарь и хронология.-Изд. 3. -М.: Наука, 1990. -С. 287 -300. -478 с. .
22. Календарь и хронология. -2-е изд.-М.: Наука, 1985.-320 с.
23. Климишин И. А. Календарь и хронология. -Изд. 3. -М.: Наука, 1990. -478 с.
24. Куликов С. Нить времён. Малая энциклопедия календаря с заметками на полях газет. -М.: Наука, 1991. -288 с.
25. Начальный курс географии: Учеб. для 6 кл. общеобразоват. учреждений / Т.П. Герасимова, Н.П. Неклюкова. –10-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2010. – 176 с.
26. Паннекук А. История астрономии = A history of astronomy. — М.: Наука, 1966. -589 с.
27. Рак И. В. Мифы Древнего и раннесредневекового Ирана (зороастризм). -СПб. - М.: «Журнал „Нева“»- «Летний Сад», 1998.-560 с.

28. Селешников С. И. Римский календарь и его юлианская реформа // История календаря и хронология. -М.: Наука, 1970. -С. 57-63. -224 с.
29. Селешников С. И. История календаря и хронология. -М.: Наука, 1970. - 224 с.
30. Gnoli Gh. Zoroaster's time and homeland: a study of the origins of Mazdeism and related problems. Naples, 1980.
31. Gnoli Gh. Zoroaster in history. N. Y., 2000;
32. Энциклопедия для детей. Том 8. Астрономия . -Аванта, 2004.-688 с.
33. Климишин И. А. Юлианский календарь // Календарь и хронология. -Изд. 3.- М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1990. -С. 287.
34. Городецкий М. Л. К вопросу о точности григорианского календаря и лунного цикла // Историко-астрономические исследования, Вып. XXXV. -М.: Физматлит, 2010. -С. 289-293. Эзоҳот. Аз моҳвораҳои Интернет низ васеъ истифода бурда шудааст.

Т.Н.Зиёзода

САДА И НАВРУЗ КАК ЧАСТЬ КАЛЕНДАРЯ И ВЫРАЖЕНИЕ ЗАКОНА СУЩЕСТВОВАНИЯ ЗЕМЛИ

В статье затрагивается тема, касающаяся двум типам календаря: календарю природы, независимого от воли и деятельности людей и календарям, которые зависят от воли и деятельности людей. Первый календарь возник из самой природы земли под воздействием движения Солнца и все остальные календари возникли благодаря деятельностью человека в государстве и обществе.

Ключевые слова: Сада, Навруз, Земля, Луна, Меркурий, Марс, Сатурн, Ферера, Юпитер, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон, календарь, природный календарь, глобус, экватор, параллели, меридианы, климат, Арктика, Антарктика, ночная арктика, ночная антарктика, Северный Полюс, Южный Полюс.

T.N. Ziyozoda

SADA AND NAVRUZ AS PART OF THE CALENDAR AND EXPRESSION THE LAW OF EXISTENCE OF THE EARTH

The article touches a topic related to two types of calendar: the calendar of nature, independent of the will and activities of people, and the calendar, which depends on the will and activities of people. The first calendar arose from the nature of the earth itself under the influence of the movement of the Sun, and all other calendars arose due to human activity in the state and society.

Keywords: Sada, Nouruz, Earth, Moon, Mercury, Mars, Saturn, Ferrera, Jupiter, Saturn, Uranus, Neptune, Pluto, Calendar, Nature Calendar, Nature, Globe, Equator, Parallels, Meridians, Climate, Arctic, Antarctica, Arctic night, Antarctic night, North pole, South Pole

Маълумот дар бораи муаллиф. Т.Н.Зиёзода - доктори илмҳои педагогӣ, дотсент, ходими пешбари Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ. Телефон: 918-61-29-94, tavarali_ziyozoda42@mail.ru

Сведения об авторе. Т.Н.Зиёзода – доктор педагогических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института развития образования им. Абдурахмана Джамии АОТ. Телефон: 918-61-29-94, tavarali_ziyozoda42@mail.ru

About the author. T.N. Ziyozoda - Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher at the Institute for the Development of Education of the AOT. Phone: 918-61-29-94, tavarali_ziyozoda42@mail.ru

Б. МАЧИДОВА
Б. САТТОРОВ

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ВА КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР СИСТЕМАИ ТАЪЛИМИ МАХСУС

«Таҳким бахшидани иқтисоди илмии кишвар, ҷорӣ кардани ихтироот дар истеҳсолот, устувор гардонидани пояҳои моддӣ ва техникаи муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷалби боз ҳам васеи истеъдодҳои ҷавон ба омӯзиши технологияҳои муосир ва корҳои эҷодӣ ва техникаи вазифаи муҳимтарини соҳаҳои илму маориф мебошад. Аз ин рӯ, мо ба соҳаҳои илму маориф эътибори аввалиндараҷа дода, ислоҳотро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бомаром идома медиҳем ва мушкилотро мавҷударо давра ба давра бартараф месозем» [6].

Дар ҳар як ҷомеа ва фарҳанг фазои таълимӣ мавҷуд аст, ки анъанаҳо ва равишҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокро оид ба таълими кӯдакони синну соли гуногун дар оила ва шароити таълимӣ дар бар мегирад.

Норасоии рушд боиси "тарки" кӯдак аз ин фазои таълими иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мегардад. Намояндаи болиғи фарҳанг наметавонад ва наметавонад, ки ҷӣ гуна ба кӯдаки маъюби рушд расонидани он таҷрибаи иҷтимоӣ, ки ҳар як кӯдаки маъмулан рушдбанда бидуни шароити махсус, воситаҳо, усулҳо ва роҳҳои хоси омӯзиш ба даст меорад. Дар робита бо кӯдакони дорои нуқсонҳои рушд, усулҳои қабулшудаи ҳалли масъалаҳои анъанавӣ, рушд ва таълимӣ дар ҳар як марҳилаи синну сол аз қор мемонанд ё ноқофии мувофиқ ба назар мерасанд. Норасоии иҷтимоии чунин кӯдакони мустақиман на ба ихтилоли аввалия, балки ба "ихтилофи иҷтимоӣ" алоқаманд аст, ки онро тавассути таълими махсус ташкил ва махсус ташкилшуда, ки "ҳалли мушкилот", усулҳо ва воситаҳои махсуси ҳалли он масъалаҳои рушд ва тарбиявиро пешбинӣ мекунад, бартараф кардан мумкин аст. Меъёрҳо бо роҳҳои анъанавӣ ба даст оварда мешаванд. Табиист, ки таҳияи василаҳои таълимӣ барои кӯдакони дорои нуқсонҳои рушд ҳамеша самти чудонашавандаи таҳқиқот дар педагогикаи махсуси ватанӣ ва хориҷӣ ҳисобида мешуд [1, с. 270-272].

Солҳои охир дар кишвари мо маҷмуаҳои махсуси таълимии компютери мувофиқ сохта шудаанд, ки ба калонсолон ва кӯдакони дорои зехни муқаррарӣ рағбона карда шудаанд. Дар тӯли муддати тӯлонӣ ва бомуваффақият системаҳои компютерӣ барои ташхиси психологӣ чанбаҳои фардии психикаи шахс, ҳам дар амалияи клиникӣ ва ҳам психологӣ истифода мешуданд. Дар ҷаҳони муосир компютер аллақай ба як атрибути комилан зарурии мавҷудияти инсон, як ҷузъи муҳити фарҳангӣ табдил ёфтааст. Бисёр намудҳои фаъолияти инсонро бе он тасаввур кардан мумкин нест. Аз ин рӯ, истифодаи компютер ҳамчун як дастоварди барҷастаи ақли инсон дар соҳаи таълим ва рушд комилан табиӣ менамояд.

О.И.Кукушкина қайд мекунад, ки вобаста ба афзоиши талабот ба ҷустуҷӯи василаҳои нави сафедтари самарабахши психодиагностика ва ислоҳ, масъалаи асосноккунии назариявии истифодаи компютерҳо дар дефектология хеле шадид аст. Компютер таҷассуми воқеии шаклҳои олиии тафаккури абстрактии инсон буда, метавонад воситаи муҳимтарини ташаккул, инкишофи функсияҳои олиии рағбонӣ, инчунин ислоҳи вайронкунии ҳама сатҳҳо ва шаклҳои фаъолияти зехнӣ гардад [2, с. 75].

Мафҳуми «технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ» вобаста ба рушди иттилоотикунории ҷомеа, ки дар асоси технологияҳои компютерӣ ба вуҷуд омадааст, пайдо шуд. Ин истилоҳ маҷмӯи воситаҳо ва усулҳои коркарди маълумотро ифода мекунад, ки интиқоли мақсаднок, коркард, нигоҳдорӣ ва намоиши маҳсулоти иттилоотиро (маълумот, ғояҳо, дониш) таъмин мекунад.

Истифодаи технологияи компютерӣ дар ташхиси психологӣ (психодиагностика) самаранокӣ онро ба сатҳи баландтар мебардорад, зеро он имкон медиҳад:

- тартиби имтиҳонҳоро то ҳадди имкон унификатсия кардан, объективона муайян кардан, сатҳи рушди функсияи мушаххасро дар муқоиса бо натиҷаҳои ба даст овардашуда ҳангоми омӯзиши намунаи намоёндагии субъектҳои синну соли муайян ва муҳити фарҳангӣ, инчунин дар муқоиса бо дастовардҳои қаблӣ худ субъект;

- тафтиш ва ба таври худкор коркарди маълумот бо суръати баланд, гузаронидани ташхисҳои оммавии психодиагностикӣ бо ҳароҷоти камтарин ва вақт;

- баланд бардоштани эътимоднокии таъхисҳои дифференциалӣ, бо маълумоти таҷрибавӣ, ки бо нишондиҳандаҳои объективӣ ифода ёфтаанд ва тибқи қонунҳои статистикаи математикӣ ҳисоб карда шудаанд, такмил дода шаванд;

- роҳҳо, намудҳои гуногуни озмоишҳо ва ҳатогихоро, ки субъект дар ҷараёни омӯзиши таҷрибаҳо ва инчунин натиҷаҳои мобайнӣ ба бор меорад, ислоҳ кунед;

- барқарор кардани тамоси мукаммали барои таъхис зарурӣ, ҳатто бо кӯдакони дорой мушкилоти муошират, дар ҷараёни таҳқиқот ба ҳадди имконпазири ҳосилнокии мавзӯҳо бо сабаби таваҷҷӯҳи зиёд ба ҳуди таҳқиқот ноил шудан;

- муайян кардани роҳҳои имконпазири кори ислоҳӣ дар асоси муайян намудани пайвандҳои осебпазир дар фаъолияти зехнии субъект [2, с. 76-80].

Э.Л.Гончарова, Т.К.Королевская, О.И.Кукушкина таъкид мекунанд, ки истифодаи компютер дар қорҳои ислоҳӣ бартариҳҳои худро дорад, ки ин имкон медиҳад:

- ҳадди аксар инфиродӣ кардани ҳаҷм, дараҷаи душворӣ, суръати расонидани мавод, динамизм ва тақроршаванда;

- хусусиятҳои ҷисмонӣ ва эмотсионалии маводи пешниҳодшударо ба танзим дароранд;

- муаррифии марҳила ба марҳила бодикқат тасдиқшуда бо назорати доимӣ ва худидоракунии анҷом диҳед;

- имконнопазирии гузаштанро ба чизи нав бидуни азхудкунии ҷиддии маводи қаблӣ пешбинӣ кунанд;

- баланд бардоштани завқи раванди таълим, эҷоди ба ном ҳавасмандии дохилии раванди маърифатӣ;

- ворид кардани унсурҳои тасодуфӣ ба маводи пешниҳодшуда, дар машқҳо барои беҳбудӣ миқдори беохир омезишҳо ва вариантҳоро пешниҳод намоед [3, с. 67-75].

Барномаҳои компютери ислоҳӣ аз бисёр ҷиҳат ба барномаҳои компютери таълимие, ки барои кӯдакони зехнӣ ва ҷисмонӣ солим пешниҳод мешаванд, шабеҳанд. Аммо, онҳо бояд бо назардошти хусусиятҳои психологияи таълими кӯдакони ғайримукаррарӣ таҳия карда шаванд, яъне онҳо марҳилаи васеи ориентировка, таҳияи ҳамаҷонибаи мафҳумҳо ва усулҳои асосии фаъолият, суръати ба таври назаррас коҳишёфтаи пешниҳоди ҳавасмандгардонӣ, мутамарказии соҳтмон, назорати доимии сифати азхудкунии мавод ва инчунин қобилияти баргаштан ба миқдори зарурии аллақай гузашта. Бисёр мутахассисони мактаб зарурати истифодаи технологияҳои компютериро дар таълими ислоҳии кӯдакон эътироф мекунанд ва мехоҳанд ба татбиқи он шурӯъ кунанд [5, с. 22].

Э.Л.Гончарова, Т.К.Королевская, О.И.Кукушкина таъкид мекунанд, ки самаранокии истифодаи технологияи компютерӣ дар мактаби махсус бевосита аз он вобаста аст, ки ташкили ин раванд то чӣ андоза бодикқат андеша карда шудааст, кадом ҳадафҳо гузошта шудаанд, кадом равиш интиҳоб карда шудааст [1, с. 180]. 1

Зарурати истифодаи технологияҳои компютерӣ, пеш аз ҳама, аз дурнамои татбиқи афзалиятҳои бунёдии ин технологияҳо дар муқоиса бо дигар воситаҳо иборат аст - имкони инфиродии таълими ислоҳӣ дар шароити синфӣ, таъмини ҳар як кӯдаки инфиродӣ бо суръат ва усули мувофиқи худ азхудкунии донишҳо барои ӯ, фароҳам овардани имконият барои фаъолияти мустақили истехсолӣ аз ҷониби системаи кӯмаки хатмшуда пешниҳод карда мешавад. Аз ин рӯ, дар таълими махсус компютер арзиши бештар ва аҳамиятро ҳамчун воситаи нави таълими ислоҳӣ мегирад, на ҳамчун мавзӯи омӯзиш.

Эҷод ва рушди ҷомеаи иттилоотӣ истифодаи васеи ТИК-ро дар соҳаи маориф пешбинӣ мекунад, ки онро як қатор омилҳо муайян мекунанд: -ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф интиқоли дониш ва таҷрибаи ҷамъшудаи технологӣ ва иҷтимоии инсониятро на танҳо аз насл ба насл, балки аз як шахс ба шахси дигар ба таври назаррас метезонад;. - ТИК-и муосир, баланд бардоштани сифати таълим ва таълим ба инсон имкон медиҳад, ки ба муҳити атроф ва дигаргуниҳои ҷорӣ иҷтимоӣ бомуваффақият ва зудтар мутобиқ шавад. Ин ба ҳар як шахс имконият медиҳад, ки ҳам имрӯз ва ҳам дар ҷомеаи ояндаи индустриалии оянда дониши зарурӣ гирад; -татбиқи фаёлона ва самарабахши ин технологияҳо дар соҳаи маориф омилҳои муҳими ташкили низомии таҳсилотест, ки ба талаботи ҷомеаи иттилоотӣ ва раванди ислоҳоти низомии анъанавии таълим дар партави талаботи ҷомеаи муосири саноатӣ ҷавобгӯ мебошад.

Хулоса, истифодаи ТИК дар таълими кӯдакони дорои нуқси зеҳнӣ барои такмил додани равандҳои нейродинамика, психомоторӣ, фаъолияти экологӣ, дарк, диққат, намудҳои гуногуни гуфтор ва тафаккур, танзими ихтиёрии фаъолият, механизмҳои муошират аҳамияти махсус дорад. Махз ин равандҳо азхудкунии донишҳо дар ҳама ҷанҳон, аз ҷумла дониши давраи математикиро ташкил медиҳанд, зеро «Таҷрибаи байналмилалӣ ва шароити кунунии Тоҷикистон собит месозад, ки вобаста ба талаботи бозори меҳнат ва инкишофи босуръати муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фароғирии ҳарчӣ бештари воситаҳои иттилоот (интернет, телевизион ва ғайра) имрӯз танҳо бо дониш мусаллаҳ гаштан кифоя набуда, дар амал истифода бурдани донишу малакаҳо муҳимтарин роҳи иҷтимоишавии ҷавонон ва дастбӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ ба шумор меравад» [4], аз ҷумла дар ҷараёни фароғирии кудакону ҷавонони нуқсондор ба таълиму тарбия. Сабабҳои умумие, ки азхудкунии мафҳумҳои математикиро дар кӯдакони дорои маълулияти зеҳнӣ ба таъхир меандозанд, инҳоянд: инерсия, сахтии равандҳои асаб, ки боиси коҳишбӣ фаъолият, афзоиши хастагӣ ва парешонхотирӣ, набудани амалҳои мақсаднок ва коҳиш ёфтани тавачҷӯх ба олами атроф мебошанд.

Адабиёт:

1. Кукушкина, О.И. Применение информационных технологий в специальном образовании в России / О. И. Кукушкина // Интегративные тенденции современного специального образования. – М. : Полиграф-сервис, 2003. – С. 270-282.
2. Кукушкина, О. И. Информационные технологии в специальном образовании / О. И. Кукушкина // Образование для всех: совершенствование процесса обучения детей со специальными образовательными потребностями. – Кишинёв: ООН в Молдове, 2004. – С. 75-83.
3. Кукушкина, О.И. Компьютер в специальном обучении: новое средство – новые идеи / О. И. Кукушкина // Специальное образование в России : вчера, сегодня, завтра. – М. : ИКПРАО, 1995. – С. 67-75.
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020», Душанбе, 2012.
5. Жизнева, Н. В. Психологические аспекты использования ИКТ в коррекционно-развивающей работе с детьми с тяжёлыми нарушениями речи / Н. В. Жизнева // Дефектология. – 2009. – № 4. – С. 21-25.
6. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26.12.2018, 26.1.2019).

Б.Мачидова, Б.Сатторов **ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ** **ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В каждом обществе и любой культуре существует образовательное пространство, которое включает научно обоснованные традиции и подходы к обучению детей разного возраста в семье и образовательной среде. Отсутствие развития заставляет ребёнка «выпадать» из этого социального и культурного пространства обучения. Взрослый представитель культуры не может и не знает, как передать ребёнку с отклонениями в развитии социальный опыт, который каждый нормально развивающийся ребёнок приобретает без особых условий, инструментов, методов и способов обучения.

Использование ИКТ в обучении детей с ограниченными интеллектуальными возможностями имеет особое значение для улучшения процессов нейродинамики, психомоторной, экологической активности, восприятия, внимания, различных типов речи и мышления, произвольной регуляции деятельности, механизмов общения. Именно эти процессы составляют приобретение знаний по всем дисциплинам, включая знания математического периода. Распространёнными причинами задержки усвоения математических понятий у детей с ограниченными интеллектуальными возможностями являются: инертность, напряжённость нервных процессов, которые приводят к снижению активности, повышенной утомляемости и тревоге, отсутствию целенаправленных действий и снижению внимания к миру.

Ключевые слова: инклюзивное образование, умственно отсталые дети, компьютерная технология, сфера образования.

B.MAJIDOVA, B. SATTOROV **THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION** **TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF SPECIAL EDUCATION**

Every society and every culture has an educational space that includes scientifically based traditions and approaches to teaching children of different ages in the family and educational environment. Lack of

development makes the child "drop out" of this social and cultural learning space. An adult cultural representative cannot and does not know how to convey to a child with developmental disabilities the social experience that every normally developing child acquires without special conditions, tools, methods and methods of teaching.

The use of ICT in teaching children with intellectual disabilities is of particular importance for improving the processes of neurodynamics, psychomotor, ecological activity, perception, attention, various types of speech and thinking, voluntary regulation of activity, communication mechanisms. It is these processes that constitute the acquisition of knowledge in all disciplines, including knowledge of the mathematical period. Common reasons for the delay in the assimilation of mathematical concepts in children with intellectual disabilities are: inertia, tension of nervous processes, which lead to decreased activity, increased fatigue and anxiety, lack of purposeful actions and reduced attention to the world.

Key words: *inclusive education, mentally retarded children, computer technology, education.*

Информация об авторах: *Маджидова Бибихафиза - доктор психологических наук, профессор кафедры общей и педагогической психологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.*

Сатторов Бахтиёр – *соискатель кафедры информационных и коммуникационных технологий Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айна.*

Information about the authors: *Madzhidova Bibihafiza - Doctor of Psychology, Professor of the Department of General and Pedagogical Psychology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.*

Sattorov Bakhtiyor - *post-graduate student of the Department of Information and Communication Technologies, TSPU named after S. Aini, E.mail: sattorov.b@gmail.com.*

М. Р. АРИПОВА

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Современное образование характеризуется интенсификацией интеграционных процессов, которые коснулись практически всех областей деятельности человека. Концепция реформирования образовательной сферы Республики Таджикистан направлена, прежде всего, на интеграцию системы образования страны в глобальной образовательное и информационное поле. Достижение этой цели предполагает использование имеющих обучающих технологий на новом, более качественном уровне. Помимо этого следует прибегать к новейшим технологиям, разработанным не только отечественными, но и зарубежными учеными, и которые получили международное признание.

Для того, чтобы выявить требования к профессиональному уровню преподавателя в сфере информационных технологий, следует проанализировать нынешнее состояние изученности проблемы. Помимо этого, следует выявить комплекс компетенций, которыми должен обладать специалист указанного профиля в качестве обязательной составляющей его обучения в стенах высшего учебного заведения.

Вопросы, касающиеся повышения качественного уровня образования, рассматриваются в качестве приоритетных не только в Республике Таджикистан, но и в других странах мира, что вызвано все большей высокотехнологичностью и наукоемкостью большинства сфер человеческой деятельности, что, в свою очередь, выдвигает новые требования к качественному уровню подготовки будущих специалистов. Решения этих задач требует, в первую очередь, переосмысления задач образования, а также реформирования содержательной составляющей образования, оптимизации технологий и методов организации обучающего процесса.

Система высшего образования в нашей стране переживает этап модернизации, одними из важнейших элементов которой являются: развитие профессиональной компетентности, которая позволяет эффективно выполнять свои профессиональные обязанности [2], [3] [8], информатизация учебного процесса, развитие у будущих специалистов личностных качеств, позволяющих им реализовать свой творческий и интеллектуальный потенциал и т.д.

Компетенции чаще всего рассматриваются как общее понятие, позволяющее описать качественный уровень профессиональных или академических знаний и навыков. К этому понятию иногда обращаются для описания итогов образовательного процесса [17].

Компетентностный подход, реализованный в нашей стране, может стать весомым фактором, позволяющим сохранить единое культурно-ценностное, профессионально-квалификационное и образовательное пространство [1].

С позиции компетентностного подхода мы можем рассматривать учебный процесс в качестве подготовки учащегося к его деятельности профессионального характера. В связи с этим, многие исследователи, изучающие данную тематику, говорят о наборе компетенций, которые необходимы для самореализации молодого специалиста в своей профессии.

Анализируя различные варианты классификации компетенций и изучая вопросы, связанные с профессиональной подготовкой будущих специалистов, В.Д. Шадриков предложил разделить компетенции на три главные категории [15]:

1. Общепрофессионального характера;
2. Социально-личностного характера;
3. Специального характера.

И.А. Зимняя, рассматривая человека как субъекта профессиональной и познавательной деятельности и процесса коммуникации, предлагает выделить такие категории компетенций: имеющие отношение к взаимодействию с окружением; - к различным формам человеческой деятельности; - к самой личности [6].

Рассматривая общепрофессиональную компетентность, отметим, что она характеризует особенности определенной профессии, отражает личностные характеристики, которыми должен владеть представитель этого вида деятельности. Общепрофессиональная компетентность состоит из методологических, профессионально-этических, и предметно-ориентированных компетенций, носящих характер общепрофессиональных.

Проведя анализ зарубежных публикаций по данной тематике, мы пришли к выводу, что на сегодняшний день наблюдаются тенденции, согласно которым изменяются требования, предъявляемые к подготовке специалистов. Так, мы наблюдаем смещение акцентов с формального подхода к уровню квалификации и полученным знаниям к их профессиональной направленности, при этом личностные качества оцениваются с позиции их социальной ценности.

Согласно американской теории о «компетентности специалиста», главной составляющей профессиональной квалификации работника является его способность оперативно, избегая возможных конфликтов, адаптироваться к конкретным особенностям своей деятельности, которые могут меняться. Представляет интерес и теория «интегрированного совершенствования компетентности», разработанная шведскими и американскими учеными (В. Чипанах, Я.И. Лефстед, Г. Вайлер) [14]. Согласно этой теории, компетентность рассматривается как совокупность навыков, учений и знаний в широком понимании этого слова, полученных в ходе учебного процесса. Личностная компетентность здесь понимается как интеграция моральных, социальных, политических, интеллектуальных и других аспектов этих знаний.

Рассматривая различные подходы к определению понятия «профессиональная компетентность», мы обнаружили, что многие отечественные исследователи предлагают близкие по смыслу трактовки.

Так, по мнению А.В. Хуторского [13], профессиональная компетентность состоит из суммы способов деятельности, навыков и знаний, относящихся к определенной сфере деятельности, которые необходимы для ее эффективного осуществления.

Как считает Н.И. Запрудский, профессиональная компетентность является совокупностью значимых для профессиональной деятельности личностных качеств, а также навыков и умений, которые позволяют осуществлять профессиональную деятельность на должном уровне. По мнению автора, составляющими модели профессиональной компетентности являются усвоенные знания, необходимые для профессии, познавательные мотивы, знания, которые он характеризует как «несвоевременные» и «избыточные», те или иные аспекты профессиональной подготовки [5].

Интересен взгляд А.К. Марковой, которая профессиональную компетентность рассматривает как состояние психики, которое позволяет осуществлять самостоятельные действия со всей ответственностью, владение индивидом умениями и способностью для выполнения необходимых профессиональных функций. По мнению автора, данное понятие относится к сфере формирования личности, цель которого заключается в достижении уровня, необходимого для эффективного осуществления действий, направленных на достижение планируемых результатов [9].

Подводя итоги рассмотрению различных позиций относительно профессиональной компетентности, отметим, что большинство авторов едины во мнении о том, что это понятие включает в себя комплекс теоретических знаний и практических навыков, имеющих профессиональную направленность и личностных качеств, необходимых для успешного осуществления профессиональной деятельности. Имеющиеся в различных работах незначительные различия в акцентах не означает наличие принципиальных противоречий в подходах.

Можно констатировать, что отличие компетентности от традиционных задач образования заключается в следующем: в ее интегративном характере; ее практической направленности; ее соотносением с личностными характеристиками ценностно-смыслового характера [18].

Необходимо отметить, что в целом профессиональная компетентность является понятием, имеющим интегративный, сложный характер, в нем объединены сам человек, являющийся носителем определенной профессии и сама его профессиональная деятельность. Представляя собой своеобразный фундамент профессиональной культуры, компетентность отражает качества профессионала-специалиста с поправкой на специфику его деятельности [7].

Подводя итоги, отметим, что нами были рассмотрены новейшие тенденции совершенствования системы высшего образования, а также понятия «компетенция» и «компетентность», лежащие в основе компетентностного подхода, а также мы сделали краткий анализ различных вариантов классификации этих категорий. Проведя анализ вышесказанного, мы сделали вывод, что профессиональная компетентность преподавателя информационно-коммуникационных технологий, являющаяся итогом его профессиональной подготовки, должна отвечать специальным требованиям, которые обусловлены спецификой педагогического процесса.

Принимая во внимание трактовку понятия «формирование» в контексте нашего исследования и различные подходы к определению категории «профессиональная компетентность», мы предлагаем рассматривать формирование профессиональной компетентности преподавателя информационно-коммуникационных технологий в качестве процесса взаимодействия, перед которым стоит цель развивать у будущих специалистов комплекс компетенций, уровень которых позволит им эффективно осуществлять профессиональную деятельность.

Особенности современного этапа развития образования, который характеризуется массовой информатизацией, обусловлены общими закономерностями развития современной цивилизации. Нынешние педагоги уже не в состоянии эффективно осуществлять свою профессиональную деятельность, не прибегая к помощи цифровых и информационно-коммуникационных технологий. В связи с этим перед системой профессионального образования стоит одна из приоритетных задач, которая заключается в формировании профессиональной компетентности преподавателей информационно-коммуникационных технологий.

Профессиональную компетентность преподавателя информационно-коммуникационных технологий в целом следует рассматривать как комплекс навыков, знаний и умения в сфере применения информационно-коммуникационных технологий в образовательной сфере, который проявляется посредством совокупности соответствующих компетенций [10].

Хотим обратить внимание на трактовку, предложенную Е.К. Хеннером, согласно которой профессиональная компетентность преподавателя информационно-коммуникационных технологий состоит из индивидуальных качеств и способностей, определяющих совокупность умений и способностей: к самостоятельному поиску, сбору,

анализу и передачи информации; к моделированию и проектированию процессов и объектов, включая собственную деятельность; к проектированию и моделированию коллективной работы; к принятию эффективных решений в ходе продуктивной деятельности; к ориентации в условиях организационной среды на основе современных информационно-коммуникационных технологий; к ответственному подходу к осуществлению собственных планов с применением информационно-коммуникационных технологий [12].

По мнению Л.А. Десятириковой [4], профессиональную компетентность преподавателя информационно-коммуникационных технологий следует рассматривать как неотъемлемый элемент компетентности профессионально-педагогической, как качество преподавателя, имеющее интеграционный характер, которое проявляет себя в готовности и способности, в основе которых лежат педагогический опыт, умения и знания, приобретенные им не только в процессе учебы, но и в ходе педагогической деятельности. Нельзя не согласиться с автором в том, что элементами профессиональной компетентности преподавателя информационно-коммуникационных технологий являются все компетенции, которыми преподаватель обладает с тем, чтобы сделать адекватную оценку стоящей перед ним задачи, и эффективно решить ее с помощью информационно-коммуникационных технологий.

Например, М.С. Прокопьев считает, что профессиональная компетентность преподавателя информационно-коммуникационных технологий представляет собой педагогическую деятельность с эффективным использованием широкого спектра информационных инструментов на трех уровнях: общеучебном, предметно-ориентированном и профессионально-педагогическом [11].

Мы поддерживаем позицию В.Г. Шевченко о том, что ключевой идеей формирования у преподавателей информационно-коммуникационных технологий профессиональной компетентности является то, что навыков, умений и знаний, полученных в ходе традиционного образования для современного специалиста явно недостаточно, чтобы отвечать современным требованиям. Они должны подкрепляться дополнительными знаниями, которые преподаватель получает за рамками образования формального, включая самообразование. Это положение мы принимаем в расчет к ходе практической реализации модели развития у преподавателей информационно-коммуникационных технологий профессиональной компетентности в ходе учебного процесс в учебном заведении [16].

Резюмируя вышесказанное, отметим, что разные исследователи предлагают различные интерпретации термина «профессиональная компетентность преподавателя информационно-коммуникационных технологий». Так, Е.К. Хеннер, М.П. Лапчик и др. видят в ней личностную характеристику специалиста образовательной сферы; по мнению других ученых (О.А. Сурова, Т.В. Панкова, Ю.А. Машевская, Л.А. Десятирикова и др.) это совокупность навыков, умений и знаний, составляющих вкпе практический опыт; другие ученые видят в ней готовность творчески подойти к использованию в профессиональной деятельности информационно-коммуникационных технологий либо попросту совокупность компетенций.

Таким образом, информатизация образовательной сферы вносит серьезные изменения в профессию педагога, поскольку значительно возрастают требования к его цифровой грамотности. В современных условиях профессиональная компетентность преподавателя информационно-коммуникационных технологий, которая невозможна без цифровой грамотности, должна быть включена во все формы профессиональной подготовки преподавателя на протяжении всех этапов его активной профессиональной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Байденко В.И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: методическое пособие. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. - 72 с.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: метод. пособие / А. А. Вербицкий. - М.: Высшая школа, 1991. - 207 с.
3. Гершунский Б.С. Перспективы развития системы непрерывного образования / Б.С. Гершунский. - М.: Педагогика, 1990. - 224 с.

4. Десятирикова, Л.А. Формирование готовности будущих бакалавров педагогического образования к использованию компьютерных средств в профессиональной деятельности: на примере подготовки к обучению математике: специальность 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования»: диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Десятирикова Людмила Анатольевна; Благовещенский государственный педагогический университет. - Благовещенск, 2015. - 180 с. - Место защиты: Тольяттинский гос. ун-т
5. Запрудский Н.И. Моделирование и проектирование авторских дидактических систем / Н.И. Запрудский. - Мн.: Сэр-Вит, 2008. - 340 с.
6. Зимняя И.А. Компетентностный подход в образовании (методолого-теоретический аспект) / И. А. Зимняя // Проблемы качества образования. -Материалы XIV Всероссийского совещания. Книга 2. - М.: Педагогика, 2004. - С. 6-12.
7. Капустин В.Б. Профессиональная компетентность советских офицерских кадров / В.Б. Капустин. - М.: ВА им. Ф.Э. Дзержинского, 1992. - 60 с.
8. Коростелкин Б.Г. Ведущие тенденции развития современной системы высшего образования / Б.Г. Коростелкин // Вестник Челяб. ун-та. Сер. 5 - педагогика и психология. - Челябинск, 1999. - № 1(2). - С. 115-122.
9. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. -М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. - 312 с.
10. Машевская, Ю.А. Методика проектирования индивидуальных образовательных траекторий освоения информатических дисциплин будущими учителями: специальность 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням)»: диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Машевская Юлия Александровна; Волгоградский государственный социально-педагогический университет.- Волгоград, 2016. 181 с.
11. Прокопьев, М.С. Методика обучения дисциплине «ИКТ в образовании» будущих педагогов на основе модульной межпредметной интеграции: специальность 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования)»: диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Прокопьев Михаил Семенович; Сибирский федеральный университет. - Красноярск, 2015. - 173 с.
12. Хеннер, Е.К. Формирование ИКТ-компетентности учащихся и преподавателей в системе непрерывного образования / Е. К. Хеннер. - Москва: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2015. - 191 с.
13. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторской // Народное образование. - 2003. - № 2. - С.58-64.
14. Чипанах В. Развитие познавательной компетентности старшеклассников в учебном процессе / В. Чипанах. - М.: Просвещение, 2003. - 334 с.
15. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход / В.Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. - 2004. - №8. - С. 27-31.
16. Шевченко, В. Г. Облачные технологии как средство формирования ИКТ-компетентности будущих учителей информатики: специальность 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования)»: диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Шевченко Виктория Геннадьевна; Институт стратегии развития образования РАО. - Москва, 2016. - 263 с.
17. Competency-Based Teacher Education: Progress, Problems and Prospects/ Ed. By W.R. Houston, R.V. Howsam. - Chicago: Science Research Association, 1972. - Vol. X. - 182 p.
18. Klemp G.O. The assessment of occupational competence / G.O. Klemp. -Washington, DC: National Institute of Education, 1980. - 238p.

Калидвожаҳо: салоҳият, салоҳиятнокӣ, салоҳиятнокии касбӣ, таснифот, дараҷа, тайёри касбӣ, махсусияти раванди педагогӣ, ташиаккул, технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, раванди ҳамкорӣ.

Арипова Машхура Рагимовна
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ
ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ

В статье автором рассмотрены новейшие тенденции совершенствования системы высшего образования, а также понятия «профессиональная компетентность», а также сделан краткий анализ различных вариантов классификации этих категорий. Проведя анализ вышесказанного, автор делает вывод, что профессиональная компетентность преподавателя информационно-коммуникационных технологий, являющаяся итогом его профессиональной подготовки, должна отвечать специальным требованиям, которые обусловлены спецификой педагогического процесса,

также, принимая во внимание трактовку понятия «формирование» и различные подходы к определению категории «профессиональная компетентность», автор предлагает рассматривать формирование профессиональной компетентности преподавателя информационно-коммуникационных технологий в качестве процесса взаимодействия, перед которым стоит цель развивать у будущих специалистов комплекс компетенций, уровень которых позволит им эффективно осуществлять профессиональную деятельность.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, классификация, категория, профессиональная подготовка, специфика педагогического процесса, формирование, информационно-коммуникационная технология, процесс взаимодействия.

Aripova Mashhura Rahimovna
THEORETICAL ASPECTS OF THE PROFESSIONAL
COMPETENCE OF THE TEACHER OF
INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY

In the article, the author considers the latest trends in improving the higher education system, as well as the concept of "professional competence", and also makes a brief analysis of various classification options for these categories. After analyzing the above, the author concludes that the professional competence of a teacher of information and communication technologies, which is the result of his professional training, must meet special requirements that are due to the specifics of the pedagogical process, also, taking into account the interpretation of the concept of "formation" and various approaches to defining the category of "professional competence", the author suggests considering the formation of professional competence of a teacher of information and communication technologies as a process of interaction, the goal of which is to develop a set of competencies for future specialists, the level of which will allow them to effectively carry out professional activities.

Keywords: competence, competence, professional competence, classification, category, professional training, specifics of the pedagogical process, formation, information and communication technology, interaction process.

Маълумот дар бораи муаллиф: Арипова Машхура Рахимовна - сармуҳитори кафедраи методикаи таълими математика ва технологияи иттилоотии ДДХ ба номи ак. Б. Гафуров, тел. 92 703 99 98, mashhura_1983@mail.ru.

Сведения об авторе: Арипова Машхура Рахимовна - заведующая кафедрой методики преподавания математики и информационных технологий КГУ им. Ак. Б. Гафуров, тел. 92 703 99 98, mashhura_1983@mail.ru.

Information about the author: Aripova Mashhura Rahimovna - Head of the Department of Methods of Teaching Mathematics and Information Technology, KSU named after Ak. B. Gafurov, tel. 92 703 99 98, mashhura_1983@mail.ru.

М. АСОЕВ

МОҲИЯТ ВА МАҲУМИ САЛОҲИЯТНОКИИ
КОМПЮТЕРИ-ИТИЛООТИИ МУТАХАССИСОНИ ЧАВОН

Ба ҳамагон маълум аст, ки ҷаҳони имрӯзаро бе технологияҳои иттилоотии муосир тасаввур кардан душвор аст. Дар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҷамъият ин гуна воситаҳо васеъ истифода бурда мешаванд. Беҳуда нест, ки асри XXI-ро асри «Технологияи иттилоотӣ» ном мебаранд. Аз ин мутахассисони ҷавон бояд дар тамоми соҳаҳои фаъолияти худ аз ин дастовардҳои бузурги замони муосир самаранок истифода бурда тавонанд.

Дар Паёми аз 26.12.2019-и Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «*Мо бояд нишондиҳандаҳои таъмини сифатро дар ҳама зинаҳои таҳсилот бо стандартҳои ҷаҳонӣ наздик созем, ҳамкориҳои муассасаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбиро бо субъектҳои бозори меҳнат густариши бахшем, дараҷаи руида низоми инноватсияи миллӣ ва нишондиҳандаҳои азхудкунии технологияҳои иттилоотиву коммуникатсиониро беҳтар гардонем*» [1;25].

Зеро ин гуна технологияҳо барои аз худ намудани дониши касбӣ хеле муносиб буда, инчунин барои фаъолияти пурсамар дар соҳаи касбӣ нақши калидӣ доранд. Истифодаи пурсамари имкониятҳои ин гуна технологияҳои муосир метавонанд ҷанбаи омӯзиширо

такмил диҳанд. Технологияҳои иттилоотӣ омили асосии ташаккули заминаҳои нави иқтисоди ҷаҳонӣ ва дигаргуниҳои кулӣ дар ҳар як ҷомеа мебошанд.

Дар солҳои охир воситаҳои нави технологияҳои иттилоотӣ, роҳҳои иртибот ва корсозии одамонро ба таври бунёдӣ тағйир додаанд. Онҳо дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла маориф, истеҳсолот, кишоварзӣ, тиббӣ, муҳандисӣ, илмӣ-тадқиқотӣ ва ғайра таҳаввулоти муҳимро ба вуҷуд овардаанд.

Ба таври васеъ паҳншавии технологияҳои иттилоотӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа зарурати тарбияи мутахассисони навро дар соҳаи технологияҳои компютерию иттилоотӣ ба миён овард. Бо мақсади дарёфт кардани роҳҳои самаранок ва дараҷаи эътимодноки истифодаи барномаҳои компютерӣ, мо таҷрибаи истифодаи таъминоти барномавии компютерию дар соҳаҳои истеҳсолот, маориф ва илм таҳлил намуда, ба ҳулосае омадем, ки самаранокии дараҷаи истифодаи воситаҳои барномавӣ аз дараҷаи тайёр намудани мутахассисони соҳаҳои дахлдор аз донишҳои компютерӣ вобаста буда, асоси маҳорати касбии мутахассисро салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ он ташкил медиҳад.

Мутахассиси муосир бояд на танҳо дониши бунёдӣ дар соҳаи мушаххас дошта бошад, балки усули самаранок истифода бурдан аз воситаҳои техникаи муосирро донанд, қобилияти дар амал хуб татбиқ намудани технологияҳои иттилоотиро дошта бошад, дар раванди коркарди воситаҳои барномавӣ ширкат варзад ва барои паёмадҳои иҷтимоии истифодаи технологияҳои компютерию иттилоотӣ масъул бошад.

Барои мувофиқат кардан ба талаботи дар боло зикр шуда, мутахассис бояд дорои салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ бошад. Салоҳият аз калимаи латинии Competens гирифта шуда, маънои мувофиқ, қобилиятнок, донишмандро дошта, сифатҳои шахсе мебошад, ки дар ҳама соҳа дониши ҳамаҷониба дошта, андешаи ӯ эътиборнок ва муътабар аст.

В. Е. Меламуд ва И. А. Фастовский салоҳиятро ҳамчун истифодаи самараноки дониш, усулҳои фаъолият, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои баландтарин дар ҳама гуна соҳаи касбӣ ё дигар соҳа ва қобилияти шахс барои бомуваффақият ҳал кардани мушкилиҳое, ки дар тӯли ҳаёташ ба миён меоянд, маънидод намудаанд [14;38].

Мафҳуми «компютер» ҷанбаҳои барномавӣ ва техникаи ҷамъоварӣ, ниғаҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилоотро инъикос мекунад. Мафҳуми «иттилоот» ин маълумотест, ки дар шакли матн, садо, рақам, расм ё барномаҳои компютерӣ вуҷуд дорад. Ин ду мафҳум мундариҷаи фаъолияти донишҷӯро ҳамчун мутахассиси дорои салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ муайян мекунад. Дар адабиёти илмӣ ва таълимӣ-методӣ истилоҳҳои «салоҳияти компютерӣ» ва «салоҳияти иттилоотӣ» васеъ истифода мешаванд.

П. В. Беспалов салоҳияти компютерию ҳамчун қобилияти ҷудонопазирии шахс, ки дар рушд, маҳорат, татбиқ, табдил ва эҷоди технологияҳои нави иттилоотӣ зоҳир шудааст, баён менамояд [2;41].

И. И. Чурикова дар доираи салоҳияти компютерӣ маҳорати истифодаи технологияи компютерӣ ва талаботи меҳнатшиносӣ ё меҳнатомӯзии муосирро барои ташкили ҷои таълимӣ ва корӣ байён мекунад [4;7].

Салоҳияти компютерӣ ин доштани дониши кофӣ дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва қобилияти истифодаи самараноки он дар фаъолиятҳои мушаххаси амалӣ-касбӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Мутахассиси дорои салоҳияти компютерӣ кодир аст, ки дар ҳаёти кормандон фаъолияти кориро хуб ба роҳ монда, муносибатҳои истеҳсолиро барқарор намояд, фаъолияти инфиродию дастаҷамъиро ба нақша гирад ва бо истифодаи технологияи компютерӣ мушкилоти иҷтимоиро оқилона ҳаллу фасл намояд.

Ба ақидаи С. А. Сладков салоҳияти иттилоотӣ ин соҳиби маҳорати идоракунии технологияи иттилоотӣ будан, қобилияти кор карда тавонистан бо тамоми манбаъҳо ва навъҳои иттилоот, аз нав кор карда баромадани иттилоот, самаранок истифода кардан аз иттилоот ва дар асоси он ҳулосаҳои дуруст баровардан аст [6;74].

А. Н. Заявьялов салоҳияти иттилоотиро ҳамчун дониш, малака, маҳорат, таҷриба ва истифодаи технологияи иттилоотиро дар доираи муайяни қори иҷтимоӣ ва касбӣ ва инчунин, қобилияти такмил додани дониш ва таҷрибаи худ дар соҳаи касбӣ баён менамояд [12;24].

О. Б. Зайцева салоҳияти иттилоотиро ҳамчун як шакли ташаккули комплексии равонии шахсият дар асоси ҳамгирии донишҳои назариявӣ, малакаҳои амалӣ дар соҳаи

технологияҳои инноватсионӣ ва маҷмӯи мушаххаси хусусиятҳои шахсӣ маънидод мекунад [8;19].

Мутобиқи андешаи А. Л. Семенова, салоҳияти иттилоотӣ саводнокии навест, ки қобилияти мустақилона коркард намудани маълумотҳоро аз ҷониби шахс бо истифода аз технологияи иттилоотӣ сурат бахшида, қабули қарорҳои куллан навро дар ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ба вучуд меорад [9;12].

Технологияи компютерӣ аз дастгоҳҳои техникӣ (компютер, модем, монитор, факс-модем, принтер, сканер ва ғайра), ки дар заминаи микропротсессор фаъолият мекунад, иборат аст. Вазифаи асосии технологияи компютерӣ коркард, интиқол ва қабули маълумот тавассути воситаҳои гуногун (дастгоҳҳо) мебошад.

Технологияи иттилоотӣ аз як ё якчанд воситаҳои барномавии бо ҳам алоқаманд иборат буда, технологияи кориест, ки тавассути он иттилооти сифатан нав ба даст оварда мешавад [10; 234].

Дар айни замон мутахассиси ҷавон маҷбур аст, ки худ аз худ салоҳияти худро дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ дар истехсолот дар муддати тӯлонӣ ташаккул диҳад. Дар ин робита системаи маориф бо назардошти талаботи ҷомеаи иттилоотӣ ва истехсолӣ компютерикунонидашуда ба мушкilotи баланд бардоштани сатҳи салоҳиятноки дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ рӯ ба рӯ шудааст. Вазифаи асосӣ дар ин раванд баланд бардоштани дараҷаи дониш, малака, қобилият, инчунин ташаккули ҷунин хислатҳои шахсии хатмкунандаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба ҳисоб меравад, ки иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои фаъолияти касбӣ ва фаъолияти бароҳатро дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ таъмин намуда, дар он иттилоот омили самараноки меҳнат ба шумор меравад.

Маърифати компютерӣ-иттилоотӣ барои тайёр намудани мутахассисони босалоҳияти соҳаҳои мухталиф, ки дар бозори меҳнат рақобатпазир, масъулиятшинос, соҳиби касбу ҳунари воло, дорои дониши васеъ дар соҳаи компютер ва технологияи иттилоотӣ, дар амал татбиқ намудани технологияҳои компютерӣ, инчунин барои рушди доимии касбӣ дар соҳаи маориф аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Бояд қайд кард, ки салоҳиятҳо дар раванди омӯзиши мутахассис мувофиқи талаботи ҷомеа ва шакҳои омӯзиш ба даст оварда шуда, ташаккул меёбанд. Аз рӯи мундариҷаи таълим, дидактикаи муосир маънои маҷмӯи навҳои таҷрибаи фарҳангии коркард шударо дорад, ки рушди он омодагии донишҷӯёнро барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ, касбӣ ва дигар вазифаҳо, ки ҷомеа интизор аст, таъмин менамояд [13;57].

Дар асоси сифатҳои дар адабиёти илмӣ тавсифшуда, таҷрибаи компютерӣ-иттилоотӣ ин хусусиятҳои ҳаёти одамонро дар ҷомеаи иттилоотӣ инъикос мекунад. Сохтори таҷрибаи компютерӣ-иттилоотӣ ин таҷрибаи маърифатӣ, таҷрибаи татбиқи усули фаъолияти компютерӣ-иттилоотӣ (таҷрибаи амалӣ), таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ ва таҷрибаи муносибатҳои шахсиро дар бар мегирад.

Унсурҳои аввал: таҷрибаи маърифатӣ- унсурҳои асосӣ буда, низоми донишҳои компютерӣ-иттилоотиро дар бораи ҳолати кунунии тасвири иттилоотии ҷаҳон, равандҳои иттилоотӣ дар ҷомеа ва фаъолияти касбӣ, сохтори системаҳои ҳисоббарорӣ, инчунин дар бораи дастгоҳҳои асосии компютер ва техникаи онҳо, хусусиятҳо ва алоқамандии онҳо, дар бораи ташкил ва идоракунӣ системаҳои иттилоотӣ, истифодаи фармонҳои базавии системаи амалиётӣ дар ташкили кори компютер, дар бораи роҳҳои фаъолияти илмӣ тавассути системаҳои компютерӣ-иттилоотӣ ва истифодаи системаҳои гуногуни иттилоотӣ ва фаъолияти маърифатиро фаро мегирад.

Унсурҳои дуввум: таҷрибаи татбиқи усули фаъолияти компютерӣ-иттилоотӣ (таҷрибаи амалӣ) - қобилияти озодона ва самаранок истифода бурдан аз технологияҳои компютерию иттилоотӣ, интиҳоби сохтори компютер барои ҳалли гурӯҳи масъалаҳои мушаххас, ҷӯркунии интерфeyси системаҳои ҳисоббарорӣ барои ташкили мубодилаи иттилоот, татбиқи амалии захираҳои барномавии компютерӣ барои ҳалли масъалаҳои истехсолӣ, коркарди иттилоот тавассути таъминоти барномавии анъанавӣ, истифодаи шабакаҳои компютерӣ-иттилоотӣ, инчунин сохтани алгоритмҳои кор дар муҳити забонҳои барномасозии объектгаро.

Унсурҳои саввум: таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ-қобилияти ҳавасмандгардонӣ, ҷустуҷӯи роҳи ҳалли мушкilotи нав ва таҷдиди технологияҳои иттилоотӣ, ташаккули зарурати

такмили технологияҳои иттилоотӣ ва малакаҳои балоихагирӣ ва сохтани системаҳои нави иттилоотӣ.

Таҷрибаи муносибатҳои шахсиятӣ-унсури чоруми сохтори таҷрибаи компютерӣ-иттилоотӣ бо доштани системаи муносибатҳои ҳавасмандгардонӣ-арзишӣ ва эҳсосӣ-ихтиёрӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ тавсиф карда мешавад. Ин раванд идоракунии ҳолати эҳсосотӣ дар воқеияти виртуалӣ, қобилияти интиқол накардани ҳолати манфии эҳсосотӣ дар фазои маҷозӣ ба муносибатҳои ҳаёти воқеӣ, риояи одоби муоширати электронӣ, ташкили муносибатҳои дохили ҷомеаи интернетӣ ва ҳифзи муносибатҳои ҳуқуқии аъзои ҷомеа, ташкили равандҳои худшиносӣ ва такмили ихтисос тавассути захираҳои интернетии табиати маърифатӣ ва таълимӣ дошта, инчунин қаноатманд будан аз натиҷаҳои фаъолияти компютерӣ-иттилоотиро дар бар мегирад.

Байни унсури таҷрибаи компютерӣ-иттилоотӣ алоқаҳои муайян мавҷуданд, ки ҳар як унсури қаблӣ шартӣ фаъолият ва пешрафти унсури минбаъдаи он шуда метавонад. Бидуни дониши васеи компютерӣ-иттилоотӣ, на таҷдиди усулҳои фаъолияти компютерӣ-иттилоотӣ ва на истифодаи эҷодии он имконпазир аст. Дониши компютерӣ-иттилоотӣ дар бораи қонуниятҳои ҳаёт тасаввурот дода, ҳамчун асос барои ташаккули симои иттилоотии ҷаҳонӣ ва дарки мавқеи мутахассиси ҷавон дар он хизмат мекунад. Дар замони муосир берун аз фаъолияти компютерӣ-иттилоотӣ дониши мукамалро ба даст овардан, ташаккул додан ва дар фаъолияти касбӣ самаранок истифода кардан номумкин аст. Бинобар ин, доштани салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ дар соҳаи фаъолияти касбӣ шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад. Арзиши дониши компютерӣ-иттилоотӣ барои мутахассис аз дараҷаи татбиқи он дар фаъолияти касбӣ муайян карда мешавад. Донишҳои муосири компютерӣ-иттилоотӣ роҳҳои нави фаъолиятро ташаккул дода, ба ташкили пойгоҳи нави донишҳо барои самаранок истифода кардан аз технологияҳои иттилоотии муосир мусоидат мекунад.

Таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ як навъи фаъолияти пурсамари касбии мутахассис буда, барои ба даст овардани натиҷаи сифатан нав нигаронида шудааст, ки он тавассути компютер иҷро карда мешавад. Таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ имконият медиҳад, ки мустақилона дониш ва малакаҳои компютерӣ-иттилоотӣ дар вазъиятҳои нави ба амал омада самаранок истифода карда шаванд.

Таҷрибаи муносибатҳои шахсӣ, таҷрибаи эҳсосӣ, аксуламалҳои иродаи қавӣ, ахлоқӣ ва эстетикиро ҳангоми кор бо воқеияти виртуалӣ, меъёрҳои ташаккулёфтаи ахлоқӣ ва одоби рафтор дар ҷомеаи иттилоотӣ дар бар мегирад. Дониш ва фаъолият дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ эҳсосоти муайян, муносибатҳо, ниёзҳои инсонӣ, хусусиятҳои шахс, инчунин фаҳмиш ва қабули арзишҳои дар фаъолияти компютерӣ-иттилоотӣ ташкил медиҳад.

Қобилияти дар амал татбиқ намудани таҷриба дар соҳаи технологияҳои компютерӣ-иттилоотӣ, ки он аз ҷониби мо ҳамчун зухуроти салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ баррасӣ мешавад аз ҷузъҳои зерин иборат мебошад:

- салоҳияти маърифатӣ- қобилияти истифодаи донишҳои компютерӣ- иттилоотӣ дар ҳалли масъалаҳои касбӣ;
- салоҳияти фаъолиятнокӣ- қобилияти истифода бурда тавоништан аз технологияҳои компютерӣ-иттилоотӣ дар фаъолияти худ;
- салоҳияти эҷодӣ- қобилияти истифодабари аз системаҳои нави ҳисоббарорӣ ва тағйир додани технологияҳои мавҷудаи иттилоотӣ;
- салоҳияти аксиологӣ-қобилияти худшиносии касбӣ бо истифодаи технологияҳои компютерӣ-иттилоотӣ ва арзиши муносибат ба фаъолияти компютерӣ-иттилоотӣ.

Салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ дар заминаи ҷузъҳои интиҳоб шуда ташаккул ёфта, ба мутахассис имконият медиҳад, ки дониши касбии худро васеъ намуда, самаранокӣ таъминоти барномаро дар амал арзёбӣ карда, тавассути технологияҳои интернетӣ маълумоти иловагиро ба даст оварда, инчунин дар таҳияи воситаҳои барномавӣ дар сатҳи касбӣ ширкат варзад. Ташаккулёбии салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ ба мутахассиси ҷавон имконият медиҳад, ки марҳилаҳои асосии ҳалли мушкилоти иттилоотиро, ки дар ҷараёни фаъолияти касбии ӯ ба миён омадаан, мустақилона ҳал намояд. Салоҳияти компютерӣ-иттилоотии мутахассис ташаккули тафаккури эҷодиро дар назар дошта, қобилияти табдил додани донишҳои махсус ва таҷрибаи амалии мавҷударо ба василаи

нави меҳнат дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ инчунин, баҳри манфиатҳои шахсӣ диққати худро дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ барои амалӣ намудани фаъолияти касбӣ равона менамояд.

Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти компютерӣ-иттилоотии мутахассисе яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи илми информатика мебошад. Омӯзиши бахшии фанҳои информатикӣ ва технологияҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ бояд ба ташаккули салоҳияти компютерӣ-иттилоотии донишҷӯён равона карда шавад. Ғайр аз ин, мундариҷаи ҷунин фанҳо бояд бо назардошти хусусиятҳои ихтисосие, ки мутахассис таёёр карда мешавад, таҳия карда шаванд.

Дар марҳилаи кунунии рушди ҷомеа, яке аз ҳадафҳои асосии омӯзиши технологияҳои компютерӣ-иттилоотӣ ин татбиқи принципҳои фаъолияти таҳсилоти миёнаи касбӣ - муттасили ва пайвастагии назария ба амалия мебошад. Принципи пайвастаи омӯзиш маъноӣ онро дорад, ки ҳар як сатҳи нави омӯзиш бояд ба сатҳи қабли он асос ёфта, барои таҳияи сатҳи нав замина гузор бошад ва барои гузариш ба сатҳи баландтар ва яқпорчагии ҷараёни таълим дар тӯли тамоми умр мусоидат кунад.

Амалисозии принципҳои таълими касбӣ ба рушди шахсияти мутахассис мусоидат намуда, ворид шудани ӯро ба олами илм (дар соҳаи технологияҳои компютерӣ-иттилоотӣ) мусоидат намуда, раванди иҷтимоишавии шахсро дар воқеиятҳои нави иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодӣ мусоидат намуда, хусусияти замонавӣ медиҳад.

Дар марҳилаи пеш аз касбомӯзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, мундариҷаи таълими компютерӣ-иттилоотӣ саводнокии компютери ро ташкил намуда, бартараф кардани монетаҳои психологӣ дар истифодаи технологияи компютерӣ дар таълим, таҳияҳои лоиҳаҳои таълимӣ бо истифода аз воситаҳои барномавии компютер, муошират тавассути интернет ва шавку рағбат нисбат ба иттилооти хусусияти таълимӣ доштаро дар бар мегирад. Дар ин марҳила, донишҷӯён таҷрибаи ибтидоии субъективии компютери ро бо истифода аз таъминоти барномавӣ дар раванди таълим ба даст меоранд.

Марҳилаи касбии иҷтимоӣ-омӯзишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ бо тавсифи фазаи иттилоотӣ ва амиқ шудани таҷриба тавассути рушди технологияҳои нави компютерӣ дар соҳаи истехсолот тавсиф карда мешавад. Он фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ ва омӯзиши фосилавии дурдастро бо истифодаи системаҳои компютерӣ ва иртиботӣ дар бар мегирад. Дар ин марҳила, донишҷӯён шавку рағбатро бо истифодаи технологияи компютерӣ дар фаъолияти касбӣ, ҳалли масъалаҳои гузошта шудаи эҷодӣ, хоҳиши азхудкунии воситаҳои нави компютерӣ, ки ба худшиносии шахс дар фаъолияти касбӣ мусоидат мекунад, пайдо мекунад.

Имрӯз технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ ба раванди рушди инсон фаъолона таъсир мерасонанд. Ҳадафи иҷтимоии таълими компютерӣ-иттилоотӣ ин тағйир додани нақши инсон дар ҷараёни фаъолияти иҷтимоӣ, ташаккули шахсият, қобилияти интихоби озоди усулҳои идоракунии равандҳои иттилоотӣ ва тағйироти мустақили ҳар як сатҳи таҳсилот, ки инҳо асоси салоҳиятнокии компютерӣ-иттилоотӣ мебошад, ташкил медиҳад.

Рушди технологияҳои иттилоотии муосири боиси пайдоиш ва ташаккули консепсияи нав - воқеияти виртуалӣ гардид. Маҳз барномаи компютерӣ воқеияти виртуалӣ ба ҳисоб рафта, ба шарофати системаи компютерӣ инъикос карда мешавад. Инсон тасвирҳои берунаро дар экрани монитор ё дигар дастгоҳҳои намоишӣ мебинад ва дар зери таъсири онҳо тасвири дохилии ақлиро дар майнаи худ ташаккул медиҳад. Ҳар гуна иттилооте, ки дар интиқолдиҳандаҳои магнитии иттилоотӣ нигоҳ дошта мешавад- виртуалианд. Барномаи компютерӣ ба монанди тасаввуроти инсон, вазифаи оғоз намудани робитаи байни сохтор (одам) ва система (компютер)-ро иҷро мекунад, дар ҳоле ки компютер ҳамчун воситаи муоширати байни афрод дар ҷомеа (шабакаҳои компютерӣ) амал мекунад.

Бояд қайд кард, ки таҳқиқотҳои педагогӣ ҳамеша қонуниятҳои муносибатҳои иҷтимоии инсон ва азхудкунии таҷрибаи иҷтимоиро меомӯзанд. Бо пайдоиши технологияҳои компютерӣ-иттилоотӣ, доираи муносибатҳои иҷтимоӣ васеъ гардиданд, ки ба рушди сифатҳои нави инсонӣ, аз қабилҳои оғоҳӣ дар бораи мавҷудияти виртуалӣ, мавҷудияти воқеияти ҳаёли, қобилияти баҳо додан ба рӯйдодҳои муайян, суратгирифтани воқеияти виртуалӣ, рафтори худ ва дигарон нисбат ба воқеият, қобилияти дарк кардан ва аз вазъият баромадан ва ғайра, ки ин маърифати ахлоқро талаб мекунад, шароит муҳайё месозад. Сифатҳои шахсият, ки дар натиҷаи фаъолият ба даст оварда мешаванд, бо

муносибатҳои мушаххаси иҷтимоӣ табдил ёфта, дар ҷомеа муайян, тавсиф карда мешаванд. Муайян кардани муносибатҳо дар муоширати интерактивӣ ҳамчун объекти рушди хусусиятҳои дохилии як шахс, мундариҷаи таълими компютерӣ- иттилоотӣ ба рушди фаъолияти инсон нигаронида шудааст.

Натиҷаи тамоюли рушди инсон, қобилияти ӯ барои тавлиди равобони берун дар заминаи сифатҳои дохилӣ, яъне муносибатҳо вобаста аст. Дар айни замон, принсипи таълими муттасил риоя карда мешавад, ки ин яке аз меъёрҳои асосии муайянкунандаи таълими компютерӣ-иттилоотӣ, ҳамчун маҷмӯи воситаҳо барои ошкор кардани хусусиятҳои худӣ шахс ва роҳҳои ҷамъоварии таҷриба дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ мебошад. Татбиқи ин принсипи кафолати муттасилии робитаҳои тамоми сатҳҳои таҳсилотро фароҳам оварда, талош барои рушди мустақилона, рушди ҷамаҷониба ва ҷамоҳангиро дар тамоми ҳаёти шахс имконият фароҳам меорад.

Шартан ҷараёни рушди инсонро таҳти таъсири технологияҳои компютерӣ-иттилоотӣ ба ду марҳила ҷудо кардан мумкин аст:

✓ марҳилаи аввал-шиносӣ ва азхудкунии компютер, ҳамчун воситаи шинохти олами атроф;

✓ марҳилаи дуҷум-истифодаи компютер, ҳамчун василаи таъсир расонидан ба муҳити зист бо мақсади гирифтани донишҳои нав.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо метавонем хулоса барорем, ки салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ тавсифдиҳандаи маҷмӯи донишҳо ва малакаҳоест, ки аз ҳаёт ва фаъолияти амалӣ ба даст оварда шудааст.

Мавқеи шахс дар фазои маҷозӣ (қор дар компютер бо воситаҳои барномавӣ) рушди бошиддати тафаккури ҳаёлиро ба вучуд меорад, ки ба инкишофи ҷунин падидаҳо, ба мисли динамикаи инъикоси воқеияти гирду атроф дар шаклҳои гуногун (маърифат, эҳсосот, ирода), ҳолати равонӣ (фаъолият), сатҳи сифатӣ ва миқдории фаъолият ва рафтори инсон таъсир мерасонад. Рушди тафаккури техникаи инсон, ҳамчун як хусусият фикрии мутахассис, дар шароити истифодаи пурсамари компютер ҷун василаи фаъолияти зехнии фард пайдо мегардад.

Ҳангоми ҷамъбасти намудани фикрҳои байён гардида, мо метавонем ҷунин хулоса барорем, ки ҷорӣ намудани технологияҳои компютерӣ- иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон, хусусияти меҳнатро ба қуллӣ тағйир медиҳад. Қувваи умумии зехнии инсонӣ дар барномаҳои компютерӣ мутамаказ шуда, имконияти коркард ва интиқоли иттилоотро дар ҷаҳорҷӯбаи вақти муносиб барои қабул ва ташкили фаъолияти амалӣ фароҳам меорад. Амалисозии мундариҷаи маълумоти компютерӣ-иттилоотии фаъолияти қори майнаи донишҷӯро фаъол намуда, онро ба инкишофи тафаккур дар тамоми шаклҳои худ равона мекунад, ки ин шартӣ асосии ташаккули салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ мебошад.

Салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ ба мутахассис имконият медиҳад, ки бо ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ мутобиқ шавад, фаъолияти худро дуруст ба нақша гирад, мушкilotи истеҳсолиро оқилна ҳал намояд, эҷодкорона фикр кунад, дар ҳаёти қормандон бомуваффақият фаъолият намуда, роҳнамои гурӯҳ бошад. Салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ ҳамчун заминаи касбият хизмат намуда, дар анҷом додани фаъолиятҳои маърифатӣ ва ҳалли вазифаҳои касбӣ, вазифаҳои ғайрикасбӣ, фаъолияти илмию таҳқиқотӣ ва зехнӣ саҳми арзанда мегузорад.

Сифати омода намудани мутахассисони рақобатпазир, ки ҷавобгӯии талаботи бозори меҳнат бошанд, аз салоҳияти компютерӣ-иттилоотии онҳо вобаста аст. Ҳамин тавр, салоҳияти компютерӣ- иттилоотӣ ин қобилияти шахсият дар истифодаи дониш ва малакаҳои махсус дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ барои ҳалли масъалаҳои касбӣ, нишон додани фардият, эҷодкорӣ, қобилияти мустақилонаи рушди маърифати касбӣ, худшиносӣ ва такмили ихтисос ба ҳисоб меравад. Зарурияти салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ барои мутахассиси ҷавон аз он иборат мебошад, ки худро дар ҷомеаи иттилоотӣ муаррифӣ карда, дар фаъолияти касбӣ аз технологияҳои иттилоотии муосир самаранок истифода намояд.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Душанбе, 26.12.2019.

2. Беспалов П. В. Компьютерная компетентность в контексте личностно- ориентированного обучения [Текст] / П. В. Беспалов // Педагогика. —2003.-№4.-С. 41-45.
3. Бершадский М. Информационная компетентность / М. Бершадский// Народное образование. - 2009. - № 4. - С. 139-144.
4. Чурикова И. И. Формирование компьютерной компетентности современного библиотечного специалиста [Текст]: Автореф. Дис.... канд.пед.наук. /И. И. Чурикова. - Новосибирск, 2007. - 24с.
6. Олейников А. А. Организационно- педагогические основы компьютерно-информационного образования студентов гуманитарных факультетов [Текст] / А. А. Олейников; Монография. - Костанай, 2006. - 229с.
7. Сладков С. А. Информационная компетентность, как условие профильной и предпрофильной подготовки [Текст] /С .А. Сладков// Инновации общего и профессионального образования: материалы международнойнаучно-практической конференции. - Челябинск: Изд-во Челяб.гос.пед.ун-та, 2006. - С.74.
8. Бершадский М.Е. Информационная компетентность / М. Е. Бершадский // Педагогические технологии. - 2009. - № 1. - С. 3-15.
9. Зайцева О. Б. Формирование информационной компетентности будущих учителей средствами инновационных технологий [Текст]: Автореф. Дис. .. канд.пед.наук / О. Б. Зайцева. - Брянск, 2002. -19с.
- 10.. Семенов А. Л. Роль информационных технологий в общем среднем образования [Текст] / А. Л. Семенов. - М.: Изд-во МИПКРО, 2000. -12с.
11. Макарова Н. В. Информатика. [Текст] / Н. В. Макарова -М.:Финансы, 2004. - 985с.
12. Виленский М. Я. Технологии профессионально-ориентированного обучения в высшей школе [Текст]: Уч.пос/ М. Я. Виленский, П .И. Образцов, А. И. Умон. под ред. В. А. Сластенина. - М.: Педагогическое сообщество России, 2004. -191с.
13. Заявьялов А. Н. Формирование информационной компетентности студентов в области компьютерных технологий [Текст]: Автореф. Дис. ...канд. пед. наук / А. Н. Заявьялов. - Тюмень, - 2005. - 24с.
- 14.Митяева А. М. Содержание многоуровневого высшего образования в условиях реализации компетентностной модели [Текст] / А. М. Митяева//Педагогика. - 2008. - №3. - С. 57 -64.
15. Меламуд, В. Э. Информационное пространство управления школой[Текст]/В. Э. Меламуд, И. А. Фастовский //Информатика и образование.- 2007. - № 8. - С.3 -38.
16. Олейников, А. А. Формирование навыков решения профессиональных задач средствами специальных программ компьютера [Текст] / А. А. Олейников // Материалы Международной научно-теоретической конференции «Проблемы профилактики правонарушений». Костанай, КЮИ МВД РК, 2001.- С. 232-234.

Калидвожаҳо: босалоҳият, салоҳиятнокӣ, компютер, иттилоот, салоҳияти компютерӣ-иттилоотӣ, мутахассис, мутахассиси ҷавон, технологияи иттилоотӣ, бозори меҳнат, фаъолияти касбӣ.

М. Асоев

СУЩНОСТЬ И ПОНЯТИЕ КОМПЬЮТЕРНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

В данной статье в первую очередь рассматриваются сущность и понятия «компетентность» и «компьютерно-информационная компетентность». Понятия «компетентность» и «компьютерно-информационная компетентность» изучаются с точки зрения педагогической науки. Компьютерно-информационная компетентность - это способность личности использовать специализированные знания и навыки в области компьютерных и информационных технологий для решения профессиональных задач, проявлять индивидуальность, творческий потенциал, способность самостоятельно развивать профессиональные знания, самопознание и профессиональное развитие. В статье отмечается, что качество подготовки конкурентоспособных специалистов, отвечающих требованиям рынка труда, зависит от их компьютерной и информационной компетентности. Компьютерно-информационная компетенция служит основой профессионализма и вносит ценный вклад в осуществление познавательной деятельности и решение профессиональных задач, непрофессиональных задач, исследовательской и интеллектуальной деятельности. Потребность в компьютерно-информационной компетенции молодого специалиста заключается в том, чтобы представить себя в информационном обществе и эффективно использовать современные информационные технологии в своей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, компьютер, информация, компьютерно-

информационной компетентность, специалист, молодые специалисты, информационные технологии, рынок труда, профессиональная деятельность.

M. Asoev

THE ESSENCE AND CONCEPT OF COMPUTER AND INFORMATION COMPETENCE YOUNG SPECIALISTS

This article first of all discusses the essence and concept of “competence” and “computer-information competence”. The concepts of “competence” and “computer-information competence” are studied from the point of view of pedagogical science. Computer-information competence is the ability of a person to use specialized knowledge and skills in the field of computer and information technology to solve professional problems, to show individuality, creativity, the ability to independently develop professional knowledge, self-knowledge and professional development. This article notes that the quality of training of competitive specialists who meet the requirements of the labor market depends on their computer and information competence. Computer-information competence serves as a basis for professionalism and makes a valuable contribution to the implementation of cognitive activities and the solution of professional tasks, non-professional tasks, research and intellectual activities. The need for computer-information competence for a young specialist is to present himself in the information society and effectively use modern information technologies in their professional activities.

Key words: *competence, computer, information, computer and information competence, specialist, young specialists, information technology, labor market, professional activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Асоев М. унвочуйи шӯбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ тел: (992) 918945541.

Сведения об авторе: Асоев М.- соискатель отделом начального и среднего профессионального образования НИИРО АОТ, тел: (992) 918945541.

Information about the author: Asoev M. - Applicant for the Department of Primary and Secondary Vocational Education of NIIRO AOT, tel: (992) 918945541.

**Ҳ. С. ХАЙРОВ
К. Қ. НУРАЛИЕВ
Д. М. ДАВЛАТОВ
П. Р. МАМАДҶОНОВ**

УСУЛИ БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ ҒИЗОИИ АҲОЛИИ СИННУ СОЛИ 40-59 СОЛАИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ ВА НТЧ

Афзалият. Дар асри XXI вазни зиёди бадан ва бемории фарбеҳӣ ба яке аз мушкилотҳои ҷиддии соҳаи нигоҳдории тандурустии ҷамъиятӣ табдил ёфта (аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон), дар аксари кишварҳои ҷаҳон тули даҳсолаҳои охир паҳншавии фарбеҳӣ се маротиба зиёд гардида, ба сатҳи эпидемия расидааст (4, 11) ва ба Масъалаи тиббӣ-иҷтимоӣ иқтисодӣ мубаддал гардид [2,9].

Дар аксари кишварҳои ҷаҳон, якчанд омилҳои муҳимтарини хавф ва таъсири назаррас ба нишондодҳои беморшавию ғавт аз бемориҳои музмини ғайрисироятӣ, ба монанди фарбеҳӣ, бемориҳои дилу рағҳои хунгард, диабети қанди намуди 2, намудҳои алоҳидаи саратон ва ғайра муайян гардидаанд. Ин патологияҳо ба бемориҳои аҳамияти иҷтимоӣдошта мансубанд ва дар инкишофи онҳо ҷойи асосиро вайроншавии таркиби ғизо ишғол мекунад.

Мувофиқи маълумоти Ташкилоти Умумичаҳонии Тандурустӣ вазни зиёди бадан ва бемории фарбеҳӣ дар қатори панҷ омилҳои асосии хавфи ғавт дохил мешаванд. Ҳамасола ба ҳисоби миёна 2,8 миллион калонсолон аз ҳисоби вазни зиёди бадан ва бемории фарбеҳӣ ба ҳалокат мерасанд. Илова бар ин, 44%-и бемории диабети қанди намуди 2, 23%-и ишемияи дил ва аз 7 то 41%-и бемориҳои саратон аз ҳисоби вазни зиёди бадан ва фарбеҳӣ инкишоф меёбанд [10].

Ҳамин тавр, барои ҷаҳони муосир ду қутби вайроншавии коидаҳои ғизогирӣ, ки саломатии одамон бевосита аз он вобастагӣ дорад, мавҷуд аст: дар як қутб норасоии моддаҳои ғизоӣ (норасоии ғизо, гипотрофия), дар дигар тараф бошад, ғизои дорои

микдори зиёди неру, ки истеъмолашон ба саломатии инсон таъсири манфӣ мерасонад, шинохта мешавад. Масъалаи аввал бештар насиби кишварҳои камбизоати рӯ ба тараққӣ ниҳода, дувум бошад, ба кишварҳои мутараққӣ ва кишварҳои инкишофёбанда, дахл дорад. Мавқеи ҷумҳурии мо дар давраи ислоҳоти иқтисодӣ дар охири асри XX ва аввали асри XXI дар он мебошад, ки ҳолати ин кутбҳо як хел муҳим боқӣ мемонанд [9].

Масъалаи омӯзиш, пешгирӣ ва табобати фарбеҳӣ дар доираи «Барномаи пешгирии фарбеҳӣ ва ташаккули ғизои солим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2024», ҳамчун масъалаи афзалиятноки байни бахшӣ муайян гардидааст [11, 13, 18, 19].

Мақсади мақолаи мазкур омӯзиши ҳолати ғизои аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ баҳри коркарди чораҳои пешгирии бемориҳои ғайрисироятӣ (фишорбаландӣ, диабети қанди намуди 2, саратон ва ғ.) мебошад.

Усули кори илмӣ. Омӯзиши ҳолати ғизо бо истифодаи барномаи компютери «Tj_RCN 2» (№ қайди давлатӣ 2201700350 аз 3 майи соли 2017) [8, 12] дар байни 277 аҳолии (мард ва занҳо) синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ гузаронида шуд.

Барномаи компютери «Tj_RCN 2» баҳри ҳалли чунин вазифаҳо истифода мегардад [18, 19]:

- таснифи масъалаҳои иҷтимоии гурӯҳҳои аҳоли тибқи саволномаи тасдиқгардида;
- муайян намудани статуси ғизои гурӯҳҳои аҳоли (вазни зиёди бадан, фарбеҳӣ ва ғ.),

алоқамандии бемории фарбеҳӣ бо фишорбаландӣ ва диабети қанди намуди 2 (инчунин, таъсири омилҳои ирсӣ). Нишондодҳои инкишофи ҷисмонӣ бо усули умумӣ қабулгардида: вазни бадан бо вазнченкунаки “Seca” бо аниқии то $\pm 0,1$ кг ва дарозии бадан бо қадченкунаки истеҳсоли Англия, ки аз тарафи Ташкилоти Умумичаҳонӣ Тандурустӣ (ТУТ) баррасӣ гардидааст, гузаронида шуд.

Баҳодиҳии ҳолати ғизо тибқи таснифи умумичаҳонӣ, ки аз тарафи ТУТ, дар асоси муайян намудани индекси вазни бадан (ИВБ) пешниҳод шудааст [17], амалӣ гардид;

- омӯзиши омилҳои ғизоии хавфи инкишофи бемориҳои ғайрисироятӣ (сафеда, кислотаҳои ҷарбии сер ва носер, карбогидратҳо ва қандҳои одии вояи ғизо ва ғ.) бо усули баёдорӣ истеъмоли ғизо дар давоми 24 соати рӯзи гузашта (бо фармоиши Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 апрели соли 2014, № 248 тасдиқ гардидааст), гузаронида шуд.

- таҳлили омӯри маводи бадастомада.

Натиҷаи тадқиқот ва муҳокимаи он. Натиҷаи кори илмӣ оид ба инкишофи ҷисмонии аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Аз ҷадвали 1 бармеояд, ки ихотаи ташхисшудагон гурӯҳи синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ 277 нафарро ташкил менамояд, ки аз ин шумора 163 нафарашон занҳо ва 114 мардҳо мебошанд. Қисми зиёди ташхисшудагон 73,6% истиқоматкунандаҳои шаҳр ва 26,4% деҳотанд. Зиёд будани истиқоматкунандагон шаҳр аз зичии аҳоли дар шаҳри Душанбе вобастагӣ дорад.

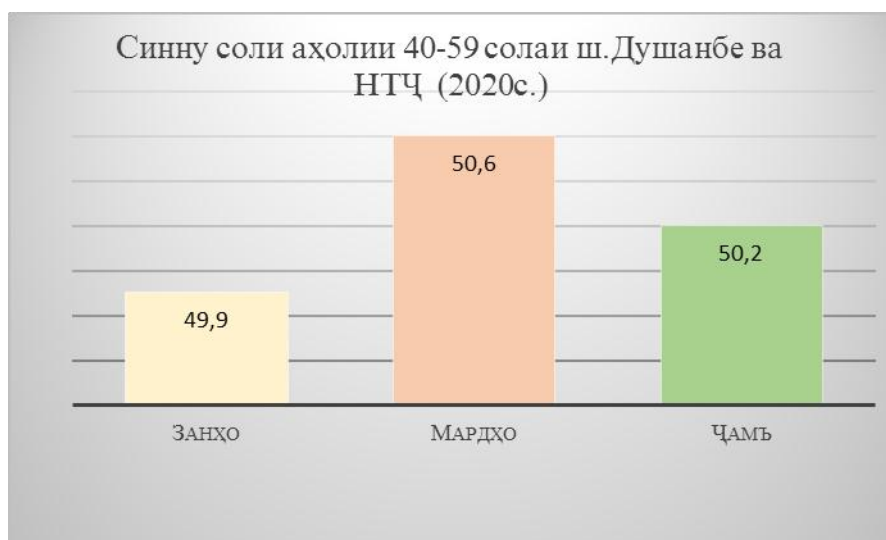
Синну соли миёна (диаграммаи 1), вазн ва қад омӯзишшудагон 50,2 сола, 75,6 кг ва 164,8 см-ро мутаносибан, ташкил намуд.

Ҷадвали 1. Нишондодҳои инкишофи ҷисмонии гурӯҳи аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ (2020с.).

Таблица 1. Показатели физического развития группы населения в возрасте 40-59 лет в Душанбе и РРП (2020 г.).

Table 1. Indicators of physical development of the population group aged 40-59 years in Dushanbe and RRS (2020).

Гурӯҳ	Микдор	Қад, см	Вазн, кг
Занҳо	163	160,4	73,2
Мардҳо	114	171,2	78,9
Ҷамъ:	277	164,8	75,6

Диаграммаи синну соли миёна, вазн ва қадди омӯзишшудагон.

Диаграмма среднего возраста, веса и роста обучаемых.

Chart of average age, weight and height of trainees.

Нишондоди баланди вани бадани респондентҳо (78,9 кг) дар гурӯҳи марҳо ба мушоҳида мерасад. Нишондиҳандаи баланди дарозии бадан (171,2 см) низ дар гурӯҳи мардҳо дида мешавад.

Тибқи маълумотҳои илмӣ-эпидемиологӣ муҳимияти муайянкунии индекси вазни бадан (ИВБ) дар он аст, ки фарбеҳӣ (ИВБ > 30,00) омили инкишофи бемориҳои дилу рағҳои хунгард (фишорбаландӣ, ишемияи дил, инсульта ва ғ.) мебошад [1, 15].

Натиҷаи кори илмӣ-тадқиқотӣ оид ба ҳолати ғизои ташхисшудагони ш. Душанбе ва НТЧ дар чадвали 2 оварда шудааст.

Норасоии сафедаро нуру (ИВБ < 18,49) дар байни гурӯҳи аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ ҳамаги 2,89%-ро ташкил менамояд.

Нишондоди ҳолати ғизои меъёрӣ (ИВБ 18,50 - 24,99) дар гурӯҳи аҳолии ташхисгардида 45,49% ташкил менамояд. Ин нишондод дар гурӯҳи занҳо ва мардҳо 43,56% ва 48,25%-ро мутаносибан, ташкил намуд [18,19].

Чадвали 2. Ҳолати ғизои гурӯҳи аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ (2020с.)

Таблица 2. Состояние питания населения в возрасте 40-59 лет в Душанбе и РРП (2020 г.)

Table 2. Nutritional status of the population aged 40-59 in Dushanbe and RRS (2020)

ИВБ	Баҳоиди ИВБ	Занҳо		Мардҳо		Дар умум	
		N	%	N	%	N	%
< 16,00	НСН* дараҷаи вазнин	0	0,0	0	0,0	0	0,0
16,00 – 16,99	НСН дараҷаи миёна	0	0,0	1	33,3	1	12,50
17,00 – 18,49	НСН дараҷаи сабук	5	100,0	2	66,67	7	87,50
<18,49	НСН дар умум	5	3,07	3	2,63	8	2,89
18,50 - 24,99	ҲҒМ*	71	43,56	55	48,25	126	45,49
25,00 - 29,99	ВЗБ*	59	36,2	34	29,82	93	33,57
> 30	Фарбеҳӣ дар умум	28	17,8	22	19,30	50	18,05
30,00 - 34,99	Фарбеҳии дараҷаи сабук	24	85,71	19	86,36	43	86,0
35,00 - 39,99	Фарбеҳии дараҷаи миёна	4	14,3	2	9,1	6	12,0
>40,00	Фарбеҳии дараҷаи вазнин	0	0,0	1	5,55	1	2,0

Примечание: НСН* - норасоии сафедаро нуру;

ҲҒМ* - ҳолати ғизои меъёрӣ;

ВЗБ* - вазни зиёди бадан.

Паҳншавии вазни зиёди бадан дар байни аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ 33,57%-ро ташкил менамояд.

Муайян карда шуд, ки 18,05%-и аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ ба бемории фарбеҳӣ гирифторанд.

Муҳокимаи натиҷаҳо. Норасоии сафедаю неру (ИВБ <18,49) дар байни гурӯҳи аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ ҳамаги 2,89%-ро ташкил менамояд. Тибқи адабиётҳои илмӣ (Guigoz Y., 2002) норасоии сафедаю неру дар байни аҳоли аз 1 то 5%-ро ташкил менамояд. Натиҷаи кори илмӣ оид ба омӯзиши норасоии сафедаю неру дар байни ташхисшудагон ба маълумоти адабиёти овардашуда, мувофиқат менамояд.

Норасоии сафедаю неруи дараҷаи сабук дар 2 марду 5 занҳо муайян гардида, дараҷаи миёна бошад, дар 1 зан дида мешавад. Инчунин, муайян гардид, ки сатҳи паҳншавии норасоии сафедаю неру дар гурӯҳи занҳои ташхисгардида (3,07%) нисбат ба мардҳо (2,63%) зиёдтар аст.

Паҳншавии вазни зиёди бадан ва фарбеҳӣ сабаби инкишофи бемориҳо ва маҷбӯб гашта, сатҳу сифати зиндагии аҳолиро паст менамояд, инчунин ба нишондоди дарозумрии аҳоли таъсири манфӣ мерасонад. Тибқи маълумотҳои илмӣ-эпидемиологӣ муҳимияти муайянкунии индекси вазни бадан (ИВБ) дар он аст, ки вазни зиёди бадан ва бемории фарбеҳӣ омили инкишофи бемориҳои дилу рағҳои хунгард, намудҳои алоҳидаи саратон, диабетҳои қанди намуди 2, остеопороз, артрит, подагра, тромбози венаҳо, санги талхаю гурда, вайроншавии раванди ҳомиладорию вазифаи репродуктивӣ ва ғайраҳо мебошанд [1, 3, 7, 16]:

Натиҷаи тадқиқот муайян намуд, ки 33,57% аҳолии синну соли 40-50 солаи ш. Душанбе ва НТЧ дорои вазни зиёди бадан буда, 18,05%-он мубталои бемории фарбеҳӣ мебошанд. Нишондоди баланди вазни зиёди бадан (36,2%) дар гурӯҳи занҳои ташхисгардида, нисбат ба мардҳо дида мешавад.

Аз 50 (18,05%) шахсони мубталои фарбеҳӣ 43 нафарашон дорои фарбеҳии дараҷаи сабук, 6 нафарашон – дараҷаи миёна ва 1 нафарашон - дараҷаи вазнин мебошанд. Дар гурӯҳи мардҳо бемории фарбеҳӣ нисбат ба занҳо 1,5% зиёдтар ба қайд гирифта шудааст.

Тибқи маълумоти оморӣ [5], паҳншавии вазни зиёди бадан ва бемории фарбеҳӣ дар байни аҳолии ИМА зиёда аз 50%, Британияи Кабир 51%, Олмон 50%, Хитой 15%, Ҷопон 16%-ро ташкил менамояд. Ин нишондод барои Федератсияи Россия аз 20,5 то 54% [2, 7], Ҷумҳурии Қазоқистон бошад, то 48% [14] мебошад.

Паҳншавии вазни зиёди бадан ва бемории фарбеҳӣ дар байни аҳолии ш. Душанбе ва НТЧ нисбат ба мамлакатҳои овардашуда хеле паст аст. Новобаста ба ин, бо дарназардошти нақши тиббӣ-ичтимоию иқтисодии фарбеҳӣ бояд омӯзиши ҳаматарафаи вазни зиёди бадан ва бемории фарбеҳӣ (ҷамъаҳои иҷтимоию иқтисодии паҳншавӣ, омилҳои хавфи инкишоф, раванди инкишоф - синдроми метаболитикӣ ва ғ.) бо мақсади нигоҳдории сатҳи паҳншавии он дар байни аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шавад.

Намудҳои ҷамъшавии ҷарб дар бадани одам хатари таъсири манфӣ ба саломатии одамдоранд. Ду намуди ҷамъшавии ҷарб мавҷуд аст: геноидӣ (намуди занона ё ҷамъшавии баробар дар бадан ё бештар дар қисми поён аз миён, ки намуди нокро дорад) ва андроидӣ (мардона ё ҷамъшавии ҷарб дар қисми шикам, ки намуди себро дорад) [6].

Дар тадқиқот намудҳои ҷамъшавии ҷарб - андроидӣ ва геноидӣ омӯзиш гардид. Ҷамъшавии ҷарб дар қисмҳои алоҳидаи бадан барои баҳодихии хусусияти фарбеҳӣ ва оқибатҳои он барои саломатӣ нақши муҳим мебозад.

Тибқи адабиётҳои илмӣ-таҷрибавӣ ҷамъшавии ҷарб дар намуди андроидӣ дараҷаи баланди хавфи инкишофи бемориҳои дилу рағҳои хунгард (фишорбаландӣ, сактаи дил ва мағзи сар), диабетҳои қанд, саратони ғадуди сина дар занҳо ва фавтро дошта, ба гипертрофия ва гиперплазияи хучайраҳои ҷарбҳои дохили пардаи шикам хос аст [15].

Омори маводи бадастомада нишон медиҳад, ки дар байни шахсони мубталои бемории фарбеҳӣ 35,7%-он дорои намуди фарбеҳии андроидӣ мебошанд.

Хулосаҳо. Омӯзиши ҳолати ғизои аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТЧ нишон дод, ки:

- 2,89% норасоии сафедаю неру;
- 45,49% ҳолати ғизои меъёрӣ;
- 33,57% вазни зиёди бадан;

- 18,05% мубталои фарбеҳӣ мебошанд.

Дар байни шахсони мубталои бемории фарбеҳӣ 35,7%-он дорои намуди фарбеҳии андройдӣ мебошанд.

Бо дарназардошти хатар ва нақши тиббӣ-иҷтимоию иқтисодии фарбеҳӣ бояд омӯзиши ҳаматарафаи вазни зиёди бадан ва бемории фарбеҳӣ (чамбаҳои иҷтимоию иқтисодии паҳншавӣ, омилҳои хавфи инкишоф, раванди инкишоф - синдроми метаболитикӣ ва ғ.) бо мақсади боздоштани сатҳи паҳншавии он дар байни аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шавад.

Бехтар намудани дастрасии аҳоли ба маҳсулоти хубсифати озуқаворӣ, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ғизоистеъмолкунӣ (инчунин, риояи талаботҳои ғизои солим) тибқи амалигардонии «Барномаи пешгирии фарбеҳӣ ва ташаккули ғизои солим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2024» дар боздоштани паҳншавии фарбеҳӣ нақши калидино мегузорад.

АДАБИЁТ:

1. Богданов А.Р., Дербенева С.А., Строчкова Т.В., Сурков А.Г., Каганов Б.С. Изучение состояния сердечно-сосудистой системы у больных с избыточной массой тела и ожирением //Вопросы питания. 2012. Т.1, №81. С. 69–74.
2. Бутрова С.А. От эпидемии ожирения к эпидемии сахарного диабета //Международный эндокринологический журнал. - 2013. - №2(50). - С.19-24.,
3. Глобальная стратегия по питанию, физической активности и здоровью. ВОЗ. - 2004. -21 с.; План действий по реализации Европейской стратегии профилактики и борьбы с неинфекционными заболеваниями, 2012–2016 гг. ВОЗ, 2012, 40 с.
4. Европейская министерская конференция ВОЗ по борьбе с ожирением. //Отчет о работе конференции. ВОЗ. Дания. - 2006. - 42 с.
5. Ивлеева А.Ю., Бурков С.Г. Избыточный вес и ожирение - проблема медицинская, а не косметическая //Ожирение и метаболизм. - 2010. - Т.7. - №3. - С.15-19.
6. Исследование, по оценке статуса питания и здоровья населения Казахстана. /Минздрав РК, Казахская академия питания, Алматы, 2014. - 296 с.
7. Лескова И.В., Ершова Е.В., Никитина Е.А., Красниковский В.Я., Ершова Ю.А., Адамская Л.В. Ожирение в России: современный взгляд под углом социальных проблем. Ожирение и метаболизм. 2019;16(1):20-26.]
8. “Меъёрҳои физиологии истеъмоли нерӯ ва моддаҳои ғизоӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Хайров Х.С., Сатторов С.С., Азонов Ҷ. //Душанбе, 2013. – 63 с.
9. “Ғизои солим бо дарназардошти мавсимҳои сол”. Олимзода Н.Х., Хайров Ҷ.С. – Душанбе: “Контраст”, 2020. – 345 с.
10. Питание и здоровье в Европе: новая основа для действий. Региональные публикации ВОЗ, Европейская серия, № 96. ВОЗ, 2005, 525 с.
11. «Программа профилактики ожирения и формирования здорового питания в Республике Таджикистан на 2019-2024 годы». Постановление Правительство Республики Таджикистан от 2 октября, № 463.
12. Хайров Х.С. “Захираи иттилоотӣ”, № государственной регистрации 2201700350 от 3 мая 2017 года, - Душанбе, - 2017.
13. Хайров Х.С. “Пешгирии вазни зиёди бадан ва табобати бемории фарбеҳӣ тавассути ғизо (дастури методӣ)”. Душанбе, 2020, -100с.
14. Тажибаев Ш.С., Балгимбеков Ш.А., Кайнарбаева М.С. Здоровое питание - основа профилактики избыточной массы тела и ожирения (Модуль 1). - Алматы: Казахская Академия питания, 2012. - 32 с.
15. Action Plan for implementation of the European Strategy for the Prevention and Control of Noncommunicable Diseases 2012–2016. WHO, Copenhagen, Denmark, 2012, 34 p.
16. Causes of death 2008: data sources and methods. Department of Health Statistics and Informatics. World Health Organization, Geneva, April 2011.
17. WHO. Physical status: the use and interpretation of anthropometry. Report of a WHO Expert Committee. WHO Technical Report Series 854. Geneva: World Health Organization, 1995. Waist circumference and waist–hip ratio: report of a WHO expert consultation, Geneva, 8–11 December 2008, 47p.
18. Юнусӣ М.Қ., Хайров Ҷ.С., Давлатов Д.М. Модели концептуалӣ ва математикии масъалаи паҳншавии вазни зиёди бадан ва бемории фарбеҳӣ /Юнусӣ М.Қ., Хайров Ҷ.С., Давлатов

- Д.М. //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Бахши илмҳои табиӣ (ISSN 2413-452X), №3, Душанбе. – 2020, С.18-24.
19. Хайров Х.С., Давлатов Д.М. Омӯзиши масъалаи паҳншавии вазни барзиёд ва бемории фарбеҳӣ дар байни аҳолии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути барномаи TJ_RCIN 2 /Х.С. Хайров, Д.М. Давлатов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахши илмҳои табиӣ 2020. №5. С.45-49.

УСУЛИ БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ ҒИЗОИ АҲОЛИИ СИННУ СОЛИ 40-59 СОЛАИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ ВА НТҶ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши ҳолати ғизои аҳолии синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТҶ баҳри коркарди чораҳои пешгирии бемориҳои ғайрисироятӣ (фишорбаландӣ, диабети қанди намуди 2, саратон ва ғ.) бахшида шуда аст. Тавассути барномаи компютери «Tj_RCIN 2» (№ қайди давлатӣ 2201700350 аз 3 майи соли 2017) дар байни 277 аҳолии (мард ва занҳо) синну соли 40-59 солаи ш. Душанбе ва НТҶ омӯзиш гузаронида шуда аст. Барномаи компютери «Tj_RCIN 2» ҳалли вазифаҳои зеринро дар бар мегирад: таснифи масъалаҳои иҷтимоии гурӯҳҳои аҳолии тибқи саволномаи тасдиқгардида; муайян намудани статуси ғизои гурӯҳҳои аҳолии (вазни зиёди бадан, фарбеҳӣ ва ғ.), алоқамандии бемории фарбеҳӣ бо фишорбаландӣ ва диабети қанди намуди 2 (инчунин, таъсири омили ирсӣ); омӯзиши омилҳои ғизоии хавфи инкишофи бемориҳои ғайрисироятӣ (сафеда, кислотаҳои чарбии сер ва носер, карбогидратҳо ва қандҳои одии вояи ғизо ва ғ.) бо усули баёдорӣ истеъмоли ғизо дар давоми 24 соати рӯзи гузашта (бо фармоиши Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 апрели соли 2014, № 248 тасдиқ гардидааст), гузаронида шуд; таҳлили омӯри маводи бадастомада.

Калидвожаҳо: синну сол, нерӯ, индекси вазни бадан, вазни зиёди бадан, норасоии сафеда, норасоии нерӯ, бемории фарбеҳӣ, омӯзиши, пешгирӣ, таботат.

МЕТОД ОЦЕНКИ ПИТАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ В ДУШАНБЕ И РРП В ВОЗРАСТЕ 40-59 ЛЕТ

Данная статья посвящена изучению состояния питания населения 40-59 лет в г. Душанбе и РРП с целью разработки мер по профилактике неинфекционных заболеваний (артериальная гипертензия, сахарный диабет 2 типа, рак и др.). С помощью компьютерной программы «Tj_RCIN 2» (№ гост регистрации 2201700350 от 3 мая 2017 г.) проводилось обучение среди 277 человек (мужчин и женщин) в возрасте 40-59 лет в г. Душанбе и РРП. Компьютерная программа «Tj_RCIN 2» включает решение следующих задач: классификация социальных проблем групп населения по утвержденной анкете; определение статуса питания групп населения (избыточный вес, ожирение и др.), ассоциации ожирения с гипертонией и диабетом 2 типа (а также влияние генетических факторов); Изучение питательных факторов риска неинфекционных заболеваний (белок, насыщенные жирные кислоты, углеводы и простые сахара в рационе питания и др.) По способу приема пищи в течение последних 24 часов (по заказу Минздрава республики Таджикистана от 28 апреля 2014 г. № 248 утв.), проведено; статистический анализ полученного материала.

Ключевые слова: возраст, энергия, индекс массы тела, избыточной массы тела, дефицит белка, дефицит энергии, ожирение, профилактика, лечение.

METHOD FOR ESTIMATING POPULATION IN DUSHANBE AND RRS AT THE AGE OF 40-59 YEARS

This article is devoted to the study of the nutritional status of the population 40-59 years old in Dushanbe and RRS in order to develop measures for the prevention of non-communicable diseases (arterial hypertension, type 2 diabetes mellitus, cancer, etc.). With the help of the computer program "Tj_RCIN 2" (GOST registration number 2201700350 dated May 3, 2017), training was conducted among 277 people (men and women) aged 40-59 years in Dushanbe and RRS. The computer program "Tj_RCIN 2" includes the solution of the following tasks: classification of social problems of population groups according to the approved questionnaire; determination of the nutritional status of population groups (overweight, obesity, etc.), the association of obesity with hypertension and type 2 diabetes (as well as the influence of genetic factors); Study of nutritional risk factors for non-infectious diseases (protein, saturated fatty acids, carbohydrates and simple sugars in the diet, etc.) By the way of eating during the last 24 hours (by order of the Ministry of Health of the Republic of Tajikistan dated April 28, 2014, No. 248 approved), carried out; statistical analysis of the received material.

Key words: age, energy, body mass index, overweight, protein deficiency, energy deficiency, obesity, prevention, treatment.

Маълумот оид ба муаллифон:

Хайров Хотамбег Сайфидинович – доктори илмҳои тиб, академики Академияи байналмилалӣ биотехнологияи ғизои Федератсияи Россия, профессори кафедраи бехдошти муҳити зисти Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино” **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 139, **Тел:** (+992) 919-03-03-30; **Email:** khairov1@yandex.ru.

Давлатов Давлатёр Манонович – муаллими калони кафедраи моделсозии математикӣ ва компютери Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, **Телефон:** (+992) 985-20-26-56; **Email:** ddm-90@mail.ru.

Нуралиев Кароматулло Курбонович – магистри кафедраи бехдошти муҳити зисти Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино” **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 139, **Тел:** (+992) 987-82-60-07; **G-mail:** nuralievk12@gmail.com.

Мамадҷонов Пайрав Рустамович – магистри кафедраи бехдошти муҳити зисти Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино” **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 139, **Тел:** (+992) 931-44-98-96; **Email:** pmamadjonov@mail.ru.

Сведения об авторах:

Хайров Хотамбег Сайфидинович – доктор медицинских наук, академик Международной академии биотехнологии питания Российской Федерации, профессор кафедрой гигиены окружающей среды ГОУ "Таджикского государственного медицинского Университета имени Абу Али ибн Сино. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 139, **Тел:** (+992) 919-03-03-30; **Email:** khairov1@yandex.ru.

Давлатов Давлатёр Манонович – старший преподаватель кафедры математического и компьютерного моделирования Таджикского национального университета. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17, **Тел:** (+992) 985-20-26-56; **Email:** ddm-90@mail.ru.

Нуралиев Кароматулло Курбонович – магистр кафедры гигиены окружающей среды ГОУ "Таджикского государственного медицинского Университета имени Абу Али ибн Сино. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 139, **Тел:** (+992) 987-82-60-07; **G-mail:** nuralievk12@gmail.com.

Мамадҷонов Пайрав Рустамович – магистр кафедры гигиены окружающей среды ГОУ "Таджикского государственного медицинского Университета имени Абу Али ибн Сино. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 139, **Тел:** (+992) 931-44-98-96; **Email:** pmamadjonov@mail.ru.

Information about authors:

Khayrov Hotambeg Sayfidinovich – Doctor of Medical Sciences, Academician of the International Academy of Nutrition Biotechnology of the Russian Federation, Professor of the Department of Environmental Hygiene of the State Educational Institution of the Tajik State Medical University named after Abu Ali ibn Sino. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave.139, **Phone:** (+992) 919-03-03-30; **Email:** khairov1@yandex.ru.

Davlatov Davlatyor Manonovich – senior lecturer of the department of Mathematical and Computer Modeling of the Tajik National University. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave.17, **Phone:** (+992) 985-20-26-56; **Email:** ddm-90@mail.ru.

Nuraliev Karomatullo Kurbonovich – master of the Department of Environmental Hygiene of the State Educational Institution of the Tajik State Medical University named after Abu Ali ibn Sino. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave.139, **Phone:** (+992) 987-82-60-07; **G-mail:** nuralievk12@gmail.com.

Mamadjonov Payrav Rustamovich – master of the Department of Environmental Hygiene of the State Educational Institution of the Tajik State Medical University named after Abu Ali ibn Sino. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave.139, **Phone:** (+992) 931-44-98-96; **Email:** pmamadjonov@mail.ru.

А. НАЗАРОВ
К. ҚУРБОНОВ

МЕТОДИКАИ ТЕХНОЛОГИЯИ КОРКАРДИ ЛУҒАТ ДАР ҶАДВАЛҲОИ ЭЛЕКТРОНИИ MS EXCEL

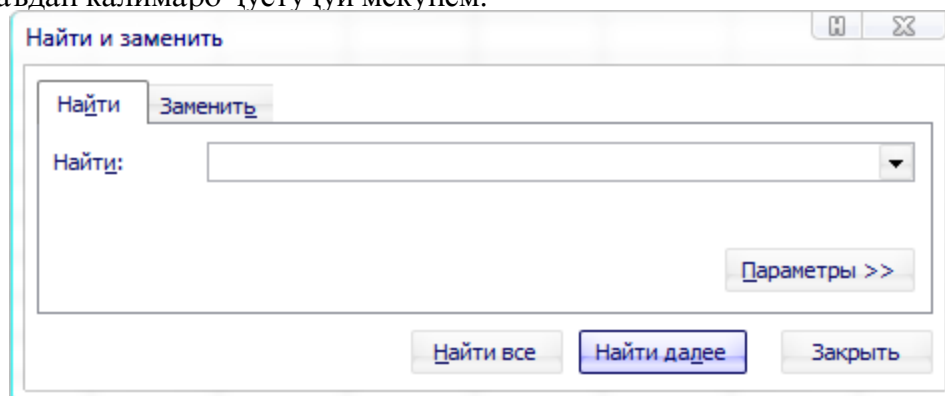
Нақши технологияҳои информатсионӣ дар ҷомеа рӯз ба рӯз васеътар мегардад. Бо истифода аз онҳо донишҳои худро инкишоф дода, донишҳои иловагӣ гирифтани мумкин аст. Яке аз нишонаҳои дониши баланд доштан ин донишҳои луғавӣ аст, ки дар тамоми соҳаҳо ва таълими фанҳо татбиқ карда мешаванд. Донишҳои луғавӣ махсусан зимни гузаронидани дарсҳои назариявӣ амалӣ, навиштани мақолаҳо ва дастурҳои илмию методӣ ва навиштани китобҳо зарур аст. Дар ҷаҳони имрӯза номгӯии забонҳои муоширатӣ бениҳоят бисёр аст. Масалан забони тоҷикӣ, русӣ, англисӣ, арабӣ, форсӣ ва ғайраҳо. Дар ҷараёни гузаронидани дарсҳо оиди технологияҳои информатсионӣ зарурати донишҳои забони англисӣ ба миён меояд, зеро аксар мафҳумҳои фанни мазкур бо забони лотинӣ мебошанд, алалхусус коркарди барномаҳо бо истифода аз забонҳои барномасозӣ.

Дар амал барои донишҳои забонҳо ва азхудкуни забонҳо аз луғатҳо васеъ истифода мекунанд. Луғатҳо, ки дар шакли китоб chop шудаанд, асосан калимаҳои ба ду ё се забон навишта шудаанд. Вале дар амал ҳолатҳо мешаванд, ки барои тарҷумани калимаҳо ба дигар забонҳо бо истифода аз ингуна луғатҳо боз донишҳои калимаҳои дигар забонҳо низ зарур мегардад. Барномаҳои компютерие, ки барои луғат коркард шудаанд, низ асосан дорой ду забон мебошанд. Коркарди луғат дар ҷадвалҳои электронии MS Excel (минбаъд EXCEL) назар ба дигар луғатҳои компютерӣ ва электронӣ бартарихи зиёдеро дорад. Мо дар мақолаи худ технологияи коркарди луғатро дар EXCEL меорем. Луғати коркардшуда луғати электронӣ бахисоб меравад.

Ҷадвалҳои электронии EXCEL дорой сутунҳои зиёд буда, мо метавонем калимаҳои забонҳои гуногунро дар алоҳидагӣ дар ин сутунҳо ҷой диҳем. Шумораи сутунҳои ҷадвал аз варианти EXCEL вобаста аст. Масалан, дар Excel-2010 рақами сатри максималиаш 1048576 мебошад. Дар ячейкаҳои сатри якум номи худи забонҳоро ҳамчун сарлавҳаи ҷадвал дохил мекунем ва дар маркази ҳар як ячейка ҷойгир мекунем. Масалан, дар сутуни А калимаҳои забони тоҷикӣ, дар сутуни В тарҷумани ин калимаҳо бо забони русӣ, дар сутуни С тарҷумани ин калимаҳо бо забони англисӣ ва ғайраҳо. Ҳаминтавр луғат бо якҷанд забонҳо тайёр карда мешавад. Минбаъд аз ин намуди луғати дар EXCEL тайёр буда истифода мекунем.

Авалин саволе, ки ба миён меояд – Ҷӣ тавр ин луғатро истифода мекунанд ва бо кадом роҳ калимаи зарурии дар ҳамаи луғат мавҷуд бударо зуд ёфтани мумкин аст? Ин имкониятро худи EXCEL дорад, ин ҳам бошад, бо истифода аз амали **CTRL+F** (ё бо дигар роҳ). Пас аз иҷрои ин амал шакли муқоламагии ҷустуҷӯӣ ва ёфтани калима ё дигар информатсияи EXCEL кушода мешавад.

Баъдан дар майдони “Ёфтан:” калимаи заруриро менависем. Баъд тугмаи «Ёфтан дар давомаш» ё «Ёфтан ҳамааш»-ро зер мекунем. Агар калимаи дохилкардашуда аз луғат ёфта шавад, пас дар ҳамаи сатри калима аз ҷаҳ ва рости тарҷумани калимаҳои дигар забонҳо инъикос мегарданд. Тарзи дигар, мо мехоҳем, ки калимаи бо забони олмонӣ навишташударо аз луғат ёбем ва тарҷумаҳои ба дигар забонҳо маълум кунем. Дар ин маврид пешакӣ ҳамаи сутунҳо, ки калимаҳои забони олмонӣ дохил карда шудаанд, муайян мекунем. Баъдан калимаро ҷустуҷӯӣ мекунем.

Технологияи дигар, ки дар луғати тайёр буда истифода бурда мешавад, аз рӯйи ягон забони луғат (сутуни чадвал) бо тартиби афзуншавӣ ҷойгиркунии калимаҳо мебошад, яъне аз рӯйи алифбои ягон забон. Ин имкониятро низ EXCEL дорад. Дар ин маврид ҳамаи сутунҳои луғатро, аниқтараш тамоми чадвалро муайян карда, дар лентаи ”Доҳо” тугмаи батартибориро (Сортировка) пахш мекунем. Аз баски дар сатри якум номи забонҳо (сарлавҳаи чадвал) истодааст, пас дар майдони “Доҳои ман сарлавҳа дорад” рамзи $\sqrt{\quad}$ -ро мегузорем. Баъдан аз рӯйи кадом забон ё забонҳо батартибориро интихоб менамоем ва дар охир тугмаи ОК-ро пахш мекунем. Лекин ҳангоми истифодабари ин технология худи луғат бояд вайрон нашавад, яъне агар танҳо як сутунро муайян карда, батартиборем.

Мо метавонем аз филтрҳои EXCEL истифода барем. Дар ин маврид сатри сарлавҳаро муайян карда дар лентаи “Доҳо” тугмаи “Филтр”-ро зер мекунем. Дар сарлавҳаи чадвал ФИЛТР гузошта мешавад, аз ин филтрҳо низ барои зуд ёфтани ва ҷудокунии калимаҳо истифода бурдан мумкин аст. Масалан, ҷудокунии ҳамаи калимаҳои бо забони тоҷикӣ буда, ки бо ҳарфи ғ сар мешаванд, ё ду ҳарфи аввалашон са мебошанд ва ғайраҳо. Умуман филтрҳои EXCEL ба истифодабарандагони луғат имкониятҳои хело зиёдеро медиҳанд.

Тавре медонем, дар забонҳои муоширатӣ аз мафҳумҳои синоним, антоним ва омоним васеъ истифода мебаранд. Ин гуна луғатҳоро низ дар EXCEL коркард намудан мумкин аст. Ҳаряк варақи EXCEL номгузори карда шудааст, ки дар қисми поёнии чапи чадвал инъикос мегарданд. Ҳамаи варақҳо даряқҷоягӣ китоби EXCEL ном доранд. Бигузур дар варақи якумаш луғати забонҳо бо технологияи дар боло овардашуда сохта шуда бошад. Дар Расми 1 намунаи варақи EXCEL барои ин намуд луғат оварда шудааст. Ба ин технологияи монанд дар варақи дуёми EXCEL луғати синонимҳои калимаҳои ба забони тоҷикӣ бударо тартиб медиҳем. Яъне дар ячейкаҳои сутуни якум калимаҳоро дохил мекунем. Дар ячейкаҳои сутунҳои дуум ва сеюм калимаҳои ҳаммаънои онҳоро дохил мекунем. Айнан ҳаминтавр дар варақи сеюм луғати антонимҳо, дар варақи чорум луғати омонимҳоро тартиб додан имкон аст. Ин ба истифодабарандагони луғатҳо хело қулай аст, зеро дар ҳолати зарурӣ ҳамон луғатро мекушоанд. Масалан, калимаи андоз якҷанд маъно дорад, яъне омоним аст ва дар луғати омонимҳо дидан мумкин аст. Маънои якумаш – маблағҳои ба бучаи давлат воридшаванда, яъне “Андоз – бақои давлат”. Маънои дуумаш – андохтан. Пас луғати омонимҳо дар варақи EXCEL интавр тартиб дода мешавад: дар сутуни якум худи калима, дар сутуни дуум маънои якумаш, дар сутуни сеюм маънои дуумаш ва ғайра.

	A	B	C	D	E
1	Тоҷикӣ	Русӣ	Англисӣ	Олмонӣ	Арабӣ
2	Барномасозӣ	Программирование	Programming	Programmieren	البرمجة
3	Оила	Семья	Family	Familie	الأُسرة
4	Донишгоҳ	Университет	University's	Universitaet	الجامعة
5	Тоҷикистон	Таджикистан	Tajikistan	Tadschikistan	طاجيكستان
6	Дизайн	Дизайн	Design	Design	تصميم
7					
8					

Расми 1. Намунаи варақи EXCEL барои луғат

Масъалаи дигаре, ки барои луғати тайёркарда зарур аст, ҳифзи худи луғат аз даровардани тағйиротҳои беасос ва вайрон кардани он мебошад. Дар ин маврид аввал худи китоби EXCEL ва баъдан саҳифаи варақи EXCEL, ки дар он луғат(ҳо) ҳарфчинӣ шудаанд, бо гузоштани сир ҳифз менамоем. Дар ин маврид, масалан, дар EXCEL-2010, дар лентаи “Тақриздихӣ” бо пахши тугмаи ”ҲИФЗИ КИТОБ” худи китобро бо гузоштани сир ҳифз менамоем. Баъдан бо пахши тугмаи “ҲИФЗИ ВАРАҚ” худи варақро бо гузоштани сир ҳифз мекунем. Худи файлро низ бо банди менюи Файл - Сабткунӣ чун – бо гузоштани сир ва кушодан танҳо барои хондан ҳифз менамоем. Минбаъд танҳо ҳангоми бекор кардани ин маҳдудиятҳо ба луғат тағйирот ё иловаҳо дохил карда метавонем.

Ба ин гуна луғат забонҳои навро илова кардан бениҳоят осон аст, танҳо дар аввал маҳдудиятҳоро мегирем. Дар ягон сутуни ояндаи ҳолӣ буда забони нав ва калимаҳояшро дохил мекунем. Баъдан, пас аз илова кардани забон бо калимаҳояш (яъне тақмилдихӣ) боз

маҳдудиятхоро мегузорем. Хулоса луғати дар варақи EXCEL тайёр карда барои истифодабарандагон ёрии амалии худро мерасонад.

Чадвали мазкурро бо роҳи барномасозӣ тартиб додан, такмил додан ва пурра кардан имкон аст. Дар ин маврид метавонем аз забони барномасозии Visual Basic for Application (VBA) истифода барем. Барои дохил намудани калимаи нав аз оператори InputBox истифода мебарем:

```
KLM=INPUTBOX("Калимаи навро бо забони тоҷикӣ нависед", "Дохилкунии калимаи нав", 50,60)
```

Акнун маълум менамоем, ки сатри охирони пуркардашуда дар варақи EXCEL чанд аст. Ин амал дар матни барнома бо сатрҳои зерин навишта мешаванд:

```
STMAX = COLUMNS(1).FIND(WHAT="*", LOOKIN:=XLVALUES, SEARCHDIRECTION:=XLPREVIOUS, SEARCHORDER:=XLBYROWS).ROW
```

Бо мақсади муайян намудани он, ки оё калимаи дохилшаванда дар сутуни луғат мавҷуд аст ё не аз операторҳои давр ва шартии мураккаб истифода бурда, дар барнома сатрҳои зеринро дохил мекунанд:

```
NAT=0 FOR K=2 TO STMAX  
IF KLM=CELLS(K,1) THEN NAT=1 : EXIT FOR  
NEXT IF NAT=0 THEN  
KLMR=INPUTBOX("Калимаи навро бо забони русӣ нависед", "Дохилкунии калимаи нав", 50,60)
```

```
KLMA=INPUTBOX("Калимаи навро бо забони англисӣ нависед", "Дохилкунии калимаи нав", 50,60)
```

```
CELLS(STMAX+1,1)= KLM : CELLS(STMAX+1,2)= KLR
```

```
CELLS(STMAX+1,3)= KLMA
```

```
ELSE MSGBOX("Ин калима дар луғат мавҷуд аст") ENDIF
```

Технологияи чори намудани луғати коркардшуда дар барномаи EXCEL хело осон аст. Масалан, муассисае ки онро истифода бурданӣ ҳаст, барномаро дар сервери худ сабт намуда нигоҳ медорад. Бо истифода аз технологияҳои шабакавӣ ба ин файл иҷозати умумӣ барои истифодабарандагон медиҳанд. Тавассути компютерҳои ҷойҳои корӣ бошад, бо истифода аз технологияҳои корбарӣ дар шабака ин файлро ҷустуҷӯ карда меёбем ва барои он дар мизи кории системаи оператсионӣ нишонӣ (ярлык) месозем. Минбаъд бо паҳши ин нишона файлро кушода, аз луғати дар он буда истифода мебарем.

Тарзи дигари ҷорикунӣ бо истифода аз шабакаи глобалии Интернет мебошад. Бо ин мақсад файли барномаи EXCEL –ро дар саҳифаҳои сомонаи муассиса ҷой медиҳанд. Тавассути сомона ба ин файл дар сатҳи истифодабарии умумӣ иҷозат дода мешавад. Истифодабарандагон бо истифода аз технологияи ҷустуҷӯи файлҳо дар шабакаи Интернет истифода карда, файли мазкурро ёфта, мавриди истифодабарӣ қарор медиҳанд.

Дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ бошад, омӯзгорони фаннӣ ва хонандагон аз чунин луғати коркардшуда васеъ истифода бурда метавонанд. Инчунин омӯзгорон ва хонандагон базаи луғатро васеъ карда метавонанд. Шарт нест, ки танҳо омӯзгорони фанҳои забон ва адабиёт аз он истифода баранд ё базаашро васеъ кунанд. Аз ин намуд луғати электронӣ ҳама омӯзгорони фанҳои таълимӣ истифода бурда метавонанд. Боз аз ҳама беҳтар ва қуллаш он аст, ки луғати коркардшударо дар дилхоҳ барандаи берунаи информатсия нигоҳ дошта, ҳамроҳи худ мегардонем. Зеро ҳама компютерҳо дорой барномаи EXCEL мебошанд ва онро дар дилхоҳ компютер кушодан имкон аст.

АДАБИЁТ:

1. Назаров А.П. Асосҳои технологияи компютерӣ. Душанбе – 2010.
2. Назаров А.П. Методикаи таълими информатика. Душанбе – 2016.
3. Сомонаҳои интернетии lugat.tj, lugat.toj.tj.
4. Оид ба синонимҳо: www.kmt.tj/content/луғати-мухтасари-синонимҳои-забони-тоҷикӣ.

Назаров А., Курбонов К.
**ТЕХНОЛОГИЯ РАЗРАБОТКИ СЛОВАРЯ В
ЭЛЕКТРОННОМ ТАБЛИЦЕ EXCEL**

Роль информационных технологий в обществе становится все более распространенной. Используя их, они могут получить дополнительные знания и развивать свои знания. Одним из основных моментов этих знаний является словарное (лингвистическое) знание, которое применяется во всех областях и предметах науки. Лингвистические знания требуются особенно в теоретических и практических занятиях, написании статей и научно-методических текстах и написании книг. Сегодняшний разговорный язык очень распространен в мире. Например, таджикский, русский, английский, арабский, персидский и другие языки. В течение изучения курса информационных технологий, требуется потребность в овладении английским языком, потому что большинство концепций этого предмета на латыни, особенно при разработке программ с использованием языка программирования. На практике для знания и изучения языков широко используются словари. Словари, написанные в форме книг, написаны в основном на двух или трех языках. Но на практике также необходимо перевести другие слова, чтобы перевести слова на другие языки с помощью таких словарей часто представляется затруднение, так как необходим знание других языков. Компьютерные программы, разработанные для словаря, также в основном имеют два языка. Разработка электронного словаря в электронной таблице MS Excel (далее EXCEL) имеет много преимуществ по сравнению с другими электронными словарями. В нашей статье мы рассмотрим технологию созданию словаря в EXCEL. Словарь представляет собой электронный словарь.

Ключевые слова: словарь электронная таблица, знание, EXCEL, программирование, языки.

Nazarov A., Qurbonov K.
**DICTIONARY DEVELOPMENT
TECHNOLOGY IN EXCEL SPREADSHEET**

The role of information technology in society is becoming increasingly common. Using them, they can gain, additional knowledge and develop their knowledge. One of the main points of this knowledge is the dictionary (linguistic) knowledge, which is used in all fields and subjects of science. Linguistic knowledge is required especially in theoretical and practical classes, writing articles and scientific-methodical texts and writing books. Today's spoken language is very common in the world. For example, Tajik, Russian, English, Arabic, Persian and other languages. During the course of information technology, the need to master the English language is required, because most of the concepts of this subject are in Latin, especially when developing programs using the programming language. In practice, dictionaries are widely used for the knowledge and study of languages. Dictionaries written in the form of books are written mainly in two or three languages. But in practice, it is also necessary to translate other words to translate words into other languages with the help of such dictionaries is often a difficulty, since it is necessary to study other languages. Computer programs developed for the dictionary also mainly have two languages. The development of an electronic dictionary in MS Excel spreadsheet (hereinafter EXCEL) has many advantages over other electronic dictionaries. In this article we will consider the technology of creating a dictionary in EXCEL. The dictionary is an electronic dictionary.

Keywords: dictionary spreadsheet, knowledge, EXCEL, programming, languages.

Маълумот дар бораи муаллифон: Назаров Ахтам Пулотович, номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори дараҷаи олии таҳассусии гимназияи ба номи А. Балъамии ш. Ваҳдат.

Қурбонов Комрон Сулаймонович, донишҷӯи курси 4-уми факултети механика ва математикаи ДМТ, ahtam_69@mail.ru

Сведения об авторах: Назаров Ахтам Пулотович, кандидат педагогических наук, учитель высшего профессионального уровня гимназии имени А. Балъамии г. Вахдат.

Курбанов Комрон Сулаймонович, студент 4 курса механико-математического факультета ТНУ, ahtam_69@mail.ru

Information about the authors: Nazarov Akhtam Pulotovich, candidate of pedagogical sciences, teacher of the highest professional level of the gymnasium named after A. Balamii t. Vahdat.

Kurbanov Komron Sulaimonovich, 4th year student of the Faculty of Mechanics and Mathematics, TNU, ahtam_69@mail.ru

Р.Н. ОДИНАЕВ
З.Б.ГАФОРОВ

РАЗВИТИЕ МОТИВАЦИИ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ И ПРОГРАММИРОВАНИЯ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ОБУЧЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сегодня в образовательных учреждениях Республики Таджикистан интерес и мотивация учащихся к получению новых знаний больше в начальных классах чем в средних или в старших классах. У учеников в начальных классах мотивация больше внутренняя, то есть они сами желают познать мир и всё новое, а у старших учеников мотивация внешняя, то есть наставление со стороны родителей для получения необходимого образования. Отметим что, большинство учащихся мотивированны к изучению самых необходимых предметов таких, как математика, информатика и иностранные языки. В настоящее время учителям надо задуматься о том, как поднять внутреннюю мотивацию учащихся ко всем предметам. Известно что, нынешние дети хорошо пользуются компьютерами и этим нужно пользоваться не только на уроках «Информатики» но и на остальных предметах[1-С.150].

Теперь приведём несколько методов для создания мотивации, которые позволят наиболее эффективно начать или продолжить изучение материалов предметов таких как: «Информатика», «Программирование» и т.д. [3-С.111].

Пример задача. 1. (диалог с компьютером)

Рассмотрим, какие методологические основания положены в основу для создания мотивации к изучению информатики. Для этого обратимся к понятию о методе в педагогической деятельности. Традиционно метод обучения определяют как способ взаимосвязанной и взаимообусловленной деятельности педагога и обучаемых, направленной на реализацию целей обучения. Или как систему целенаправленных действий педагога, организующих познавательную и практическую деятельность обучаемых и обеспечивающих решение задач обучения[2-С.30].

Д. Риччи – создатель языка программирования СИ в своей книге, изданной в 1978 году пишет, что «единственный способ выучить новый язык программирования — это писать на нем программы»; а изложение языка он начинает с конкретного примера простой программы, которая получила название “Hello World”. Программа “Hello World” стала стандартом первой программы при изучении программирования.

Ключевым моментом такого подхода является упор на структуру программы. Не менее важным является гуманитарный аспект исполняемой программы. Результатом первой программы является приветствие всему миру, всем. Подход Риччи подхватили все последующие авторы новых языков программирования. Традиционно первой программой на любом языке программирования ныне является программа “Hello World”. Мы полагаем, что следующим моментом, непосредственно связанным с дальнейшим развитием программы “Hello World” должна быть интерактивность.

Разработаем задание в рамках системы алгоритмического метода обучения. Интерактивность будем рассматривать как программно реализованный диалог посетителя с роботом-швейцаром компьютерной фирмы[4-С.100].

Пусть, например, я или Вы (или некто другой) приходит по некоторому адресу в компьютерную фирму, а в дверях фирмы посетителя встречает робот. Он говорит посетителю: “Здравствуйте! Меня зовут Робот. Я работаю здесь Швейцаром. Как Вас зовут?”. На прямой вопрос Вы даете, как правило, прямой ответ. Например, вы говорите: “Анна Ивановна”. Или я говорю: “Зафар”. В ответ робот расплывается в улыбке, шаркает ножкой и говорит разные любезности: “Я рад Вас видеть, Анна Ивановна! Не правда ли, Анна Ивановна, что сегодня хорошая погода?” или нечто подобное[15-С.165].

Но чтобы «Отработать свой хлеб», Робот снова задает вам прямой вопрос: “Анна Ивановна, а к кому Вы пришли?” На этот прямой вопрос следует, например, такой прямой ответ: “к Алле Геннадьевне”. Робот моргнул (доложил Алле Геннадьевне), вежливо предложил руку и, со словами “Не бойтесь, Анна Ивановна, я отведу Вас к Алле Геннадьевне”, ведёт Вас (или другого посетителя) в нужный офис[11-С.98].

Заметим, что с точки зрения программирования описание ситуации достаточно проста. В наши дни в Японии роботы реально выполняют значительно более сложную работу. Роботы работают в регистратуре госпиталей, консультантами в универмагах, а собачка-робот Айбо самостоятельно бегаёт по квартире, понимает эмоции хозяина, способна “дрессироваться” и, фактически является «членом семьи» хозяина. Далее мы опишем простейший вариант программной реализации описанной ситуации робота-швейцара[5-С.110].

Программа Robot

На рис. 1 приведен пример диалога робота-швейцара с посетителем по имени Зафар, выведенного на экран монитора компьютера.

```

C:\Program Files (x86)\Borland\CBuilder5\Projects\Project2.exe
Здравствуйте! Меня зовут Робби
Я работаю в швейцаром фирмы и
Как вас зовут, уважаемый клиент?
Зафар
Я приветствую Вас, Зафар в нашем офисе
Приходите пожалуйста, присядьте за стол
Могу предложить Вам, Зафар чай, кофе, сок, горячий шоколад.
Директор Павел Павлов и менеджер Марину ждут Вас, Зафар на втором этаже.
К кому вас, Зафар проводить?
к Ивану
Всегда пожалуйста, Зафар Не бойтесь и идите со мной, я отведу вас Зафар
прямо к Ивану!
    
```

Рис.1. Результат работы программы Robot

Диалог получен в результате запуска с терминала (консоли) среды разработки СИ, ввода с клавиатуры текста программы и сохранения этого текста в файл компьютера, последующей компиляции файла программы и выполнения компилированного кода программы. Робот и посетитель говорят по-русски, но в консоли С++ русский шрифт не воспринимается, для этого мы используем функцию `char* Rus(const char* text)`, с помощью которой уже можно использовать русский шрифт, см. лист. 1.

Листинг 1

Листинг программы Robot

```

//-----
#include <vcl.h>
#include <iostream.h>
#include <conio.h>
#include <math.h>
#include <string.h>
#include <windows.h>
#pragma hdrstop
//-----
char bufRus[256];
char* Rus(const char* text) {
    CharToOem(text, bufRus);
    return bufRus;
}
#pragma argsused
int main(int argc, char* argv[])
{ char name[80], kkomu[80];
  int a,b,k;
  cout<<Rus("Здравствуйте! Меня зовут Робби.")<<endl;
  cout<<Rus("Я работаю в швейцаром фирмы И.")<<endl;
  cout<<Rus("Как вас зовут, уважаемый клиент?")<<endl;
  cin.getline(name,70);
  cout<<Rus("Я приветствую Вас,")<<name;
  cout<<Rus(", в нашем офисе.")<<endl;
  cout<<Rus("Приходите пожалуйста, присядьте за стол")<<endl;
  cout<<Rus("Могу предложить Вам,")<<name;
    
```

```
cout<<Rus(" чай, кофе, сок, горячий шоколад.")<<endl;
cout<<Rus("Директор Павел Иванович и менеджер Марина ждут Вас,")<<name;
cout<<Rus(" на втором этаже.")<<endl;
cout<<Rus("К кому вас, ")<<name;
cout<<Rus(" проводить?")<<endl;
cin.getline(kkomu,70);
cout<<Rus("Всегда пожалуйста,")<<name;
cout<<Rus(" Не бойтесь и идите со мной, я отведу вас ")<<name;
cout<<endl<<Rus("прямо ")<<kkomu<<"!"<<endl;
```

Конечно же, никакого имени посетителя в тексте программы нет, хотя присутствуют имена директора и менеджера.

Посетитель может иметь любое имя! Когда “говорит” посетитель, информация вводится в компьютер и запоминается в компьютере. А когда “говорит” Робот-компьютер, информация выводится из компьютера. В реальной жизни японские роботы выводят текст на динамики, но мы на первом этапе будем пользоваться экраном монитора[14-С.107].

Проект можно развивать и усложнять в рамках системы проектно-развивающего метода. Например, в рамках проектно-эвристического метода можно предложить студентам создать диалог с учителем или врачом-психологом. [12-С.140].

После того как студенты заинтересовались возможностью реализации диалога с компьютером, использующего текст, следует ввести в рассмотрение числа, математические знаки и применять при написании программ условные операторы. Чтобы мотивировать студентов к написанию программ, задания должны быть посильными для студентов и необходимо при постановке заданий использовать проектно-эвристический метод обучения. Успех, как известно, «окрыляет» и мотивирует, в том числе и к занятию программированием.

Рассмотрим небольшой конкретный пример. Пусть в дверях фирмы вас встречает робот. Пусть робот уже познакомился с Вами, как это было рассмотрено в первой программе. И теперь Вы продолжаете диалог с роботом. Робот говорит Вам: Я знаю математику и могу сравнивать числа, введите два числа, Зафар. Я скажу, какое из них больше. Затем он сравнивает и отвечает, например, так: Зафар твоё первое число меньше второго $4 < 7$. В этом ответ используются математические знаки и для правильного анализа необходимо использовать условный оператор вида `if <условие> then <оператор>`.

В следующем диалоге робот угадывает число, с которым в данный момент посетитель производит математические операции. Диалог может быть примерно таким.

Зафар, я умею угадывать числа. Задумайте число и прибавьте к нему два. А теперь умножьте результат на 2. Снова прибавьте число два и прибавьте секретное число, задуманное первым. Разделите на три и отнимите секретное Ваше число. Прибавьте 5. Сейчас, Зафар, у Вас получилось 7.

Пример задача. 2.(Сортировка трёх чисел массива)

Психологи установили, что курица умеет считать. Правда, только до трех. Зато это факт научно доказан. Причем самым элементарным образом. Оказалось, что если у курицы, имеющей больше трех цыплят, незаметно украсть одного из них, то она ничего не заметит. Если же у нее три цыпленка, то нехватку одного она сразу обнаружит. То есть, она считает по принципу: один, два, три, много. (То же самое относится и к курице, сидящей в гнезде и насиживающей яйца) [10-С.120].

Пусть мы решили разобраться в трех апельсинах, и не заблудиться в трех соснах. Пусть апельсины у нас разной величины, а нам необходимо визуально выяснить, какой из них самый большой, какой самый маленький и какой апельсин окажется средним по размеру. Что мы будем делать? Наверно, мы посмотрим и как-то запоем размер первого попавшегося, затем переведем взгляд на второй из них и сделаем вывод о том, какой из этих двух больше. Эти два апельсина условно назовем Большим и Маленьким. Затем третий апельсин будем сравнивать с Большим и Маленьким.

Если третий апельсин окажется больше Большого, то он — Самый большой. Если третий апельсин окажется меньше Маленького, то он — Самый маленький. Но если мы не

смогли назвать третий апельсин ни самым большим, ни самым маленьким, то следует его назвать Средним.

Составим программу, которая попросит ввести 3 разных числа, а после ввода чисел, будет сравнивать эти числа.

Начало и конец программы обозначим овалами, согласно листинг сортировка трех чисел массива. В параллелограмм впишем имена (идентификаторы) переменных (чисел) А, В, С, полагая, что три числа будут введены с консоли (клавиатуры). Тут же проверим, разные это числа, или имеются одинаковые. Это так называемая «защита от дурака». Мы, конечно, письменно попросим вводить разные числа, но случайно (или специально, чтобы закончить работу программы) могут быть введены совпадающие числа, об этом будет выведено на экран “Числа не различные!” и только потом последует остановка программы.

Всего может оказаться 6 различных ситуаций, на рис. 1. они перенумерованы индексом i, а сами числа упорядочены по убыванию и результат обозначен вытянутым вверх прямоугольником.

Для отладки программы мы зациклим работу алгоритма сортировки, чтобы программа работала неограниченно (нам, по крайней мере, нужно перебрать все различные варианты).

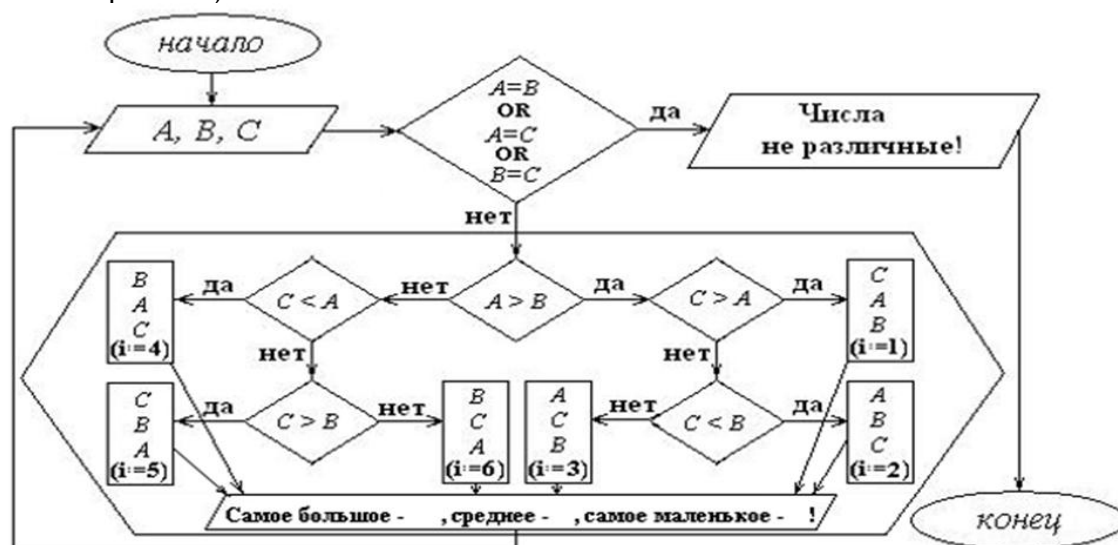

Рис. 2. Блок–схема программы сортировки трех чисел массива

Листинг сортировка трех чисел массива

```

int i,A,B,C;
cout<<"Vvedite 3 raznie chislo"<<endl;
cout<<"A=";
cin>>A;
cout<<"B=";
cin>>B;
cout<<"C=";
cin>>C;
if(A==B || B==C || C==A){
cout<<"chisla ne razlichie"<<A<<" "<<B<<" "<<C;
}
if(A>B){
if(C>A)
i=1;
else {
if(C<B) i=2;
else i=3;
}
}
else {
if(C<A)

```

```

i=2;
else{
if(C>B) i=5;
else i=6;
}
}
switch (i){
1: case 1: cout<<"самое большое "<<C<<" среднее "<<A<<" самое маленькое "<<B;
break;
2: case 2: cout<<"самое большое "<<A<<" среднее "<<B<<" самое маленькое "<<C;
break;
3: case 3: cout<<"самое большое "<<A<<" среднее "<<C<<" самое маленькое "<<B;
break;
4: case 4: cout<<"самое большое "<<B<<" среднее "<<A<<" самое маленькое "<<C;
break;
5: case 5: cout<<"самое большое "<<C<<" среднее "<<B<<" самое маленькое "<<A;
break;
6: case 6: cout<<"самое большое "<<B<<" среднее "<<C<<" самое маленькое "<<A;
break;}

```

После вывода на печать результатов сортировки, программа снова просит ввести 3 числа.

Копия экрана монитора (рис. 2) и представленный выше текст подтверждают — цель достигнута — программа работает правильно во всех шести возможных вариантах сортировки трех различных чисел и прекращает работу в случае совпадающих чисел.

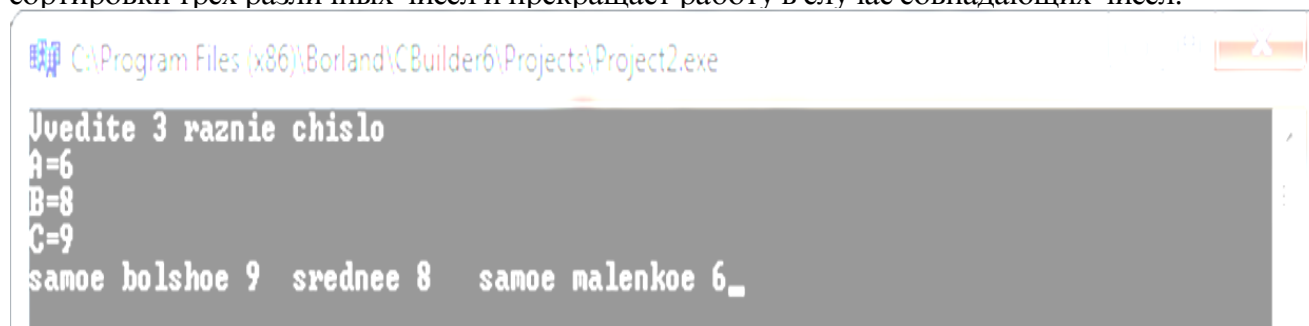

Рис. 3. Сортировка трех чисел

Отметим отдельные моменты реализации алгоритма. Для циклической работы программы мы могли бы поставить метку (например, цифру 1) на оператор ввода `1:Write(' 3 !');` Введите разных числа, а в конце программы вставить оператор безусловного перехода `goto 1;` но использование безусловных переходов в структурном и надежном программировании считается "дурным тоном", поэтому мы выбрали другую конструкцию в виде оператора цикла с предусловием `i:=1; while i>0 do { ... };`

Чтобы выйти из цикла (в случае совпадающих чисел), в программе используется встроенная процедура `Exit`.

Для сравнения двух чисел используется условный оператор вида `if < > else < >`.

Для печати результатов сортировки используется оператор `case of`. Заметим, что для изучения различных аспектов программирования, таких как: использование условных оператором, операторов цикла, разработка и запись блок-схем – могут использоваться другие простые примеры. Однако в качестве первых самостоятельно написанных программ мы рекомендуем начинающим программистам самостоятельно написать и разобраться в том, как работают программы `Robot` и `Three_Oranges`, так как при этом будет достигнут немаловажный педагогический аспект понимания программирования, как вида интеллектуальной деятельности, доступной всем обучающимся. И не только «технарям» или особо одаренным математикам– программистам, но и обычным гуманитариям, химикам и биологам.

В наш век, когда создаются все новые и новые роботы, обладающие искусственным интеллектом, должен повышаться, на наш взгляд, и основной базовый уровень образования населения. И, прежде всего, в области общей информатики, информатизации вообще, в области понимания того, как мыслит человек разумный, как и на основании чего

принимаются им решения, в каких сферах деятельности человека и для чего необходимы компьютеры и роботы. [7-С.10].

При ознакомлении с программой Robot обучающийся должен удивиться не только тому, как просто осуществить на программном уровне диалог робота с человеком, но тому, как просто поступает сам человек в такой же ситуации, формально действуя, как робот, человек запоминает информацию и извлекает затем необходимую ему по контексту жизни ранее запомненную информацию.

Программа Three_Oranges и сама мотивировка составления программы прежде всего необходимы не только для развития навыков программирования, но и для развития качества абстрактного мышления, развития понимания того, как оно осуществляется на простом примере от мышления курицы до сортировки трех апельсинов, и, в конечном счете, для развития способности размышлять, делать анализ собственных мыслей и переживаний, необходимых каждому образованному человеку. [9-С.152].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Асеев, В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. / В.Г. Асеев - М.: Мысль, 1976.-158 с <<https://world-psychology.ru/aseev-v-g-motivaciya-povedeniya-i-formirovaniya-lichnosti/>>
2. Браунси К. Основные концепции структур данных и реализация в С++ / Пер. с англ. — М.: Вильямс, 2002. — 320 с., ил.
3. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. М., 1981. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности; Проспект - Москва, 2012. - 534 с.
4. Дейтел П. Дж., Дейтел Х. М. Как программировать на С++. Введение в объектно-ориентированное проектирование с использованием UML / Пер. с англ. — М.: Бинум, 2002. — 1152 с
5. Емельченков Е. П., Бояринов Д. А., Козлов С. В. Информационные системы автоматизированной поддержки инновационной деятельности: модели, проектирование и реализация. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2011. – 164 с.
6. Козлов С. В. Вопросы внедрения и использования образовательных автоматизированных систем в учебном процессе // Инфокоммуникационные технологии в региональном развитии: Сборник трудов шестой ежегодной межрегиональной научно-практической конференции. – Смоленск: СПЭК, 2013. – С.129-133.
7. Козлов С. В. Функциональные назначения и возможности информационно-образовательного ресурса «AdvancedTester» // Горизонты науки. –2011. –No2 (6). –С. 9–12.
8. Липпман С. Б. Основы программирования на С++. Серия С++ InDepth, т. 1 / Пер. с англ. — М.: Вильямс, 2002. — 256 с., ил.
9. Маслоу, А.Г. Мотивация и личность А.Г. Маслоу - СПб.: Питер, 2007. - 352 с.
10. Мейерс С. Эффективное использование С++. 50 рекомендаций по улучшению наших программ и проектов. Серия Для программистов. / Пер. с англ. — М.: ДМК Пресс, 2000. — 240 с.
11. Мейерс С. Наиболее эффективное использование С++. 35 новых рекомендаций по улучшению наших программ и проектов. Серия Для программистов / Пер. с англ. — М.: ДМК Пресс, 2000. — 304 с.
12. Хуторской А.В. Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения, Российская Академия образования Москва 2006, С. 292
13. Хуторская Л.Н., Информационная педагогика, Интернет-журнал «ЭЙДОС» (лауреат Всероссийского конкурса «ИТ-образование в РУНЕТЕ»), 2005 С. 12.
14. Одинаев Р.Н., Гафоров З.Б. Создания мотивации к изучению предметов информатики и программирования в школах ,вузах на примере компьютерного моделирование движения автомобилей на языке программирования С++ / Р.Н. Одинаев, З.Б.Гафоров. Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наука - 2020. № 4. С. 101-109.
15. Шарипов Ф.Ф. Особенности обучения языкам программирования в образовательных учреждениях Республики Таджикистан/ Ф.Ф.Шарипов, З.Б.Гафоров. Вестник Таджикского национального университета - 2020. № 4. С. 161-167.

Гафоров Зафар Бобобекович., Одинаев Раим Назарович.

**РУШДИ ХАВАСМАНДИ ДАР ДАРСҶОИ ИНФОРМАТИКА ВА БАРНОМАРЕЗӢ ҲАМЧУН
ВОСИТАИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҶИ САВИЯИ ТОЛИБИЛМОН ДАР
МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар ин мақола усулҳои баланд бардоштани хавасмандӣ ҳангоми омӯзиши фанҳои «Информатика» ва «Барномасозӣ» дида баромада шудааст. Дар айни замон, информатика ва технологияҳои иттилоотӣ дар бисёр соҳаҳои фаъолияти инсон фаъолона истифода мешаванд, қисми ҷудонашавандаи амалии ҳамаи касбиятҳо ҳисобида шуда, қисмати ҳаёти ҳаррӯза, фарҳанг ва маърифати мо мебошанд. Аз ин рӯ, ҳар як шахси бомаърифати ҷомеаи муосир зарур аст, ки

қобилияти истифодаи компютерро дошта бошад. Барои гирифтани таълими хуби мактаббачагон, ҳавасмандиро дар асоси ҳадаф ташаққул додан лозим аст. Тавре ки шумо медонед, на ҳар кӯдак аз хурдӣ мефаҳмад, ки ӯ пеш аз ҳама барои худ ва дастовардҳои ояндаи худ меомӯзад. Дар ин ҳолат, мо қайд мекунем, ки волидон ва муаллимон вазифадоранд, ки дар татбиқи ин ҳадаф ба кӯдак кӯмак расонанд. Қайд мекунем, ки изҳороти баъзе хонандагон "Ман инро намеомӯзам, зеро ҳеҷ гоҳ лозим намешавад", мо бештар аз "Ман дарс намехонам, барои он ки ҷолиб нест." мешунавем. Бинобар он, дар асоси ин далел, эҷоди ҳавасмандкунӣ, ҳамеша аз пайравӣ (прагматика) афзалият дорад. Аз гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки методикаи асосии таълими ҳама гуна фанҳо ташаққул додани ҳавасмандкунӣ дар байни хонандагон ба омӯхтани ин ё он қисми маводи таълимӣ, алалхусус фанни информатика мебошад.

Калидвожаҳо: моделсозӣ, ҳавасмандкунӣ, барномаҳои, ҷобаҷогузорӣ, се адади массив, моделсозии компютерӣ, барномаи «Робот», методика, амалиётҳои математикӣ, информатика, алгоритм, оператори шартӣ.

Oдинаев Раим Назарович ., Гафоров Зафар Бобобекович.

DEVELOPMENT OF MOTIVATION IN INFORMATICS AND PROGRAMMING LESSONS AS A MEANS OF INCREASING THE LEVEL OF LEARNING OF STUDENTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses methods of increasing motivation when studying the subject "Informatics" and "Programming". Nowadays, informatics and information technologies are actively used in many areas of human activity, are considered an integral part of almost all professions, are part of our daily life, culture and education. Therefore, any educated person in modern society needs the ability to use a computer. To obtain a good education for schoolchildren, it is necessary to form motivation based on the set goal. As you know, not every child from an early age understands that he learns, first of all, for himself and his future achievements. In this case, we note that parents and teachers are obliged to help the child in realizing this goal. Note that the statement of some students "I will not teach this because it will never be needed", we hear much more than "I will not teach because it is not interesting." Therefore, based on this fact, in creating motivation, interest always takes precedence over pragmatics. From the foregoing, we can conclude that the main methodology for teaching any subject is to create motivation among students to study one or another part of the educational material, in particular, the subject of computer science.

Key words: modeling, motivation, programming, sorting, three numbers of an array, computer modeling, program "Robot", technique, mathematical operations, informatics, algorithm, conditional operator.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Одинаев Раим Назарович** - Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои физикаю математика, профессор, декани факултети механикаю математика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Телефон: 919-23-02-50; E-mail: raim.odinaev@mail.ru.

Гафоров Зафар Бобобекович - Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, докторанти PhD-и кафедраи моделсозии математикӣ ва компютерӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: 934-10-24-01. Почтаи электронӣ: zafar_6672@mail.ru.

Сведения об авторах: **Одинаев Раим Назарович** - Таджикский национальный университет, доктор физико-математических наук, профессор, декан механико-математического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 919-23-02-50; E-mail: raim.odinaev@mail.ru.

Гафоров Зафар Бобобекович – Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры математическое и компьютерное моделирование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 934-10-24-01. E-mail: zafar_6672@mail.ru.

Information about the authors: **Oдинаев Раим Назарович** - Tajik National University, doctor of physics and mathematics, professor, dean of the faculty of mechanics and mathematics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 919-23-02-50; E-mail: raim.odinaev@mail.ru.

Gaforov Zafar Bobobekovich - Tajik National University, doctor PhD of the department of mathematical and computer modeling. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 934-10-24-01. E-mail: zafar_6672@mail.ru.

Ф.С. МИРОВ
М. КАРИМЗОДА

ШАБАКАҲОИ ИҶТИМОӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛӢИ СУБЪЕКТҲОИ НАВИ МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар асри нав ба ҷомеа инкишоф ва самарани беандоза бахшид. Яъне ин шабакаҳо имкониятҳои одамонро васеътар мегардонанд, мубодилаи иттилоотро васеъ мекунад, муошират, муносибат, қору ғайолият ва тарзи ҳаёти навро дар ҷомеа таблиғ менамоянд. Ҷавонони имрӯза дар ҷомеае умр ба сар мебаранд, ки тарзи ҳаёт дар гузашта бо волидонии онҳо куллан фарқ мекунад. Аз ин хотир, баъзан танқиди калонсолон ба назари эътибор мерасад, ки гӯё ҷавонони имрӯза тарзи ҳаёти нодурустро аз сар мегузаронанд.

Дар асри ҷаҳонишавӣ ва пешрафти технологияи коммуникатсионӣ истифодабарандагони асосии шабакаҳои иҷтимоӣ ҷавонон ба ҳисоб мераванд. Шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҷавонон дар самти худамалсозӣ мусоидат намуда, дараҷаи “худнамоишдиҳӣ”-и онҳоро дар муқоиса бо баъзе гуруҳҳои иҷтимоӣ пурра месозад [6, с. 71]. Дар шабакаҳои иҷтимоӣ шартӣ будани ягон нави қоида мавҷуд нест. Ғайр аз ин барои баъзе афроди ҷавон муоширатнамоӣ дар ҳаёти воқеӣ аз ифодаи андеша дар матн дида, мушқилтар аст. Насли ҷавон иттилооти зиёди дарқору нодарқорро дастрас менамояд, ки бештари ин ахбор санҷиданошуда ва эътимоднок нестанд.

Ҷавонон имконияту бартариятҳои шабакаҳои иҷтимоиро истифода намуда, қисми зиёди талаботи иҷтимоӣ хешро ба ин васила қонеъ гардонидани метаовнанд, аз ҷумла: талабот ба муошират, муҳаббат, изҳорот, инчунин талаботе, ки бо рушди шахсият алоқаманд аст (маърифатнокӣ, фаҳмиши идеологӣ, худамалкунӣ). Хусусияти хосси иҷтимоишавии ҷавонон дар шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо ба таври манфӣ сурат мегирад, балки онҳо тарзи ҳаёти ғайолоноро дар бунёди “Ман”-и шахс аз сар мегузаронанд. Ҷавонон вобаста ба арҷгузори меъёру арзишҳои субъективӣ хеш имконияти мувофиқгардонии рафторро дар шабакаҳои иҷтимоӣ меомӯзанд.

Донишмандон ба ин ақидаанд, ки пешрафти технологияи иттилоотӣ дар баробари ҷиҳатҳои мусбат, ҷиҳатҳои манфиро ба бор оварда метавонад. Аз як тараф, технологияи иттилоотӣ глобалӣ неруи ҳаракатдиҳандаи рушди ҷаҳонишавӣ мебошад ва ташаккули маданияти иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҷаҳонбинии одамонро тағйир медиҳад. Шахсонии зиёде аз воситаҳои коммуникатсионӣ истифода бурда, ба субъекти ғайол ва нерӯманд табдил меёбанд ва барои зиндагии шоиста ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои худ мубориза мебаранд. Шабакаи иҷтимоӣ глобалӣ ба воситаи мубодилаи маълумот, амали мустақилона ва ҳалли масъалаҳои пайдошуда табдил меёбад.

Шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо сарчашмаи тасаввуроти иҷтимоӣ мегарданд, балки онҳо барномаи амалиёт, самтгирии раванди ҳаёт ва заминаи мақсадҳои инфиродии шахсро дар оянда муайян сохта метавонанд. Ғайр аз ин, дар шабакаҳои иҷтимоӣ шахс бе роҳнамоии омӯзгорон ё волидайн амал карда метавонанд. Дар ин ҳолат шабакаҳои иҷтимоӣ амалигардонии муҳимтарин талаботи ҳаётӣ – мустақилият ва худихтиёрии шахс ташаккул дода метавонанд. “Шабакаҳои иҷтимоӣ ҷавонро сахт ба худ ҷалб намудааст. Маҳз имкониятҳои васеъ дар шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки ҳар шахс худро муаррифӣ ва талаботи маънавии худро қонеъ намояд. Ҷавонон дар он арзу шикоят ва назари хешро нисбат ба масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангии ҷомеа озодона баён менамоянд. Чунин шароит ва имконият ҳар ҷавонро ба худ ҷалб намуда, торафт доираи истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ ва васоити ахбори оммаи электрониро бештар мегардонад. Ҷавонон тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо маълумот мегиранд, балки зиёда аз ин ба суолҳои рӯзмарра посух пайдо менамоянд.

Агар солҳои пеш дар фазои интернетӣ бо забони тоҷикӣ мавод ва сарчашмаҳои маълумотӣ кам бошанд, ҳоло саҳифаҳо, блокҳо, гурӯҳҳо ва наворҳо пайваستا меафзоянд... Ҷавонон дар фазои интернетӣ худро нисбатан озод ҳис менамоянд ва аз ин рӯ, дар баҳсу баррасии масъалаҳои муҳталифи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ ғайол ҳастанд. Яке аз ҷиҳатҳои мусбати шабакаҳои иҷтимоӣ аз он иборат аст, ки шахс бевосита дар алоқаву

гуфтугӯ бо субъектони дигари истифодабаранда қарор дорад. Ба таври дигар ғӯем, дар поён хоҳ маводи визуалӣ ва хоҳ матн андешаву назари хешро баён карда метавонад. Бо ин роҳ нисбати масъалаҳо мавқеъгирӣ намуда, худро озод ҳис менамояд” [11].

Муҳаққиқи соҳа Б. Хоган нисбат ба шабакаҳои иҷтимоӣ чунин изхори андеша намудааст: “шабака – ин маҷмӯи алоқаҳост (ба монанди одамон, ташкилотҳо, веб-саҳифаҳо ё таҳсилот). Ҳар як муносибат якҷанд алоқаҳоро пайваст менамояд. Масалан, шабакаи почтавӣ робитаест, ки миёни ирсолкунандагон ва қабулкунандагон пешбинӣ шудааст, аммо шабакаи иҷтимоӣ бошад, ба воситаи барномаи таъминшуда ташкил ёфтааст, ки мақсади он осон гардонидани маҷмӯи робитаҳост” [6].

Шабакаҳои иҷтимоӣ ба шахс имконият медиҳанд, ки бо хешовандону наздикон ва дӯстоне, ки дар кишварҳои гуногун қору фаъолият мекунанд, муошират намояд ва худро такмил диҳад. Шабакаи бисёрмилионаи интернет дар шароити компютеркунонии ҷаҳонӣ омили иҷтимоишавии фард мебошад. Он дар масъалаи азхудкунии рафтори иҷтимоии намунавӣ ва меъёру арзишҳои фарҳангии омма нақши муҳим мебозад. Дар шабакаҳои иҷтимоӣ забони махсуси муоширати маҷозӣ (виртуалӣ) ҷой дорад “Яке аз омилҳои рӯ овардани ҷавонон ба воситаҳои иттилоотии интернетӣ гуногунрангии иттилоот ва васеъ будани имкониятҳои муаррифӣ ва таъсиррасонӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Шабакаҳои иҷтимоӣ ҷавонро саҳт ба худ ҷалб намудааст. Маҳз имкониятҳои васеъ дар шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки ҳар шахс худро муаррифӣ ва талаботи маънавии худро қонеъ намояд.

Ҷавонон дар он арзу шикоят ва назари хешро нисбати масъалаҳои иҷтимоӣ ву иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангии ҷомеа озода баён менамоянд. Чунин шароит ва имконият ҳар ҷавонро ба худ ҷалб намуда, торафт доираи истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ ва васоити ахбори оммаи электрониро бештар мегардонад. Ҷавонон тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо маълумот мегиранд, балки зиёда аз ин ба суолҳои рӯзмарра посух пайдо менамоянд. Агар солҳои пеш дар фазои интернетӣ бо забони тоҷикӣ мавод ва сарчашмаҳои маълумотӣ кам бошанд, ҳоло саҳифаҳо, блокҳо, гурӯҳҳо ва видеоҳо пайваста меафзояд” [11, с. 133].

Алоқаҳои иҷтимоӣ дар шабакаҳо ба инсон имкон медиҳад, ки низоми воқеии робитаҳоро васеъ гардонад, барои худ мушовир пайдо намояд ва дар ин замина маҷмӯи нақшҳои муайяни иҷтимоиро иҷро намояд. Инсоният ҳамчун исфанҷ (губка) меъёрҳо, мақсадҳо, қоидаҳо ва низоме, ки ҷамъият барояш муқаррар кардааст, ҷаббида мегирад ва дар асоси тасаввуроти хеш шабакаҳои иҷтимоиро мувофиқи рафтори ба худ хос муайян менамояд.

Дар масъалаи паҳншавии ахбор, ғояҳо ва таъсир шабакаҳои иҷтимоӣ нақши қалондоранд. Дар адабиёти илмие, ки оид ба таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ бахшида шудааст, онро одатан бо мафҳуми “диффузияи инноватсия” (diffusion of innovations) ном мебаранд [6, с. 45]. Диффузияи инноватсия гуфта, раванди навоариеро меғӯянд, ки ба воситаи он ғояҳои нав, тезонидани раванди ҷаҳонӣ, паҳншавии фарҳанги муосир дар муддати муайяни вақт ба як низоми яқлухт табдил меёбанд. Аз ин ҷост, ки раванди иҷтимоишавии инсонии муосир то рафт мураккаб мегардад. Ба ибораи дигар, агар шахс хоҳад, ки дар асри муосир умр ба сар барад ва ҳамқадами замон бошад, пас бояд марҳилаҳои ҳаёти имрӯзаро ба таври қофӣ аз бар кунад.

Дар айни замон шабакаҳои иҷтимоиро яке аз сарчашмаи асосии қонеъ гардонидани талабот ба муошират меноманд. Шабакаи иҷтимоӣ ҳамчун як майдон (платформа), онлайн-сервис ё веб-саҳифаест, ки барои бунёди робитаи маҷозӣ (виртуалӣ) пешбинӣ гардидааст. Шабакаҳои иҷтимоӣ дар асоси манфиатҳои шахсии истифодабарандагон ташкил меёбад. Ҳамзамон барои одамон муошират ҳамчун унсур асосии шабакаҳои иҷтимоӣ ба таври ҳамешагӣ боқӣ мемонад.

Дар айни замон сохтори иртиботи муоширатӣ қисми ҷудонопазири ҳаёти ҳар як шахс гардидааст. Тасдиқи ин гуфтаҳоро дар нишондод ва баргариҷаҳо, мисли сохтор ва ташкили шабака, имконияти қонеъгардонии талаботи ҷомеа дар интиҳоби гуногуншаклии иртибот, таъмини имконияти идоракунии равандҳои иҷтимоӣ, имконияти ташаккули гурӯҳҳо ва созмонҳои иҷтимоӣ, имконияти амаликунонии фаъолияти иқтисодӣ ба воситаи шабака, инчунин таъсири имконпазир ба фазои сиёсии ҷомеа мушоҳида карда метавонем.

Тибқи маълумоти соли 2020 вазни қиёсии операторони хусусӣ дар бозори алокаи ҷумҳурӣ 93,4%-ро ташкил дод. Теъдоди корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ аввали соли 2021 беш аз 3,3 млн ва муштариёни мобилӣ беш аз 6 млн нафарро ташкил намуд [4]. Бо рушд кардани интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ муносибатҳо миёни давлат ва афкори ҷамъиятӣ иваз мегардад. Ҷомеаи демократӣ ҳамеша меҳодад бо шаҳрвандон робитаи наздик дошта бошад. Солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо талаботи замон низоми ҳолисонаро коркард намуда, ба аҳолии кишвар пешниҳод кард. Дар тамоми васоити иттилоӣ Ҳукумат рақамҳои муайянеро паҳн намуд, ки шаҳрвандон метавонанд дар сурати қонуншиканиҳо аз ҷониби ашхоси масъул, акс ё наворбардорӣ намуда, ба шабакаҳои иҷтимоӣ ҳукуматӣ ирсол намоянд ва барои ҳуқуқҳои ҳеш мубориза баранд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун василаи муҳим ва хизматрасон барои ҳалли мушкилоти омма сахми арзанда мегузорад. Албатта, дар ин ҷода як қатор мушкилотҳо ҷой дорад, яъне дар марҳилаи аввал оммаи мардум аз фарҳанг ва принципҳои мурочиат дар шабакаҳои иҷтимоӣ оғаҳ нестанд, аммо ин марҳила дар оянда беҳтар хоҳад шуд.

Дар шабакаҳои иҷтимоӣ маълумотҳо нисбатан тезтар паҳн мегарданд, чунки аксарияти одамоне, ки умуман аз интернет истифода мекунанд, дар як рӯз ҳадди ақал як маротиба дар шабака ҳастанд ва расонаҳои хабарӣ қариб дар ҳамаи шабакаҳои иҷтимоӣ пайваст аст. Ин хабарҳо дар сурати ба қор даромадани интернет, истифодабарандагонро оғоҳ менамоянд. Ҳамин тариқ, оммаи мардум оиди дилхоҳ масъала маълумот мегиранд, фикри худро баён менамоянд ва маълумотҳои гирифтаи худро ба дигарон мерасонанд, ки онҳоро ҳамчун субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ шинохтан мумкин аст. Чунин чараён гирифтани маълумотро дар ҷомеа танҳо шабакаҳои иҷтимоӣ таъмин намуда метавонанд.

Ҳоло қариб тамоми мубодилаи афкор, нишон додани ташаббусҳо ва баровардани қарорҳои муҳим тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои интернетӣ сурат мегирад ва ҳокимияти давлатӣ на ҳама вақт имконият дорад, ки ин равандҳоро зери назорат ва танзим гирад. ВАО-и анъанавӣ мақоми қаблӣ худро бо сабаби рушди шабакаҳои иҷтимоӣ аз даст медиҳанд ва ВАО-и электронӣ бартарӣ пайдо менамояд. Таҷрибаи иҷтимоӣ ҷавонон на тавассути муошират бо дигарон, балки тавассути ВАО-и электронӣ шакл мегирад, шуур ва маданияти ҷавонон тавассути ВАО ба самти дилхоҳ ташаккул дода мешавад. Дар раванд бештар манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ зарар мебинанд.

Баъзе аз гурӯҳҳои иҷтимоӣ аз шабакаҳои иҷтимоӣ истифода гардида, ба шуури ҷавонон таъсир расонида, воқеиятро таҳриф намуда, афкори омро ба манфиатҳои худ тағйир медиҳанд. Сатҳи ҷиноят ва ҷинояткорӣ дар тамоми сайёра меафзояд, мубориза ба муқобили ҷинояткорӣ ба бӯҳрони амиқ гирифта гардидааст. Давлатҳои муктадир тавассути ташкили шароити мусоид ба “фирори мағзҳо” комёбиҳои илмӣ ва илмию техникаи дигаронро аз худ мекунанд. “Қисми зиёди аҳолии Тоҷикистонро ҷавонон ташкил медиҳанд, ки аксарияташон истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ интернетанд ва теъдоди ин истифодабарандагон рӯз то рӯз бештар шуда истодааст. Тавре таҳқиқот ва таҳлилҳо дар ин самт нишон медиҳанд, аксарияти истифодабарандагони ҷавон аз қорбурди дурусти шабакаҳои иҷтимоӣ оғаҳӣ надоранд ё дорони дониши кофии сиёсӣ мазҳабӣ нестанд.... Бо ҳамин мақсад хизбу ҳаракатҳои террористиву экстремистӣ ба шабакаҳои ҷаҳонии интернет рӯ овардаанд ва барои мағзшӯӣ қардани ҷавонон ва захролуд намудани зеҳни онҳо бештари ҳолат аз номи дину мазҳаб дар сомонаҳову шабакаҳои иҷтимоӣ интернет домҳо мегузоранду ҷавонро асири ҳеш месозанд. Дар баробари ин, ширкату «точирон»-и интернетие низ фаъоланд, ки барномаи бозихи хашину фаҳш ва кимору казиноҳои онлайнро дар шабакаҳои иҷтимоӣ роҳандозӣ намуда, филмҳои низ ба тариқи онлайнӣ ва ғайрионлайнӣ бо сахнаҳои қатлу қуштор (*детективӣ, канибализм, триллер, даҳшатонавар, тарснок ва ғайра*) ва фаҳшу таҳрикундаи шаҳват (*эротикӣ ва порнографӣ*) бо анвои ҳаҷмҳои мухталиф манзури истифодабарандагони шабакаҳои ҷаҳонии интернет қарор медиҳанд, ки муштариёни асосиашон ҷавонон маҳсуб мешаванд” [15]. Ё ин ки «Дуруст аст, ки дар аввал баъзе саҳифаву гурӯҳҳои дохилии шабакаҳои иҷтимоӣ бо мақсади мусоидат ба забонамӯзӣ, таблиғи арзишҳои фарҳангиву сайёҳӣ, муколамаҳои ҳамсинфон, ҳамкасбон, ҳаммиллатон ва ба ин монанд самтҳо таъсис дода мешавад, вале бо

бештар гардидани аъзою иштирокчиёни он ҳадафҳои гурӯҳ тағйир меёбад. Аз ин имконият гурӯҳҳои манфиатҷӯ истифода намуда, идеяҳои худро табиғ мекунад. Маҳз дар ин марҳила шабакаҳои иҷтимоӣ хатарзо мегарданд... Бо пайвастан ба шабакаҳои иҷтимоӣ, ки дар асоси муносибати виртуалӣ ва ғайримаъмулӣ ба монанди шиносоиву суҳбату бозиву алоқаҳои виртуалӣ ва ғайра амал мекунад, инсон оҳиста-оҳиста аз муносибатҳои маъмулӣ даст мекашад. Дур шудани инсон аз асли иҷтимоиаш боиси пайдо гардидани ихтилоф дар муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳагӣ ва динии ӯ мегардад... Яке аз хатарҳои дигари шабакаҳои иҷтимоӣ ин ташвиқ ва табиғи фарҳанг ва расму оини бегона мебошад. Дар ин замина, тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ маводу наворҳои зиёд паҳн карда мешавад, ки метавонад ба тарзи муошират, муносибат, ботину зоҳири инсон ва арзишҳои он таъсир гузорад» [9].

Дар ин гуна шароит давлат бояд аз дохил нерӯманд гардад, то онро дар муносибатҳои байналхалқӣ ҳамчун субъекти мустақилу баробар шиносанд. Барои мағлуб нагаштан дар “чанги иттилоотӣ” бо қудратмандҳо мо бояд ба рушди технологияи коммуникатсионӣ аз ҳарвақта тавачҷуҳи зиёд намоем. Воситаҳои ахбори омма ба сифати дастгоҳи тавоноии иттилоотӣ дар муборизаи таҳмили иттилоотӣ чун сипари бозғимоди халқу давлат хизмат намоянд, ба ҳифзи оромиву суботи чома фаёлона мусоидат кунанд ва эътимоди мардумро ба фардои нек таҳким бахшанд.

Вобаста ба ин масъала Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизиони «Варзиш», «Синамо» ва Академияи воситаҳои ахбори омма чунин иброз намуданд: “...баъзе доираҳои манфиатҷӯӣ воситаҳои ахбори оммаро ҳамчун фишанги таъсиррасонӣ ба фарҳангу маданият ва давлатдорӣ миллии тоҷикон моҳирона истифода бурда, ба ин васила меҳаҳанд ҳадафҳои душманонаи хешро амалӣ гардонанд... Ҳар як кишвар ё ҳукумате, ки дар чанги иттилоотӣ мағлуб мегардад, амният ва пайдории соҳти конституционии худро ҳифз карда наметавонад. Тавре ки ҳодисаҳои солҳои охир дар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ ва кишварҳои Шарқи Наздик нишон доданд, «инкилобҳои ранга» аввал дар фазои иттилоотӣ амалӣ гардида, сипас ба воқеияти сиёсӣ табдил ёфтанд... Тарғиботи идеяҳои муҳолиф ба арзишҳои милли аз тарафи хоинони миллат, парастии радикализми динӣ ва фаёлияти созмонҳои ифротӣ ба соҳти конституционӣ пайомадҳои хатарнок дорад. Дар натиҷаи пайдо шудани холигоҳи иттилоотӣ ҳоло як қисми аҳоли, аз ҷумла ҷавонон таҳти таъсири рӯҳониёни мутаассиб ва хурофотпарасту ифротгаро, ки барои онҳо мафҳумҳои «миллат», «давлатдорӣ милли», «истиклолияти милли», “дунявият”, «тараққиёт», «илм» ва «техника» бегонаанд, қарор гирифтаанд. Омили мазкур яке аз сабабҳои асосии гаравиши ҷавонон ба сафи созмонҳои террористӣ, аз ҷумла “Давлати исломӣ” маҳсуб меёбад” [16].

Соли 2003 Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ» коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро ба тасвиб расонида буданд. Барои татбиқи ин стратегия Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011 “Консепсияи ташаккули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”-ро қабул намуда буд. Дар ин консепсия истифодаи васеи интернет дар тамоми самтҳои фаёлияти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла дар самти хизматрасониҳо ба аҳоли пешбинӣ шудааст.

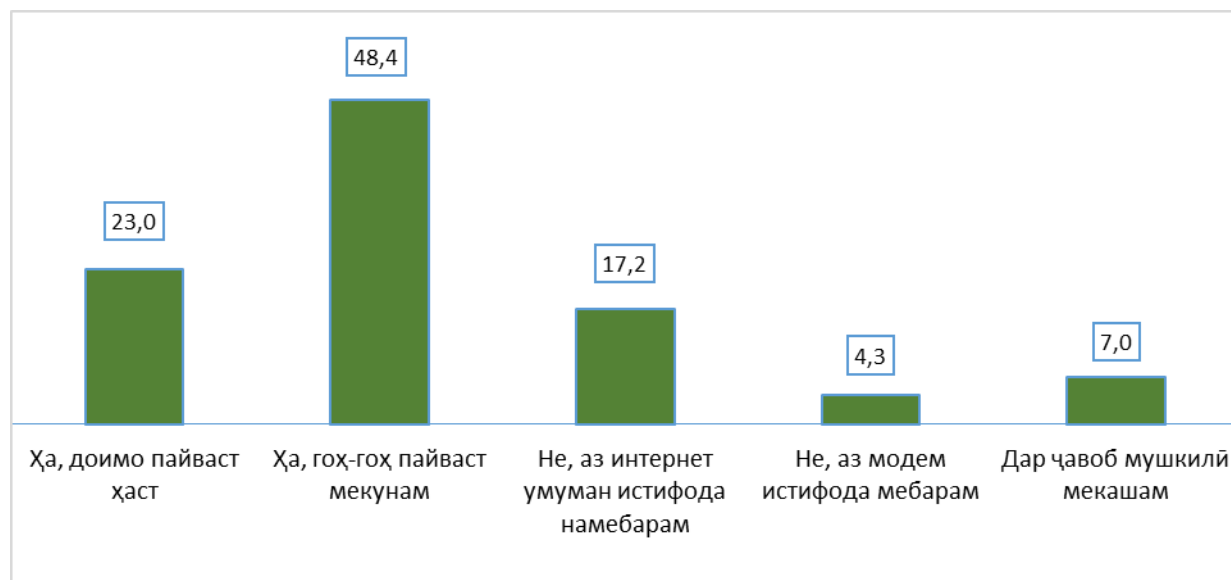
Соли 2018 бо ташаббуси мутахассисони Маркази ҷумҳуриявӣ иттилоот ва тамоили ҷавонони Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи “Муайян намудани дастрасии ҷавонон ба иттилоот дар замони ҷаҳонишавӣ бо мақсади коркарди механизми таъсирбахшии ҷораҳои минбаъдаи иттилоотӣ” тадқиқоти сотсиологӣ гузаронида шуд. Дар рафти тадқиқот тахминан бо 2000 нафар ҷавонони аз 18 сола то 30 солаи минтақаҳои тадқиқотии Тоҷикистон пурсиши сотсиологӣ гузаронида шуд [10].

Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар ташаккули ҷаҳонбинии ҷавонон манбаъҳои иттилоотӣ нақши калон мебозанд ва таъсири онҳо гуногун аст. Ҷавонон барои хабардор шудан оиди воқеаҳои сиёсии ватанию хоричӣ аз тамоми манбаъҳои иттилоотии замони муосир истифода мекунанд, аммо дар ин миён фарқиятҳо вучуд доранд. Аз таҳлили

натичаҳои тадқиқот маълум мегардад, ки пурсишшавандагон ахбороти заруриро дар бораи воқеаҳои ҷаҳон ва Тоҷикистон асосан аз сомонаҳои интернетӣ (46,6%) ва шабакаҳои иҷтимоӣ (28,2%) ба даст меоранд.

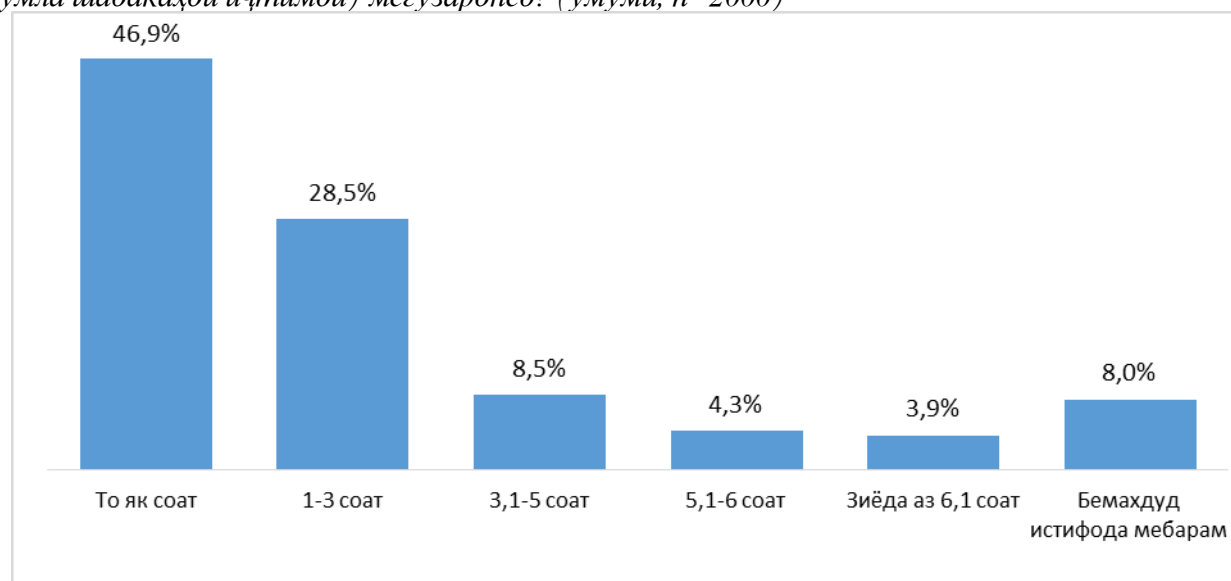
Ҷавонони Тоҷикистон аз хизматрасониҳои интернетӣ асосан тавассути телефони мобилӣ истифода мекунанд. Тадқиқот нишон медиҳад, ки телефони мобилии мусоҳибон 23% доимо ва 48,4% гоҳ-гоҳ бо интернет пайваст мекунанд. Дар маҷмӯъ 17,2% ҷавонон умуман аз интернет истифода намебаранд ва ҳамзамон 4,3% барои пайваст шудан ба интернет аз модемҳои ширкатҳои мобилӣ истифода мекунанд (ниг. ба диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Телефони Шумо ба интернет пайваст аст? (n=2000)

Ҳастанд ҷавононе, ки вақти зиёди худро дар назди компютер ва интернет мегузаронанд. Махсусан, 3,9% мусоҳибон иқрор мешаванд, ки дар як рӯз зиёда аз 6 соат ва 8% беаҳдуд аз хизматрасониҳои интернетӣ истифода мекунанд. Умуман, 46,9% мусоҳибон дар як рӯз то як соат, 28,5% аз 1 то 3 соат, 8,5% аз 3 то 5 соат аз хизматрасониҳои гуногуни интернетӣ истифода мекунанд. (ниг. ба диаграммаи 2).

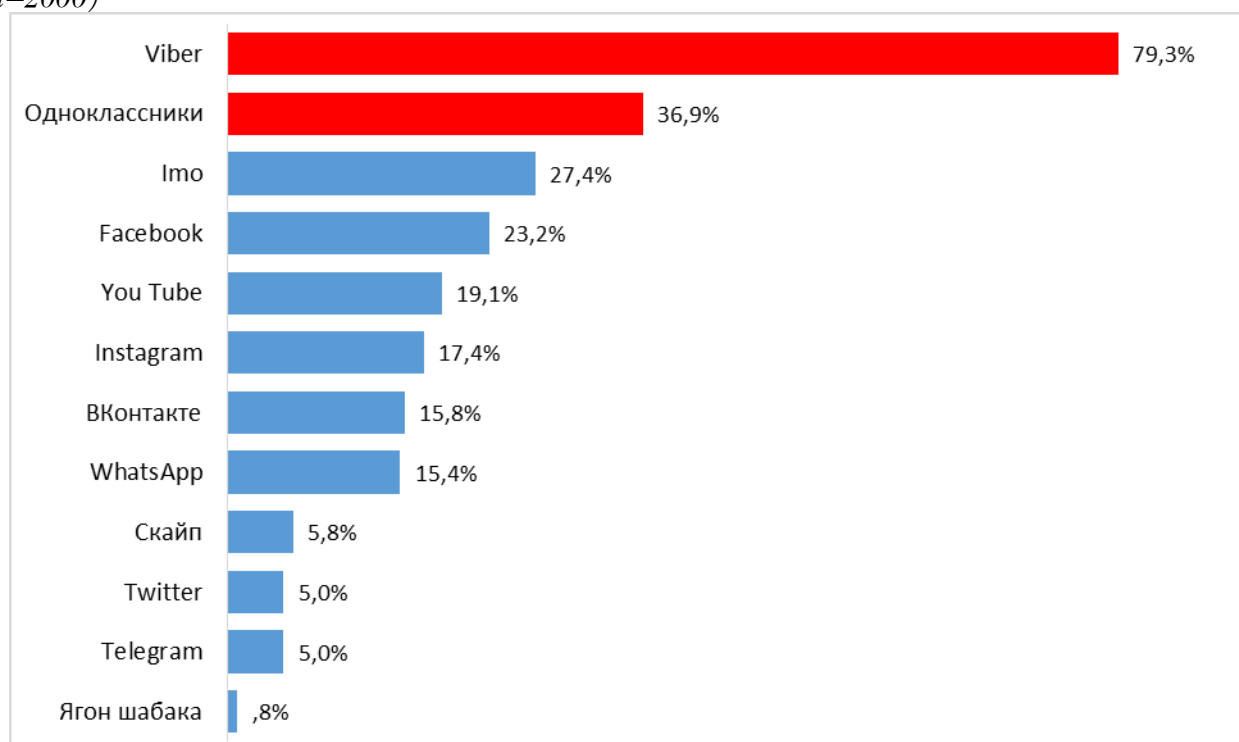
Диаграммаи 2. Шумо, тахминан дар як рӯз чи қадар вақти худро дар интернет (аз ҷумла шабакаҳои иҷтимоӣ) мегузаронед? (умумӣ, n=2000)

Имрӯз шабакаҳои иҷтимоӣ ҷавонон ба сифати сарчашмаи асосии ахбор баромад мекунанд. Ҷавонон кӯшиш мекунанд, ки ба ҳамаи шабакаҳои иҷтимоӣ пайваст шаванд, ҳарчанд на ҳама вақт аз ҳамаи онҳо мунтазам истифода мекунанд. Тадқиқот нишон медиҳад, ки мусоҳибон бештар аз шабакаҳои иҷтимоӣ ва мессенҷерҳои вайбер (79,3%), Однокласники (36,9%), Имо (27,4%), Фейсбук (23,2%) ва Ютуб (19,1%) истифода мекунанд.

(Низ ба диаграммаи 3).

Диаграммаи 3. Шумо беитар аз кадом шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаред? (умумӣ, n=2000)

Ҷиҳатҳои мусбат ё ҳубии интернет ба ҳамагон маълум аст. Имрӯз интернет барои ҷавонон ба сифати сарчашмаи асосии дастрасӣ ба ахбор ва воситаи асосии иртибот ба ҳисоб меравад. Бартарияти интернет, пеш аз ҳама, имкониятҳои иртиботӣ ва табиати иҷтимоӣ он аст, барои ҷавонон имкониятҳои фаровони худифоданамой ва мутобиқшавиро фароҳам месозад. Торафт ҷавонон роҳи китобхонахоро фаромӯш менамоянд, зеро Интернет барои онҳо тамоми ахбороти заруриро пешниҳод менамояд.

Дар замони муосир аксари одамон, махсусан, ҷавонон шабакаҳои интернетро бо мақсадҳои шиносӣ, муошират, пур кардани бойгонии мусиқӣ ва видео-наворҳо, ҷустуҷӯи кор, хариди молу маҳсулот аз интернет-мағозаҳо истифода менамоянд. Агар шахс аз имкониятҳои шабакаҳои иҷтимоӣ дуруст истифода барад, манфиатҳои зиёде ба даст меорад, мисли берун аз маҳдудиятҳои замони ву мақоми касбу ҳунароҳои барояш муҳимро аз худ кунад, забонҳои хориҷиро омӯзад, дар донишгоҳҳои маъруфтани ҷаҳон таҳсил намояд, ба тижорату соҳибкорӣ машғул шавад, аз шахсони машхуру таҷрибадор маслиҳатҳо гирад ва дигар фаъолияти барои пешрафти зиндагӣ заруро ба анҷом расонад.

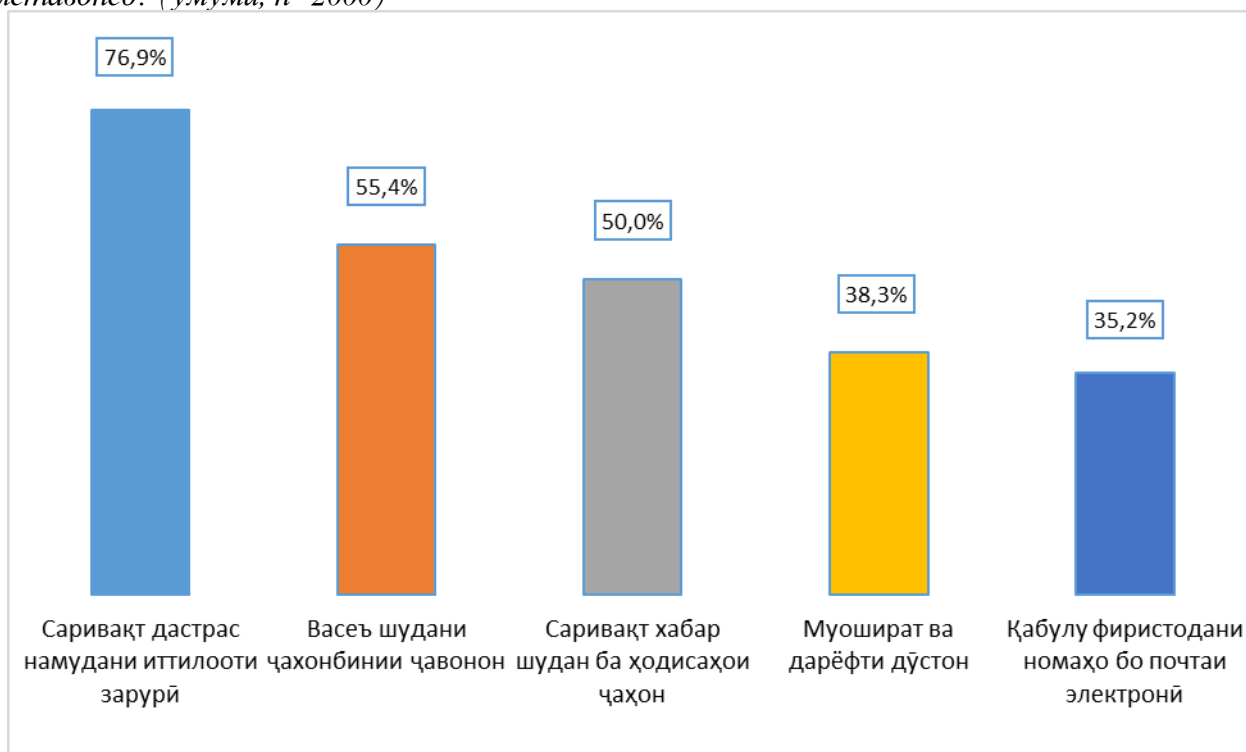
Ҳатто нодиртарин китобхоро низ дар шаклҳои гуногун дар интернет дарёфт намудан мумкин аст. Ба воситаҳои шабакаҳои интернетӣ наватарин ахборот дастрас ва истифода намудан мумкин аст. Интернет чунин вазъиятеро ба миён овардааст, ки ахбори зарурӣ дар як лаҳза ба нуқтаи зарури сайёра рафта расад ва ба ҳамаи табақаҳои аҳоли ахбори зарурӣ саривақт дастрас мегардад. Аз як тараф, неруи ҳаракатдиҳандаи рушди ҷаҳонишавӣ технологияи иттилоотӣ глобалӣ мебошад. Ташаккули маданияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ҷаҳонбинии одамонро тағйир медиҳад.

Ҳатто кӯдакон ба истифодаи интернет дастрасӣ пайдо менамоянд. Аксар вақт кӯдакону наврасон аз бозиҳои интернетӣ истифода мекунанд, ки бисёре аз ин бозиҳо ба ташаккули зехнии онҳо муфид мебошанд ва қобилияти фикррониву таҳлил намудан ва қарор қабул карданро дар онҳо рушд медиҳанд. Рушди шабакаҳои иҷтимоӣ ба кӯдакон имкон медиҳад, ки дӯстони зиёд пайдо намоянду доираи муносибату муоширати онҳо бо ҳамсолонашон васеъ гардад. Шабакаҳои иҷтимоӣ “ба дараҷаи маърифатнокӣ, ҳосатан иҷтимоиву сиёсӣ таъсири мусбат расонида, ба фаъолшавии шахс мусоидат менамояд. Истифодабарандагон барои боло бардоштани эътибор ва мақом дар байни дигарон мунтазам фаъолон дар баҳсҳо иштирок намуда, масъалаҳои навро матраҳ мекунанд... аксарияти истифодабарандагони интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ барои пайдо намудани

эътибор дар байни дигар истифодабарандагон ҳаракат менамоянд, маълумотҳои нав, хоссатан мавзӯҳои диққатҷалбукунандро паҳн намоянд” [11, с. 136].

Мо барои муайян кардани афкори ҷавонон оиди ин масъала пурсон шудем. Тадкикот муайян намуд, ки ҷавонон оид ба манфиатҳо ё ҷиҳатҳои хуби интернет ахбори зарурӣ доранд. Масалан, 76,9% ба ин ақидаанд, ки интернет барои саривақт дастрас намудани ахбороти зарурӣ мусоидат менамояд. Ба ақидаи 55,4% мусоҳибон интернет ҷаҳонбинии ҷавонро васеъ менамояд, ҷавонон саривақт оид ба ҳодисаҳои Тоҷикистон ва ҷаҳон хабардор мешаванд (50,0%), муошират осон шуда, дӯстони нав пайдо мешаванд (38,3%) ва ғайраҳо (ниг. ба диаграммаи 4).

Диаграммаи 4. Қадом ҷиҳатҳои хуби интернет ва шабакаҳои иҷтимоиро номбар карда метавонед? (умумӣ, n=2000)

Дар баробари ҷиҳатҳои мусбат, мусоҳибон, инчунин ҷиҳатҳои манфии интернет ва шабакаҳои иҷтимоиро махсус қайд намуданд. Шумораи гурӯҳҳои радикалӣ ва шабакаҳои интернетии хусусияти ифротгароидошта ботадрич меафзоянд. Пайдо шудани фазаи ягонаи иттилоотӣ ва воситаҳои муосири коммуникатсия эҳтимолияти рушди минбаъдаи зухуроти радикализмро ба маротиб зиёд намудааст. “Гуфтан мумкин аст, ки шабакаҳои иҷтимоӣ яке аз майдонҳои нисбатан озод ва барои ҷалби ҷавонон ба ҳар гуна идеологияҳои бегонаву ифротӣ мусоид ба ҳисоб меравад” [11, с. 135].

Аксарияти истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ ҷавонон ҳастанд ва аз маданияти истифодаи он ба қадри кофӣ бархурдор нестанд ва баъдан, дониши зарурии сиёсиву динӣ надоранд. Намояндагони таблиғоти гурӯҳҳои ифротӣ ва экстремистӣ аз маърифати паст ва фанатизми динии баъзе ҷавонон суйистифода намуда, таваҷҷуҳи онҳоро бо воситаи шабакаҳои интернетӣ ба гурӯҳҳои худ ҷалб менамоянд. Дар шабакаҳои иҷтимоӣ навиштаҳои ифротӣро ғайриахлоқӣ ва наворҳои сахнаҳои зӯрварӣ ва фаҳшу катлу куштор паҳн карда мешаванд. Чи хеле, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни яке аз баромадҳои ӯ иброз дошанд: «Яке аз омилҳои торафт густариш пайдо кардани зухуроти терроризм ва ифротгароӣ васеъ истифода гардидани технологияҳои муосири иттилоотӣ мебошад. Имрӯзҳо шабакаи интернет, мутаассифона, аз ҷониби гурӯҳҳои террористиву ифротгаро бо мақсади таблиғи ғояҳои экстремистӣ, ба сафи худ ҷалб намудани аъзои нав, омода ва роҳбарӣ кардани онҳо ба аъмоли харобкорона ба таври густарда истифода мешавад».

Ҳарчанд имрӯз бисёриҳо зарару фоидаи интернетро ба хубӣ дарк мекунанд, аммо то ҳол аз ин технология самаранок истифода бурданро наомӯхтаанд, худро идора карда

наметавонанд. Рӯзи дароз шабакаи иҷтимоӣ, мисли «Facebook», «YouTube», «WhatsApp», «Messenger» ва «Instagram» «ВКонтакте», «Одноклассники», «Facebook», «Twitter», «Viber», «Telegram»-ро ғайрисамаранок ва бефоида истифода мебаранд. Зиёд будани сарчашмаҳои ахбор ба истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ мушкилиҳои муайянро ба вучуд меорад ва онҳо аз байни ахбори зиёд маълумоти барояшон зарурро чудо карда наметавонанд.

Яке аз оқибатҳои манфии истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ – ин вобастагӣ аз он мебошад. Вобастагии шабакаҳои иҷтимоӣ ё интернет-аддиксия – кӯшиши доимии истифодаи интернет ва гузаронидани вақти зиёд дар шабакаҳои интернетӣ мебошад. Исбот шудааст, ки зиёд истифода шудани шабакаи интернетӣ ба шуур ва ҳолати ҷисмӣ равонии шахс таъсири манфӣ мерасонад, вобастагии он аз майхорагӣ нашъамандӣ камтар нест. Ҳангоми вобастагӣ шахс ба дунёи маҷозӣ ғуттавар гардида, аз асли иҷтимоияш дур мегардад ва дар муносибатҳои иҷтимоӣ ба ихтилофот рӯ ба рӯ мешавад, арзишҳои иҷтимоӣ, тарзи зиндагӣ ва маданияташ тағйир меёбад. Мувофиқи маълумоти тадқиқоти гуногун имрӯз зиёда аз 10% истифодабарандагони интернет ба ин гуна вобастагӣ гирифта шудаанд. Ҳатто дар баъзе аз давлатҳо, мисли Хитой ва ИМА барои таъбири ин гуна одамон беморхонаҳо кушодаанд.

Вобастагии интернетро ба чунин навъҳо чудо кардан мумкин аст: рӯзи дароз дар шабакаи интернетӣ ба ҷустуҷӯи ахборот машғул шуда, майли зиёд доштан ба муошират ва шиносии виртуалӣ, иштироки доимӣ дар чатҳо, веб-форумҳо ва истифодаи аз ҳад зиёди шабакаҳои иҷтимоӣ ва паёмакрасонҳо, майли зиёд ба бозиҳои компютерӣ дар шабакаҳо, майли зиёд ба бозиҳои шавқовари пулакии шабакавӣ, харидории нозарур аз мағозаҳои интернетӣ ва иштирок дар интернет-аукционҳо, шавқи зиёд барои тамошои видеофилмҳо, наворҳои видеоӣ ва клипҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ, майли воридшавӣ ба сомонаҳои фаҳш ва ғайра. Махсусан, тамошои порносайтҳо барои оила ва ахлоқи ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад. Чавонон торафт аз муоширати зинда дур мегарданд ва рӯзи худро дар назди компютер ва ё истифодаи телефон мегузаронанд. Шахсоне, ки ба интернет вобаста шудаанд, зуд-зуд дӯстону шиносони интернетӣ пайдо карда, вақти худро ба муоширати виртуалӣ мегузаронанд.

Одамоне, ки ба шабакаҳои иҷтимоӣ вобаста шудаанд, ба муносибати оилавӣ он қадар таваҷҷӯҳ намеkunанд, онҳо уҳдадорҳои оилавии худро бе таваҷҷӯҳ ва маҷбурӣ иҷро мекунанд. Аз сайру сайёҳат ва суҳбатҳои зинда мегурезанд. Бо аъзоёни оила суҳбати зиёд намеkunанд, ҳамеша кӯшиш мекунанд, ки бо интернет танҳо бошанд. Вобастагӣ аз шабакаҳои иҷтимоӣ ба самаранокӣ фаъолияти одамон таъсир мерасонад. Ин гуна одамон корҳои худро саривақт ба анҷом расонида наметавонанд, бисёри корҳои онҳо иҷроношуда мегарданд.

Тарзи зиндагӣ ва фаъолияти одамони ба интернет вобасташуда комилан тағйир меёбад. Ҷойи падару модар, зан ё шавҳар, фарзандон ва дӯстону ҳамкоронро ҷаҳони виртуалӣ иваз менамояд. Ҳатто дар ҳолати дур будан аз интернет ҳам дар олами виртуалӣ ғуттавар мешаванд. Ин гуна одамон барои истифодаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ маблағи зиёд харҷ мекунанд. Гирифтагони интернет дар ҷойи қорашон низ ба мушкилот гирифта мешаванд. Вақти қорӣ ва интернетӣ қоронаро ба манфиатҳои шахсӣ истифода мебаранд. Ин гуна шахсон шаби дароз дар назди компютер ё аз телефони мобилӣ интернетро истифода бурда, сахар бо ҳолати бади ҷисмонӣ равонӣ ба қор ҳозир мешаванд ва қобилияти қорӣ онҳо дар сатҳи паст қарор дорад.

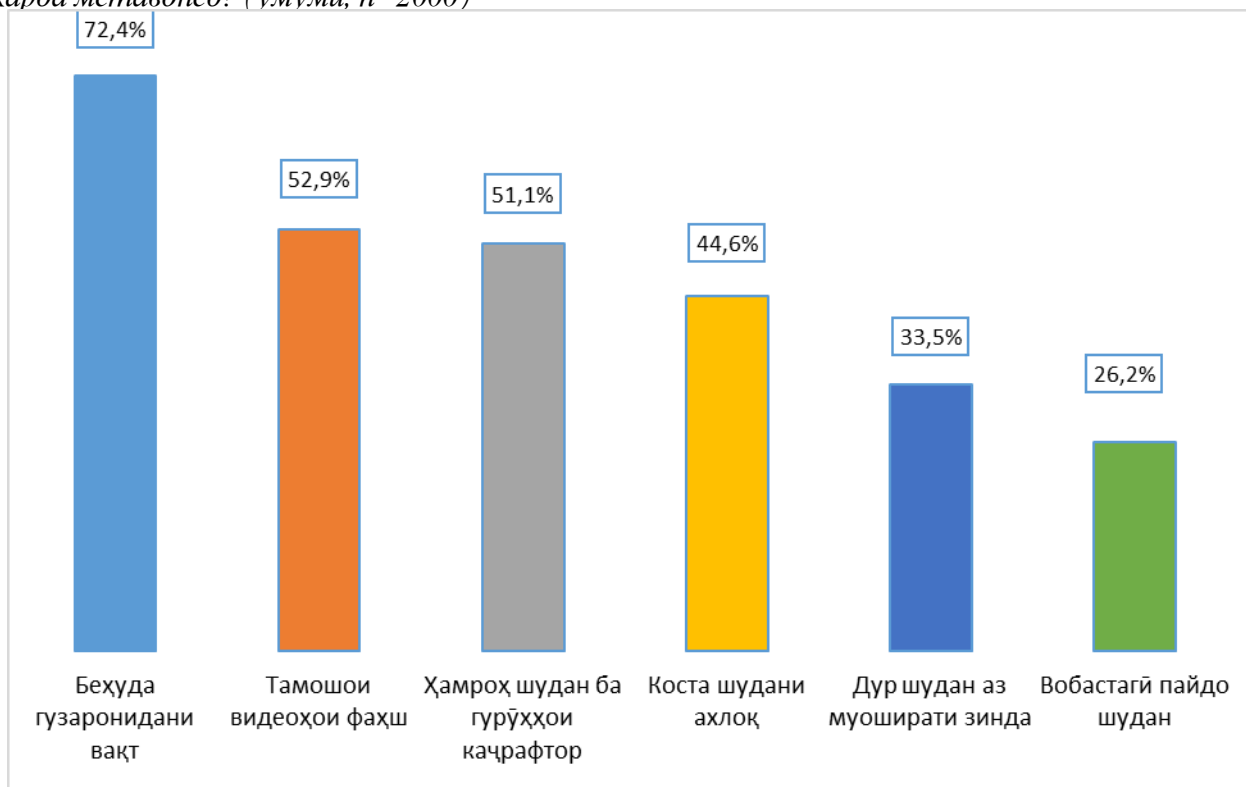
Хатари истифодаи номаҳдуди шабакаҳои интернетӣ зуд маълум намегардад. Ин гуна одамон бо пайдо намудани камтар имконият рӯ ба интернет меоранд. Ҳатто баъзе аз вобастагони интернет дар як рӯз то 15 соати худро дар интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ мегузаронанд. Истифодаи зиёди интернет ба мондашавии доимӣ, суст шудани иммунитет ва пайдо шудани бемориҳои гуногун мегардад. Шахсоне, ки ба гирифтагони интернетӣ таъсир расонидан мехоҳанд ва ё ба истифодаи интернет ба онҳо ҳалал мерасонанд, онҳоро ба ғазаб меорад. Баъдан, ҳуди онҳо низ аз истифодаи зиёди шабакаҳои иҷтимоӣ шарм мегарданд. Онҳоро ҳар лаҳза хатари аз бе дастрасӣ мондан ба шабакаҳои интернетӣ ба ҳарос меорад. Махсусан, хатари вобастагии интернетро пайдоиши воситаҳои осони дастрасӣ ба интернет, мисли 3G/4G/5G, Wi-Fi, телефонҳои мобилии ҳушманд, планшет ва

ғайра боз ҳам зиёд менамояд. Имрӯз ҳатто дар ошхонаю корхона, роҳу кӯча, автомобил ва умуман, дар ҳама ҷо пайваст шудан ба интернет мумкин аст. Ба шарофати махфӣ мондан, дастрас будан, ноён мондан, бехатар будан, осон будани истифодабарӣ интернет ба одамоне, ки аз нарасидани муошират ва мутобиқ шуда натавоништан ба ҷомеа азият мекашанд, хизмати бузург мерасонад.

Пешгирӣ аз вобастагии интернетӣ масъалаест, ки кам омӯхта шудааст ва пешгирии он пеш аз ҳама ба худназораткунии бошуурокаи шахс вобастагӣ дорад. Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки ин масъала бо пешрафти технологияи коммуникатсионӣ торафт дар ҷомеа муносибати ҷиддиро талаб мекунад ва роҳҳои пешгирӣ ва бартараф намудани он бояд мавриди ҷустуҷӯ ва таҳқиқ қарор гиранд. «Усули ягонаи мубориза бо чунин мавҷи паҳншаванда (шабакаҳои иҷтимоӣ) — ин санҷидани маълумот мебошад. Албатта, мақомоти судӣ метавонанд ин ё он матро ҳамчун маводи экстремистӣ эътироф кунанд, аммо дарки нишонаҳои экстремизм дар матн барои истифодабарандагон низ чандон душвор нест. Пас, агар матн дорои хусусияти зӯрварӣ, даъват ба тағйири системаи сиёсӣ (яъне даъват ба инқилоб, шӯриш, итоат накардан ба ҳукумати қонунӣ), мурочиатҳои оммавӣ ба фаъолияти террористӣ ё асосноккунии терроризм, аз ҷумла барангехтани кинаву адовати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ ё мазҳабӣ (даъват ба қуштор, латуқӯб), бартарӣ ё паст будани шахс дар асоси мансубияти иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ё забонӣ бошад ва ё агар ҳадди аққал яке аз нишонаҳои номбаршуда дар матн дида шавад, бояд аз он эҳтиёт намуд ва худро қанор гирифт» [1].

Мувофиқи натиҷаҳои бадастомадаи тадқиқоти сотсиологӣ истифодаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ боиси беҳуда гузаронидани вақт (72,4%), тамошои видеоҳои фаҳш (52,9%), ҳамроҳ шудан ба гурӯҳҳои қачрафтор (51,1%), коста шудани ахлоқ (44,6%), дур шудан аз муоширати зинда (33,5%) ва вобастагӣ пайдо шудан (26,2%) мегардад (*ниг. ба диаграммаи 5*).

Диаграммаи 5. Қадом ҷиҳатҳои манфии интернет ва шабакаҳои иҷтимоиро номбар карда метавонед? (умумӣ, n=2000)

Яке аз унсурҳои аҳамиятнокӣ шабакаи ҷаҳонӣ “блог” мебошад. “Блог” (қал. англ. web log – blog – сабти ҳодисот) – шакли рӯзномаест, ки дар сомонӣ шахсӣ ё сомонӣ махсусгардонидашуда ҷой дода шудааст. Блог аз ҷониби як нафар (блоги шахсӣ) ё якчанд шахс (иттиҳодияи гуруҳӣ) бо мақсадҳои хос ташкил шуда метавонад. Блоги шахсӣ аз блоги гуруҳӣ бо он фарқ мекунад, ки расонаҳо дар он танҳо аз ҷониби як шахси муайян ифода мегардад ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ он макони худнамояндагии блогро соҳиб аст.

Блог рӯзномаи шабакавиест, ки хонандагони он имконияти гузоштани фикрашонро доранд. Ба воситаи блог муаллиф худро муаррифӣ намуда, муносибатҳо ва истеъдоду қобилияти худро нишон медиҳад. Одатан, блогҳо се нишонаи умумӣ доранд:

→ веб-саҳифаҳо, ки хеле осон таҷдид ва васеъ мешавад: онҳо аз posting (постҳо), яъне хабаррасонии кӯтоҳ таркиб ёфтааст;

→ хабарҳо одатан дар хронологияи баръакс ҷойгир аст, яъне мақолаҳои нав дар болои саҳифа ҷойгир мешаванд;

→ мавҷудияти гиперсилкаҳо (тегҳои махсус ва сохтори навигатсияҳо) дар дигар саҳифаҳо.

Дар дунё миллионҳо блого мавҷуд аст, ки ба якдигар алоқамандии зич доранд. Одатан, блогерҳо якдигарро мехонанд, шарҳ медиҳанд ва умуман, ба якдигар така менамоянд ва ҳамин тариқ, порчафарҳанги хешро таблиғ намуда, дар шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн мекунанд. Агар чоряк аср пеш фазои иртиботиро рӯзноманигор идора мекарданд, пас имрӯз бо пайдоиш ва ташаккулёбии интернет фазои иттилоотиро блогерҳо (ҳатто одамони оддӣ, ки маълумоти олӣ ва тахассуси журналистӣ надоранд) фаро гирифта, таваҷҷуҳи оммаро ба тарафи худ ҷалб кунанд. Ҳатто аҳоли аз ахбори воситаҳои расмӣ ахбори омма дида ба ахбороти блогҳо эътимоди бештар доранд.

Дар асоси омӯзиши афкори умум ва таҳлили сарчашмаҳои илмӣ-тадқиқотӣ барои истифодаи самараноки шабакаҳои иҷтимоӣ ва пешгирии таъсири номатлуби он ба рафтор ва фаъолияти ҷавонон дар амал тадбиқ намудани чунин пешниҳодҳо ва тавсияҳо ба манфиати кор аст:

– ташкили ҳар гуна ҷорабиниҳо, тарғиботу ташфиқот ва пеш бурдани корҳои фаҳмондадиҳӣ дар ВАО, сомонаҳои интернетӣ, марказҳои фарҳангӣ ва марказҳои ҷавонон барои истифодаи самараноки интернет ва ҷиҳатҳои мусбату манфии шабакаҳои иҷтимоӣ.

– аз тарафи падару модар ва дигар шахсони калонсоли оила назорат шудани вақтузаронии ҷавонон дар назди компютер ва интернет;

– баланд бардоштани ҷаҳонбинӣ, маърифати динӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқи ҷавонон.

– ташкили шабакаи телевизионии “Ҷавонон”. Дар ин шабакаҳои телевизионӣ бояд оиди ҳаёти имрӯзаи ҷавонон, дастовардҳо, мушқилот ҳалли масъалаҳои ҷавонони Тоҷикистон ва ҷаҳон барномаҳои ҷолиб паҳн карда шаванд.

– диққат додан ба масъалаи фароғат ва варзиши ҷавонон. Дар маҳаллаҳо майдонҳои варзишӣ сохта ба истифода дода шаванд, то ҷавонони бекор вақташонро беҳуда нагузаронанд.

– дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи ҳамагонӣ ҷорӣ намудани фанни “Маърифати истифодаи интернет”

– фаъл гардонидани сомонаҳои интернетӣ ва гурӯҳҳои шабакаҳои иҷтимоӣ, ки хувияти миллӣ, маданияти миллӣ ва ватандӯстиро тарғиб менамоянд.

– тавассути ВАО тарғиб намудани ҷиҳатҳои мусбату манфиатовари истифодаи дурусти шабакаҳои иҷтимоӣ.

– тарбияи масъулиятнокӣ ва маърифати истифодабарии шабакаҳои иҷтимоӣ (гузоштани саҳифаи шахсӣ бо ному насаб ва сурати асли, беғалат навиштан ҳангоми нашри ахборот ва истифодаи забони адабӣ, худдорӣ намудан аз нашру бознашри маводи хусусияти ғайригуманистӣ, ғайриахлоқӣ ва ифротгароидошта, андешаи амиқ намудан ҳангоми қабули дӯстони интернетӣ).

Хулоса, истифодаи оммавии шабакаҳои иҷтимоӣ аз тарафи ҷавонон ба як воқеияти раднопазир табдил ёфтааст ва шабакаҳои иҷтимоӣ арзишҳо, тарзи ҳаёт ва рафтори ҷавононро муайян менамоянд. Шабакаҳои иҷтимоӣ барои худмуайянкунии шахсӣ ва касбии ҷавонон, васеъ шудани ҷаҳонбинӣ ва фаъолият манфиатҳои зиёд дорад, аммо ҷиҳатҳои манфӣ ва таъсири номатлуби шабакаҳои иҷтимоиро низ аз мадди назар дур мондан лозим нест.

АДАБИЁТ:

1. Ализода Х. Шабакаҳои иҷтимоӣ: манфиатовар ё хатарзо? [манбаи электронӣ]. URL: Khf.tj/node/2205 (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).
2. Бердник Е.А. Сетевая культура как объект социологического анализа // Перспективы. — Серия: Философия, история, социология, политология. — Одеса: ПДПУ імені К.Д. Ушинського. - 2010. – №2 (46). – С. 14.

3. Галкин М.Н. Перспективы исследования сетевого общества (теоретические рамки и локальные парадигмы). [электронный ресурс]. URL: [<http://lomonosov-msu.ru> (дата обращения: 17.05.2021 г.).
4. Дар Тоҷикистон соли гузашта даромади операторони хусусии алоқа афзоиш ёфт [манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj/2021/03/dar-to-ikiston-soli-guzashta-daromadi-operatoroni-hususii-alo-a-afzoish-yoft/> (санаи истифодабарӣ: 16.04.2021).
5. Дунёи маҷозӣ – хушбахтсозу бадбахтнамои инсоният! [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.jomea.tj/tj/node/293> (санаи истифодабарӣ: 16.04.2021).
6. Иващенко А.А., Новиков Д.А. Модели и методы организованного управления инновационным развитием фирмы. – М.: Ленанд, 2006.
7. Интернет и соцсети в Центральной Азии: лидеры и аутсайдеры [электронный ресурс]. URL: <https://www.ca-c.org/datarus/esenov3.shtml> (дата обращения: 16.04.2021 г.).
8. Қодиров С.А. Истифодаи ғайримаксаднок ва нодурусти шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун хатари муосири геополитикӣ / С.А. Қодиров // Хатарҳои муосири геополитикӣ ба истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: роҳҳо ва усулҳои пешгирӣ аз онҳо. – Душанбе: Таъминотҷӣ, 2017. – С. 103-108.
9. Қодирӣ С. Шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҷавонон [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.jomea.tj/tj/node/293> (санаи истифодабарӣ: 16.04.2021).
10. Муайян намудани дастрасии ҷавонон ба иттилоот дар замони ҷаҳонишавӣ бо мақсади коркарди механизми таъсирбахшии ҷораҳои минбаъдаи иттилоотӣ // Ҳисоботи натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологии Маркази ҷумҳуриявии иттилоот ва тамоюли ҷавонони Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 45 с.
11. Саидзода Ш.Ш. Таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ дар раванди иҷтимоӣғароии сиёсии ҷавонон / Ш.Ш. Саидзода // Аҳбори ДДХБСТ. Баҳши илмҳои сиёсат. – 2019. – №3. – С. 130-139.
12. Солдатова Г.В. Российские школьники: проблемы и риски Интернет социализации // Школьная библиотека – 2012. – №4-5. – С. 71-75
13. Хоган Б. Анализ социальных сетей в Интернете [электронный ресурс]. URL: <http://postnauka.ru/longreads/20259> (дата обращения: 27.02.2018).
14. Шонасриддинов М. ва Халиков М. Интернет ва фарҳанги корбурди он. Монография / М. Шонасриддинов, М. Халиков. – Душанбе, 202. – 132 с.
15. Шонасурдинов М. Дунёи маҷозӣ – хушбахтсозу бадбахтнамои инсоният! [манбаи электронӣ]. URL: <http://javonon.tj/news/youth/shabaka-oi-i-timo-va-avonon/> (санаи истифодабарӣ: 16.04.2021).
16. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизиони «Варзиш», «Синамо» ва Академияи воситаҳои ахбори омма [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.prezident.tj/node/10829> (санаи истифодабарӣ: 01.03.2016).

Калидвожаҳо: интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, иҷтимоишавӣ, ҷаҳонишавӣ, технологияи коммуникатсионӣ, блог, олами маҷозӣ, иттилоот, ҷавонон, иртиботи оммавӣ, ВАО, муошират, ҷанги иттилоотӣ, афкори умум, ифротгароӣ вобастагии интернетӣ.

Миров Ф.С., Каримзода М.
СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ
НОВЫХ СУБЪЕКТОВ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ
В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье рассматриваются взаимоотношения субъектов социальных отношений и пользователей социальных сетей, а также рассматривается место социальных сетей в системе связей с общественностью. Авторы отмечают, что социальные сети постепенно становятся одним из основных источников информации и становятся необходимой потребностью для удовлетворения ряда социальных потребностей людей.

Авторы отмечают, что в эпоху глобализации и развития коммуникационных технологий Интернет и социальные сети стали неотъемлемой частью социальной жизни людей, а основными пользователями социальных сетей являются молодые люди. По мнению авторов, основной причиной желаний людей, особенно молодежи, пользоваться социальными сетями, является, прежде всего, свобода выражения своего мнения по социально-экономическим, политическим и культурным вопросам общества и своевременный доступ к социальным сетям. необходимая информация.

В статье исследуются и обсуждаются социальные сети как социальный институт личности и основа формирования новых субъектов социальных отношений. Авторы отмечают, что социальные сети оказывают существенное влияние на общение, образ жизни, культуру и социальное поведение граждан, особенно молодежи. Этот эффект может быть положительным или отрицательным в зависимости от целей и потребностей пользователей. Авторы отмечают, что существует множество положительных аспектов использования социальных сетей, но в случае неправильного использования социальных сетей это также оказывает негативное влияние на

общество и отдельных людей. В частности, вовлечение молодежи в экстремистские группы, пропаганда аморального образа жизни, насилия, преступности, зависимости от социальных сетей, удаленности от живого общения, изменения социальных ценностей людей и так далее. Авторы предполагают, что для предотвращения негативного воздействия социальных сетей нам необходимо приучать граждан к культуре эффективного использования социальных сетей, использование социальных сетей детьми и подростками должно находиться под пристальным контролем взрослых членов семьи.

Ключевые слова: интернет, социальные сети, социализация, глобализация, коммуникационные технологии, блог, виртуальный мир, информация, молодежь, массовые коммуникации, СМИ, коммуникация, информационная война, общественное мнение, экстремизм, интернет-зависимость.

Mirov.F.S., Karimzoda M.

SOCIAL NETWORKS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF NEW SUBJECTS OF SOCIAL RELATIONS IN MODERN SOCIETY

The article examines the relationship between subjects of social relations and users of social networks, and also considers the place of social networks in the system of public relations. The authors note that social networks are gradually becoming one of the main sources of information and are becoming a necessary need to meet a number of social needs of people. The authors note that in the era of globalization and the development of communication technologies, the Internet and social networks have become an integral part of the social life of people, and young people are the main users of social networks. According to the authors, the main reason for the desire of people, especially young people, to use social networks is, first of all, freedom of expression on socio-economic, political and cultural issues of society and timely access to social networks. the necessary information.

The article examines and discusses social networks as a social institution of the individual and the basis for the formation of new subjects of social relations. The authors note that social networks have a significant impact on communication, lifestyle, culture and social behavior of citizens, especially young people. This effect can be positive or negative, depending on the goals and needs of the users. The authors note that there are many positive aspects of using social media, but if social media is misused, it also has a negative impact on society and individuals. In particular, the involvement of young people in extremist groups, the promotion of an immoral lifestyle, violence, crime, dependence on social networks, distance from live communication, changes in people's social values, and so on. The authors suggest that in order to prevent the negative impact of social networks, we need to accustom citizens to the culture of effective use of social networks, the use of social networks by children and adolescents should be closely monitored by adult family members.

Key words: Internet, social networks, socialization, globalization, communication technologies, blog, virtual world, information, youth, mass communications, mass media, communication, information war, public opinion, extremism, Internet addiction.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирон Ф.С. - ходими калони шӯъбаи ҷомеашиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ. А.Баховиддинова АН ҶТ (734025; Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33; тел.: + 992-937-33-33-11; почтаи электронӣ: mirov2010@mail.ru)

Каримзода Муҳаммадшоҳи Ибодулло - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи ҷомеашиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон (+992) 901 51 12 41. E-mail: karimov.24.08.92@gmail.com // muslim.24@inbox.ru

Сведения об авторах: Мирон Ф.С. – старший научный сотрудник отдела социологии Института философии, политологии и права им. А. Баховиддинова АН РТ (734025; г. Душанбе, пр. Рудаки, 33; тел.: +992-937-33-33-11; e-mail: mirov2010@mail.ru)

Каримзода Муҳаммадшоҳи Ибодулло – Таджикский национальный университет, кафедры социологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон (+992) 901 51 12 41. E-mail: karimov.24.08.92@gmail.com // muslim.24@inbox.ru

Information about the authors: F.S. Mirov - Senior Researcher of the Sociology Department of the Institute of Philosophy, Political Science and Law. A. Bakhoviddinova AN RT (734025; Dushanbe, Rudaki Ave., 33; tel.: + 992-937-33-33-11; e-mail: mirov2010@mail.ru)

Karimzoda Muhammadshohi Ibodullo - Tajik National University, Department of Social Work. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone (+992) 901 51 12 41. E-mail: karimov.24.08.92@gmail.com // muslim.24@inbox.ru

Mirov F.S. - Senior Researcher of the Sociology Department of the Institute of Philosophy, Political Science and Law. A. Bakhoviddinova AS RT (734025; Dushanbe, Rudaki Ave., 33; tel.: + 992-937-33-33-11; e-mail: mirov2010@mail.ru);

**МУНДАРИЧА
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS
ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

1. Юнусова Н.М., Латифзода З. Тавсифи профессиографии самтҳои асосии фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ (таҳлили психологӣ).....	5 – 9
2. Иматзода Л.М., Хасанова Ш. Социальное развитие детей с высоким уровнем развития способностей в дошкольных образовательных учреждениях.....	9 – 13
3. Қонунзода Х. Идора ва назорати дохилимактабӣ дар муассисаҳои таълимии намуди нав.....	14 – 17
4. Дехқонова К., Саидзода С. Таълиму тарбия дар афкори фалсафӣ-ичтимоии мутафаккирони тоҷик.....	17 – 21
5. Имомназаров Д. Таълими тафриқа – поягузори таҳсилоти муосир....	22 – 26
6. Норов Ф., Махкамов Д. Особенности оценивания знаний в обучении предмета «Изобразительное искусство» при компетентностном подходе....	27 – 37
7. Сафаров М. Қ. Ташаккули салоҳияти касбии донишҷӯёни ихтисоси тарбияи ҷисмонӣ дар раванди таълими гурӯҳҳои инклюзивӣ (фарогир).....	37 – 45
8. Абдуллоева С. Ташаккули шавқу рағбат ба меҳнатдӯстӣ омили баланд бардоштани тарбияи маънавии насли наврас.....	45 – 50
9. Амонов С. Фаъолияти инноватсионӣ ва сифати таълим.....	50 – 56
10. Фозилов О. Робитаҳои байнифанӣ ҳамчун воситаи фаъолгардонии фаъолияти маърифатии донишҷӯён.....	56 – 59
11. Қураева Д. Зухуроти идроки биноӣ дар кӯдакони синни хурди мактабӣ.....	60 – 66
12. Сагторов Б. Принципиҳои асосии пешгирии ҳуқуқвайронкунии хонандагон ва муҳимияти онҳо.....	66 – 69
13. Шарипов М. Личностно-ориентированный подход в формировании профессиональной компетентности учителей общеобразовательных учреждений.....	69 – 75
14. Раҷабов М., Қурабоев Қ. Нақши оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар пешгирии қачрафтории наврасон.....	75 – 81
Саъдуллоева М. Демократикунории чараёни таълим - талаботи педагогӣ.....	81 – 85
Мамаджонова М., Акзамова Д. Формировании профессиональных компетентностей педагогов как условие успешности инновационного развития дошкольной образовательной организации.....	85 – 89

**МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
METHOD**

Набизода С. Мушкilotи истилоҳ ва хулосаҳо атрофи он.....	90 – 94
Расулбердиева Ш. Таъсири афсона ба ташаккули шавқу ҳаваси донишандӯзии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	95 – 101
Турди-Аханова И. Проблема отражения концептов в языковой картине мира.....	101 – 108
Бойбутаева М. Классификация терминологической системы танца в английском и таджикском языках.....	108 - 116
Файзуллоева И. Ташкили дарс-мувоҳиса дар раванди таълими фанни забон ва адабиёти тоҷик	116 – 119

Зайтметов А. Развитие познавательных способностей студентов средствами литературной игры.....	120 – 125
Назарова Р. Односоставные глагольные определенно-личные предложения и их синонимическое соотношение с двусоставными предложениями в таджикском и английском языках.....	125 – 131
Аминов С. Истилоҳот ва мушкилоти таълими онҳо.....	131 – 137
Дадобоева Б. Фаъолгардонии раванди маърифатии хонандагон дар дарсҳои биология.....	137 – 142
Алимардонов Ш. Хусусиятҳои назариявии воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ.....	142 – 148

20-СОЛАИ ОМУЌИШИ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ

20-LETIE IZUCHENIA I RAZVITIYA ESTESTVENNYKH, TOCHNYKH I MATEMATICHESKIKH DISCIPLIN V SFERE NAUKI I OBRAZOVANIYA

20TH ANNIVERSARY OF THE STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION

Т.Н.Зиёзода Садаю наврӯз ҳамчун чузъҳои таквими ва ифодаи қонуниятҳои мавҷудияти замин.....	149 – 157
Мачидова Б., Сатторов Б. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар системаи таълими махсус.....	158 – 161
Арипова Р. Теоретические аспекты профессиональной компетентности учителя информационно-коммуникационной технологии.....	161 – 166
Асоев М. Моҳият ва мафҳуми салоҳиятнокии компютерӣ-иттилоотии мутахассисони ҷавон.....	166 – 173
Хайров С., Нуралиев Қ., Давлатов М., Мамадҷонов Р. Усули баҳодиҳии ҳолати ғизоии аҳолии синну соли 40-59 солаи шаҳри Душанбе ва НТҚ.....	173 – 179
Назаров А., Қурбонов К. Методикаи технологияи коркарди луғат дар ҷадвалҳои электронии MS EXCEL.....	180 – 183
Одинаев Н., Гафоров Б. Развитие мотивации на уроках информатики и ограммирования как средство повышения уровня обученности учащихся в образовательных учреждениях республики Таджикистан.....	184 – 190
Миров Ф., Каримзода М. Шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун омилҳои ташаккулёбии субъектҳои нави муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосир.....	191 - 202

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад;

б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад;

в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гунна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Каримзода М.Б.);

– номи мақола;

– матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, С.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

Накшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям:

а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала;

б) статья должна быть результатом научных исследований;

в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– фамилия и инициалы автора (например, Каримзода М.Б.);

– название статьи;

– основной текст статьи;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний;

– информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].
Образец: [4, С.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

RULES FOR THE AUTHORS **Requirements for scientific articles**

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements:

- a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal;
- b) the article should be the result of scientific research;
- c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal. Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the surname and initials of the author (for example, Karimzoda M.B.);
- the title of the article;
- the main text of the article;
- the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature).

References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008;

– the title of the article, abstract and key words are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 25 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;

– Information about the author in Russian and English. Here the author's full name, academic degree, academic title (if any), the name of the organization in which the author works (authors), the position of the author (authors) in the organization, phone, e-mail, and the postal address of the author's work are indicated.

When citing a particular material, references are indicated in square brackets [].

Sample: [4, p.25]. That is, the literature number 4 and page 25.
Tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name both in the language of the article and in English.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в в каждом номере журнала. Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук). Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков.

В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации. Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет. Редакция журнала направляет копии рецензий в ВАК при Президенте Республики Таджикистан при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

